

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ

წ ი გ ნ ი XV

იბრაჰიმ ფეჩევანს ცნობები საქართველოსა და კავკასიის
შესახებ

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

КОМИССИЯ ПО ПУБЛИКАЦИИ ИНОСТРАННЫХ ИСТОЧНИКОВ
О ГРУЗИИ

FONTES PEREGRINI AD GEORGIAM PERTINENTES

СВЕДЕНИЯ ИБРАХИМА ПЕЧЕВИ
О ГРУЗИИ И КАВКАЗЕ

Турецкий текст с грузинским переводом издал,
введением и примечаниями снабдил

С. С. ДЖИКИЯ

EXCERPTA HISTORIAE IBRĀHĪM PEČEVĪ AD
GEORGIAM ET CAUCASUM PERTINENTIA

Textum turcicum cum versione georgica edidit,
introductione commentariisque instruxit

S. DJIKIJA

Издательство „Мецниереба“. Sumptibus Academiae Scientiarum Georgiae

---

Тбилиси – 1964 – Tbilisis

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების კომისია

იბრჰჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ

ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და
შენიშვნები დაურთო
სერგი ჯიქიამ

გამომცემლობა „მეცნიერება“

თბილისი – 1964

9 (c 41)
9 (47. 922) (001) +9 (47. 9) +90 (56) (09)
ჯ 543

წიგნში წარმოდგენილი XVII საუკუნის თურქი ისტორიკოსის იბრაჰიმ ფეჩევის ორტომიანი ისტორი-
იდან ამოკრეფილი ცნობები საქართველოსა და კავკა-
სიის შესახებ. აღნიშნული ცნობები მნიშვნელოვანი
წყაროა ოსმალეთ-საქართველოსა და ოსმალეთ-კავკა-
სიას შორის არსებულ ისტორიულ-პოლიტიკურ ურ-
თიერთობათა საკითხების შესასწავლად. განსაკუთრე-
ბით საინტერესოა ის კონკრეტული და დათარიღებული
მასალა, რომელიც ხელს უწყობს გარკვეულ იქნეს სა-
კითხები იმის შესახებ, თუ რა თანამიმდევრობით ხდე-
ბოდა ცალკეული ქართული პროვინციების მიტაცება
ოსმალთ თურქთა შემოსევის შედეგად.

მთავარი რედაქცია: ი. აბულაძე, ვლ. ფუთურიძე, ს. ყაუხჩიშვილი.
გ. წერეთელი (მთ. რედაქტორი), ს. ჯიქია

თურქული წყაროების სერიის რედაქტორი
ს ე რ გ ი ჯ ი ქ ი ა .

ს ა რ ჩ ე ვ ი

1. ოსმალთა მეისტორიე იბრაჰიმ ფეჩევი და მისი „თარ’იხი“ (შესავალი).....	7
2. ი. ფეჩევის „თარ’იხის“ ქართული თარგმანი	25
3. შენიშვნები ქართული თარგმანისთვის	95
4. თურქული ტექსტი	

ოსმალთა მეისტორიე იბრაჰიმ ფეჩევი და მისი „თარხი“

ავსტრიელი მეცნიერი ფრ. კრელიცი ჩვენი საუკუნის ოცინ წლებში მეტად მოხდენილად შენიშნავდა, რომ ოსმალთა-თურქთა კულტურის ისტორიაში XVII საუკუნეს შეიძლება ეწოდოს ისტორიკოსთა საუკუნე¹. მართლაცდა, ჩვენ რომ თვალი გადავავლოთ ოსმალთა თურქთა სახელმწიფოებრივი და კულტურული ცხოვრების განვითარების ისტორიას, ადვილად შევნიშნავთ, რომ XVII საუკუნის ოსმალეთში ძალიან ფართოდ გაიშალა ისტორიოგრაფიული მწერლობა და ამ გარემოებამ თავისი რაოდენობითი და თვისებრივი მაჩვენებლებით, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, მეცნიერთა საერთო და ერთსულოვანი აღიარება ჰპოვა. საქმე იმაშია, რომ XVI საუკუნეში, განსაკუთრებით კი სულთან სულემდინ კანონმდებლის დროს (1520-1566) ოსმალთა სახელმწიფოს პოლიტიკურმა ძლიერებამ ოსმალთა სახელმწიფოს ჩამოყალიბებიდან (XIV საუკ. დასაწყისი) უმაღლეს წერტილს მიაღწია. კულტურის სფეროშიც ამ დროს ჩვენ გვაქვს სავსებით შესაბამისი მდგომარეობა. და ეს იმდენად თვალსაჩინო იყო, რომ ამ ეპოქას, მაგალითად, თურქული ლიტერატურის ისტორიაში „ოქროს ხანას“ უწოდებდნენ². კერძოდ, XV საუკუნეში აღმოცენებული საერო პოეზია, რა თქმა უნდა, სპარსული კულტურის ძლიერი ზეგავლენით,

¹ E. v. Kraeplitz, Der osmanische Historiker Ibrāhīm Pečewī Der Islam, ტ. VIII, სტრასბურგი, 1918 წ., გვ. 252 (ავტორი ამას წერს ჰიჯრის XI საუკუნეზე, რომელიც ჩვენი XVII-XVIII საუკუნეებს უდრის, მაგრამ უფრო მეტად ეს ითქმის XVII საუკუნეზე).

² А. К р ы м с к и й, История Турции и ее литературы от расцвета до начала упадка (об. თავი II. Расцвет турецкой литературы (конец XV в.–начало XVI в.), თავი III. Золотой век турецкой литературы в XVI столетии; А. А. В а б а е в, Л. О. А л ь к а е в а, Турецкая Литература, БСЭп. ტ. 43, მოსკოვი, 1956, გვ. 509.

ნით, საგრძნობლად განვითარდა და XVI საუკუნეში სახელგანთქმულმა პოეტებმა და მწერლებმა – ლამინ'მ (გარდაიცვ. 1531 წ.), ხიდალიმ (გარდაიცვ. 1557 წ.), „თურქული ლირიკის მეფედ“ წოდებულმა ბაკრ'მ (1526-1599) და სხვებმა თავიანთი მაღალხარისხოვანი შემოქმედებით თურქული სიტყვაკაზმული მწერლობა წინა საუკუნეებთან შედარებით უმაღლეს საფეხურზე აიყვანეს³.

ამასთანავე ერთად, საყოველთაოდ ცნობილია, რომ XVII საუკუნიდან იწყება ოსმალთა სახელმწიფოს პოლიტიკური ძლიერებისა და ეკონომიური მდგომარეობის დაქვეითება. XVII საუკუნის ცნობილი თურქი მოღვაწის კოჩი-ბეი გორიჯელის „რისალესა“ და სხვა წყაროების მიხედვით ეს ვითარება შესანიშნავად

აქვს გაანალიზებული და მიმოხილული ცნობილ რუს ორიენტალისტ ვასილ სმირნოვს (1846-1922) თავის სადოქტორო დისერტაციაში „Кучубей Гомюрджинский и другие османские писатели XVII века о причинах уиадка Турции“⁴.

ასე რომ, XVII საუკუნეში ოსმალეთის სამხედრო ძლიერება და ეკონომიკა მკვეთრად დაადგა დაქვეითების მოლიპულ გზას. მოვლენათა განვითარების შემდგომმა მსვლელობამ სავსებით ცხადჰყო, რომ ეს ბზარი, რომელმაც ჯერ კიდევ XVI საუკუნის II ნახევარში იჩინა თავი, გამოწვეული იყო ოსმალეთის სამხედრო-ლენური სისტემის კრიზისითა და სოციალურ წინააღმდეგობათა მკვეთრი გამწვავებით⁵.

ასეთივე დაქვეითება შეინიშნება ოსმალთა კულტურის განვითარების სფეროშიც. XVII საუკუნის დასაწყისიდან ყოველ შემთხვევაში მხატვრული ლიტერატურა სულთანთა ოსმალეთში დიდი ხნით ჩაკვდა. თითოეული წარმომადგენლები პოეზიისა, როგორც იყვნენ სატირიკოსი ნეფ'ი (XVII ს.), პოეტი ნედნი (XVIII ს.) და სხვ. სრულებით ვერ ავსებენ იმ ხარვეზს, რომელიც ოსმალთა კულტურულ ცხოვრებაში დიდხანს და თვალსაჩინოდ იგრძნობოდა.

მხატვრული ლიტერატურის ასეთი დაქვეითების თითქოს ერთგვარ კომპენსაციად შეიძლება ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ

³ А. К р ы м с к и й, იქვე.

⁴ პეტერბურგი. 1873.

⁵ А. Ф. М и л л е р, Турция в период формирования, развития и начавшегося разложения феодальных отношений, БСЭп, т. 43, მოსკოვი, 1956 წ., გვ. 495; А. С. Т в е р и т и н о в а, Рец. На книгу: А. ф. М и л л е р, Краткая история Турции, 1948. Ученые записки ЛТУ, № 128. Серия востоковедческих наук, вып. 3, 1952, стр. 221-229.

8

XVII საუკუნის ოსმალთა სახელმწიფოში ძლიერ განვითარდა საერთოდ მწერლობის ერთი დარგი – საისტორიო მწერლობა. ისიც უნდა ითქვას, რომ XVII საუკუნის ოსმალეთში ისტორიოგრაფიული მწერლობის ეგზომ აღმავლობა ხასიათდება არა მარტო რაოდენობით, არამედ თვისებრივი მაჩვენებლებითაც. გამოჩენილმა რუსმა თურქოლოგმა ვასილ სმირნოვმა, რომელიც ოსმალთა თურქთა კულტურულ-ისტორიული ცხოვრების უარყოფითი მხარეების მხილებაში არასოდეს უკან არ იხევდა, ამ თვალსაზრისით სავსებით ობიექტური მოსაზრება გამოთქვა: „Чем несомненно турки богаты, так это историчкными сочинениями, которые представляют собой пелую сплошную серию, начиная с довольно отдаленной поры до настоящего времени“⁶. აკადემიკოსი ე. კრაჩკოვსკი განიხილავს თურქულ გეოგრაფიულ ლიტერატურას და მას ასეთ საინტერესო დახასიათებას აძლევს: „Шестнадцатый-семнадцатый века были норой расцвета турецкой географической литературы: вначале ее блестяще развернулась со свежими силами

морская география, во второй половине выдвинулись три очень непохожие друг на друга, но все характерные и крупные по своему оригинальные фигуры: М. Ашик, Халджи Халифа, Эвлии Челеби⁷.

პროფ. ვ. სმირნოვიც „მაღალხარისხოვან და შესანიშნავ ძეგლს“ უწოდებს ევლიძე ჩელების „მოგზაურობის წიგნს“, რომელიც მას მიაჩნია „აღწერილობით-გეოგრაფიულ, საცნობარო-საისტორიო, ლეგენდარულ-ანეგდოტურ და ენათმეცნიერულ ცოდნათა ვეებერთელა ენციკლოპედიად“⁸.

ვიმეორებ, განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ ნაყოფიერია ამ მხრივ XVII საუკუნე, რომელსაც როგორც ზემოთ ითქვა, ფრ. კრელიცმა მეისტორიეთა საუკუნე უწოდა⁹. მართლაც, თუ ჩვენ XV-XVI საუკუნეთათვის შეგვიძლია დავასახელოთ მხოლოდ თითო-ორი მეისტორიე (ა. შიკ ფაშა-ზადე, მ. ნემრ – XV ს., მ. ჯენაბი –

⁶ В. Д. Смирнов, Очерк истории турецкой литературы, წიგნში: Всеобщая история литературы, ტ. IV, ვ. კორშისა და ა. კირკიჩნიკოვი ს რედაქციით. პეტერბურგი, 1892 წ., გვ. 486.

⁷ Акад. Н. Ю. Крачковский, Избранные сочинения, т. IV, მოსკოვი-ლენინგრადი, 1957, გვ. 631.

⁸ В. Д. Смирнов, Образцовые произведения османской литературы в извлечениях и отрывках. С.-Петербург, 1903, გვ. VII-VIII.

⁹ იხ. ზემოთ, გვ. 7.

გარდაიცვ. 1590 წ., მ. შლ – 1541-1599, საად-ედ-დინ-გარდაიცვ. 1599 – XVI საუკუნე), XVII საუკუნის ოსმალთა სახელმწიფოში, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, არსებობს მთელი პლეადა სახელოვანი ისტორიკოსებისა, რომელთა შემოქმედება თავისი დანიშნულებით უთუოდ სცილდება თანამედროვე ოსმალეთის ფარგლებს და, თუ მხედველობაში მივიღებთ ოსმალთა ხელისუფლების იმდროინდელ გავრცელებულობას ვეებერთელა ტერიტორიაზე – ევროპაში, აზიასა და აფრიკაში, ეს შემოქმედება მსოფლიოს ხალხთა კულტურულ-ისტორიული საკითხების შესწავლისა და კვლევის საქმეში უეჭველად დიდი განძია. ამ თვალსაზრისით საკმარისია XVII საუკუნის თურქ მეისტორიეთა მხოლოდ ჩამოთვლა, რომ ცხადი გახდეს ამ ეპოქის თურქ ისტორიკოსთა შემოქმედების მოცულობის ზომა და შინაარსობლივი მრავალფეროვნების სიდიადე. ეს მეისტორიეები შემდეგნი არიან: აჰმედ ჰასანბეგ-ზადე (გარდაიცვ. 1636 წ.), მჰმედ სოლაჟ-ზადე (გარდაიცვ. 1657 წ.), ჰუსედნ ვეჯჰი (გარდაიცვ. 1660 წ.), მუსტაფა ნა'იმ (გარდაიცვ. 1716 წ.), ქათიბ ჩელები, იგივე ჰაჯჯი ხალიფა (1609–1657), ევლიძე ჩელები (1611-1679 წ.; სხვათა შორის, ევლიძე ჩელების ოსმალთა თურქთა იბნ ბატუტას ემახიან)¹⁰, იბრჰიმ ფეჩევი (1574-1650), ყარა ჩელები-ზადე (გარდაიცვ. 1658 წ.), ჰუსედნ ჰეზარფენი (გარდაიცვ. 1691 წ.), აჰმედ მუნეჯჯი-ბაში (გარ-

დაიცვ. 1702 წ.), და სხვ.

თითოეული ამ მეისტორიეთა დახასიათება ძალიან შორს წაგვიყვანს და აქ არც არის ეს ჩვენი მიზანდასახულობა. მაგრამ ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ ბევრი მათგანი თავისი დროისდა შესაბამისად განათლებული და მეცნიერებას დაუფლებული იყო¹¹. მათმა ლიტერატურულმა მემკვიდრეობამ უდიდესი გამოყენება ჰპოვა როგორც თვით თურქეთში, ისე მის ფარგლებს გარეშეც. ქათიბ-ჩელების (=ჰაჯჯი ხალაფა) რამდენიმე თხზულება, მაგალითად, თარგმნილია იტალიურ, გერმანულ, ინგლისურ და ფრანგულ ენებზე¹². აკად. ე. კრაჩკოვსკი, რომელსაც ჰაჯჯი ხა-

¹⁰ ამის შესახებ დასაერთოდ ე. ჩ ე ლ ე ბ ი ზ ე დაწვრილებით იხ. აგრეთვე აკად. И. Ю. Крачковский, Избранные сочинения, IV, მოსკოვი-ლენინგრადი, 1957, გვ. 624-630.

¹¹ В. Д. Смирнов, Очерк истории турецкой литературы... გვ. 494.

¹² F. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. ლაიფციგი, 1927, გვ. 198-202.

10

ლაფა აინტერესებდა როგორც გეოგრაფოსი და რომელმაც შესანიშნავი დახასიათება მისცა საერთოდ მის მოღვაწეობას, წერს, რომ იგი „მახლობელი აღმოსავლეთის უდიდესი გეოგრაფოსი იყო XVII საუკუნეში¹³, ევლიმა ჩელების ათტომიანი თხზულებიდან („მოგზაურობის წიგნი“) მნიშვნელოვანი წილი თარგმნილია ინგლისურად, გერმანულად, უნგრულად, რუსულად, ქართულად და სხვ¹⁴. სამეცნიერო ლიტერატურაში ყველგან გახაზულია ამ ისტორიულ ნაწარმოებებში მოცემული მასალის ფრიად დიდი მნიშვნელობა მთელ რიგ ხალხთა ისტორიული ცხოვრების გასაშუქებლად და შესასწავლად. ამასთან ერთად საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის, რომ ზოგ ამ ისტორიკოსს გამოთქმული აქვს ფრიად ანგარიშგასაწევი მოსაზრებები ისეთი უაღრესად ზოგადი და თეორიული საკითხების შესახებ, როგორცაა, მაგალითად, ისტორიის მიზანდასახულობისა და მნიშვნელობის შესახებ. საინტერესოა ამ თვალსაზრისით ფრიად მკაცრი და სიტყვამუნწი კრიტიკოს-მეცნიერის პროფ. ვ. სმირნოვის აზრი ოსმალთა მეისტორიის ნაწილს შესახებ ის წერს: „В любопытном введении к своему труду Наъима высказывает свои чрезвычайно умные и симпатичные воззрения на цель и значение истории – что она должна быть точным, беспристрастным, правдивым и удобопонятным изображением событий. И нужно отдать справедливость, несмотря на свое официальное звание государственного бытописателя, он с такой объективностью и полиотой рассказывает многие вещи, что и заподозрить трудно в повествователе присяжного историографа...“ შემდეგ ვ. სმირნოვი ნაწილს უქებს ენას, თხრობის მანერას და განაგრძობს: В подлиннике им (сочинением Наъима) можно

просто зачитываться, да и в переводе Наџиму мог бы читать.

¹³ Акад. И. Ю. Крачковский, დასახელებული ნაშრომი, IV, განსაკუთრებით: Турецкая географическая литература XV–XIX вв., გვ. 601-624; აგრეთვე კრებული: Географический сборник, III, გვ. 44.

¹⁴ F. Vabinger-ის დასახელ. ნაშრომი, გვ. 222, აგრეთვე Эвлия Челеби, Книга путешествия, I. Земли Молдавии и Украины, მოსკოვი, 1961 წ.; С. Джикия, Эвлия Челеби о мингрельском и грузинском языках. კრებულში: Советское языкознание, ტ. II, ლენინგრადი, 1936 წ., გვ. 109-128; ს. ჯიქია, ევლია ჩელები ლაზებისა და ლაზურის შესახებ იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VI, თბილისი, 1954, გვ. 243-256. დოც. გ. ფუთურიძის მიერ მზადდება დასაბეჭდად ქართული თარგმანი ევ. ჩელების „მოგზაურობის წიგნის“ II ტომისა შესაბამისი შენიშვნებით და სხვ.

11

с удовольствием и интересом всякий европейски обработанный человек, любящий историю“¹⁵.

ამგვარად, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ოსმალეთში ისტორიო-გრაფიული ლიტერატურა იმ დროის შესაბამისად მაღალ დონეზე იდგა, ძლიერ იყო განვითარებული და განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ეს გარემოება სწორედ XVII საუკუნეში, როდესაც ოსმალთა სახელმწიფო უკვე საერთოდ დეგრადაციის გზას დაადგა.

ამ პლედარში შემავალი მეისტორიეთაგან ჩვენ ამჟამად გვინტერესებს XVII საუკუნის მოღვაწე იბრაჰიმ ფეჩევი, რომლის ორტომიანი „ისტორიიდან“ ჩვენ ამოვკრიფეთ ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ ვთარგმნეთ ეს ცნობები, დავურთეთ სათანადო შენიშვნები და თურქულ ტექსტთან ერთად ვბეჭდავთ სერიაში „უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ“ ჩვენ ამ თემაზე ადრეც ვმუშაობდით. 1940 წელს გამოქვეყნდა ჩვენი სტატია „იბრაჰიმ ფეჩევი საქართველოს შესახებ“¹⁶. ოღონდ ი. ფეჩევს ცნობები ამ სტატიაში წარმოდგენილი იყო მხოლოდ 20 გვერდის მოცულობით; ეს ცნობები საქართველოს შესახებაც არ იყო სრულად წარმოდგენილი, დაბეჭდილი იყო თურქული ტექსტის გარეშე და შენიშვნებიც მეტისმეტად მცირე რაოდენობით ჰქონდა დართული. ჩვენ ამჯერად ი. ფეჩევს „ისტორიიდან“ ამოვკრიფეთ მასალები არა მარტო საქართველოს, არამედ კავკასიის შესახებაც. ჩავრთეთ ცნობები ადრეულ საქართველოსთან კონტაქტში მყოფ ყიფჩაყთა და აგრეთვე ყირიმელ თათართა ოსმალეთთან ერთად ლაშქრობების შესახებ იმდენად, რამდენადაც ეს ლაშქრობანი მიმართული იყო თავიანთი დამოუკიდებლობისათვის მეზობლ კავკასიის ხალხთა წინააღმდეგ. შევეცადეთ აგრეთვე დაგვერთო შენიშვნები შეძლებისდაგვარად ვრცლად, მაგრამ ეს იმდენად, რამდენადაც თბილისის წიგნთსაცავები ამის საშუალებას, მოგვცემდნენ.

ერთი გარემოებაც უნდა აღინიშნოს. ეს ცნობები მეისტორიის მიერ თანმიმდევრულად დალაგებული და გამართული მასალებიდან საკმაოდ ხელოვნურად ამოკრეფილი ამბებია. მემატანის მიერ

ფიქსირებული ყველა მოვლენა მსოფლიოს ხალხთა ისტორიის ნა-

¹⁵ В. Д. Смирнов, Очерк истории турецкой литературы. წიგნშია Всеобщая история литературы, ტ. IV, ვ. კორშისა და ა. კირკინიკოვის რედაქციით, პეტერბურგი, 1892 წ., გვ. 494-495.

¹⁶ „აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე“, V-VI, 1940, გვ. 369-589.

12

წილია, ჩვენს შემთხვევაში მეზობელი თურქი ხალხის, პოლიტიკური და სამოქალაქო ცხოვრების აღწერაა, ცალკეული და დამახასიათებელი ეპიზოდებია ტერიტორიულად უშუალოდ მომიჯნავე თურქი ხალხის სახელმწიფოებრივი ცხოვრების განვითარების ისტორიისა. ამასთანავე ერთად ეს არის ქრონოლოგიურად და თანმიმდევრულად დაწყობილი ისტორიული მასალა იმ თურქი ხალხის შესახებ, რომლის ისტორიული ცხოვრების უნებლიე მოზიარედ გახდნენ ყოფილი ქართული ტერიტორიების მკვიდრი ქართველური ტომებიც, ვფიქრობ ქართველ ისტორიკოსთათვის ყველაფერი ეს ერთნაირად საყურადღებო და საინტერესო ამბებია. ამდენად ძნელია ისტორიული პროცესების მთლიანობით შეკრული წყაროდან ამოგლიჯო ცალკეული ეპიზოდები, ჩვენს შემთხვევაში, უშუალოდ საქართველოსა და კავკასიასთან რომაა დაკავშირებული. მე ამით იმის თქმა მინდა, რომ ასეთი წყაროები მთლიანად უნდა ითარგმნებოდეს, რადგანაც ფრაგმენტული ცნობები ზოგჯერ, შეიძლება, სხვა რომ არაფერი იყოს, გაუგებრობის მიზეზიც გახდეს. ჯერჯერობით მაინც ჩვენ უნდა დავკმაყოფილდეთ ოსმალთა მეისტორიების თხზულებათა გაცნობით იმ სახით, როგორც ეს ამ შემთხვევაშია აქ წარმოდგენილი.

ი. ფეჩევის „ისტორიიდან“ ამოკრეფილი ცნობები. ოსმალური ისტორიოგრაფიული მწერლობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი იბრაჰიმ ფეჩევი დაიბადა 1574 წ. სამხრეთ-დასავლეთი უნგრეთის ქალ. ფიუნფკირხენში (Fünfkirchen-ი); უნგრულად ამ ადგილს ეწოდება Pécs – ფეჩ-ი. ამ უკანასკნელი გეოგრაფიული სახელიდანაა წარმოქმნილი არაბული ყაიდის წარმომავლობის აღმნიშვნელი სიტყვა **فچس** –ფეჩ-ევი-ნი რაც ფეჩ'იდან წარმოშობილს, ფეჩ-ელ-ს ნიშნავს¹⁷. თურქები ზოგჯერ უკვე წარმომავლობის აღმნიშვნელად გაფორმებულ ამ სიტყვას კიდევ ურთავენ იმავე ფუნქციის მატარებელ **لي** (li) თურქულ აფიქსს და **فچسلي** – ფეჩ-ევი-ლი ფორმაც გვხვდება¹⁸.

¹⁷ იხ. ფეჩევის შეახებ El-ში F. B n b i n g e r -ის წერილი, ტ. III 1936, გვ. 1120. აგრეთვე: იმავე ავტორისა – Dio Geschichte schreiber der Osmanen und ihre Werke, ლაიფციგი, 1927. გვ. 192-195; F. v. K r a e l i t z, Der osmunische Historiker Ibrahim Pečevī. Der Islam. ტ. VII სტრასბურგი, 1918, გვ. 52.

¹⁸ მაგალითად, უფრო გვიანდელი ისტორიკოსის ნა'იმის (نعيم) „ისტო-

ი. ფეჩევნს წინაპრები ბოსნიაში ცხოვრობდნენ და იქაური მემამულეები იყვნენ. ფეჩევნს პაპის მამა ყარა და'უდ-ი დიდი მამულის მფლობელი იყო ბოსნიაში¹⁹. მისი შვილი – იბრწჰნის პაპა – ჯაფერ ბეგი აგრეთვე ბოსნიაში ცხოვრობდა. ამ ჯა'ფერის შვილი იყო იბრწჰნის მამა, მაგრამ მის სახელს თვით ი. ფეჩევნ, უცნაურია რომ, არ ახსენებს და სხვაგანაც მისი სახელი არსად შენახულა²⁰. ი. ფეჩევნს დედა ოსმალთა ისტორიაში კარგად ცნობილი და გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწეების (2 დიდვეზირი, ბევრი ვეზირი და ბეგლარბეგი) ბოსნიელი სოკოლოვიჩების²¹ გვარეულობიდან იყო გამოთხოვილი. ავტორისავე „ისტორიიდან“ ვტყობილობთ, რომ იბრწჰნი, როგორც ობოლი, იზრდებოდა ჯერ ბიდის, ოფენის ვაწლს ფერჰანდ ფაშისა, ხოლო შემდეგში უკვე სხვა ახლო ნათესავის, ლალა მეჰმედ ფაშის ოჯახში. ამ წრეებში ტრიალებდა ის 15 წლის ასაკამდე²². შემდეგ თვით ი. ფეჩევნ უნგრეთის ფეჩში (ფიუნფკირხენში) დაბინავდა. თავისი გავლენიანი ნათესავების დახმარებით 1593 წელს მან დაიწყო სამსახური სამხედრო უწყებაში და მონაწილეობა მიიღო სინან ფაშის უნგრეთის წინააღმდეგ ლაშქრობებში (ვესპრიმისა და ფალოთას ციხეების აღება)²³. იგი იყო თვითმხილველი გრან'ის ალყის შემორტყმისა. მანვე აღწერა ალყაშემორტყმულ ოსმალთა შემადრწუნებელი მდგომარეობა²⁴. მომდევნო წლები ი. ფეჩევნმ გაატარა ლალა მეჰმედ ფაშის ამაღლაში. თავისი სამსახურის განცდები და თავგადასავალი ი. ფეჩევნს მოთხრობილი აქვს მისსავე „ისტორიაში“ სხვადასხვა ადგილას და ზოგჯერ ძლიერ დაწვრილებითაც. თავისი მფარველის ლალა მეჰმედ ფაშის გარდაცვალების შემდეგ (1615 წ.) ი. ფეჩევნ გაგზავნილ იქნა ანატოლიის რამდენიმე სანჯაყში საყოველთაო აღწერის ჩასაცირებლად. შემდეგ (1624-1625 წ.) ის დანიშნულ იქნა თოქათ'ის დეფთერდარ'ად (საფინანსო ნაწილის უფროსად). შემდეგ ამავე თანამდებობაზე გადაყავთ რუმელიაში, ხოლო ბოლოს მან მიაღ-

¹⁹ ავტობიოგრაფიული ცნობები იხ. მის თარიღში, II, გვ. 87-88; Krae-
litz-ის ზემოდასახელებული სტატია Der Islam-ის VIII ტ., გვ. 253.

²⁰ F. Babinger, GOW, გვ. 192; K r a e l i t z, იქვე, გვ. 254.

²¹ თურქულად صوفولويك يعنى شاهن اوغلى (სოკოლოლუ),
სოკოლოვის, ე. ი. შევარდნიშვილის“ (تاریخ پجوى II, გვ. 41).

²² F. Babinger-ი, იქვე, გვ. 192. F. v. K r a e l i t z, იქვე.

²³ F. v. K r a e l i t z. იქვე, გვ. 255.

²⁴ تاريخ پجوى II, გვ. 180; F. v. Kraelitz, იქვე.

ახლო ადგილებში ჯერ ისევ სამსახურში, ხოლო 1641 წ. იგი თავს ანებებს სამსახურს. შემდეგ ოფენში და, ბოლოს, ფიუნფკირხენში წერს ი. ფეჩვენი თავის ცნობილ თა'რნხს. გარდაიცვალა ი. ფეჩვენი 1651 წლის ახლო ხანებში²⁵.

ი. ფეჩვენი ახალგაზრდობიდანვე იჩენდა ინტერესს ისტორიისადმი, სიცოცხლის ბოლო წლებში მან დაწერა თავისი ორტომიანი „ისტორია“, რომელიც 1520-1640 წლების (ე. ი. სულთან სულემან I-ის ტახტზე ასვლიდან სულთან მურად IV-ის გარდაცვალებამდე) ოსმალეთისა და მისი მომიჯნავე ქვეყნების ისტორიული შესწავლისათვის „საუკეთესო წყაროს“ წარმოადგენს²⁶. ცნობილი ორიენტალისტი ი. ჰამერი ი. ფეჩვენს თხზულებას ახასიათებს როგორც „შესანიშნავ პრაგმატულ ისტორიას²⁷. იგივე მეცნიერი წერს ი. ფეჩვენს შესახებ, რომ ის თავისი დროის ამბებს გვიყვება ვითარცა თვითმხილველი. ფეჩვენი უშუალო მონაწილეობას იღებდა ოსმალთა მიერ წარმოებულ სხვადასხვა ლაშქრობაში. როდესაც, მაგალითად, დიდი მოურავის რწმუნებული პირები საქართველოდან ოსმალეთს გადავიდნენ და მთავარსარდლის სამხედრო ბანაკში გამოცხადდნენ, ფეჩვენი ჰაფიზ ფაშის ამაღლებაში იყო. ფეჩვენი თვითონ ესწრება საქართველოდან გადმოსულების შეხვედრას მთავარსარდალთან და მონაწილეობას ღებულობს მათ შორის წარმოებულ მოლაპარაკებაში (შდრ. حضورنده جالس آيدم. მასთან (ე. ი., ჰაფიზ ფაშასთან) ვიჯეტი' – იხ. ტ. II, გვ. 404). ამ მოლაპარაკებაში ფეჩვენი დიდი მოურავის მხარეზეა და დიდი თანაგრძნობით ეკიდება მის მიერ დასახულ სამოქმედო გეგმას (იხ. აქვე, გვ. 83-84). უფრო ადრინდელ მოვლენებზე ჩვენი მეისტორიე მოგვითხრობს თავისი წარჩინებული და ლაშქრობათა მონაწილე ნათესავებისა და ამბების უშუალო მომსწრეთა პირით. ი. ფეჩვენს ყურადღების გარეშე არ რჩებოდა აგრეთვე ძველი და მისი თანამედროვე უნგრელი ისტორიკოსები, რომელთა თხზულებებს ის ეცნობოდა თვითონ²⁸. ჰამერის ამ ცნობასთან დაკავშირებით საინ-

²⁵ F. v. Krae litz , დასახელებული ნაშრომი, გვ. 256-257; F. B a - binger , GOW, გვ. 192, 193; EL, III, 1936, გვ. 1120.

²⁶ F. B a binger , EL, III, გვ. 1120; E. v. K r a e l i t z , იქვე, გვ. 258.

²⁷ GOR, II გვ. 4.

²⁸ GOR. II, გვ. 4; განსაკუთრებით B. L e w i s , The Use by Muslim Historians of non-Muslim Sources, გვ. 185, 186.

ტერესია ფრ. ბაბინგერის ერთი მოსაზრება. საქმე იმაშია, რომ ი. ფეჩვენს თა'რნხში ჩვენ ვხვდებით აქა-იქ უნგრულ გამოთქმებსა და სიტყვებს. ეს ვითარება კი ფ. ბაბინგერს მიაჩნია იმის უეჭველ ნიშნად, რომ ფეჩვენი დაუფლებული იყო უნგრულ ენას და უნგრულიდან ისტორიკოსებს თარგმნიდა (Istváfy, Heltai)²⁹.

ყოველ შემთხვევაში ფეჩვენს თხზულებათა დიდ ღირსებად ყველას მიერ აღიარებულია ის გარემოება, რომ იგი სარგებლობდა

მისი თანამედროვე და, უმთავრესად, წინა საუკუნეთა ისტორიო-გრაფიული ლიტერატურით. ფ. ბაბინგერს ჩამოთვლილი აქვს ის ადრინდელი მისტორიები, რომელიც ფეჩევერმ გამოიყენა: სნლიჰ ბ. ჯელვლ, მუსტაფა ბ. ჯელვლ, ჰასან ბეგზადე³⁰, 'ვლნ³¹, ჰადინდ, სა'დ ედ დინ-ი და სხვა³². ამათ გარდა ი. ფეჩევერს დასახელებული ჰყავს ყივჩაყთა სახელმწიფოს ამბებთან დაკავშირებით ისტორიკოსები: ალთი ფარმაქ ეფენდი, ჯენაბი ეფენდი და კიდევ თემურ-ნამეს ავტორი³³. გარდა ამისა, აქვე უნდა აღინიშნოს ცნობილი ავსტრიელი მეცნიერის ფრ. კრელიცის ის მაღალი შეფასება, რომელსაც ის აძლევს ი. ფეჩევერს როგორც ისტორიკოსს. ფ. კრელიცი გახაზავს დოკუმენტური წარმომავლობის წყაროების დიდ მნიშვნელობას ოსმალთა ისტორიის საკითხების შესასწავლად და წერს, რომ ი. ჰამერის შემდეგ ამ საქმეს არ ექცეოდა სათანადო ყურადღება და ისტორიკოსები ძირითადად მხოლოდ ნარატიული ხასიათის თხზულებებს ეყრდნობოდნენ. ნარატიულ ისტორიოგრაფიულ ნაწარმოებთა ავტორებში, განაგრძობს ფრ. კრელიცი, გამონაკლისს წარმოადგენს იბრაჰიმ ფეჩევი, რომელსაც უთუოდ ესმის დოკუმენტების ფასი ისტორიისათვის³⁴. ი. ფეჩევერ

²⁹ F. Babinger, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 193; აგრეთვე F. v. Kraelitz. იქვე, გვ. 258-259; B. Lewis, იქვე.

³⁰ იხ. მაგალითად, „თარნის“ II ტ., გვ. 326, სადაც ფეჩევერ იმოწმებს ამ მისტორიეს და ამბობს حسن بكزاده افندی تاريخده يازمشكه – ჰასან ბეგზადე ეფენდი თავის „ისტორიაში“ წერს, რომ...

³¹ ფეჩევერს II ტომში, გვ. 51 წერია: حكايت عالی افندی მოთხრობა 'ვლნ ეფენდისა და სხვ.

³² F. Babinger, GOW, 193.

³³ იხ., تاريخ بچوی, I გვ. 470 (თ. ალთი-ფარმაქ = ქართ. 'ექვსთითა, რაც ავტორის მეტსახელია).

³⁴ F. v. Kraelitz, Osmamische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. ვენა, 1921, გვ. 1; ამაზე იხ. აგრეთვე И. Дмитриев-ის რეცენზია F. v. Kraelitz-ის დასახელებულ ნაშრომზე კრებულში „Записки Коллегии Востоковедов“, II, გვ. 221“.

თავისი „თარნის“ წერისას დიდი გულისყურით ეკიდებოდა დოკუმენტურ წყაროებს. ის არა მარტო კითხულობდა და იყენებდა დოკუმენტურ მასალას, არამედ ამოიკითხავდა და სცემდა კიდევაც და თავის თხზულებაში ჩართავდა პირველხარისხიან „უზენაეს რესკრიპტებსა“ და სხვა ხასიათის საბუთებს³⁵. ამიტომაც იყო, რომ ი. ფეჩევერ უკვე დიდი ხანია იქცევდა მეცნიერთა ყურადღებას და მისი ნაწარმოები ითარგმნებოდა სხვადასხვა ევროპულ ენაზე³⁶.

ი. ფეჩევერს სანაქებოდ უნდა ითქვას აგრეთვე ისიც, რომ მის თხზულებათა ენა იმდროინდელი მწერლების ენასთან შედარებით მარტივია და ნათელი; არ არის დამძიმებული მაღალფარდოვანი და ღვლარჰნილი სტილით³⁷. საერთოდ ი. ფეჩევერს ენა ძლიერ

საინტერესოა და, როგორც სხვა თურქული ისტორიოგრაფიული ძეგლების, ისე ამ ძეგლის ენაც ერთ-ერთი ძლიერ მაჩვენებელი ეტაპია სამწერლობო თურქული ენის განვითარების ისტორიაში. ავტორი, სხვა მის თანამედროვე ავტორთაგან განსხვავებით, არ უგულვებელყოფს თურქულ ხალხურ ენას და თავისი ნაშრომების მთელ მანძილზე ხშირად მოაქვს ხოლმე ცოცხალი თურქული მეტყველებისათვის დამახასიათებელი გამოთქმები და ცალკეული ლექსიკური ერთეულები. მრავალი მაგალითიდან აქ ნათქვამის საი-ალუსტრაციოდ რამდენიმეს მოვიყვანთ: *ياقوب ياقوب طاش اوزره* – დაწვეს, დაანგრის და ქვა ქვაზე აღარ დატოვებს³⁸, *صاح جون قزلباش* და მსჯელობის არსებით საგანს გადავცდით³⁹, *قوناغنه كلور عورت ايله كوردك برنده يل اسر كورر* – დილას, რო-

³⁵ იხ. მაგალითად, *تاریخ بچوی*, I, გვ. 102-106, აგრეთვე 316-325 გვერდებზე გამოცემული საბუთები.

³⁶ F. B a b i n g e r . GOW, გვ. 195. 1961 წელს სომხეთის სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობაში გამოვიდა ა. საფრასტიანის მიერ შედგენილი *Турецкие источники об Армении, армянах и других народах Закавказья. Извлечения из турецких оригинальных текстов в переводе на армянский язык с предисловием, комментариями, терминологическим словарем и приложением т. I. Составил А. Х. С а ф р а с т я н*, ერევანი 1961. ამ შრომაში ი. ფეჩევის „ისტორიიდან“ ამოღებულ და სომხურად თარგმნილ ცნობებს დათმობილი აქვს 25-62 გვერდები.

³⁷ F. v. K r a e l i t z , *Der Islam*, VIII, 1918, გვ. 259.

³⁸ *تاریخ بچوی*, I, გვ. 313.

³⁹ იქვე, გვ. 475-476.

დესაც ყიზილბაში თავის სასახლეში დაბრუნდა, დაინახა, რომ ქალი და ქურთი შარშანდელი თოვლივით გამქრალიყვნენ (II, 395) და სხვ. ძლიერ საინტერესოა ი. ფეჩევის ენა ლექსიკის თვალსაზრისითაც. ჩვენ აქ ვხვდებით ისეთ ლექსიკურ ერთეულებს, რომელიც დამახასიათებელი იყო სამხრეთის ჯგუფის თურქულ ენათა ფუძე-ენისათვის, მაგრამ დიფერენცირებისას გარკვეული ლექსიკური ელემენტი მხოლოდ ზოგიერთ ენას, ვთქვათ აზერბაიჯანულ ენას, შერჩა. ჩვენ ვფიქრობთ, თუ ხელი არ შეგვეშალა, სპეციალურად შევისწავლოთ ი. ფეჩევის თხზულებათა ენა.

აქ წარმოდგენილი თურქული ტექსტი და ქართული თარგმანები ამოღებულია ი. ფეჩევის *تاریخ* -ის I და II ტომიდან⁴⁰. თურქული ტექსტისა და ქართული თარგმანის ცალკეული პარაგრაფების ბოლოს მიწერილი რომაული ციფრი ამ გამოცემის ტომის აღმნიშვნელია, ხოლო მომდევნო არაბული ციფრები კი – სათანადო ტომის გვერდისა. ეს გამოცემა ფრ. კრელიცის მიერ ასეა შეფასებული: „...ein gänzlich kritikloser Abdruck einer handschriftlichen Vorlage“⁴¹. ჯერჯერობით კრიტიკული გამოცემა ი. ფეჩევის „ისტორიისა“ არ არის. ამ თხზულების მრავალრიცხოვანი ხელნაწერი ნუსხა რომელიც ევროპისა და აზიის სხვადასხვა სიძველეთ-

საცავშია დაცული⁴² ამჟამად ჩვენთვის ხელმისაწვდომი არ იყო.

მრავალფეროვანია აქ გადმოცემული ი. ფეჩევნის ცნობები, რომელთაც უთუოდ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებათ საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისა და ამ ქვეყნების ოსმალეთთან ისტორიულ-პოლიტიკურ ურთიერთობათა საკითხების შესასწავლად. ცნობათა ერთი ნაწილი ეხება ოსმალთა თურქთა მიერ სამხრეთი და აღმოსავლეთი საქართველოს ცალკეული პროვინციების დაპყრობას. ჩვენში არ არის ჯერ შესწავლილი საკითხები იმის შესახებ თუ რა თანმიმდევრობით იქნა მიტაცებული სამხრეთ საქართველოს ესა თუ ის მხარე, როგორი იყო ამ დაპყრობათა ქრონოლოგია როგორ მიმდინარეობდა ქართული პროვინციების მოსახლეობის ისლამიზაცია და საერთოდ თურქიზაცია. ირკვევა, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ეს პროცესები სხვადასხვანაირად

⁴⁰ تاريخ بجزى — جلد اول , გვ. 10+104. სტამბოლი, 1281 (=1864-1865) და جلد ثانی , გვ. 12+487. სტამბოლი, 1283 (=1866).

⁴¹ Der Islam, VIII, 259.

⁴² დაწვრილებითი ცნობები ამის შესახებ იხ. F. Babinger-ის დასახელებულ ნაშრომში, გვ. 194; აგრეთვე, EI, III, 120.

18

ვითარდებოდნენ და სრულდებოდნენ. ჩვენი საუკუნის I ათეულ წლებში აკად. ნ. მარმა უკვე კარგა ხნის მიტაცებულ ქართულ პროვინციაში – იმერხევში შესანიშნავი ქართული ფოლკლორული მასალა შეაგროვა⁴³. ეს იმის ნიშანია, რომ ამ დროს იმერხევის მოსახლეობა ჯერ კიდევ მტკიცედ ფლობდა თურქულთან ერთად მშობლიურ ენას (ორენოვანობა). ამისი აღნიშვნა იმიტომაც არის საჭირო, რომ საქართველოსთან ტერიტორიულად უფრო ახლო და მომიჯნავე ქობლიანის ხეობის (ყოფ. ადიგენის რ-ნი) ქართულ მოსახლეობას ამავე დროისათვის ქართული ენა უკვე სავსებით დავიწყებული ჰქონდა. და ეს მაშინ, როცა ეს ტერიტორია თურქებისგან გათავისუფლებულ იქნა ჯერ კიდევ 1829 წელს. მე ამას იმიტომ ვლაპარაკობ, რომ სპეციალურად უნდა იქნეს შესწავლილი თითოეული ქართული პროვინციის დაპყრობის ისტორია და დაპყრობის შედეგად ამ ქართულ მიწაზე შექმნილი კულტურულ-პოლიტიკური ვითარება. ამ საკითხების შესწავლისათვის, რა თქმა უნდა, მარტო ი. ფეჩევნის ან სხვა რომელიმე ისტორიკოსის მონაცემები საკმარისი არ არის. მაგრამ სხვა მასალებთან ერთად ასეთ მასალათა შეპირისპირებითი და კრიტიკული შესწავლა უთუოდ ძლიერ შეუწყობს ხელს ჩვენი ისტორიის ამ საინტერესო საკითხების გაშუქებას, ამასთანავე ერთად ისიც უნდა ითქვას, რომ ი. ფეჩევნის ისტორიულ მასალას ჩვენ კრიტიკულად უნდა მოვეკიდოთ. არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ის თურქია და, ბუნებრივია, თურქულ პოზიციებზე იდგეს და ამდენად ტენდენციურიც იყოს.

ჩვენთვის საყურადღებოა ფეჩევნის აქ მოტანილი შემდეგი ცნობები: საქართველოზე თავდასხმის შესახებ (გვ. 25), ოსმალთა რამ-

დენიმე გალაშქრება საქართველოში და ცალკეული ციხეების აღება (გვ. 25-28). ოსმალთა და ყიზილბაშთა დიდი ბრძოლა ჩილდირის ველზე (გვ. 39) და ამ შეჯახების შემდეგ მანუჩარ ათაბაგის გამოცხადება ოსმალთა მთავარსარდალთან (გვ. 41), ჩილდირის, თმოგვის, ხერთვისისა და ახალქალაქის ციხეთა დაპყრობა (გვ. 41), თბილისის ციხის დაპყრობა (გვ. 41), ცნობები კახთა მეფის ალექსანდრეს შესახებ (გვ. 42). ქართველი ხალხი მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა ქვეყნის ასაოხრებლად შემოსეულ მტრის ლაშქარს. თბილისის ციხე უკვე გაუთავისუფლებიათ ქართველებს, მაგრამ, ფეჩევნს მიხედვით, მეორეჯერ ალყა შემოარტყეს თბილისს და

⁴³ იხ. მისი: Г. М е р ч у л , Житие св. Григория Хандзтийского с дневником поездки в шавшию и Кларджию, პეტერბურგი, 1911 წ., გვ (დღიურებისა) 47-71.

ალყაშემორტყმულები დიდ გაჭირვებაში ჩააგდეს (გვ. 54). კვლავ თბილისისაკენ გამოლაშქრება ოსმალთა სარდლისა და გიორგი ბეგის ამბები (გვ. 61), კიდევ საქართველოში შემოსევა ჰასან ფაშისა (გვ. 77), კიდევ თბილისით კახეთს ჩასვლა და ალექსანდრე მეფისაგან ხარაჯის აღება (გვ. 77), დიდი მოურავის – გ. სააკაძის გადასვლა ოსმალეთს ყიზილბაშთა ჯარის განადგურების შემდეგ (გვ. 83), ახალციხის ციხის დაპყრობა (გვ. 87), კიდევ ქენ'ან ფაშის მიერ ახალციხის დაპყრობა (გვ. 91) და სხვ. ი. ფეჩევნს თხზულებებიდან ჩვენ გადმოვიღეთ აგრეთვე ამბები ჩვენი მეზობელი რესპუბლიკების აზერბაიჯანისა და სომხეთის ტერიტორიებზე არსებული სხვადასხვა სახანოს შესახებაც, აგრეთვე ცნობები ჩრდილოეთი კავკასიის ხალხთა შესახებ. ყველა ეს ცნობა საუკეთესოდ ამჟღავნებს ოსმალთა და ყიზილბაშთა იმ აგრესიულ პოლიტიკას, რომელსაც ხსენებული სახელმწიფოები ატარებდნენ ყველა კავკასიელ ხალხთა მიმართ. ოსმალთა და ყიზილბაშთა დამპყრობლები ერთნაირად არ ინდობდნენ საქართველოს სამეფოებსა და შირვანის, ნახიჩევანისა და ერევანის სახანოებს და, მიუხედავად ეთნიური და კონფესიონალური მარჯვენებლებისა, ერთსა და იმავე ღონისძიებებს მიმართავდნენ მათ იავარსაყოფად. ამ თვალთახედვით ი. ფეჩევნსთან საინტერესოა: შირვანის მხარეთა დაპყრობა (გვ. 25), ...აოხრება ერევანის, ყარაბაღისა და ნახიჩევანისა (გვ. 28), შექის ციხის აღება (გვ. 44), შემახის მფლობელის არას ხანისა და შექის მფლობელის აჰმედ ხანის დამარცხება (გვ. 46), არეშის ციხის აშენება (გვ. 46), ბაზ-ელ-ეზვანის ანუ თემურ-კაფუს დაპყრობა (გვ. 47), შირვანის ვილჯათის ფინანსებისა და აღწერის ამბავი (გვ. 47), ისლამის ჯარის დაბრუნების შემდეგ შირვანში მომხდარი ამბები (გვ. 50), არეშის ხანის ქონებისა და დოვლათის და მისი ოჯახის დარბევის შესახებ (გვ. 51), ისლამის ჯარმა რომ ერევანის მხარე დაარბია და იავარჰყო (გვ. 55), ოსმან ფაშის დიდი ომი იმამყული ხანთან (გვ. 69), ერევანისა და მისდამი დაქვემდებარებული ციხეების აშენება (გვ. 75), თემურ-კაფუს, შირვანის, თბი-

ლისისა და ერევნის ციხეთა საბრძოლო მასალა (გვ. 78), განჯის აღება და ყიზილბაშებთან ზავი (78), ყიზილბაშთა გამარჯვება ნახიჩევნის ციხეზე (გვ. 81), 1605-1606 წელს განჯასა და შირვანში ყიზილბაშების შესევა (82), ერევნის აღების შემდეგ მომხდარი ამბები (91) და სხვ. აქ წარმოდგენილ თარგმანებში ჩართულია აგრეთვე ამბები ოსმალთა ხელისუფლების (XVI საუკ.), განზრახვა მდინარეების ვოლგა და დონის არხით შეერთების შესახებ

20

და ყირიმელ თათართა დამოკიდებულება ამ საკითხთან (გვ. 31-33) აქვე მოტანილია ცნობები ყივჩაყთა ველისა (დემთ-ი კიფჩაკ) და ყივჩაყთა სახელმწიფოს საზღვრების შესახებ (გვ. 33) და, აგრეთვე, ყირიმელ თათართა ჯარების ბრძოლა ოსმალთა მხარეზე ოსმალთა ექსპანსიის დროს კავკასიაში (გვ. 52), „სახელოვანი ხანის მეჰმედ გირეი ხანის თათრის ჯარით შირვანს ჩამოსვლა და მისი კვლავ დაბრუნება“ (გვ. 57). ასეთივე სფეროს განეკუთვნება პარაგრაფი „კაფადან თემურ-კაფუმდე დემთ-ი კიფჩაკის გადასარბენებისა და სადგურების შესახებ“ (გვ. 67) და სხვ.

ვფიქრობთ, რომ ი. ფეჩევს აქ წარმოდგენილი, თუნდაც არასრულად ამოკრეფილი მასალა ამგვარი სახითაც ერთგვარ სამსახურს გაუწევს ჩვენს ისტორიკოსებს XVI-XVII საუკუნეთა თურქეთ-საქართველოს და თურქეთ-კავკასიის ისტორიულ ურთიერთობათა საკითხების კვლევისას⁴⁴.

⁴⁴ ამ შესავალი წერილის მე-10 გვ. XVII საუკ. ისტორიკოსთა დასახელები-სას შემთხვევით გამოგვრჩა ამავე საუკუნის ცნობილი თურქი ისტორიკოსი قوجه حسين – კოჯა ჰუსეინ -ი, რომელიც 1644 წ. გარდაიცვალა და რომელსაც „XVII საუკუნის ქრონიკების დიდ პლეადაში“ (ა. ტ ვ ე რ ი ტ ი ნ ო ვ ა) ფრიად საპატიო ადგილი უჭირავს. ა. ს. ტვერიტინოვას აზრით XVII საუკ. ოსმალთა სახელმწიფოს ისტორიებში კოჯა ჰუსეინის ისტორია შეიძლება ჩაითვალოს ქრონიკების ყველაზე უფრო სრულყოფილ კრებულად. ამავე დროს ის იმდროინდელი ისტორიული მეცნიერების დონის მაჩვენებელია. თხზულების ტექსტის ფაქსიმილე შესავალი წერილითა და ანოტირებული სარჩევით შესანიშნავად გამოიცა 1961 წ. სერიაში Памятники литературы народов Востока. Тексты Большая серия, XIV. Хюсейн Беда'и' ул-века'и' (Удивительные события) Издание текста, введение и общая редакция А. С. Тверитиновой. Аннотированное оглавление и указатели Ю. А. Петросяна, ნაწილი I და II, მოსკოვი, 1961 წ. (ორ წიგნად).

ი. ფეჩევინს „თა‘რნიხის“ ქართული
თარგმანი

თავდასხმა საქართველოს მხარეზე

943 წლის წმინდა მუჰარრემის 15-ს [=1536 წ. 4. VII.]
ბაიბურთის¹ მართებელმა, სახელოვანმა ემირმა მეჰმედ ხანმა მაგ
[ბაიბურთის] მხარის ძლევამოსილი ჯარი თავდამსხმელთა რაზმში
გაიწვია და, ლაშქარი რომ შეკრიბა, შეესია საქართველოს და
დაიწყო მისი აოხრება. ამასობაში ქართველი ურჯულოებიც მომ-
ზადებულები იყვნენ და ისლამის ლაშქარს წინ აღუდგნენ. დიდი ომისა
და ბრძოლის შემდეგ გამარჯვება ისლამის [ლაშქარს] ერგო. აურაც-
ხელი დასამიწებელი ურჯულო გაწყდა გადარჩენილები რომ დაი-
ფანტნენ, „ასქერები ეძგერნენ საშოვარს და იმდენი ნადავლი ჩაიგ-
დეს ხელში, რომ გადმოცემა ძნელია. ასეთი მაგალითის შემდეგ
სამმა-ოთხმა სასანჯაყო² ადგილის [მოსახლეობამ] მორჩილება გამო-
აცხადა და სულთანს ვაღოსა და მართებლის დანიშვნა სთხოვა.

(I, 191).

შირვანის მხარეთა დაპყრობა; ბურჰან ალ-სულთანი ხალღ ფადიშჰის ძე

იმავე წელს [955=1548-1549 წ.]*, იმავე ბანაკში** ეს სასი-
ხარულო ამბავი მოვიდა, რომ ხსენებული [ბურჰან ალ-სულთანი]
მხოლოდ მისი აღმატებულების, ქვეყნის საფარველი ფადიშჰის
უავგუსტოესი წერილით ჩავიდა შირვანის მხარეში, დაიმორჩილა
იგი და უწინდებურად დაიუფლა. დაწვრილებით ეს ამბავი ასეა:
აღნიშნულის [ბურჰან ალ-სულთანის] მამა ხალღ ფადიშჰი შირ-
ვანის შჰჰთა ძველი სამეფო გვარეულობიდან იყო. თავგზაბნეული

* ავტორი ხშირად ამბავს იწყებს სიტყვებით „იმავე წელს“ (في ذلك العام);
აქაც და შემდეგშიც ყველგან „ეს წელი“ დადგენილია წინა პარაგრაფების სა-
თანადო ადგილების მიხედვით. ამ შემთხვევაში მაგალითად, ფეჩევან I ტომის
270 გვერდზე 955 წელია აღნიშნული.

* ე. ი. „ადილჯევანთან ახლო.

შჰჰ ისმაილის³ ქალიშვილი ცოლად შეირთო და წინააღმდეგობის
გარეშე შირვანის მხარეთა მფლობელი გახდა. შემდეგში როცა ის
[ხალღ ფადიშჰი] გარდაიცვალა, ეგ [ბურჰან ალ-] მცირეწლოვანი
იყო; ამიტომ შირვანის ხელისუფლად აღზევებულ იქნა მისი
ბიძაშვილი შჰჰრუხ მირზა^{3ა}. მაგრამ მას შჰჰ თაჰმასი⁴ შემოესია;
შემახის ციხეს შვიდი თვე ალყა შემოარტყა; შემდეგ დანებდ-
ნენ; [ალყაშემორტყმულნი] გამოიყვანა, მაგრამ არ შეიწყნარა
და [შჰჰრუხ მირზა] მოჰკლა. შირვანის მფლობელობა გადასცა
თავის ძმას, ზემოხსენებულ ალკან მირზას⁶. იმ დროს ზემოხ-
სენებულმა, ე. ი. ბურჰან ალ-სულთანი^{მა} რამდენიმეჯერ შეკ-
რიბა ჯარი, ყოველი მხრიდან შეესია და შეებრძოლა ალკანს. მაგ-
რამ ალკანის მხარე ყოველთვის გამარჯვებული გამოვიდა. ამიტომ
მან [ბურჰან ალ-სულთანი^{მა}] ქვეყნის საფარველი ფადიშჰის სამეფო-

ფეო ქალაქს შეაფარა თავი. თვით მას ყოველწლიურად სარგო და არფალიკი⁷ დაენიშნა, ხოლო მის ხელქვეითებს სხვადასხვა თანამდებობა ებოძა და უავგუსტოესი ფნდიშჰის წყალობით დღეკეთილობაში იყვნენ. ხოლო ამასობაში ალკასიც ჩამოვიდა სამეფეო ქალაქს [სტამბოლს] თხოვნითა და შუამდგომლობით. ზემოხსენებული [ბურჰან ალ] ფნდიშჰის უავგუსტოესი წერილით შირვანს გაიგზავნა. ის გაემგზავრა შავი ზღვით ხომალდზე და შირვანს ჩავიდა. იგი შეებრძოლა ყიზილბაშებს⁸, რომელნიც შჰ თაჰმასის მიერ იყვნენ წარმოგზავნილი ალკასის შემდეგ [შირვანის] დასაპყრობად. მან გაიმარჯვა ტიალ ყიზილბაშებზე და უწინდებურად შირვანის სამფლობელო დაიპყრო. ორიოდე წლის განმავლობაში შირვანის მფლობელი რომ იყო, მან [შირვანი] აქცია სამოთხის ბადად. რადგანაც შვილი, რომელიც მის მოადგილედ [მემკვიდრედ] უნდა ყოფილიყო, მცირეწლოვანი იყო და [ეს] არ შეეძლო, მას ჰყავდა ლწლწ. ყირიმს გაიქცა. შემდეგ კი შირვანის დაპყრობისას ლწლწ მუსტაფა ფაშასთან⁹ ერთად იყო. შირვანში თვით მას ერთი რჩეული სანჯაყი ებოძა. ამის შემდეგ ამ დინასტიიდან რომ ვინმე ყოფილიყო, ცნობილი არ არის.

(I, 271-272).

არზრუმის მწრმწრანის მეჰმედ ფაშის მიერ დაპყრობილი ზოგიერთი ადგილი და მის მიერ წარმოებული ყაზავნითი¹⁰

იგივე [955=1548-1549] წელი. ამას წინეთ ტახტბედნიერი ფნდიშჰი ჯიუტ არნაბუდთა¹⁰ დასაპყრობად მიემგზავრებოდა; ქართველ არნაბუდთაგან რამდენიმე ათასი წყეული მოულოდნელად

26

დაესხა თავს არზრუმის ბეგლარბეგს მუსა ფაშას¹¹, მოჰკლა იგი და კიდევ ბევრი ისლამის სარწმუნოებისათვის მებრძოლი გმირი გაუყენა სამარადისო ბედნიერების [სამოთხის] გზას. ამ დროიდანვე ისლამის ფნდიშჰმა განიზრახა ეპოვა შემთხვევა და შური ეძია წყეულებზე. ამიტომ ამავე კურთხეულ წელს ზემოხსენებულ მწრმწრანს ებრძანა გაემგზავროს [მაგ. მხარეში] ციხე-სიმაგრეები რომელიც მან ფნდიშჰის მზრუნველობით დაიპყრო, შემდეგია: ალება ციხისა ბარაკანისა¹² (بزرگان), ალება ციხისა კომკისა (كومك), ალება ციხისა ბანაკისა¹³ (بنالك) და ციხისა პერნაკისა (برنالك), ციხისა ქუჩუქისა (كوجك), ციხისა სამადარისა¹⁴ (صماغار), ციხისა ახასი¹⁵ (اخنا). ამ ჩამოთვლილი ციხეებიდან ზოგი ბრძოლით იქნა აღებული, ზოგი კიდევ თვითონ დაწებდა. ამის შესახებ ეუწყა ბედნიერება მოსილ სამეფეო ქალაქს, რამაც მუსლიმების გული სიამოვნებითა და სიხარულით აღავსო.

(I, 280-281).

მეორე ვეზირის აჰმედ ფაშის¹⁶ საქართველოსაკენ გამგზავრება

და მაგ საღვთო გალაშქრებაში დაპყრობათა და ნადავლის შესახებ

956 წელი [=1549]. ამ ხანებში საქართველოს ურჯულოები აჯანყებულნი და არეულობას აწყობდნენ. როდესაც უზენაესმა ფაქიმმა შეიტყო ზოგი მათი დასაგმობი საქმიანობის შესახებ, [საქართველოში გალაშქრება] მიანდო მეორე ვეზირს მის აღმატებულებას აჰმედ ფაშას არზრუმის, ყარამანის, ზულყადირლისა და სივასის ბეგლარბეგებთან, მათი სანჯაყების ბეგებთან და ანჩარის¹⁷ ქეთხუდასთან ერთად. რამდენიმე ათასი ანჩარისა და ლურებნას ბოლუქის¹⁸ ალათა თანხლებით. მათ მიიღეს ფაქიმის ხელზე მთხვევის პატივი და დიდებული შაჰნის [თვის] პირველ დღეს [ჩვ. წ. = 1549 წ. 25.VIII.] გაუდგნენ გზას. ჯერ დიდი ბრძოლით აღებულ იქნა თორთუმის¹⁹ ციხე. ნიხასისა²⁰ და ამირნხორის ციხეები დაგვინდნენ. ახჩაყალა ბრძოლით იქნა აღებული. ^{بندر-ისა} და ^{اشرد-ის} [ციხეებმა] და მეორე ახჩაყალამა და ამათ გარდა კიდევ თხუთმეტმა ციხემ მორჩილება გამოაცხადა. დივანად (ديوان) წოდებულ მხარეში შესევის შემდეგ ურიცხვი შავარდნის-თვალეზიან და კაკაბივით მოგოგმანე ჭაბუკები და ქალწულები მუსლიმან გმირთა ხელში ჩაგვინდნენ. შემდეგ ^{بندر-ის} ციხის და მისდამი დაქვემდებარებული ორი ციხის დაპყრობაც სხვა დაპყრო-

27

ბილ ადგილებს დაემატა. აგრეთვე ^{داد ايلي} (დადელი) მხარე თავისი კეთილნაშენი სოფლებით კეთილადდაცულ ქვეყანას [ოსმალეთს] დაერთო. ხსენებულ მხარეში დატოვებულ იქნა თხუთმეტი ციხე; დანარჩენები მიწასთან იქნა გასწორებული. შემდეგ თორთუმი, თალხისი (تلخيس), ახჩაყალა და დივანას ხევი (ديوانه درهسى)²¹ განსაზღვრულ იქნა როგორც ერთი სასანჯაყო ადგილი. იგი ებოძა ერთ-ერთ ბეგს. ამის შემდეგ მშვიდობითა და სიუხვით დაბრუნდნენ და პატიოსანი შევევალის [თვის] მეორე დღეს (= 1549 წ. 24 X.) ჯოლუქად (جولك) წოდებულ ადგილას უავგუსტოეს ჯარს შეუერთდნენ. ისინი ღირსნი გახდნენ სამსახურის ხაზით აღზევებისა და წარმატებისა, საპატიო სამოსლებისა და სამეფუფეო მოწყალებისა და კეთილგანწყობისა ისე, რომ თავიანთ ტოლებში დაწინაურდნენ და გამოირჩეოდნენ.

(I, 283-284).

ძარცვა-გლეჯა და აოხრება ერევნის, ყარაბაღისა და ნახიჩევანისა

961 წელი [=1553-1554წ.). ამრიგად, შემდეგ შურაგელად წოდებულ ადგილას დაბანაკდნენ. [ეს არის] კეთილნაშენი ქვეყანა, რომლის გარშემო სოფლები, ყანები და მთები მდებარეობს. ძლევა-მოსილმა ლაშქარმა ეს ნაგებობანი გაავერანა და ააოხრა ისე, რომ

კეთილნაშენობის კვალი აღარ დარჩენილა და გაცამტვერდა. იქიდან [დაიდრენე] შერწმუნე-დ წოდებული ადგილისაკენ, იქიდან კიდევ ნილფერაკ-ად (نیلوفر) წოდებული ბანაკისაკენ: ამის შემდეგ კი ქალაქ ერევანია, რომელიც მართლაც მაცოცხლებელია სპარსელთა სამფლობელოში მდებარე (ადგილთა). დიდებული შაჰზანის ჩვიდმეტში [ჩვ. წ. = 1554 წ. 18. VII.] აქ დაბანაკდნენ; შაჰისა და მისი შვილის, ზოგიერთი სახელოვანი ხანებისა და სულთნების შესანიშნავი და გაწყობილი სასახლეები, ბაღები და ბოსტნები, განსაკუთრებით კი, სულთნის ბაღ-ად წოდებული ცნობილი გულისწარმტაცი ბაღი ცეცხლს მისცეს და მიწასთან გაასწორეს. ოცდამესამე დღეს [=24. VII] არფაჩაი-დ წოდებული ცნობილი მდინარის [პირას] დაბანაკდნენ ერთ საამურ ადგილას; ის მხარეებიც მთლიანად განადგურებულ და გაოხრებულ იქნა. ამავე ადგილას დიარბექირის [ბეგლარბეგი] რამდენიმე არამზადა ყიზილბაშს შეეჩება და საკმაოდ მაგარი ბრძოლის შემდეგ ყიზილბაშთაგან რამდენიმე მოენე მოიყვანეს და თავები მოიტანეს. ოცდამეოთხე დღეს,

28

როდესაც არაქსის პირას კარა-ჰისარში დაბანაკდნენ, ყარამანის ზა'ნიმებისა²² და სხვა ჯარის ხალხთაგან ზოგიერთებმა საკმაო მანძილით დაშორებულ ადგილას რამდენიმე სოფელი დაინახეს და შეესივნენ. თურმე აქ რამდენიმე არამზადა ყიზილბაში ჩასაფრებულიყო; დრო იხელთეს მათ და საკმაო ზარალი მოგვაცენეს ოცდამეხუთე დღეს შევიდნენ ყარაბაღში, რომელიც თავისი ბაღებითა და თაღებით კეთილმოწყობილი და განთქმული მხარეა სპარსეთისა. ისეთი მტვერი დადგა, ისეთი კორიანტელი ატყდა, რომ კაცს კაცის გამოცნობა არ შეეძლო; ასე რომ ნათელი დღე უკუნეთ ღამეს დაემსგავსა. იმ ქვეყნის მოსახლეობა ისე დაიფანტა და დაიბნა, რომ კვალს ვერ მიაგნეს. ოღონდ მრავალი ნივთი განძეულობის სახით სხვადასხვა ადგილას შეენახათ და რამდენიმე მალაროში საგანძურები ჩაეწყოთ. ასეთების დიდი წილი იპოვეს. და აურაცხელი ნადავლი ჩაიგდეს ხელში; ხოლო რისი წაღებაც არ შეიძლებოდა, ცეცხლს მიეცა. [შაჰზანის] ოცდამეშვიდე დღეს [=1554 წ. 28.VII.] ნახიჩევანის ველზე გამართული იყო ქვეყნისმპყრობელი შაჰის კარავი; ძლევამოსილი [ისლამის] ჯარის მიერ ატეხილი ალიაქოთის შიშით ქალაქები, სოფლები, მამულები და და სხვა ადგილები გაუკაცრიელებულიყო. განადგურებულიყო და ყვა-ყორნებისა და ჭოტების საკრებულო გამხდარიყო; ასე რომ მნახველებს ძრწოლა ეუფლებოდა, ხოლო შიგ შემსვლელებს მოიცავდა შიშის ზარი. უმაღლვე ნადავლისა და საშოვრის მოსურნე ცხენოსნები და სხვა ჯარისკაცები დაერივნენ შაჰისა და მისი შვილის და სხვათა სასახლეებსა და სახლებს, გამარცხეს და მიწაში ჩაფლული საქონელიც ხელში ჩაიგდეს; დაწვეს, დაანგრეს და ქვა-ქვაზე აღარ დატოვეს. [ამ ადგილიდან] ოთხი-ხუთი დღის სავალ მანძილამდე, იმ მიდამოებში მდებარე სოფლებიდან, დაბებიდან

ყანებიდან და ნაგებობათაგან ნაშენი და კეთილმოწყობილი რამე არ დარჩენილა, ყველაფერი გავერანდა. სპარსელთა ქვეყანაში, სადაც ამდენი ხანია ჯარი ძლევამოსილი და გამარჯვებამოპოვებული იყო, მოკლული და კისერგამოჭრილი ყიზილბაშების ზღვარი და რიცხვი მხოლოდ მაღალმა გამჩენმა უფალმა უწყის. აურაცხელია [აგრეთვე] ძვირფასი და რჩეული ნივთი, რომელიც მოიშოვეს და შეაგროვეს.. შესახედავად ვერცხლისებური ტანისა და ვარდისკოკორპირა ბიჭების, ჯერ კიდევ ახლადაყოფორტებული, ვარდლოყებიანი და თანაზომიერი აღნაგობის კოხტა გოგონებისა და სილამაზით შეუდარებელ ახალგათხოვილთა აღსარიცხავად ცბიერი კალამიც უძლურია. მცოდნე პირთა გამოთქმული ერთსულოვანი აზრის მიხედვით ამბობენ, რომ ამჯერად შეკრებილი მეომრების ოდენა

ჯარი არც ერთ ლაშქრობაში არ ყოფილა. არც ერთი კარავი არ არის, რომ შიგ ზემოაღნიშნული ბიჭები და გოგონები სულ ცოტა ორზე ნაკლები იყოს; აურაცხელია აგრეთვე ისეთი კარავი, რომლებშიც ხუთზე, ათზე მეტნი არიან, კეთილნაშენ მუშისა²³ და ახლატის²⁴ სანახებში რომ ჯანყი და ხრიკი თესეს, ახლა მისი ნაყოფი მომწიფდა, მოიმკეს და მხამიან წყალში არეული [ეს ნაყოფი] ბლომად იწვნიეს.

(I, 312-314).

ერევნისა და ნახიჩევანის მხარეთა განადგურების შემდეგ მაღალღირსეული ფაქიშაჰის ბედნიერად დაბრუნება

იგივე [961=1553-1554 წ.] წელი. როდესაც ღირსპატივსაცემი მარხვის თვე [რამადანი] დადგა, ისლამის ფაქიშაჰის მრისხანება და შურისძიება მის კეთილშობილურ ბუნებაში ღმობიერებასა და კეთილმოწყალებობაზე შეიცვალა. როდესაც ტყვედ წამოყვანილი ყიზილბაში გზადაბნეული შაჰის ვითარებათა შესახებ დაკითხეს, გაიგეს რომ მათ იმედი ჰქონდათ ლორად წოდებული ძნელად გადასასვლელი მთის ვიწრო გზისა, რომელიც ამისთვის გაამაგრეს. როდესაც [ოსმალთა] ჯარი [იქითკენ] დაიძრა, მაღალი ალლჰის მადლით, ისლამის გმირთა შეტევა ვერც მთამ შეაჩერა და ვერც გორამ. დასამარცხებლად განწირული [ყიზილბაშების] ჯარის დაფანტვა და დანიავება ადვილი საქმე იყო. მაგრამ [ყიზილბაშებისთვის] ამოდენა ეს სასჯელი საკმარისად იქნა მიჩნეული, რადგანაც ამაზე მეტი, ცხადია, კაცთმოყვარეობისაგან შორს იქნებოდა. ამიტომ სხვა ღონისძიებათაგან თავის შეკავება მიზანშეწონილად მიჩნიეს. შემდეგ გაიარეს ადგილები, მანძილები და წმინდა რამადანის მეშვიდე დღეს [ჩვ. წ. = 1554 წ. 6. VIII.] ბაიაზიდის ციხედ წოდებული ერთი დანგრეული ციხის ახლო დაბანაკდნენ. როდესაც გზადაბნეულმა შაჰმა შეიტყო, რომ გონებაგამჭირახი ფაქიშაჰი უკვე დაბრუნდა, ძლიერ გაოცებული დარჩა. ამასობაში (ფაქიშაჰი)

სამშვიდობოს გამოვიდა; ძლიერ კმაყოფილი და ნასიამოვნები იყო.
(I, 314-315).

**ძლევამოსილი ჯარის ზოგიერთმა [ნაწილმა] უკან დაბრუნების
უზენაესი ნებართვა რომ მიიღო და დიდი ვეზირი
საქართველოსაკენ რომ გამოიგზავნა**

როდესაც ჩობან-ქოფრუ²⁵ (چوبان کورسوی) გაიარეს, დაბა-
ნაკდნენ ჰასან-ყალ'ა-ს²⁶ ახლო. დიარბექირის ბეგლარბეგს, ქურთის-
ტანის ბეგებს, და ვანის ბეგლარბეგს ფერჰანდ ფაშასა²⁷ და მის

30

ბეგებს [საპატიო] ხალათები ჩააცვეს ისინი გაბედნიერდნენ ფაღ-
შაჰის ხელზე მთხვევით; თავიანთ ადგილებში დაბრუნების კეთილი
ნება ებოძათ. 'უმადიდეს²⁸ ბეგი სულთან ჰუსეინ-ბეგი უავგუსტოესი
ჯარის ბანაკში მოვიდა. მან თან მოიტანა თავები, რომლებიც ზემოთ
აღნიშნულ თახთ-ი სულემან-ად²⁹ წოდებულ ადგილას წააჭრეს
[ყიზილბაშებს] და რომლებიც შუბებზე იყო წამოცმული. აგრეთვე
[მოიტანეს] მტრის დაფი, ნაღარა და უკუღმა შებრუნებული ალმები
და ძვირფასი ქვებით შემკობილი გვირგვინები. ისინი ეღირსნენ
ფაღიშაჰისაგან მრავალგვარ წყალობას. ამ ბანაკში გაუთენდათ მათ
თავიანთი დიდი დღესასწაული. ფაღიშაჰის კეთილი ჩვეულებისა-
მებრ აქ შესრულებულ იქნა სადღესასწაულო წესები. აქედან გაემგ-
ზავრნენ და საზლიკ-ად წოდებულ ადგილს დაბანაკდნენ. აქ ქვეყნის-
მპყრობელ ფაღიშაჰს მოხსენდა, რომ გზადაბნეული შაჰი საქარ-
თველოში რამდენიმე ფაღიშაჰისეულ ციხეს შეესია. ოთხი ათასი
იანიჩარისა და სრულიად რუმელიის, ანატოლიისა და ყარამანის
ლაშქრისა და ყველა ბოლუქის ადათა და ბოლუქის ჯარის სარ-
დალ-სპასალარად დაინიშნა სახელოვანი დიდი ვეზირი და გაიგ-
ზავნა [საქართველოში]. ოლთის-ად³⁰ წოდებულ ციხეს რომ მიაღ-
წიეს, შაჰის შესახებ ცნობა მოვიდა, რომ მის საბრძანებლო ქვეყ-
ნის მოსახლეობიდან ზოგი განადგურებულა, ზოგი კი სიმშილო-
ბას მოუცავს და ამ მხარეებში წამოსულა საცხოვრებელი სარჩოს
სამოვლელად. აი ამ დროს, უფიქრიათ მათ, ეგების შემთხვევა
მოგვეცეს და ფაღიშაჰის ზოგი ციხე ხელში ჩავიგდოთო. როდესაც
შეიტყვეს, რომ დიდი ვეზირი ისლამის ლაშქრით მოვიდა და ძლე-
ვამოსილი ჯარით [საქართველოს] მფარველობას უწყევსო, ორი
დღის სავალი მანძილი ერთ დღეს გაირბინეს და შინ მოკურცხლეს
დიდი ვეზირი კი მისდამი რწმუნებული ლაშქრით უავგუსტოეს
ჯარს შეუერთდა.

(I,325-326).

ასტრახანისა და ყაზანის ლაშქრობა

976 წელი [ჩვ. წ.=1568=1569 წ.]. დიდებული დიდი ვეზი-

რი მეჰმედ ფაშა ტაველი³¹, დროს არ გაუშვებდა ისე, რომ არ ეფიქრა სპარსთა ქვეყნების დაპყრობისათვის საჭირო წინაპირობების შექმნაზე. ცხადი იყო, რომ [ამ თვალსაზრისით] საჭირო წინაპირობათაგან ყველაზე უფრო აუცილებელი ღონისძიება ისლამის ჯარის სურსათით უფრო ადვილად მომარაგება და უზრუნველყოფა

იყო. ამიტომ ზოგმა საქმეში გამოცდილმა პირმა წინადადება წამოაყენა, რომ შავ ზღვაში ჩამავალი ღონის წყალსა და კასპიის ზღვისაკენ მიმდინარე ითილის წყალს³² შორის მანძილი მცირეა და მათი ერთმანეთთან შეერთება ფნდიშჰის უზენაესი მფარველობით ადვილი საქმეა. მეორე რანგის დეფთერდარი ჩერქეზი კნსიმ ბეგი³³, რომელსაც გარდა იმისა, რომ შემოქმედების უნარი ჰქონდა, მაგ ქვეყნების შესახებ სრულყოფილი ცნობები მოეპოვებოდა და განსაკუთრებით [უნდა ითქვას] ზემოხსენებულ დიდ ვეზირთან მას ჰქონდა უახლოესი დამოკიდებულება. მხოლოდ ამ საქმისათვის მისგან მოსალოდნელი ცოდნის გამოსაყენებლად მას უბოძეს კაფას სანჯაყი³⁴. ზემოხსენებული [კნსიმ ბეგი] გაემგზავრა, გამოიკითხა ეს საქმე გამოცდილი პირებისაგან; გარდა ამისა, გააგზავნეს სპეციალურად ნდობით აღჭურვილი პირები, რომლებმაც ადგილები შეისწავლეს და გააზომდინეს. [გაარკვიეს], რომ ორთავე მდინარეს შუა [მანძილი] ზღვის მილით იყო ექვსი მილი. ეს მისწერეს და შეატყობინეს სტამბოლს. შემდეგში ღვთის შემწეობით, ეს ძნელი საქმე თუ განხორციელდა და გაკეთდა, ისლამის ჯარი სპარსეთში ლაშქრობათა დროსაც სურსათის ნაკლებობას აღარ იგრძნობდა. შეუძლებელია, რომ შირვანის, ყარაბაღისა და სრულიად საქართველოს ქვეყნები ბედნიერ ფნდიშჰს არ დანებებოდნენ და მორჩილება არ გამოეცხადებინათ. თავისთავად გასაგებია, რომ ამ აუცილებელი მორჩილების გამოცხადებაში ისინი იქნებოდნენ ერთსულოვანნი. სახელოვანმა ვეზირმა დიდი მონდომებით მოამზადა და მოიმარაგა ციხის რამდენიმე ქვემეხი და ზარბაზანი, აგრეთვე ბარები, ნიჩბები, წერაქვები და სხვა საომარი საჭურველი, რომლის დაწვრილებით აღწერა აქ ტყუილად დროს დაკარგვა იქნებოდა. მოამზადა [საჭირო მასალა] და მრავალრიცხოვანი ფლოტით კაფას ნაპირებისაკენ გააგზავნა. იანიჩარისა და სხვა ყულის ჯარის დიდი რაოდენობა თან გააყოლა და გაამგზავრა. თათარხანს კი უბრძანა, რომ ამდენი და ამდენი ცხოველი და თათრის მთელი ჯარი თან იყოლიოს. კაფა, როგორც ეძლეოდა, ზემოხსენებულ კნსიმ ბეგს უბოძეს კაფას რაიონებიდან, თათ-ის ქვეყნიდან, ბალიკლადის მენქუბისა³⁴ და ტამანის რეზანათაგან გამოიყვანეს უამრავი ცხოველი და დანიშნულ ადგილას გაემგზავრნენ და ეს ველი და ტრამალი, მთელ სამყაროში ყოველგვარი ველის სახელით არის ცნობილი. და ნოდელ თათართა ხალხის სამოვარი და სანავარდო ადგილია. ეს ადგილები გადასერეს და ითილის [ვოლგის] მდინარესთან მივიდნენ და დაინახეს ასტრახან-ად წოდებული ძველი ქალაქი. გამოჩნდ-

ნენ აქამდე [დაცული] წმინდა მეჩეთების, აბანოებისა და მედრესეთა ნაგებობანი, რომლებიც ძველი დროიდანვე ისლამის მაღიარებელ [აქაურ] მოსახლეობას განეკუთვნება. [ამასთანავე ერთად] აღმოჩნდა, რომ შიგ ადამიანთა მოდგმიდან ერთი სულიერი არსება არ იყო. შემდეგ შეარჩიეს ერთი შესაფერისი ადგილი და დაიწყო მდინარის თხრა. სამი თვის განმავლობაში მათ არ დაუკლიათ შრომა და გარჯა, მაგრამ ძლივს-ძლივობით გათხრილ იქნა მხოლოდ ერთი მესამედი. იმ ადგილას ოცდაათი ათასი ნოღაელი თათარი მოვიდა და ამათ შეუერთდა. ღვთის განგებაა! მაშინ, როდესაც მტრის შიშისათვის არავითარი საფუძველი არ იყო და სურსათი და საჭურველიც რომ ბევრი ჰქონდათ, ჯარში რაღაცა მითქმა-მოთქმა შეიქმნა. აქაური ზამთარი სამი თვით ადრე მოდისო. იმ დროს ყველას ხელი და ფეხი გაუჩერდებო. და ეს ზღაპარი დაიჯერეს, ერთმანეთს არ დაუცადეს, აიყარნენ და წავიდნენ. ზოგიერთების რწმენით: ჯარი თათარხანის მიერ უნდა ყოფილიყო დაშინებული. ეს [თათარხანი] კიდევ ეჭვიანობდა, ე. ი. [თათარხანი ფიქრობდა, რომ], როცა ოსმალთა ჯარი ხმელეთითა და ზღვით ყივჩაყთა ველზე და შირვანის მხარეებში შემოვლას დაიწყებს, თათრებს წარმატება აღარ ექნებათ; შეიძლება ყირიმიც არ შეგვრჩეს ხელშიო; ამბობენ, ამიტომ ჩაიდინეს ეს დანაშაულიო. ამრიგად, ასე ტყუილად ჩატარდა ეს ღონისძიება. ამდენი ხარჯი და ზარალი განიცადეს. გადასატანად ძნელი ჯაბახანა და მისთანანი ჩაფლეს ერთ ორმოში, რომელიც დიდი გაჭირვებით ამოთხარეს. თითქოს არაფერიო, ერთიმეორეს ასწრებდნენ და ისე მოდიოდნენ. როდესაც ეს ბედნიერ ფაღდისძე მოახსენეს. იგი დიდებული ვეზირების თანდასწრებით შემოწყრა დიდ ვეზირს და ბრძანა ეანგარიშათ მთელი ხარჯი და ზარალი, რომელიც „მენს მიერ უნდა იქნეს ანაზღაურებული“.

(I. 468-470).

მოკლე ძიებანი ყივჩაყთა ველის [დემთ-ი კიფჩაკ] და ასტრახნისა და ამ მშვენიერი და უსასრულო ველის მოსახლეობის ვითარებათა შესახებ

გულწრფელ მეგობრებს, რომელნიც გულისყურით მოეკიდებიან ამ ჩვენს შესაწყნარებელ თხზულებას, შეიძლება აღეძრათ სურვილი მოკლედ იცოდნენ, თუ როგორი ქვეყანა იყო ყივჩაყის ველი და ასტრახანი და რა ხალხები იყვნენ ამ ადგილთა მფლობელები. ასეთ შემთხვევაში ჩვენ შეძლებისდაგვარად ამ უსაზღვრო

ასპარეზზე გასასეირნებლად მთლად აღვირახსნილად გავატარებთ ჩვენს მსწრაფლმოამბე კალამს. თქვენმა მაღალმა გონიერებამ უწყო-

დეს, რომ დემთ-ი ყივჩაყი იცოდნენ ალთიფარმაქ ეფენდიმ³⁵, ჯენაზბი ეფენდიმა და თემურ-ნამეს ავტორმა და დემთ-ი ყივჩაყის შესახებ ასე დაწერეს: დემთ-ი ყივჩაყის სამხრეთ მხარეზე [მდებარეობს] კულუმის ზღვა^{35a} და პონტოსის ზღვა, რომელიც ცნობილია შავი ზღვის სახელით. ამ ორ ღრმა ზღვას შუა ადგილი ქართველებითა და ჩერქეზებით დასახლებული მიწები და მთებია და მათ შორის ძველ დროს გაკეთებული იყო ზღუდე, რომლის ნაშთები ბევრგან ახლაც აშკარად ჩანს. ამ ზღუდეს ზოგჯერ ალექსანდრე [მაკედონელის] ზღუდესაც ეტყვიან. მათ შორის, [ყურანის] თაფსირების მწერალმა მეფემ, წმინდა ყ ა ნ დ ი მ – მასზე იყოს შეწყალება მაღალი ალლჰისა – თავის წმინდა თაფსირებში [სწორედ] ამგვარად აღნიშნა. იბნ აბბასის – მაღალი ალლჰიმცა კმაყოფილი მით – გადმოცემით ერთ პატიოსან ჰადისში განმარტებულია, რომ ბაზ-ელ-ეზვანის³⁶ ზღუდე ჯიბრანის – მასზე იყოს მშვიდობა – ჩვენებით გაშენებულია ისქენდერ ორქიანის მიერ³⁷, ხოლო [ზღუდის] მეორე მხარე – ნევშირვან ადილის მიერ. ბაზ-ელ-ეზვანში, რომელიც თემურ-კაფუს სახელითაა ცნობილი, ამ ზღუდის კარიბჭის სახელია. [ყივჩაყთა ველის] აღმოსავლეთის მხარეზეა: ხვარაზმი, სიქნაქი, თურქისტანი, ხატა და ხათანი, რომელნიც შორეულ ჩინეთამდე მიდიან. ჩრდილოეთი მხარე: ველები და ზღვების მთელი რიგია და მათი ბოლო – ბურუსია. როგორც ეს თემურმა ამ ველებზე გადასვლის დროს გადაიტანა დიდი შიმშილი და გაჭირვება, რომელიც იდუმალმა ხმამ შემდეგი გულისმოსაწონი სიტყვებით გამოხატა:

[ამჟამად] ჯარს მტერი არ ჰყავდა, გზა კი გაუთავებელი იყო; გაჭირვება დაადგა დიდ ლაშქარს.
 შიმშილმა ისე მაგრად მოიკიდა ფეხი,
 რომ პურის შოვნა უკვდავების წყალივით შეუძლებელი შეიქნა.
 ბზე ზაფრანზე მეტად ფასობდა,
 დრო იყო ისეთი, რომ [სანოვაგისათვის] ჭურჭელი თან
 დაჰქონდათ.
 გამოილია სარჩო მთლიანად –
 მეფის ბელლიდან ჭიანჭველის სორომდე*.

* ეს ლექსად არის ჩართული სპარსულ ენაზე. ჩვენი თხოვნით ლექსი ქართულად თარგმნა დოც. მ ა გ ა ლ ი თ ო დ უ ა მ .

დასავლეთის მხარეზე არიან: რუსეთი, პოლონეთი, ბულგარი, ვალახია და მოლდავეთი და ოსმალეთი. დემთ-ი ყივჩაყის სიგრძე და სიგანე მცოდნეთა მიერ ასეა დაახლოებით განსაზღვრული: სიგრძე – ათასი, ხოლო სიგანე ექვსასი ფერსახი^{37a}. წერენ, რომ როცა ძლიერებით სავსე თემურმა³⁸ თოხთამიმ ხანზე³⁹ გაილაშქრა, ექვს თვეს ძლივს გადაიარა იგი. ისინი ადასტურებენ აგრეთვე, რომ [ყივჩაყთა] შუა ველზე დიდი გორა იყო; თემური ავიდა მაღალ მთაზე და მის წვერზე გააშენა მინარეთი და მანდ დააწერა თავის

ლაშქრობის თარიღი. მანვე აქ მარმარილოზე ამოაჭრევინა თავისი დამლა. თემურის ამ ლაშქრობამდე ხვარაზმელები ჯგუფებად და დატვირთული ურმებით გამოდიოდნენ აქ და სამ თვეს ყირიმში ჩადიოდნენ. ამასთანავე ერთად მათ სურსათ-სანოვანის მარაგი არ მიჰქონდათ; ამა თუ იმ ტომებში დაბანაკდებოდნენ და მიდიოდნენ. და ეს ურიცხვი ტომები მთლიანად თათრები იყვნენ. მათი მხოლოდ ქალაქები რომ ჩამოვთვალოთ სარაი, აზაკი⁴⁰, აქდარჰანი, ჰაჯჯი თარხანი⁴¹, სერაჩუქი და ყარასუ. ესენი ქალაქები და დაბებია დანარჩენი იყო ოზა (ე. ი, მომთაზარე), დაჯდებოდნენ (სადმე) და [ისევ] გადავიდოდნენ. თითოეულ ტომს მეჩეთისა და საღვთისმსახურო ადგილის ნაცვლად ჰქონდა კარავი, რომელიც ურემზე იყო დამაგრებული და მათთან ერთად მიდიოდა. როცა ძალადობით სავსე თემური მოვიდა, ზოგი მათგანი დაატყვევა, ზოგი კიდევ ხმლით აკუწა, ზოგიერთი ტომი კიდევ პოლონელთა და რუს ურჯულთა ქვეყნებში გაიქცა და იმ ურჯულოთა მხარეებში დასახლდა. აქამომდე პოლონეთში სამოცი სოფელი არსებობს და ყოველ სოფელში თითო-თითო მეჩეთი აქვთ და თურმე ხოტბას ადავლენენ ხოლმე პოლონელთა მეფის სახელზე. ძალიან კეთილმოწყობილი სოფლები ყოფილა. თურმე შეუძლიათ, რომ თითოეულ სოფელში რამდენიმე ჯამე და მეჩეთი ჰქონდეთ, მაგრამ ურჯულო ამის ნებას არ აძლევს. განსვენებული ისქენდერ ფაშის ქეთხუდნ – მუსნ ქეთხუდნ, რომელიც ძლიერ გულითადი და სანდო კაცია პოლონეთში სრულ ათ წელს იყო ტყვედ დამწყვდეული. მან გადმოგვცა, რომ ამათგან ის რამდენიმე კაცს შეხვდა. ერთხელ რელიგიურ საქმესთან დაკავშირებული ერთი საკითხის გადასაწყვეტად აკქერმანის⁴² მუფთისთან მათ კაცი გააგზავნეს. ეს კაცი მას შეხვედრია და დაწვრილებით უამბუნია ყველაფერი. დიდებულ ყურანს კვლავ არაბული დამწერლობით წერენ, მაგრამ [ყურანის] განმარტებები რომ დაწერონ, პოლონელ ურჯულოთა ენაზე წერენ. სამეფოსს თურმე გადასახადს არ უხდიან, ოღონდ ყოველწლიურად

მეფის სამსახურისათვის სამას კაცს აგზავნიან საჭირო მიმოწერასა და ურთიერთობას ესენი ახორციელებენ. პოლონეთის მეფეები ამათ [თათრებს] უფრო ენდობოდნენ, ვიდრე თავიანთ ურჯულო თანამეტომეებს. ზემოაღნიშნულ თათართა ტომებიდან კიდევ რამდენიმე ტომი მოლდავეთისა და ვალახიის⁴³ ქვეყნებში დამკვიდრებულა და დროთა განმავლობაში ურჯულოებთან ურთიერთობისა და მეგობრობის შედეგად გაქრისტიანებულან. მოლდავეთის ურჯულოთა უმრავლესობა ამ ტომიდანაა. თემური რომ თოხთამიმ ხანს ებრძოდა მდინარე ითილზე სამ დღესა და სამ ღამეს, მან რამდენიმე ასეთი ტომი მალულად გამოიწვია და დამორჩილება მოსთხოვა თურმე. მათ კიდევ დაიჯერეს თემურის ცრუ დაპირებები და მის ლაშქარს შეუერთდნენ. ამიტომ თოხთამიმ ხანი დამარცხდა. მაგ ტომებს იფთხადს ეტყოდნენ. ისინი თემურთან რუმისაკენ წამოვიდნენ და ზოგი ედირნეს არემარეში, ზოგი კიდევ

ბაბას ყაზაში დასახლდა. ახლაც ბაბას ყაზაში მოიპოვება მათი რამდენიმე სოფელი. როცა სილისთრას ბეგები სალაშქროდ გამოდიან, იმათგან ას-ასი კაცი უერთდება ლაშქარს და ბეგებისათვის სამოვრების მოვლისა და ცხენების მწყემსვის სამსახური მათ აქვთ დავალებული. დაპყრობათა მწარმოებლის ჩანაწერების მიხედვით, ალთი-ფარმაქ ეფენდი თავის წიგნში გადმოგვცემს, რომ მოძალადე თემურს ამ თავის ლაშქრობაში სადივანო შემოსავლისა და სხვა ნადავლის გარდა მისმა მოხელეებმა დავთარში გაუტარეს შვიდას ოცი ათასი ტყვე და ას ოთხმოცი ათასი ცხენი, აქლემი და მისთანანი. პასუხისმგებლობა (პირველ) გადმომცემზე იყოს. (I, 470-473).

ძლევაძოსილი [ლალ ფაშის სარდლობის] დროს მომხდარი დაპყრობებისა და საღვთო ომების ამბავი

ლალ ყარა მუსტაფა ფაშის სარდლობა ირანში 985 წლის პატიოსანი შევევალის |თვეში. =1577 წ. 12. XII-1578 წ. 9. I. |. ვანის ბეგლარბეგმა ხუსრევ ფაშამ⁴³ სამეფო კარს მოხსენება გაუგზავნა და აცნობა: ირანის ქვეყნის შაჰი ისმ'ილ მეორე თავმჯდომარე შაჰის ძე გარდაიცვალა და მის ადგილზე დაჯდა მისი ძმა – ბრმა და უსინათლო, მეჰმედ ხუდზენდე⁴⁴ სახელით. მოხსენებაში ეწერა, რომ ეს სწორედ მოხერხებული შემთხვევაა სამხედრო ნადავლის საშოვნელად და მტერზე შურის სამიებლად, როდესაც ეს ვითარება ბედკეთილ ფაშაშაჰს მოხსენდა, მან დაუყოვნებლივ გასცა

36

ბრძანება სარდლის დანიშვნისა და საომარი მზადების შესახებ. მაგრამ [ირანზე გალაშქრება] ეწინააღმდეგებოდა დიდი ვეზირის მეჰმედ ფაშის⁴⁵ სურვილს. ამიტომ მან [ომის] თავიდან ასაცილებლად დიდი მონდომებითა და მცდელობით მიიღო ღონისძიებები. მან რამდენიმეჯერ მოახსენა უფალ ფაშაშაჰს ომის საშიშროებანიობასა და უარყოფით მხარეებზე უპირველესად ყოვლისა, ამბობდა ის ყულის ჯარი აღდგება, [ჯარისკაცთა] ჯამაგირი და (სხვა) ხარჯები გაიზრდება, რე'ნაჰ გადასახადებისაგან და ჯარის თავდასხმისაგან გაჩანაგდება; ირანის ქვეყანა კიდევაც რომ დავიპყრათ, მისი მოსახლეობა მაინც არ მიიღებს ჩვენს ქვეშევრდომობას; სალაშქრო ხარჯებს პროვინციებიდან შემოსული გადასახადები ვერ დაფარავს. თქვენმა დიდებულმა წინაპარმა, სამოთხეში დამკვიდრებულმა მისმა უდიდებულესობამ სულთან სულეიმანმა⁴⁶ რაები არ გადაიტანა; და როცა მათ შორის ზავი დაიდვა, რა სიმწარე და უბედურება შეხვდა. ვინც ამას არაფრად აგდებს, მან არ იცის, თუ რა არის ირანთან ომი; მას არ შეუძლია შეაფასოს შექმნილი მდგომარეობა. ათას ამგვარ დაბრკოლებაზე ილაპარაკა, მაგრამ რამდენადაც არ ეცადა, შედეგს ვერ მიაღწია. ბოლოს გამოითქვა მოსაზრება არზრუმის მხარეში სარდლად დაინიშნოს მესამე ვეზირ-

რი ზემოხსენებული [ლწლწ] მუსტაფა ფაშა, ხოლო ბაღდადისაში – მეოთხე ვეზირი სინან ფაშა. თითოეულ მათგანს მათ რაიონში არსებული ჯარიდან საკმაო რაოდენობა გამოუყვეს. მაგრამ, რადგანაც სინან ფაშა ჯიუტი და ჭირვეული სახელმწიფო მოღვაწე იყო, მან ბედნიერ ფაქტორს მოახსენა: მუსტაფა ფაშას რჩეული და გულადი ჯარისკაცები მისცეს, ხოლო მე კი დაწუნებულები და ლაჩრებიო. შემდეგ ბედნიერმა ფაქტორმა ბრძანა, რომ ორივე დაიბაროს თავისთან დიდმა ვეზირმა და შეარიგოსო. მაგრამ საქმე ამითაც არ გათავდა. რამდენი არ უთმინეს, მან მაინც არ მიატოვა თავისი ჯიუტობა. [ბოლოს] დიდმა ვეზირმა ფაქტორს მოახსენა, რომ მათი შეთანხმება შეუძლებელია; ერთი მათგანი უნდა დაინიშნოს სარდლად, ხოლო რომელი მათგანი იყოს სარდლად, ეს ფაქტორს ნება არისო. უფალმა ფაქტორს კვლავ ბრძანა, რომ თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე მოაყვანიეთ და [საომარ მოქმედებათა გამო] მათი მოსაზრებანი და ღონისძიებები გაიგეთ და შედეგი უზენაეს ხელისუფალს შეატყობინეთო. დიდმა ვეზირმა ჯერ მუსტაფა ფაშა დაიბარა. [უთხრა:] ბედნიერი ფაქტორი გეკითხებათ, თუ თქვენ სარდალი იქნებით, რა ღონისძიებებს მიიღებთ. მუსტაფა ფაშამ თქვა: ჩვენი ღონისძიებები გამჩენ უფალზეა დამყარებული; დანიშნულების ადგილას ჩასვლა, საქმეში გამოცდილ პირებთან

37

მოთათბირება, მიზანშეწონილად მოქმედება და საჭიროების მიხედვით ბრძოლა. შემდეგ სინან ფაშა დაიბარა და გააგებინა ბედნიერი ფაქტორის პატიოსანი ბრძანება. მან კი საკითხი ერთგვარად მამაცურად გადაწყვიტა: პირველ წელს მე ვკისრულობ მთლიანად თავრიზისა და შირვანის მხარეების დაპყრობას, ხოლო მეორე წელს ჰამადანისა და ისფაჰანისაო. როცა უზენაეს კარს მოხსენდა ორთავეს ნათქვამი, სარდლობა მუსტაფა ფაშას დაევალა. სტამბოლიდან [სალაშქროდ გამოსვლა] ებრძანათ ხუთი ათას იანიჩარს, სიფაჰანებსა და მარცხენა ფლანგის ბოლუქთა ოსმალებს, ჯეზეჯირებს, ოსმალურებსა და საკმაო რაოდენობის მეზარბაზნებს, ხოლო ბეგლარბეგებიდან – დიარბეჯირის, არზრუმის, ზუღ-ლ-კადრიდეს, ჰალაბისა და ყარამანის ბეგლარბეგებს მათ ეძლეოდათ მყოფი ბეგებით ზანბეგითა და თიმურის⁴⁷ პატრონებით. (II, 36-38).

ძლევა მოსილი სარდლის გადმოსვლა [სტამბოლიდან] ისკუდარისაკენ

986 წლის წმინდა მუჰარრემი [= 1578 წლის 10. III. – 8. IV.].
ძლევა მოსილი სარდალი ისკუდარში გადმოვიდა; გადასერეს მანძილები და არზრუმს ჩავიდნენ. ყიზილბაშებთან ჯერ კიდევ დაზავებასა და მშვიდობიანობაზე იყო ლაპარაკი. მაგრამ, ამბობდნენ ისინი [ოსმალები], საქართველოს ბეგთაგან ზოგიერთები ურჩობენ; ამიტომ ჩვენ მათ დასამორჩილებლად და დასაწყნარებლად მივდივართო. თუმცა ყიზილბაშებიც მოსაჩვენებლად ჩემულობდნენ, რომ ჩვენ

მშვიდობიანობას ვიცავთ და მას არ დავარღვევთო; მაგრამ იმ დროს ცხადი გახდა, რომ [ყიზილბაშები] ჯანბაზ-ჩუკურში თურქ-მანთა ტომების ცხვარსა და აქლემს იტაცებდნენ. სხვა კიდევ მრავალი ასეთი ბოროტმოქმედება მშვიდობიანობის წინააღმდეგ იყო მიმართული, სახელოვანმა სარდალმა არტანა'დ წოდებულ ხეობას მიაღწია; ეს ადგილი კი კარია საქართველოსი; აქ დაბანაკდნენ. მიღებულ იქნა ცნობა, რომ თოქმაქ ხანი⁴⁸ უამრავი ჯარით შეფარებია ერთ მთას და ისლამის ჯარის ქართველთა ქვეყანაში შესვლას ელოდება. [ამავე დროს] მას უკვე დაემთავრებინა ისლამის მაღარებელთა წინააღმდეგ თადარიგის დაჭერა. იმავე ბანაკიდან თოქმაქ ხანს შემდეგი შინაარსის წერილი გაუგზავნეს: დაანებე თავი ამ ბოროტ განზრახვას და თქვენს ქვეყანაში დაბრუნდი. თუ ზავისა და მშვიდობიანობის დასარღვევად ისლამის ჯარს გზას გადაუჭრით, ჩვენ დაგხვდებით ამ გზაზე და, მაღალი ალლჰის შემწეობით, ნახავთ თქვენ სეირს. (II, 38).

38

ვანის ბეგლარბეგის ხუსრევ ფაშისაგან⁴⁹ მოწვევები რომ მოვიდნენ და თავები რომ მოიტანეს

ზემოაღნიშნული ხუსრევ ფაშის ქეთხუდა დასახელებული ბანაკის სამეფო კარავში მოვიდა და ხუთი-ექვსი ათასი ყიზილბაშთა ჭოკზეწამოცმული თავი მოიტანა. ასეთი ამბავი მოახსენა და შეატყობინა: თავრიზის ხანს ოცი ათასი ყიზილბაშით ალყა შემოურტყამს ერთ ციხეში კორჯი ბეგ და ღწონ ბეგ⁵⁰ად წოდებული გულადებისთვის. ზემოაღნიშნულმა მორმორანმაც მაჰმუდნი ჰასან ბეგად წოდებული ტომის მეთაური – მირლივი⁵⁰ გააგზავნა დასახმარებლად მხოლოდ ექვსასი კაცით. ღვთის განგებით, ეს ყალთაბანდი – ვითომდა, თავრიზის ხანი, საყარაულოში იპოვა, ეძგერა მას და, როცა თვითონ დამარცხდა, მთელი მისი ჯარიც გაიქცა. და კიდევ, ალლჰ-ყული ხანი რამდენიმე ათასი უპირო ყიზილბაშით ვანის ციხისათვის ალყისშემოსარტყმელად რომ მოდიოდა, ზემოაღნიშნულმა ჰასან ბეგმა მათ ღამის თავდასხმა მოუწყო. დააბნია და დაფანტა ისინი და კიდევ ყიზილბაშთა სამასი თავი გააგორა მინდორზე. ეს ბრძოლები ერთგვარი შესავალივით იყო დიდი დაპყრობებისა. სარდლის წარმატებაზე და მტრის განადგურებაზე ითათბირეს და იმკითხავეს. (II, 39).

დიდი ბრძოლა ჩილდირის⁵⁰ ველზე

ჯემად-ულ-შირის 5-ს, 986 წელს [=1578, 9. VIII.], [ისლამის ლაშქარი] არტანანთან დაიძრა და ველე-ს (البلع) ციხის⁵¹ მახლობლად დაბანაკდა. შესამლებელი გახდა ამ [ციხის] ადვილად დაპყრობა. მეორე დღეს [ჯარი] იენი-ყალას უსწორმასწორო ადგილებში დაბანაკდა; [ეს ციხე] მდებარეობს ორ მთას შუა, მაღალი

გორაკის მწვერვალზე. მაღალი ალღის შემწეობით სასტიკი ბრძოლის შემდეგ [ციხე] აღებულ იქნა შუადღემდე. თურმე მოსულიყენენ [ციხილბაშთა] გზადაბნეული სარდლები: თოქმაქ-ხანი, იმამყული-ხანი და ყარა-ხანი ციხილბაშთა ოცდაათი ათასი რჩეული ჯარისკაცით და დაბანაკებულან ისე, რომ ჩილდირის ციხესა და მთას აფარებინან. როდესაც ისლამის ორმოცი-ორმოცდაათი გმირი [მტრის] ჯარის განლაგებულობის დასაზვერად გავიდა, ისინი შეხვდნენ ციხილბაშთა რაზმებს და ჩაებნენ მამაცურ ბრძოლაში. როდესაც ეს გარემოება სარდალს მოხსენდა, მან გაგზავნა მათთან დიარბეჩირის ბეგლარბეგი დერვიშ ფაშა⁵², რომელიც მეწინავე [ჯარის] მეთაური იყო. ეს [ფაშა] მამაცი, გმირი და მარდი ვაჟ-

კაცი იყო. ის არ იკითხავდა მტერი ცოტაა თუ ბევრი; ჯარს, რომელსაც ის გაედევნებოდა, გასაქანს არ მისცემდა; საერთოდ, [ასეთ შემთხვევაში] ვერ ისვენებდა. ახლაც მასთან მყოფი სამასი-ოთხასი კაცით ისე დაემგერა [მტერს], რომ ციხილბაშის ორიოდე განაყოფი გაიგდო წინ და უკუაქცია მაგრამ ციხილბაშში ძალ-ღონეს იკრებს და რამდენიმე განაყოფით ერთბაშად ესხმის თავს. ოცდაათზე მეტი სახელოვანი ალა ბრძოლის ველზე დაეცა, თვით ის ცხენიდან ჩამოაგდეს და თავზე დაეცნენ: [შემდეგ] მისი კაცები კვლავ ემგერებინან ციხილბაშებს და ერთ ორას ციხილბაშს მიწაზე დაანარცხებენ და მას [დერვიშ-ფაშას] ცხენზე შესვამენ. იმავე ადგილას საკუთარი ხელით სამ ციხილბაშს მოჰკლავს. კვლავ გამოუდგება ციხილბაშის ნაწილებს და ახლა-კი დაიჭრება და ცხენიდან ჩამოვარდება. [მაგრამ] რადგანაც კარგი ცხენოსანი იყო, კვლავ ცხენზე შეჯდება და მტკიცედ დაიკავებს თავის ადგილს.

ლექსი განსვენებული ლამი'ისა:)⁵³

„რა ქნას ერთმა კაცმა ამოდენა მჭრელ [ხმალ]თან,

[რა ქნას] განმარტობულმა ლომმა სისხლისმღვრელთა [მთელი] ბრბოს წინაშე“.

სარდალი ოსმან-ფაშასა⁵⁴ აგზავნის და მიაშველებს მას. ოსმან-ფაშაც ამ ადგილას არაჩვეულებრივ სიმამაცეს იჩენს. შემდეგ არზრუმის ბეგლარ-ბეგი ბაჰრან-ფაშა⁵⁵ და აჰმედ-ფაშა მოითაბის-მეც⁵⁶ მიუსწრებენ. შუადღეზე ადრე იწყება და მზის ჩასვლამდე ისეთი ომი და ბრძოლა ხდება, რომ ცაში ანგელოზები ქება-დიდებას ასხამენ [მებრძოლთ]. ღვთის განგებისგანაა [ალბათ], რომ წვიმაც სრულებით თვალს ვერ აღებინებს [კაცს] და ზარბაზნისა და თოფისათვის სავსებით არ აკარებინებს ხელს. ომი წარმოებს მხოლოდ და მხოლოდ ხმლით. დასასრულ, მზის ჩასვლისას ციხილბაშს წელი მოსწყდა; მაშინვე ხუთი-ექვსი ათასი თავი ლატანზე წამოაცვეს და მათი [ციხილბაშის] უწმინდური ლეშები მოედანზე დაყარეს. ამოდენა ლაგამჩამოკიდებული ცხენი და ჯორი და [ამოდენა] აღვირანი აქლემების ქარავანი, ამოდენა კარავი და სხვა ბარგი ისლამის გმირების ხვედრი გახდა. მისი ზღვარი და რაო-

დენობა მხოლოდ მაღალმა ალლჰმა უწყის. მეორე დღეს, როდესაც გაიცა ფირმანი დაეთვალათ უძლიერესი სარდლის დივანში მოტანილი გასისხლიანებული წითელწითელი თავები, ხუთი ათასი თავი დათვალეს. ხუთასი კიდევ ცოცხლად დაჭერილი და დატყვევებული სახელოვანი ყიზილბაში მოიყვანეს და ვინაიდან ბრძანება გაიცა მათთვისაც მოეკვეთათ თავი, [მოკვეთეს] და მათი უბედური თავებიც წინეთ მოტანილ თავებს შეუერთეს. (II, 39-41).

40

მანუჩარ ქაიხოსროს ძის⁵⁷ მორჩილება

ხსენებული ბეგი ექვსი ათასი შეიარაღებული აზნაურით მოვიდა და მთის ფერდობიდან გამარჯვებულებს და დამარცხებულებს თვალყურს ადევნებდა. იდგა აქ და იმედი ჰქონდა, რომ გამარჯვებული მხარე მას შეიწყნარებდა. და როგორც-კი გაიგო, თუ რა ბედი ეწვია თოქმაქ-ხანს, წამოვიდა [მანუჩარი] დილას და ღირსეული სარდლის კარავში შეაღწია. ამ დროს ყველა მნრ-მნრანი და მნრლივთ თავიანთი ლაშქრით სარდლის ბანაკში მოვიდნენ. ჯარს თან მოჰქონდა [მტრის მოჭრილი] თავები და მოჰყავდა ჯაჭვით შებორკილი ყიზილბაშები; მათი [ყიზილბაშების] ალმები თავქვე გადაბრუნებული [იყო] და მათი დაფებისა და საყვირების ხმა დამარცხების მაჩვენებელი [იყო]. სარდლის დივანში მოვიდნენ. ცოცხლად მოყვანილ ყიზილბაშს კვლავ მისი მომყვანი გმირი აჭრიდა თავს. და მოსულმა აზნაურებმა სულ რაღაც ერთწამს მიწაზე მტრის ამოდენა გაგორებული უბედური თავები დაინახეს; [და ეს გარემოება] მათთვის დიდი მაგალითის მიმცემი და ჩამაგონებელი შეიქნა. (II, 41).

ჩილდირის, თმოგვის, ხერთვისისა და ახალქალაქის ციხეთა დაპყრობა

მას შემდეგ, რაც უძლიერესი სარდლის მიერ ზემოხსენებული ციხეების დასამორჩილებლად გაგზავნილ იქნა არტანის სანჯაყის მნრლივად დანიშნული აბდუ-რაჰმან-ბეგი, მცხოვრებლებმა მორჩილება გამოაცხადეს. ფნდიშჰმა დაიკავა მხარე და თავისი მართებლები დანიშნა [986 წ.=1578 წ.] (II, 42).

თბილისის ციხის დაპყრობა

წელსა მასვე (ე. ი. 986), ჯუმანდ-ულ-ახირ-ის 20-ს (=1578. 24. VIII.) ხსენებულ დღეს ისლამის ლაშქარი აღნიშნული ციხის პირდაპირ გაჩერდა. მისი მფლობელი დავით-ხანი⁵⁸ საქართველოს მეფეებს შორის სახელოვანი მთავარი იყო. ის წინეთ შჰის ქვეშევრდომი გამხდარიყო, გვირგვინი დაედგა და [ახლა], უწინდელივით, თავისი ქვეყნის მფლობელი გამხდარა. ვინაიდან მან იცოდა,

რომ ისლამის ლაშქრის თავდასხმას ვედარ გაუძლებდა, ციხიდან გაიქცა, დატოვა ქვეყანა და სახლ-კარი და მთელი თავისი ხალხით გაუვალ მთებს შეაფარა თავი და იქ გაჩერდა. ზემოხსენებული ციხე

41

და მისი მიდამოები ცარიელი და განადგურებული დატოვეს, შემდეგ ღირსეულმა სარდალმა [ეს] პროვინცია კასტამონის სანჯაყბეგ სოლაქ ფერჰად-ფაშის ძეს მეჰმედ-ფაშას⁵⁹ უბოძა. ჩაწერეს საკმაო რაოდენობის ციხის მცველები, მთელი საჭურველი სრულჰყვეს და (ეს ქვეყანა) დაიკავეს როგორც რიგი და წესია. (II, 42-43).

ლევან მეფის ძის ალექსანდრე მეფის⁶⁰ მორჩილება

იმავე (986=1578) წელს [ისლამის ლაშქარი] ტფილისიდან დაიძრა, გადავიდა მდინარე მტკვარზე და ყაფურწყლის ^{قافور} ნაპირას მესამე სადგურზე დაბანაკდა. ამ დროს ზაგემ დაგრემად⁶¹ წოდებული ორი დიდი ქალაქისა და საქართველოს რამდენიმე პროვინციის სახელოვან ემირს, საქართველოს მეფეებში სახელგანთქმულ და რჩეულ, ზემოხსენებულ ალექსანდრე მეფესთან ამას წინეთ სარდლისაგან გაგზავნილი რწმუნებულები მივიდნენ და გულის მოსანადირებლად [თან მიიტანეს] წერილები. მოვიდა ამბავი, რომ [ალექსანდრე მეფემ] ამასთან დაკავშირებით თავისი ქვეყნის წარჩინებულები მოიხმო და სახელოვანი აზნაურებისაგან შეადგინა ამაღა და სამეფო ბანაკში წამოსასვლელად მოემზადაო. თანახმად საფანდიშჰო წესისა, მთელი ისლამის ჯარი თავისი ძლიერებითა და დიდებით შემოეგება მათ. ძლევამოსილი სარდლის ბანაკში რომ მოვიდნენ, თვით მას [ალექსანდრეს] რამდენიმე ხელი საპატიო ტანისამოსი ებოძა და მათი თანამდებობრივი მდგომარეობისდა მიხედვით მის ამაღაში მყოფ პირებსაც პატივი აღმოეჩინათ. შემდეგ მას [ალექსანდრეს] ებოძა უხენაესი სიგელი მასში, რომ ის იღებს თავის თავზე იხადოს წელიწადში ხარაჯა: ოცდაათი იუქი აბრეშუმი, 10 ლამაზი ჭაბუკი და 10 ბროლტანიანი ქალწული, 10 ფრთა ისპირის შავარდენი და ათი ფრთა კიდევ ჰიჯიზის (?) მიმინო და [აგრეთვე მასში], რომ ის იქნება თავისი ქვეყნის მმართველი ბეგლარბეგის სახელწოდებით. (II, 43).

საქართველოს მეფეების ჩამომავლობის შესახებ მათივე რწმენათა მიხედვით

ქართველი მეფეები ჩემულობენ, რომ მათი გვარი ქექაუს'ამდე (^{كيناوس}) და მის შემდეგ დავით წინასწარმეტყველამდე, – კურთხევა მაღალი ალლაჰისა იყოს ჩვენს წინასწარმეტყველსა და მისი [დავითის] უწმინდესობაზედაც, – აღწევს. და ისინი ამბობენ, რომ უწინ-

დელ დროში იყო ერთი სახელოვანი მეფე, სრულიად საქართველოს მპყრობელი და ამ ქვეყანაში სამართლიანობისა და ჭეშმარიტების მიმდევარი. როდესაც [მეფე] შემთხვევით მოკვდა, მას არ დარჩა ვაჟიშვილი, რომ მის ადგილზე დამჯდარიყო. მას დარჩა მხოლოდ თამარ დედოფლად⁶² წოდებული ერთი ლამაზი ასული. და ამ სახელმწიფოში გამეფდა იგი მამამისის მსგავსად. და გაუვარდა სახელი, რომ მას გათხოვება არ ეწადა და ამბობდა, რომ მე მამაკაცი არ მხამსო. შემდეგ, მწრწხორის სამსახურის შესრულებასთან დაკავშირებით, მას დაუახლოვდა ერთი ლამაზი, მოხდენილი ყმაწვილი. ღვინოს თუ დაღევდა მასთან ერთად დაღევდა, თუ სასეირნოდ წავიდოდა, მასთან წავიდოდა, და მას სრულებით არ შორდებოდა. მას სახელად თავადს (طاوانت) უწოდებდნენ. ერთხელ ზემოხსენებული ყმაწვილი სხივმოსილ პირიმზეს მარტო დაიგულვებს და ნახავს მას ღვინისგან მეტად ხმელუსა და შემფოთებულად მწოლარეს. მაშინვე მოხერხებული შემთხვევა ბედნიერებად ჩათვალა, ტურფა ასულის სარეცელში შევიდა და, თავისი სურვილის მიხედვით, პირადი წადილი დაიკმაყოფილა. თუმცა ამ დროს ლამაზმაც გამოიღვიძა, მაგრამ უკვე მომხდარი საქმის შემდეგ თავი მოიმიძინარა. მეორე დღეს ამ სიავისა და მუხანათობისათვის მოინდომებს მის მოკვლას, მაგრამ [ჯერ ერთი] ხმა გავიდოდა და [მეორე] ასეთი მცირე დანაშაულისათვის კაცის მოკვლა სამართლიანობა არ იქნებოდა. [ამიტომ უშუალოდ] არ ჰკლავს. ბოლოს მიზნად დაისახავს გაგზავნოს სადმე ისეთ ადგილას, სადაც ის დაიღუპება. ერთ დღეს ქორს გაუშვებს გაყინულ წყალზე და იხვს დააჭერინებს, თავადს ეტყვის: უსათუოდ წადი და ქორი და იხვი მომგვარეო, გაგზავნის. ყინული არ იყო ისეთი [სქელი], რომ კაცი დაემაგრებინა. თავადის ცდამ ამაოდ ჩაიარა და დაიბრჩო. ტურფა ასული-კი დაორსულდება და, სათანადო დროის გასვლის შემდეგ, მას დაებადება ქალიშვილი. იმ დროს ვან-ის (وان) სოფლებში - ად წოდებული სოფელი⁶³ ვეებერთელა ქალაქი ყოფილა და მეფის ჩამომავალი ბაგრატოვანად (بگردادوان) წოდებული უფლისწულის მამული ყოფილა. ამ ქალიშვილს ამ [უფლისწულზე] დააქორწინებს. მას დაებადება სამი ვაჟიშვილი. საქართველოს სახელმწიფოს ამ სამ ვაჟიშვილს დაუნაწილებს: უფროს შვილს ქუთაშის (كوتاش)⁶⁴ სამეფოს მისცემს. [ეს ქუთაში] ბაშიაჩუკის ქვეყანაა და ბაშიაჩუკის [მეფეთა] გვარეულობა იქიდან იწყება. შუათანა ვაჟს თბილისს მისცემს და სიმონის გვარი მანამდე აღწევს. ისინი ლუარსაბის⁶⁵ შვილებად არიან ცნობილნი. უმცროს შვილს

კახეთის პროვინციას მისცემს. [ეს პროვინცია] ლევან მეფის ქვეყანაა. მაგრამ, ვინაიდან უფროსი შვილის გვარი ბაშიაჩუკის მეფეებიდან იწყება, ყველა მის პატივისცემასა და დიდებაში ერთსულოვანნი არიან. მაგალითად, მისგან დაწყევლას ერიდებიან, ხმალს

მას შემოარტყმევიწინებენ და გაჭირვების დროს რჩევა-დარიგებისათვის მას მიჰმართავენ. განსვენებული სულთანი სელემ პირველი⁶⁶, თავისი ბატონიშვილობის დროს, მათ სატახტო ქალაქ ქუთაშში ჩავიდა. მათ მორჩილება გამოუცხადეს და [სელემ] ბატონიშვილმა ხარაჯები აპატია, ახლაც მათ ხარაჯა არ მოეთხოვებათ. ვინაიდან სხვა ვითარებათა შესახებ მოთხრობა [ძლიერ] გაჭიანურდებოდა, ამოდენათი ვკმაყოფილდები. (II, 44-45).

შექის ციხის⁶⁷ აღება

986 წელი [= 1578-1579 წწ.] უფრო ადრე, როდესაც ალექსანდრე ხანი დაგვიმორჩილდა, მას [ალექსანდრეს] მიენდო შექის დაპყრობა. მასთან ერთად წარგზავნილ იქნენ ათასეულიდან ორასი სიფნაჰი და მეთაურთაგან მირზა⁶⁸ ბეგი და ლალოშ აჰმედ ბეგი⁶⁸, რომელთა სამშობლო მაგ ძველ ქვეყანაში იყო და [თვითონ ესენი] მაგ ქვეყნის საქმეებში გაწაფულები და ნაცადი გულადები^{*} იყვნენ. მაგრამ მათ გზაზე მდებარე მდინარე კანუკი ძლიერ ადიდებული და მღვრიე იყო, რისთვისაც რამდენიმე დღე დაყოვნდნენ. შემდეგ შემთხვევა მიეცათ და გადავიდნენ და შექის ციხეს ალყა შემოარტყეს. მაღალი ალღაჰის შემწეობით ციხე დაიპყრეს და საფნდიშჰო ქვეყანას [შეუერთეს]. მამამისის მიერ გაწეული სამსახურის სანუქგოდ ეს ეძლეოთი ებოძა და დაენიშნა ლევანის ძეს ერეკლე მირზას. მას შემდეგ რაც ყანდ და ციხისთავი დაინიშნა და სხვა საჭირო მასალა მომზადდა, იგი (ეძლეოთი) საფნდიშჰო სახელმწიფოს შეუერთეს. (II, 45-46).

მეორე ლაშქრობა ემირ ხანთან და სხვა გზადაბნეულ ყიზილბაშებთან

986 წელი [=1578-1579 წწ.]. ძლევამოსილმა სარდალმა აღრიცხა ჯარი და [გზადაგზა] ნადირობით შირვანისაკენ გაემგზავრა. იგი დაბანაკდა მდინარე კაფურსა და მდინარე კანიკს შუა⁶⁹ აქ რომ იდგნენ [შეიტყვეს, რომ] თოქმეჰ ხანი და მასთან ერთად

^{*}ტექსტში წერია მაგ ქვეყნის „ლომები და მგლები იყვნენ“.

დამარცხებული გზადაბნეულები თურმე იმ [დამარცხების] დროიდან ისლამის ჯარზე შურისძიების ფუჭი ოცნების შესრულებისათვის ემზადებოდნენ. დამარცხებისმომასწავებელი სარდლობა თხოვეს თავრიზის ხანს ემირ-ხანს, რომელსაც შაჰის ნებართვა ჰქონდა და რომელზედაც ესენი ფიქრობდნენ, რომ ის მამაცი და გულადია. შემდეგ ემირ-ხანი და მულანის მფლობელი მურად-ხანი და ნახიჩევანის მფლობელი შერეფ-ხანი⁷⁰ და ენსარ ხალღა, ესე იგი, ყიზილბაშთა შვიდი, რვა მთავარსარდლის მეთაურობით ოცი ათასზე

მეტი ჯარი ქოფუნ გეჩიდის* სახელით ცნობილ მდინარეს გადავიდნენ და ისლამის ჯარის საძოვარზე მოსიარულე აქლემებსა და სხვა საქონელში შეაღწიეს. როდესაც ამ ამბავმა ძლევამოსილ სარდლამდე მიაღწია, დაუყოვნებლივ მათ საწინააღმდეგოდ გაიგზავნენ ოსმან ფაშა და ჰალაბის ბეგლარბეგი მეჰმედ ფაშა და ზულ-კადირლნი⁷¹ ბეგლარბეგი მუსტაფა ფაშა⁷². დაინახეს, რომ მათ რამდენიმე რაზმი წინ წამოუყენებიათ და ბრძოლისათვის მომზადებულიან. ემირ ხანის გარდა სხვა ყველა ხსენებული ხანი ქოფუნ გეჩიდის მდინარეს გადმოსულან, მხოლოდ ემირ ხანი რამდენიმე რაზმით ზურგის ჯარში ჩადგა და მდინარის ფონთან განლაგდა. როგორც კი ისლამის ჯარი მივიდა, ჯიქურად დაიწყო ბრძოლა. ისე დაესხნენ თავს, რომ თვალის გაღება არ აცალეს. ისინიც [ყიზილბაშები] მტკიცედ იყვნენ, გამძლეობაში და ისლამის ჯართან ბრძოლაში დაუდევრობა არ გამოუჩენიათ, მაგრამ, ბოლოს მაღალი ღმერთის შემწევობით ყიზილბაშებმა პირი იბრუნეს. მთელი ჯარი, რომელიც ფონს იყო გადმოსული, მოტყდა და დაიხრა. ჩვენმა ჯარმა კიდევ მძაფრად შეუტია. ამ დროს ორი ათასი ყიზილბაში დაეცა, დანარჩენი იმას ფიქრობდა, თუ როგორ ეშველა თავისათვის. გადასასვლელ ფონს მიცვივდნენ, მაგრამ სიმჭიდროვესა და ალიაქოთში ხსენებული ფონი ვერ იპოვეს. სასწრაფოდ დარბოდნენ [მდინარეზე] გადასასვლელად და, ბოლოს, ხმლის შიშით წყალში ჩაცვივდნენ. რადგანაც აქ ფონი არ იყო, უმეტესობა წყალში დაიხრჩო. მხოლოდ ემირ ხანი თავისი ჯარის იმ ნაწილით, რომელიც ფონს გადმოსული არ იყო, სამშვიდობოს გავიდა. ვინც ტანსაცმელი დაყარა და ისე გავიდა მდინარეს, ისიც კი „ხომ გადავრჩიო“ ამბობდა და ღვთისადმი მაღლიერებას გამოთქვამდა. (II, 46-47).

* ქართულად ნიშნავს ცხვრის ფონს

შემხსნის მფლობელის არას ხანისა და შექის მფლობელის აჰმედ ხანის საკვირველი დამარცხება

ესენი [არას ხანი და აჰმედ ხანი] შვიდი-რვა თავიანთი ტოლი საუბედურო ყიზილბაშთა [სარდლებით] თორმეტი ათასი რჯულის მტრებთან ერთად ემირ ხანის დასახმარებლად გაემართნენ. შემთხვევით ისეთ გადასახედ ადგილას მიაღწიეს, რომ ემირ ხანის ისლამის ჯართან ბრძოლა და [ყიზილბაშთა] დამარცხება [შორი] მანძილიდან დაინახეს. თურმე შირვანის სუნიტებს გაეგოთ ყიზილბაშთა დამარცხება და, როცა მათ უკან გამოეკიდნენ, დაინახეს, რომ ესენი გაქცევაზე არიან. მამაცურად ჩაებმებიან ბრძოლაში. [ყიზილბაშები] რომ ერთ დიდ ხიდზე ჭიდილით გადადიოდნენ, ხიდი მათი სიმძიმის გამო მთლიანად ჩაინგრა და ყველა ყიზილბაში წყალში ჩავარდა და დაიხრჩო. უკან დარჩენილები კი შირვანელმა სუნიტებმა გაწყვიტეს. ეს არის მოულოდნელი კეთილი

არემის ციხის⁷³ აშენების შესახებ

ვიდრე ამ ქალაქში შევიდოდა, ისლამის ჯარმა სურსათ-სანოვანის უქონლობის გამო დიდი გაჭირვება განიცადა. იმდენად, რომ სახელოვან სარდალთან ჯგუფებად მიდიოდნენ და შეუფერებელი ენით ელაპარაკებოდნენ. კაცმა რომ თქვას, ქერი ექვს-ექვს ოქროდ, ფქვილი თერთმეტ-თერთმეტ ოქროდ, მარილს, რომელიც ყოველგვარი საქმლისათვის ყველაზე უფრო საჭირო რამ არის, ორ-ორ ოქროდ ვერ იშოვიდი. როცა ქალაქ არემს მივიდნენ, ისეთი დოვლათიანობა და ბარაქიანობა იყო, რომ ყველამ თითო თვის, შეიძლება ორმოცი-ორმოცდაათი დღის სანოვანა იშოვა. აქ საჭირო შეიქნა ციხის აშენება. შაჰის ბაღს, რომელიც ქალაქგარეთ მდებარე უმშვენიერესი ბაღი იყო, გარშემო გამაგრებული ზღუდე ჰქონდა და ისეთი ფართო იყო, რომ ოცი-ოცდაათი ათასი ჯარისკაცი-სათვის საცხოვრებლად საკმარისი იყო. ამიტომ ერთსულოვნად მიზანშეწონილად მიიჩნიეს, რომ ეს ციხედ გადაეკეთებინათ. მთელი ეს ხეები დაჩეხეს, სამკარიანი, ფართო და ღრმა ორმოიანი რამდენიმე დიდი ბურჯ-კოშკი გააშენეს და დაუმატეს. ერთი კვირის განმავლობაში ვეებერთელა და გამაგრებული ციხე გამართეს. ბეგლარბეგობა უზომეს უავგუსტოესი ჰარემის მწრწხრობიდან გამოსულ სწრწხანის სანჯაყის ყოფილ ვაზლის კაიტას ბეგს⁷³. (II, 47-48).

46

ბზ-ელ-ეგვანის ანუ თემურ-კაფუს ციხის დაპყრობა

986 წელი [=1578-1579 წწ.]. როდესაც ამ ქვეყანაში მცხოვრებმა სუნიტებმა გაიგეს, რომ, ამრიგად ძლევამოსილმა სარდალმა მტრის ჯარზე ნადირობით სხვა დაპყრობილ ადგილებს შირვანის მხარეც დაუმატა, მათ [სუნიტებმა] დაიჭირეს და დააპატიმრეს გზააბნეული ჩირაღ ხალაფად წოდებული [შირვანის] მფლობელი, რომელიც გზა-კვალდაკარგული შაჰის მიერ იყო დაყენებული. სამასამდე ყიზილბაშის ლეშს თავი მოჰკვეთეს, შემდეგ ორ ათასამდე ლურჯ⁷⁴ და შავ-ქუდიანი სუნიტი მშვილდოსნები, მსროლელები და მამაცობაში გამოჩენილი გულადი ვაჟკაცები საგანგებო მწყობრით უავგუსტოეს ბანაკში მოვიდნენ. წარჩინებულებს საპატიო ხალათები ჩააცვეს, დანარჩენებსაც მოსალოდნელზე მეტი პატივისცემით შეხვდნენ. და მაგ ადგილას უსინათლო კვარის სიცოცხლის ფითილი გადაიჭრა და სხვა ლეშებთან ერთად [აქაურობა] გახდა სამუდამო განსვენების ადგილი. (II, 48-49).

შირვანის ემალეთში 'ოსმან ფაშა რომ დარჩა ვეზირის თანამდებობით

როდესაც შირვანის მხარე ოსმალთა სახელმწიფოს დანართი შეიქნა, საჭირო გახდა დაენიშნათ [ეძალეთის მცველად] მამაცი ხმლის პატრონი და კეთილი ბუნების ვეზირი. რადგანაც ერთსულოვნად გადაწყდა, რომ დიდი და მცირე [თანამდებობის] ჯარისკაცებისა და [საერთოდ] ყველასთვის რჩეული ოზთემურ ფაშის ძე 'ოსმან ფაშა იყო, იგი დაინიშნა ვეზირისა და სარდლის წოდებით შირვანის მმართველად, ხოლო მის ადგილსამყოფელად დადგინდა თემურკაფუს ციხე და ზუსტად ათასი იანიჩარი, საკმარისი რაოდენობა მარცხენა ფლანგის 'ულუფეფაჯრებისა და სხვა კაფუ ყულის ჯარისა, სამოცზე მეტი ქვემეხი და ზარბაზანი, ორასი ზანდუკი თოფწამალი და [ციხეში] დატოვებული ჯარის ექვსი თვის ჯამაგირი ზემოთ დასახელებულ ვეზირს ჩაბარდა. და კვლავ სამი ათასი ყული იქნა ჩაწერილი და გამოსაყვანი რაზმებით თიმურის პატრონთაგან ათი ათასი რაოდენობის მცველიც იქნა მიჩენილი.

(II. 49).

შირვანის ვილადეთის ფინანსებისა და აღწერის ამბავი

ამ ვილადეთის დეფთერდარობა მიეცა ვინმე გუმუშუნადე მუსტაფა ჩელებს. ყიზილბაშთა მმართველობის დროის მიხედვით საფადიშაჰო დავთარში ჩაიწერა წლიური ფინანსიური შემოსავალი

47

ორას ორმოცდამეცხრევიანი ახჩა. ამ ქვეყნის აღმწერად კი დაინიშნა ვინმე ზალ მეჰმედ ჩელები. შემხნს ბეგლარბეგს დავთარში ჩაეწერა შვიდასი ათასი ახჩის შემოსავლიანი სახასო მამული და თოთხმეტ სანჯაყბეგს კი მათი დამსახურების შესაბამისი რაოდენობის სახასოები და თითოეულ სანჯაყს ზა'ნითა და თიმურის პატრონთათვის რჩეული სოფლები უზენაესი სახასოს სახით სახასო ადგილებად ჩაეწერათ დავთარში. და თემურ-კაფუს ვილადეთსაც ზემოთ მოხსენებულის შესაბამისად სახასოები ჩაეწერათ, ხოლო ბეგებს, ზა'ნიმებსა და თიმურის პატრონებს კანონის მიხედვით – სოფლები და შვიდ სანჯაყბეგს სახასოები დაენიშნათ დადესტნის მფლობელს ემირ შამხალს მისცა ერთი რჩეული სანჯაყი არფალიქის წესით ხოლო მის ძმას თუჯალავ ბეგს ერთი რჩეული სანჯაყი მიეცა არფალიქის წესით. ოსმან ფაშამ თუჯალავ ბეგის ქალიშვილი შეირთო ცოლად მხოლოდ იმისათვის, რომ დადესტნის მმართველებთან მეგობრობა ჰქონოდა, მიეღწია ერთობისათვის და ეს ყოფილიყო საბაზი სრული სიმტკიცისათვის. დადესტანი ვრცელი სამფლობელოა; ბევრი მისი მფლობელის სახელი არც უხსენებიათ ამ მხარეში. მათ შორის ყუმუხთა და ყაითაქთა და თაბასარანის მმართველები 'ოსმან ფაშას დამორჩილდნენ. განსვენებულმა 'ოსმან ფაშამ სტამბოლში თან ჩამოიყვანა ის ქალბატონი, რომელმაც ძლიერ გაითქვა სახელი თავისი კეთილმშვენიერებით. იმ დროის მომღერლებმა მასზე დადესტნის ლამაზმანის სახელით სიმღერა

გამოთქვეს და მურაბზა'ები⁷⁴ შეთხზეს. ერთი ორი წლის განმავლობაში მომღერლებთან და სახალხო მთქმელებთან მისი სახელის ხსენება არ შეწყვეტილა. შემდეგ ის ფადიშაჰის ბრძანებით დააქორწინეს ჰასან ფაშაზე, რომელიც ბოსნიაში დაიხრჩო. ბოსნიაშიც კი წაიყვანა თან. (II, 49-50).

აქა ამბავი კეთილშობილი სარდლის არეშიდან დაბრუნებისა

როცა არეში თვრამეტი დღე გაჩერდნენ, ჯეროვანად მოიმარაგეს საბრძოლო მასალა არეშის ციხისათვისა და გულადი 'ოლმან ფაშისათვის. შემდეგ ისლამის ჯარით დაბრუნდნენ. გაემართნენ იმ განზრახვით, რომ გაეველოთ ლევან ხანის ქვეყანა. მერვე დღეს სულთანჯიქ'ად წოდებულ ადგილას დაბანაკდნენ. ამ ბანაკში კეთილშობილ სარდალთან შესახვედრად მოვიდა დალესტინის მბრძანებელი შამხალი. ისლამის ჯარი სრული ზეიმითა და ბრწყინვალეობით შეეგება მას, წამოიყვანა და განუზომლად განა-

48

დიდა იგი და პატივისცა. საოცარია! ის ღამე ბერათის ღამე* იყო. ისლამის ჯარი ზეიმობდა, ზარბაზნებსა და თოფებს ისროდა, ჩირაღდანს ანთებდა და ნაირნაირ სანახაობასა და გასართობებს აწყობდა. ისე რომ იქაური ხალხი გაოცებული და განცვიფრებული დარჩა.

“**وَلَمْ يَجْعَلْ فِيهَا مَسْجِدًا** ან ვენ დის მოთხრობა. განსვენებული წერს: კეთილშობილმა სარდალმა მე, მწირი, გამაგზავნა იმისათვის, რომ სიტყვიერად მომეთხრო მისთვის ის ამბები, რომელთა დასაიდუმლოება იყო საჭირო. მოხსენების დამთავრების შემდეგ საუბრის დროს შემდეგს მოჰყვა: პირდაპირ მთა რომ მოჩანს, იმის პირიქითა მხარეს ცხოვრობს ითთაბალ⁷⁴ (إيتابل) წოდებული ერთი საზიზდარი ხალხი, რომელთაც ავი რჯული და ცუდი ზნე-ჩვეულება აქვთ. ლეშის მჭამელები და მურტლები არიან. ერთ ქალს შვიდი-რვა ვიგინდარა შეირთავს; გაჩნდებიან ნაბიჭვრები. როდესაც [ეს უკანონო შვილები] შეძლებენ [თავისუფალ] მოძრაობას, დაიჩოქებენ მუხლებზე; ამ უკანონოდ შობილს ხელში ერთ ვაშლს მისცემენ და თავისკენ მიიხმობენ. ვისაც [ბავშვი] ვაშლს მისცემს, ბავშვს იმ კაცის შვილად მიიჩნევენ. და ამასაც გადმოსცემს: ყადთაქში ყოფილა ერთი ტომი. მათ მბრძანებელს უცმა^{74b} ეძახიან თურმე. ის ჩემულობს, რომ მისი უწმინდესობა წინასწარმეტყველის – მასზე იყოს ლოცვა მაღალი ალლჰისა და მშვიდობა – მაღალღირსეული ბიძის, მისი უწმინდესობა ჰამზას – მაღალი ალლჰი კმაყოფილი იყოს მისგან – ჩამომავლობისა არის. თურმე მათი ტანის სიმაღლე ზომიერია და სხვა ადამიანთა შესაბამისი, მაგრამ ძალიან მსუქნე-ბია, ზორბები, თავი აქვთ მსგავსი ისეთი დიდი ქვაბისა, რომელშიც შეიძლება მთლიანად ორი ცხვარი მოიხარშოს. ვთქვათ, ცხენი ან სხვა ცხოველი რაც უნდა ღონიერი იყოს, მათ ტარებას ვერ

გაუძლებს თურმე. ერთი ადგილიდან სადმე სხვაგან თუ წავლენ, კამეჩის ურმით მიდიან თურმე. ის კი არა, ღირსეულ სარდალთან რომ ვერ მივიდნენ, პატიება ითხოვეს იმ მიზეზით, რომ იმ მთიდან ურმით გადმოსვლა შეუძლებელი იყო. (II, 50-51).

ისლამის ჯარი რომ არზრუმის საზამთრო ბანაკში ჩავიდა

ისლამის ჯარმა რომ თბილისის მიდამოებს მიაღწია, კანსიმზე ორი დღით ადრე იყო [=24. XI]. მაგრამ ზამთრისებური ამინდი დაიჭირა და ისეთი ცივი და ძლიერი ქარი იყო, რომ რამდენიმე

---

* ბერათის ღამე – შა'ბანის თვის 15-ის ღამე, როცა მუჰამედს ეცნობა, რომ ის იქნება ალლჰის მოციქული და წინასწარმეტყველი.

49

ათასი კარავი დაგლიჯა და დაანგრია. კანსიმის ღამეს [=26. X.] იმდენი თოვლი მოვიდა, რომ კარვების მეტი წილი თოვლის ქვეშ დარჩა. ამრიგად, ამ ბანაკში რამდენიმე ათასი კაცი დაიღუპა. საერთოდ ათასი გაჭირვებითა და წვალებით პატიოსანი რამაზანის ოცდაერთს [=1578 წ. 21. XI], როგორც იყო, არზრუმს ჩავიდნენ. ისლამის ჯარის ისკუდარიდან წამოსვლიდან, ბანაკიდან ბანაკამდე რომ იარეს და ახლა არზრუმს რომ ჩავიდნენ, ლაშქრობის ას ოცდაათოთხმეტი დღე შესრულდა. ამ ვადაში არ შედის ერთ ადგილას გაჩერების ხანი. ამ დროს ზოგი [ჯარისკაცი] ყაზარმაში დატოვეს, ზოგს [შინ] წასვლის ნება მისცეს და საჭიროების მიხედვით ყველას საქმე მოაგვარეს. (II, 51-52).

ისლამის ჯარის დაბრუნების შემდეგ შირვანში მომხდარი ამბები

ღირსეულმა ოსმან ფაშამ მისდამი რწმუნებული უამრავი ჯარით, ჯერ არემის პირდაპირ გააშენა ძალიან მაგარი ხიდი, გადავიდა ამ ხიდზე და ყარაბაღისა და მულანის ხალხი დაარბია და დიდი ზრალი მიაყენა. უსაზღვრო და შეუდარებელი ნადავლით თავის საბრძანებლოში ჩავიდა. (II, 52).

შირვანის ყოფილი ხანის არემ ხანის მოკვლისა და მისი დამარცხების ამბავი

არემ ხანმა, რომელიც უწინ შირვანის მბრძანებელი იყო, ოსმან ფაშისა და სხვა სუნიტების განადგურების მიზნით ოცდახუთ ათასზე მეტი ყიზილბაშთა ჯარი შეკრიბა და შირვანის მიწა-წყალზე გადმოვიდა. თავდაპირველად შემახის დაეცა. ბედნიერი რამაზანის მეცხრე დღეს, რომელიც კვირა იყო [= 1578 წ. 9. XI,

კვირა], ოსმან ფაშაც ისლამის ჯარით წინააღმდეგა და ხოცვა-
ჟლეტა დაიწყო. იმ დღეს მთელი დღე იბრძოლეს. მაგრამ საღამო
რომ დადგა, შესვენების დაფი დაუკრეს და განშორდნენ. მეორე
დღესაც იგივე განმეორდა. მესამე დღეს, რომელიც სამშაბათი იყო,
კვლავ ისეთივე ბრძოლა და ხანგრძლივი ომი იყო. ორთავე ქვეყ-
ნის უფალი ღმერთის შემწეობითა და ქვეყნის წინამძღვრის [ფეი-
ლამბერის] – მასზედ იყოს მშვიდობა – სასწაულთა სიუხვით, დიდი
ხნის განმავლობაში რომ ისლამის ჯარი თათარ ხანის [ჯარის]
მოსვლას მოუთმენლად ელოდა, აი ახლა ამ ადგილას მოაღწია ამ
ჯარმა. ისინი მოვიდნენ: თათარ ხანის სამი გულადი და მამაცი

50

ძმა, რომელთაგან ერთი იყო 'ნდილ გირეი, მეორე – ღაზი გირეი
და მესამე – სა'ნდეთ გირეი და მისი [თათარ ხანის] ღირსეული
შვილი მუბარეჟ გირეი ორმოცი-ორმოცდაათი ათასი მტერზე
მონადირე თათრის ჯარით. ჯიქურად დაესხნენ ყიზილბაშებს. მა-
ღალი ალლჰის მადლით, ისეთი ბრძოლა ატყდა, რომ ციური სამ-
ყაროს შორსმჭვრეტელ თვალს, შეიძლება, ანგელოსთა გუნდსაც
ამის მსგავსი ცოტა უნახავთ. და, გარდა იმისა, რომ ყველა ამ-
დენი ხანი და სულთანი დახოცილ იქნა, შვიდი ათას შვიდას
სამოცდაოთხი ყიზილბაშის მოკვეთილი თავი აღრიცხეს. დადას-
ტურდა, რომ ჭრილობისაგან დაღუპულნი და წყალში დამხრჩვალენი
კიდევ ათი ათასზე მეტი იყო. გზაკვალდაბნეულთა სარდალი არემ
ხანიც ტყვედ ჩავარდა და დიდებული ვეზირის თანდასწრებით
ისიც მოკლულ იქნა. ხოლო ნადავლი, რომელიც ისლამის ჯარმა
ჩაიგდო ხელში, ყოველგვარი ანგარიშსა და ზღვარს სცილდებოდა,
ამიტომ ამაზე აქ ლაპარაკს ვწყვეტ. (II, 52-53).

აქ ამბავი არემის ბეგლარბეგის ყაითას ფაშის წამებით მოკვლისა

როდესაც ბოროტგანმზრახველი არემ ხანი ოსმან ფაშაზე
გამოემართა, იმამყულნი ხან სულთანი და გილანელი ემირ ხანიც
თხუთმეტი ათასი გზადაბნეული ყიზილბაშით არემის ციხეს მოად-
გნენ. ყაითას ფაშა ციხეში რომ უნდა გამაგრებულიყო, სიმტკიცე
ვერ გამოიჩინა, ყიზილბაშების თავდასხმა აიცილა და თვითონ
დაესხა მათ. მაგრამ ყოველთვის კარგი ამინდი არ დამიდგება –
„სრბიან ქარები ისე, როგორც ეს ხომალდებს არ სურთ“. მისი
ჯარი დამარცხდა და თვითონაც მაშინ დაიღუპა. ამის შემდეგ
ყიზილბაშთა ლაშქარმა ქალაქ არემის მცირე ნაწილში შეაღწია და
სუნიტთა ხოცვას შეუდგა. [არემის] ერთი-ორი უბანი იავარჰყვეს
და ტყვეები და ნადავლი გაინაწილეს. (II, 53).

არემ ხანის ქონებისა და დოვლათის და მისი ოჯახის დარბევისა
და შემდეგ ყიზილბაშთა ჯართან ბრძოლების შესახებ

როდესაც არემ ხანი წუთისოფელს გამოესალმა, ერდოდუ ხანი და რამდენიმე სულთანნი მაგ ჭიდილში უკუიქცნენ. როდესაც [ჩვენმა] გულადმა სარდალმა გაიგო, რომ მათ [ერდოდუმ და

---

* წინწლებში ჩასმული გადმოცემულია არაბული წინადადებით, რომელიც დოც. ალ. ლეკიაშვილმა თარგმნა.

სულთნებმა] მტკვრის პირდაპირ ჰალუდ [هالود] წოდებულ მხარეში, მნელად მისადგომ ადგილას თხრილები გათხარეს და ხმაღს გადარჩენილ ყიზილბაშებთან ერთად თავიანთი თავისა და ცოლშვილისათვის თავდაცვასა და თავშესაფარს აწყობენო, მათ საწინააღმდეგოდ ხანის ძმებთან ერთად გაგზავნა თათართა ჯარის ერთი ნაწილი. როგორც კი ეს ჯარი იქ მივიდა, მათ [ყიზილბაშებმა] პირი იბრუნეს დამარცხებისაკენ და წინააღმდეგობა ვერ გაუწიეს. არემ ხანის ხაზინა, მისი ლამაზმანები, – მოწიფული ქალიშვილები, ცოლი და ორმოცი-ორმოცდაათი ლამაზი მხევალი დაატყვევეს და გაძარცვეს. ტყვედ ჩაიგდეს აგრეთვე ერთი მისი ყრმა შვილი, ხოლო მანდ მყოფი ყიზილბაშების უმეტესობა დახოცეს. სხვა ნადავლის გარდა თათარ ჯარისკაცთა გუნდმა დამსახურებულად იგდო ხელში თორმეტი ათასი აღვირი აქლემი. ჭემმარიტად, ეს დაპყრობა და ეს ნადავლი უთუოდ დიდად სჭარბობდა ადრინდელს.

(II, 53-54).

შემახაში ოსმან ფაშისათვის ალყის შემორტყმა და ზემოაღნიშნული თათრის ჯარის ომი

ოცდაათ-ორმოც ათასმა ურჯულოთა ჯარმა ერთი ჭაბუკი, ვითომ უფლისწულიაო და, თავიანთ მთავარსარდლად გახადეს, მოადგნენ შემახის ციხეს და, სამი დღის განმავლობაში ოსმან ფაშას ალყა შემოარტყეს. სახელოვანმა ფაშამ კი ეს ამბავი შეატყობინა თათართა ჯარს, რომ სასწრაფოდ წამოსულიყვნენ მოსაშველებლად. გაგზავნილი ჩავუში შემთხვევით ყიზილბაშთა ჯარს ჩაუვარდა ხელში. როდესაც [ყიზილბაშებმა] წერილის შინაარსი გაიცნეს, შირვანელებთან ომი გადასდვეს და გაემგზავრნენ თათრის ჯართან შესახვედრად. შეხვდნენ მათ მაჰმუდ ხანად წოდებულ ველზე. სამ-ოთხ დღეს გაგრძელდა დიდი ბრძოლა და ჭიდილი. მაგრამ თავსხმა წვიმამ არცერთ მხარეს თვალის გახელის საშუალება კი არ მისცა. ბოლოს ბრძოლაზე ხელი აიღეს; ყიზილბაში თავის მხარეში, ხოლო თათარი ბაზ-ელ-ეზვანისაკენ გაემართა. რადგანაც ოსმან ფაშამ მიზანშეწონილად მიიჩნია ცოტა ხანს დადესტანში დარჩენა და შემდეგ საჭიროებისამებრ ისლამის ჯარის თემურ-კაფუში ჩაკეტვა, შემახიდან იგი გადავიდა, შეხვდა ხანისწულებს, წამოვიდა მათთან ერთად და მოვიდა თემურკაფუში. აქ

ჩამოვიდნენ აგრეთვე ნოღაელი თათრებიდან თხუთმეტ ათასამდე თათრის ჯარი და დაღისტნის მმართველის ემირ შამხალისგანაც იმდენივე მშვილდოსანთა რაზმები ჩავიდნენ. ამიტომ იყო, რომ

52

ისლამის ჯარმა სრულყოფილად მოიკრიბა ძალა და მოიპოვა დიდება და ძლევამოსილება. შემდეგ, გულადმა ოსმან ფაშამ უმჯობესად მიიჩნია ეს ვითარება მოეხსენებინა ფადიშაჰის კარისათვის, ვიდრე [ეცნობებინა იგი] ქვეყნის დამპყრობი ვეზირისათვის. მან გაგზავნა ჩაფართა ცხენებით ულაყები ყივჩაყის ველით კაფას ნაპირებისაკენ და საქმის ვითარება აუწყა. და ეს მაშინ, როცა მას სარდლისაგან არ ჰქონდა საბაბი მისგან ასე უგულვებელყოფისა და მაშინ, როცა მათ შორის უსიამოვნების გამომწვევი არავითარი მიზეზი არ იყო. ამის შემდეგ ვეზირს გვერდს აუვლიდა ხოლმე და ყოველგვარ ვითარებას, რომელიც აუცილებელი იყო მოეხსენებინა და ეცნობებინა ზემდგომთათვის, უშუალოდ სტამბოლს აცნობებდა ხოლმე. (II, 54-55).

ხანის ძმის 'ადილ გირეი ხანის ყიზილბაშთა ხელში ჩავარდნის ამბავი

შირვანზე თავდასასხმელად წამოსული ყიზილბაშები ყარაბაღისა და მუღანისაკენ გამოემართნენ. აქედან თემურ-კაფუსაკენ იყურებოდნენ. მათი [ყიზილბაშების] ამ ადგილას მოსვლისა და შეკრების შესახებ მოხსენდა მაღალღირსეულ უფალ ვეზირს. [სარდალმა] ხანის ძმა ადილ გირეი სულთანის თათართა მრავალრიცხოვანი ნაწილებით დაუყოვნებლივ გაგზავნა მათთან [საბრძოლველად]. მაგრამ განგებით თურმე წინასწარ განსაზღვრული ყოფილა აქ მოხსენებული სულთნის [ადილ გირეის ტყვედ] ჩავარდნა და თათრის ჯარის დამარცხება. ისეთი ძლიერი და ხანგრძლივი წვიმები დაიჭირა, რომ [ჯარს] სამოქმედოდ ხელფეხი შეუბორკა. მტრის სიმრავლემ მოიგვა ყოველი მხარე. დასასრულ, ბევრი ბრძოლისა და ჭიდილის შემდეგ ხანის შვილი [მტრებს] ჩაუვარდა ხელში; ეს წარმოშობით ჩინგიზის გვარეულობიდან არისო და მომეტებულად განადიდეს და პატივი მიუგეს. მაგრამ რა გამოვიდა, მტერმა გაიმარჯვა და თვითონ კი დამარცხდნენ; ალლაჰის ნება სწორედ ეს ყოფილა და ასეც მოხდა. (II, 55-56).

მეორე წლის უავგუსტოესი ლაშქრობის დაწვრილებითი ამბები, რომელიც ვეზირისა და სარდლის ზემოხსენებული მუსტაფა ფაშის დროს მოხდა

ცხრაას ოთხმოცდა შვიდ წელს, გაზაფხულზე, რომელიც ჯუმანდ-ულ-ეველის თვეს დაემთხვა [=1579 წლის ივნისი], გაიცა ბრძანება, რათა ჯარი კვლავ არზრუმის ვაკეზე შეკრებილიყო. ამ

ბედნიერ წელს ანატოლიის ბეგლარბეგი ჯა'ფარ ფაშასა⁷⁵ და შშ-მის დიდებული ბეგლარბეგის დიდი ვეზირის ტავრულ მეკმედ ფაშის თვალისჩინს ჰასან ფაშას თავიანთი ეძლეეთების ჯარით დაევალათ უავგუსტოესი ლაშქრობის ჩატარება. მოვიდნენ და აღნიშნულ ადგილას შეიკრიბნენ. აქიდან დაიძრნენ და ჯუმანდ-ულ-შირის მეორე დღეს [=1579 წ. 27. VII] ყარსის ველზე დაბანაკდნენ. ყარსის ციხის გაშენება ყველაზე უფრო საშურად იცნეს და საქმეს შეუდგნენ. მაღალი ალლჰის შემწეობით აღნიშნული თვის უკანასკნელ დღეს [=1579 წ. 23. VIII.] დაასრულეს. (II. 56).

თბილისის ციხისათვის ალყის შემორტყმა და ალყაშემორტყმულთა გაჭირვება

მას შემდეგ რაც ისლამის ლაშქარი არზრუმში ჩავიდა, თბილისის ბეგლარბეგისაგან მიღებულ იქნა რამდენიმე საგანგაშო წერილი, რომელშიაც ის თავიანთ დიდ გაჭირვებაზე წერდა. მაგრამ მრავალ ღონისძიებათა მიუხედავად სურსათის მიწვდენა მაინც შეუძლებელი გახდა, ვინაიდან ყიზილბაშებმაც იცოდნენ მათი ასეთი გაჭირვებული მდგომარეობა, იმამყულ ხანი წამოვიდა ათი ათასი ჯარით და სრული ოთხი თვე ციხეს ალყა შემორტყა. ციხეში ალყაშემორტყმულთა შორის ხორბლის ქილა ათას ახჩად იყიდებოდა, ქერისა კი რვაასად და, ბოლოს, ისიც არ დარჩა. ერთი აქლემი ოციათას ახჩად გაიყიდა. ბოლოს ძაღლისა და კატის ხორციც ჭამეს ისე რომ ერთი ძაღლი ორ-ორ ათასადაც გაიყიდა. ამ გაჭირვება-უბედურებაში მყოფ ალყაშემორტყმულ მეციხოვნეებში მხოლოდ შვიდასი კაცი გადარჩა. საქმე ამ ზომამდე რომ მივიდა, [ყიზილბაშებმა] ათასი მცდელობითა და დაპირებებით დაჟინებით მოითხოვეს ციხე, მაგრამ არ მისცეს. შემდეგ ბედნიერმა სარდალმა მუსტაფა-ფაშის ხელით საკმარისი სურსათი გააგზავნა, ამის შემდეგ კიდევ რამდენიმეჯერ გააგზავნა სურსათი და მაგ საწყლებს სიცოცხლე შეუნარჩუნა. მართალია [გაგზავნილი] სურსათიდან ბევრი ქართველ ქაფირებს შეხვდა, მაგრამ მუსლიმებსაც ბევრი ერგოთ. კვლავაც დამზადებულ იქნა უამრავი სურსათ-სანოვაგე, რომელიც გაიგზავნა დიდი ვეზირის თვალისჩინისა და მისი მეტად საყვარელი ჰასან ფაშის ხელით, რომელიც მან მთავარსარდალად დანიშნა. მან გამოიჩინა არაჩვეულებრივი გმირობა და თექვსმეტი დღის განმავლობაში მიაღწია [დანიშნულ ადგილს]. აქ უცნაური ის არის, რომ ხსენებულ ფაშას ორი დღის წინეთ თავისი მამისაგან მოუვა წერილი, რომელშიაც [მამა] წერს: ვიცი რომ შენ

არ გასწიო, კარგად მოემზადე და ისე გაემგზავრე და ეს სამსახური ბედნიერების წინამძღვრად მიიჩნე-ო. [ამ წერილის შინაარსი] თვითონ მას გაეზიარებინა ზოგი თავისი ახლობლისათვის. (II, 57-58).

ისლამის ჯარმა რომ ერევნის მხარე დაარბია და იავარჰყო

ციხის აშენების დროს თოქმაქ ხანად წოდებული ყალთაბანდი თავისი ყაჩაღთა ბრბოებით ვერ ისვენებდა, რომ არ წვდენოდა ხან [ჩვენს] სურსათით მომმარაგებლებს, ხან კიდევ იქითკენ მიმავალ მეცხენე ბიჭებს. მაღალი ალლანჰის შეწევნით ციხის მშენებლობა დასრულდა. ისლამის შეიხებმა, რომლებიც გადამწყვეტლებია პატიოსანი მრევლის [ცხოვრებაში] წამოჭრილი ძნელი საკითხებისა, გამოსცეს ფეთვეები ყიზილბაშთა ქვეყნის დარბევა-აწიოკების დროს მათი ცოლშვილის დატყვევებისა და მონად გახდომის თაობაზე. გაცემულ ფეთვათა შინაარსი ასეთია: კითხვა – სომხური წარმომავლობის მავანი მოქალაქისადმი კუთვნილი მონის გამოყენება შარიათით ნებადართულია თუ არა? პასუხი – თუ დანაშაული აქვს, ნებადართულია... კითხვა – შარიათით ნებადართულია თუ არა დედებთან ერთად დატყვევება იმ მცირეწლოვანი ბავშვებისა, რომლებიც შვილებია დატყვევებული ქალებისა და თავიანთი დედების სარწმუნოების გააზრიანება მათ არ შეუძლიათ? პასუხი – ნებადართულია. ასე, ამ ფეთვების შესაბამისად მაღალირსეულმა სარდალმაც სწრაფი შეტევა მოაწყო, ე. ი., ღამის თავდასხმაზე გადავიდა, ძლიერი დასარტყმელად გონიერი ღონისძიებები მიიღო. ანატოლიის ბეგლარბეგ სარდალ ჯაფარ ფაშას⁷⁵ და კიდევ სამ ბეგლარბეგს ბრძანებები დაუგზავნა, ჯარები მიუვლინა და ერევნისაკენ გაამგზავრა. თოქმაქ ხანი ერევნის ქვეყანაში იყო ხელისუფლად. თქვეს, აბა ნახოს, როგორია მეცხენე ბიჭებისა და ჯარში გამოსაყენებელი ცხოველების დარბევა და დაზიანებაო და მიჰყვეს ხელი ქალაქ ერევნისა და მისი მიდამოების დარბევას მაგ ოქროთი ნაკეთები სასახლეები მიწასთან გაასწორეს. მოხატული თაღები და ჩარდახები დაწვეს და ოც ათასზე მეტი ბავშვი და ქალი დაატყვევეს. იქიდან ისლამის ჯარი გამდიდრებული და გახარებული დაბრუნდა და უავგუსტოეს ბანაკში ჩავიდა. (II, 58-59).

უსინათლო შაჰის, ე. ი. ქორ ხუდნინდეს უბედური ქალისა და უსირცხვილო მისი დისა და 'ადილ გირეი ხანის მოკვლის ამბავი

ზემოთ ითქვა, რომ ხანის ძმა 'ადილ გირეი სულთანი შემთხვევით ყიზილბაშებს ჩაუვარდა ხელში. შემდეგ აღნიშნულმა შაჰმა სულთანი სამეფო სასახლის ერთ მშენიერ ბინაში დააყენა შინა-

ური პატიმრობით მისი მომსახურება დაავალა რამდენიმე ყიზილ-
 ბაშს, რომელნიც მეთვალყურეებიც იყვნენ. ის ძალიან გაბედული
 და მამაცი უფლისწული იყო. [ამასთანავე ერთად], რადგანაც
 [უფლისწული] თავისი ღირსეული ჩამომავლობით მასზე [შაჰზე]
 უფრო მაღლა იდგა, [შაჰი] განიზრახავს სიძვედ გაიხადოს იგი.
 შემდეგ აღნიშნული უფლისწული შეუყვარდება შაჰის დასა და
 ცოლს. შემდეგი საუბრები და მუსაიფები უკვე ქეიფობას იწვევენ,
 ხოლო ქეიფობის შედეგი კი პაემანია. შემდეგ მეთვალყურე მცვე-
 ლებმა ეჭვი აიდეს; რაღა ეჭვია, შეიძლება მალე გამოაშკარავდეს
 კიდევაც. ესენი ამბობენ: თუ შაჰი ცოლის უპატიოსნებას ითმენს
 და თვითონ უნამუსოა, ჩვენ ხომ [ოჯახისადმი] გულმოდგინეობა
 გვაქვს. ერთხელ თითქმის მთელი ჯარის სახელით ყიზილბაშთა
 ეს საზიზღარი ბრბო შაჰის საიდუმლო ოთახში შეიჭრა. მისი ტურ-
 ფა ცოლი თუმცა ქმრის მკლავებს შეაფარებს თავს, საწოლს შეი-
 ხიდებს და თუმცა შაჰიც ძალიან ეცდება, რომ იხსნას იგი, მაგრამ
 უნაყოფოდ: შაჰს მკლავებიდან გამოგლეჯენ, წაიყვანენ და სიკვ-
 დილით დასჯიან. შემდეგ სასახლის ქალთა ნაწილში შევლენ და
 შაჰის უბედურ დასაც მოჰკლავენ. ხანის წულისადმი მიჩენილ მცვე-
 ლებსა და შუამავლებსაც მოჰკლავენ. შემდეგ როცა ესენი თავს
 დაესხმიან უფლისწულის ოთახს, [უფლისწული] დიდ ბრძოლას
 გასწევს; ისე რომ შვიდ მცველს მოჰკლავს, შემდეგ კი დაიჭრება
 და ძალღონე მიღებული დაეცემა. მაშინ მას თოფით მოჰკლავენ და
 წამებულად დაეცემა. წყალობა მაღალი ალლაჰისა იყოს მასზედა.
 (II, 59-60).

მაგრამ შაჰ 'აბბასმა ცხიერ მცველებზე რომ შური იძია

განსვენებული დიდი ვეზირის მურად ფაშის⁷⁶ დროს ყიზილ-
 ბაშიდან ერთი ტყვე მოვიდა ქართველი ბეგისწულთაგანი იყო.
 პატარაობის დროიდან შაჰის ხაზინაში შესულა და დაუმსახურებია
 პატივისცემა და კეთილგანწყობილება. ბევრი წლის განმავლობაში
 მთავარი ხაზინადარი ყოფილა. აწსუფ აღას ეძახდნენ. განსვენე-
 ბულ მურად ფაშას რეკაში (٤٦) ⁷⁶ მისთვის უბოძებია ერთი ზეწმეთი

და იქ დარჩენილიყო. ის მოგვითხრობს: შაჰი ღონისძიებებს ღებუ-
 ლობს, რათა თავისი დედისა და დის შური იძიოს. მცველებს შე-
 მოწმების საბაბით წაიყვანს. ისფაჰანის სასახლეში ყოფილა ერთი
 გრძელი არამხანა. თვითონ დადგა კარის ერთ ფრთასთან და [მცვე-
 ლებს] თითო-თითოდ ამოწმებდა. ყველა მომსვლელ მცველს თითო-
 თითოდ ეკითხება: რამდენია მისი ჯამაგირი, რომელი ადგილიდა-
 ნაა სამხედრო სამსახურში, რა აქვს [სამსახურში] შეძენილი. ასე
 თითო-თითოდ ეკითხება და [ამავე დროს] ის ათვალთვრებს ჭრი-
 ლობას, ნაიარევს. ამის შემდეგ [მცველი] მიდის შიგნით და ერთ-ორ
 კარს რომ გაივლის, იმ ადგილას რამდენიმე უწყალო ჯალათი

ჰყავს დაყენებული. ჯიქურად ცხენიდან ჩამოაგდებენ და თავს მოკვეთენ, ჭაში ჩააგდებენ და [ახლა] კიდევ სხვას დაელოდებიან; შაჰი კი მანამდე ერთს კიდევ დაკითხავს, ამის შემდეგ ესეც მაგ გზითვე წავა. ერთი სიტყვით, ამგვარად ათას შვიდას, თუ, ღმერთმა უკეთ იცის, ორიათას შვიდასი კაცი დახოცაო, ამბობს. ვერავინ ამას ვერ მიხვდა და ვერავინ ეს ვერ წარმოიდგინა. ბოლოს, მასთან იდგა მისი ერთი მახლობელთაგანი, წმინდანობას მიღწეული კაცი. მან უთხრა: ჩემო ბატონო, ჩემო შაჰო, საკმარისია უკვე, სინდისიც კარგია. ამ დროს ხალხმა უკვე გაიგო [თუ რა ხდებოდა] და აქეთ-იქით გაიქცა. და მაშინ შაჰმა თქვა: აი, ყალთაბანდებო, ფადიმშაჰის არამხანის შემლახველი ასე დაისჯება. ამდენი დახოცილი ხალხის ცხენები, უნაგირ-მოსართავეები და შესანიშნავი სამოსელი საშაჰო ქონებად გაატარებინა. ცოდვა მის პირველ მთქმელზე იყოს. (II, 60-61)

სახელოვანი ხანის – მეჰმედ გირეი ხანის თათრის ჯარით შირვანს ჩამოსვლა და მისი კვლავ დაბრუნება

987 წელი [= 1579-1580 წ.]. დიდებულმა ხანმა თემურ-კაფუში გამგზავრების შესახებ ფადიმშაჰისაგან რამდენიმეჯერ მიიღო უავგუსტოესი წერილი. თათართა ჯარისათვის საბოძებლად უამრავი ქონება გაიღეს. ხანიც უნებლიეთ ჭიანჭველის ოდენა თათრის ჯარით აღნიშნული წლის ჯუმანდ-ალ-შხირის პირველ რიცხვში (=1579 წ. 26. VII) ბაღჩესარაი¹დ წოდებული თავის სამეფო და გულწარმტაცი ქალაქიდან დაიძრა და გაემგზავრა. ათი ათასი რაოდენობის თათართა ჯარის მთავარსარდლად მან დანიშნა აზაკის სანჯაყის ბეგი მეჰმედ ბეგი, რომელიც ჩერქეზების ტომისა, საქართველოსი და, შეიძლება, რუსისა და დაღესტნის ქვეყნების კარგი მცოდნე და სახელოვანი ემირი იყო, მან [ეს სარდალი]

ჯართან ერთად უფრო ადრე გააგზავნა. აღნიშნული [სარდალი], სამოცდაათობმეტ დღეში თემურ-კაფუს ჩავიდა. დიდებამოსილი ოსმან ფაშა ძლიერ გაახარა მისმა უფრო ადრე ჩამოსვლამ. შირვანის ეძლეეთის [თანამდებობას] კასპიის ზღვის ამირბარის თანამდებობაც დაუმატა და ზემოაღნიშნულს რვაჯერ ასიათას ახჩიანი სახასო ადგილები უბოძა. ამ დროს სახელოვანი ხანიც ჩამოვიდა და ოსმან ფაშას ესტუმრა. შემახის აღებისათვის სასიკვდილე ყიზილბაშთაგანი მეჰმედ ხან²ად წოდებული ერთი უბედური მთელ თავის ძალ-ღონეს არ ზოგავდა. მასზე ჯარი გაგზავნა. უმეტესობა ხმლით ააკუწვინეს. შემდეგ ბაქო³დ წოდებულ ქალაქში ბრბოებად მოსიარულე ნაძირალების ასალაგმავად ხანის შვილი გაგზავნეს. როგორც ჩვეულებრივ, ესენიც დასჯილ იქნენ. ამის შემდეგ სახელოვანი ხანი და დიდებამოსილი ოსმან ფაშა შემახაში ჩავიდნენ. მაგ

ადგილას მდებარე ქერდე ( ) მდინარეზე გადავიდნენ. ყიზილ-
ბაშთა ქვეყნიდან ყიზილაღაჯ'ად წოდებულ ადგილამდე, რაც რომ
ყიზილბაშია, კეთილმოწყობილი და გაშენებული მხარეები იყო, ყველა
ერთად დაარბიეს და გააჩანაგეს. დარბევსას თათარმა იმდენი
ნადავლი ჩაიგდო ხელში, რომ აღრიცხვასა და ანგარიშს აღემატე-
ბა. ეს სიხარულის მომგვრელი ამბავი ლაჩინ ალად წოდებული
ნდობით აღჭურვილი პირის მეშვეობით მაღალღირსეულ სარდალს
შეატყობინეს და იგი გადაიქცა მთელი ისლამის ჯარისათვის სიხა-
რულისა და მხიარულების მიზეზად. მაგრამ ხანმა საკმარისად
მიიჩნია ამდენი სამსახური და შირვანის მიწა-წყალზე დარჩენა და
[აქ] გამოზამთრება არ მოისურვა, დაიწყო ბოდის მოხდა და
პატიების თხოვა, დატოვა თავისი შვილი ღწონ გირეი ხანი და,
დაბრუნდა. ამ გარემოებამ გამოიწვია ფაზლიშაჰის განრისხება და,
ბოლოს, გათავდა მით, რომ ის მოაშორეს თავის სამფლობელოსა
და თავსაც. (II, 61-62).

მესამე ვეზირის სინან ფაშის⁷⁷ სარდალად დანიშვნისა და ლწლწ მუსტაფა ფაშის ოსმალეთში გამგზავრების ამბავი

განსვენებული სინან ფაშა თავის ბუნებაში თვითმოყვარე,
ამაყი და ჯიუტი არნაუტთაგანი, ჭირვეული და ამპარტავნობითა
და სიძულვილით აღსავსე მოღვაწე იყო. იგი იყო დიდი ქონების
პატრონი და თავგადადებული შურისმაძიებელი ყველა იმაზე, ვინც
მას წინ აღუდგებოდა. მაგალითად, როდესაც აზრი იყო გაჩენილი
იმის შესახებ, რომ ლწლწ ფაშა, ან [მასთან ერთად], სხვა ვინმეც

58

დაინიშნოს [ჯარის] სარდალად, ან არადა, ვთქვათ, დიდი ვეზირის
მეჰმედ ფაშის სწორი და სამართლიანი აზრით გადაწყვეტილია,
რომ მართლ ლწლწ ფაშა იყოს სარდალი, იგი [სინან ფაშა] არასოდეს
არ დაიხვეს უკან დაამციროს და შეურაცკყოს ლწლწ ფაშის სანა-
ქებო დამსახურება და გააბათილოს და უარჰყოს [ლწლწ ფაშის
შესახებ] მიღებული წერილები და წარდგინებები. ყოველი დადე-
ბითი აზრი, რომელიც ლწლწ ფაშაზე შეიქმნებოდა აღნიშნული
[სინან ფაშა] მას უსათუოდ მცდარად მიიჩნევდა. მაგალითად, თოქ-
მანქ ხანთან ლაშქრობისას თვითონ [ლწლწ ფაშა], ვითომდა, ქვის
მოქანავე კარავში (?) იჯდა, ხოლო [თოქმანქ ხანთან სალაშქროდ]
ჯარი გაგზავნა და შეცდომა გააკეთა; თვითონ თავისი ნაწილე-
ბით რომ წასულიყო [თოქმანქ ხანს] უთუოდ ტყვედ ჩაიგდებდა ან
სიცოცხლეს მოუსპობდა. მე რომ ვყოფილიყავი, ასე ვიზამდი და
ფაზლიშაჰის ბანაკს ყიზილბაშთა [მოკვეთილი] თავებით ავავსებდი.
დიდებული უფალი ღმერთისაგან მე იმედი მქონდა, რომ აქამდე
შაჰის თავს ფაზლიშაჰის ბანაკში გავაგზავნიდი. მას, სხვათა შორის,
ერიდებოდა განსვენებული მეჰმედ ფაშისა⁷⁸ და ამდენს არ მეტირ-
რობდა. მისი გარდაცვალების შემდეგ კი ყბედობა დაიწყო, დაიპ-

ყოფილი ერთი ყიზილბაშები და მათი თავებით მორთო მშვიდობის (?) საზღვარი. არავინ არ იყო, რომ მისთვის წინააღმდეგობა გაეწია. დიდი ვეზირი აჰმედ ფაშა⁷⁹ თვითონ ძლიერ თვინიერი კაცი იყო და მასთან დავა არ დაუწყია და მისთვის წინააღმდეგობა სრულებით არ გაუწევია. ამასობაში მან [სინანმა] უამრავი ფული დახარჯა. ერთი სიტყვით, რაც გააკეთა, გაკეთა; სარდალი გახდა და ერთი სელამ ჩაუშო ბრძანებებით არზრუმს გაგზავნა. ვანის ბეგლარბეგი ხოსრო მეჰმედ ფაშა მოადგილედ დანიშნა. ასეთი ვითარება რომ შეიქმნა, ლალა ფაშა დედაქალაქისაკენ გაემართა. თოქათის მიდამოებში რომ ჩავიდა, [აქ] მოვიდა კაფუჯიების ქეთხუდნ კურდ აღა და არზრუმის დეფთერდარი ლალეზარზადე აჰმედ ჩელები და რეის-ულ-ქუთთაზის^{79b} თანამდებობაზე მყოფი თაჯზადე მოიყვანა, დააპატიმრა და მთელ მათ ქონებას დაეუფლა და [ცხენზე] ჭინებით სატახტო ქალაქს გაემგზავრა. როგორც კი ჩავიდნენ, ორივე იედიკულეში^{79b} ჩასვეს; ოღონდ მათ სამოსელსა და მვირფასიან ნივთებს ხელი არ ახლეს და მათივე სახლებში გაგზავნეს. რამდენიმე დღის შემდეგ, როცა ლალა ფაშაც სტამბოლს ჩამოვიდა, ორივე განთავისუფლებულ იქნა. არ გაუვლია დიდხანს, რომ ერთი მათგანი-რეის-ულ-ქუთთაზი გახდა, ხოლო მეორე – დეფთერ ემინი. მაგრამ თალღითი მაინც პირშავად დარჩა, ლალა ფაშამ კი კვლავ მეორე ვეზირის თანამდებობა მიიღო. (II, 62-64).

გამგზავრება მადლცხებული სარდლისა ყიზილბაშთა ქვეყნებისაკენ

988 წელი [=1580-1581 წ.]. აღნიშნული წლის დასაწყისში [ჰიჯრის 988 წელი დაიწყო 1580 წლის 17. II] ზემოხსენებული სარდალი, ძველი ჩვეულების მიხედვით, ისლამის ჯარით გადავიდა ისკუდარისაკენ და გზადაგზა სადგურიდან სადგურამდე შესვენებებით მიაღწია არზრუმის ველს და აქ დაბანაკდა. აღნიშნული სარდლის ბაქიაობა, ფაფხური და ფახიფუხი ყიზილბაშმაც გაიგო. მათ [ყიზილბაშებმა] იფიქრეს: რომ ყოფილი სარდლის მიერ ქალაქების ამგვარ აოხრებას, ოსმან ფაშის მიერ შირვანის მიწაზე ადამიანებისადმი მიყენებულ შეჭირვებას ვერ ავიტანთ და, განსაკუთრებით, ახალი სარდლის ძლევამოსილი ჯარის სიმრავლეს ჩვენ თავს ვერ გავართმევთო. მოისურვეს მშვიდობის ჩამოგდება სულთან სულემან ხანის [დროს დაწესებული] საზღვრებით. გამოაგზავნეს ელჩად მნკსუდ ხანად წოდებული ვინმე დარუდა. ის ჩამოვიდა დიარბექირის [ვილანეთში] მდებარე ჩერმიქად წოდებულ ადგილას. მეორე დღეს, როცა განზრახული იყო ამ ბანაკიდან გადასვლა, ყველა ბეგლარ-ბეგს სანჯაყბეგსა და ალაბეგს და იანიჩარებსა და სხვა მეომრებს ებრძანა აღლუმზე გამოსვლა. ისეთი აღლუმი მოაწყვეს და ისეთნაირი ზინათი და მორთულობა ჰქონდათ, რომ შორსმჭვრეტელმა მნათობის თვალმაც კი აღიარა თითქოს, რომ ამის

მსგავსი რამ დღევანდლამდე მას არ უნახავს. განსაკუთრებით გაცემულნი იყვნენ ელჩად მოსული ყიზილბაშები, რომლებმაც ამ მოწყობილობასა და ზინათს და ჯარის სიმრავლეს ათასობით და ასიათასობით ქება-დიდება შეასხეს. (II, 64).

ზემოხსენებული სარდლისათვის დიდი ვეზირის თანამდებობის შესრულების დავალება და [მისთვის] სახელმწიფო ბეჭდის ჩამოტანის შესახებ

გადასერეს მანძილები და ხსენებული წლის ჯუმანდ-ალ-ზხირის შუა რიცხვებში [=1580 წლის 28. VII-ს ემთხვეოდა 988 წლის ჯუმანდ-ულ-ზხირის 15] დუმანიჩის* უღელტეხილს მოაღწიეს. აქ გაცა ბრძანება ციხის შეკეთებისა და აღდგენის შესახებ. მაგრამ ციხის მშენებლობას ხელი შეუშალა დიდმა წვიმებმა და ამიტომ ამ განზრახვაზე ხელი აიღეს. აქ რამდენიმე დღეს გაჩერდნენ. ხოლო

* დმანისი (?)

60

შემდეგ დაბანაკდნენ ისეთ ადგილას, სადაც წყალი და ბალახი ბლომად იყო. პატოსანი რეჯების მეთოთხმეტე დღე [= 1580 წლის, 25. VIII.] რომ იყო, კარისკაცთა ქეთხუდ-ემიშჯი ჰასან ალა ჩამოვიდა, ვეზირობის ბეჭედი ჩამოიტანა და ახარა [სარდალს], რომ ის გახდა დიდი ვეზირი და ქვეყნიერების ფატიმის სრულყოფილი რწმუნებული. შემდეგ ფატიმის წყალობისა და შაჰინშაჰის ამ ნაბოძვართა გამო ზემოთა და სიხარულით მთელმა იანიჩარებმა შედღულად სამგზის თოფები გაისროლეს. აგრეთვე სამჯერ გაისროლეს ყველა ქვემეხი და ზარბაზანი. მათი ბათქა-ბუთქი ერაცსა ან, შეიძლება, მარტო ხორასანს კი არა, მთელ ცისკიდურს სწვდებოდა და მსოფლიოს მოედო ხელახალი აურზაური და დიდი ბრწყინვალება. (II, 64-65).

ღირსეული სარდლის თბილისისაკენ გამგზავრების ამბავი

როცა ბედნიერებამოსილი სერ'ასქერი გაბედნიერდა უავგუსტოესი ბეჭდის მიღებით, წინანდელი ბანაკიდან ის დაიძრა, მანძილ-მანძილ იარა და თბილისის ახლო დაბანაკდა. თბილისის ბეღლარ-ბეგზე რამდენიმე მომჩივანი გაჩნდა. საქართველოს ბეგებში კი ყველაზე უფრო გამჭრიახი იყო გიორგი-ბეგი (گورگی بك), რომელსაც მორჩილება უწინდელი სარდლისათვის გამოეცხადებინა; ეხლა მოვიდა, ისლამი მიიღო, სახელოვანი სერ'ასქერის სეხნია გახდა. თბილისის ვილაფეთი ებოძა მას [გიორგის] ძუსუფ-ფაშის სახელით. ზემოხსენებულ ბანაკებში ხშირად ყიზილბაშის ასქერები ზოგ [ჩვენს] მესურსათეებსა და მეთაუფებს უხვდებოდნენ, არ ეშვებოდნენ და ისლამის ლაშქრის გარშემო დაძრწოდნენ. სწორედ

ამ ხანებში გავარდა ხმა, რომ გზადაბნეული შშპი თავისი სამოცი-ათასი ბოროტი ლაშქრით ემზადება თავს დაეცეს [ჩვენს] ჯარს და ისლამის ლაშქრის ძლიერება შეანელოსო. ამ მიზეზის გამო დიდ-ბამოსილი სარდალი ხშირად ცხენზედ შეჯდებოდა და სამეფო ჯარს გარშემო უვლიდა-ხოლმე. აბა, ყიზილბაში საიდან გამოყოფს თავსო, ამბობდნენ, და რამდენ მშიშარას უღონდებოდა გული. ზაგემის მფლობელი ლევან ხანის შვილი ალექსანდრე ხანი უწინდელ სარდალს ამ ადგილას შეხვედროდა. ესენი [ქართველები] კვლავ მოდიოდნენ და [ყველაფერს] აკვირდებოდნენ. ამასთანავე ერთად ხმა გამოვიდა, რომ წინანდელი სარდალი, რომელიც ძლიერ დინჯი მოხუცი იყო, ამბობდაო, რომ მე [მათ] მივინდე, მაგრამ ესენი გადაბირებულნი არიან, ამპარტავანი ახალგაზრდებია და მათ ვერ დავუ-

ჯერებო. და შშპს ერთი ორი წერილი უნდა ჰქონოდა ალექსანდრე მეფისათვის გაგზავნილი. გაიძვერა რეწაათაგანს წერილი რომ მიჰქონდა, რამდენიმე [ჩვენი] ასქერი შემოხვდა წინ და [წერილი] სამეფო ბანაკში წაიკითხეს. [წერილი] დაკავშირებული იყო ისლამის ლაშქრისათვის ოინების მოწყობასთან. [წერილი] ძლევამოსილ სარდალს წაუღეს. თუმცა მან გარეგნულად ყურადღება არ მიაქცია და ლაშქარი ადგილიდან არ დასძრა, მაგრამ სიფრთხილისათვის იმ ადგილზე დგომა მიუღებლად მიიჩნია. მეორე დღეს ბაჰრამ ფაშა მეწინავე [ნაწილის] უფროსად დანიშნა და კარავთან ერთად ერთი მანძილით წინ გაგზავნა, ხოლო თვითონ სხვა მიმართულებით წავიდა. ამით მან სიფრთხილე გამოიჩინა და იმ მთავარ გზაზე [მტერს] თავისი კვალი დაუბნია. ბაჰრამ-ფაშასთან მიმავალებმა სარდლის ამბავი მხოლოდ მეორე დღეს ორ საღათს⁷⁹ შუა გაიგეს, სრული სიჩქარით დაედევნენ მას და ათასი გაჭირვებით იპოვეს მისი კარავი. მაგრამ მაგ უკუნეთ ღამეში ბევრი იქნა გაძარცვული, დიდი ზარალი განიცადეს. რამდენიმე გამოჩენილი ზაინი და ჩავუში ტყვედ ჩაუვარდა საქართველოს ქაფირებს და რამდენი კიდეც ამავე მიზეზით გამოესალმა წუთისოფელს. ხსენებული ბანაკიდანაც გადავიდნენ და მანუჩარის ქვეყნისაკენ გაემგზავრნენ. მათი მიზანი იყო რაც შეიძლება მალე დაბანაკებულიყვნენ ყარსის უდაბნოში და იქიდან ცდილიყვნენ ირანის სახელმწიფოს დასარბევად გაეგზავნათ ჯარი. შემდეგ დაბანაკდნენ ერთ ტყიან ადგილას. [აქ] ქართველ ბოროტგანმზრახველ ქურდთა თვალებს ძილი არ მიეკარა და [ამის გამო] არც ერთ კაცს ერთი საათითაც არ დაუსვენია. დასასრულ, ყარსის მიდამოებში დაბანაკებიდან ორი დღის შემდეგ, თანახმად მისი სტამბოლში დასახული [მიზნისა], მან გადაწყვიტა გამგზავრება თავრიზის დასაპყრობად და, ამის მიხედვით, ყველამ სანოვაგე მოამზადა. მაგრამ რამდენიმე დღის შემდეგ ჯაშუში მოვიდა და მოიტანა ამბავი: შშპი არფა-ჩაირად წოდებულ ადგილამდე რომ მოსულა, გაუგია [ყველაფერი] ისლამის სარდლის გულადობაზე, მის შორსმჭვრეტელობასა და

მოფიქრებულ მოქმედებებზე და ამიტომ უკან დაბრუნებულა, დიდებამოსილი სარდალი ამ ამბავმა უსაზღვროდ გაახარა. ჩვენგან რამდენიმე მანძილით [დამორებული] მტრის გაქცევაც საკმარისად მიიჩნია და სხვა განზრახვაზე ხელი აიღო. (II, 66-68).

62

გამარჯვებამოსილი სარდლის მიერ ჯარის შემოწმების შესახებ

ისლამის ჯარი ყარსის ველზე რამდენიმე დღეს გაჩერდა და შეისვენა. გაიცა ბრძანება, რათა შემოწმებულიყო მთელი ისლამის ჯარი: როგოც იანიჩრები, ისე ბოლუქის ხალხი, ისე ბეგლარბეგები, ზაწიმები და თიმნარის პატრონები სრულყოფილი აზჯროსნებით, რომელთაც, კანონის მიხედვით, ხელში ჰქონდათ ბოსნიური შუბები და დროშიანი ჭოკები. ყველამ თავისი საქმე შეასრულა(?). კანონის მიხედვით აზჯროსანთა [შემოწმება] დაამთავრეს და აღნიშნულ დღეს ველზე იმყოფებოდნენ. დაფა-ზურნისა და ბუკის ხმამ მთელ სამყაროში კორიანტელი ააყენა, მიწას ზანზარი დააწყებინა. ღირსეული სარდალი კი ბედნიერების რაშზე დაჯდა და დეზები გაიკეთა, გაჰკრავდა ხოლმე თავის ბუდაურსა ბრაზიანი და მრისხანე სახით და ხან მარჯვნივ და ხან მარცხნივ გაიხედავდა; ყველა [სამხედრო] ნაწილი დაათვალიერა; ბევრი ხეიბარი და დასახიჩრებული გაატარა თავის წინ. ამ ადგილას მტერთან ბრძოლა, ჭიდილი და რაიმე ომის მსგავსი რამ არ იყო. თუნდაც მტრად წარმოვიდგინოთ ჩვენს წინ მდებარე მაღალი გორაკი, ე. ი. ვეებერთელა მთა, გავაქანოთ მასზე ცხენი და დავინახოთ ყველას სააღლუმო სვლა და იერიში. ეს თქვეს და იმ მაღალ გორაკზე ყოველი მხრიდან ცხენები გააქანეს და თოფები და ზარბაზნები დაუშინეს. „აღლწჳ, აღლწჳ, იდიდოს მისმა სახელმა“ შემახილებით მთა და ბარი შეძრეს. ქვეყანა კორიანტელმა მოიცვა. თვითონ კი იშიშვლა ხმალი, ხან აქეთ გაკრა, ხან იქით; ხან გაჩერდა, ხან ცხენი გააჭენა და, ერთი სიტყვით, რამდენიმეჯერ საოცარი სახე მიიღო. თუმცა ზოგმა [ეს მისი საქციელი] მის ჭკუამხიარულობას მიაწერა, მაგრამ ზოგი ამბობდა, რომ ჩამოსული ელჩების წინაშე მან გამოაჩინა სრული სიმტკიცე და სიმამაცეო. ამრიგად, ამ უცნაური მისი საქციელის კარგი და ცუდი მხარე მზეზე უფრო ნათლად გაიგეს. (II, 68-69).

ბედნიერი სარდლის არზრუმის საზამთრო ბინებში კეთილად გამგზავრების შესახებ

როდესაც ძლიერი სუსხის ნიშნები გაჩნდა, ძლევამოსილი სარდალი მტერზე მონადირე ჯარით ყარსის ველზე გაჩერდა და დაბანაკდა. მაგრამ, რადგანაც სიცივემ იმატა და ისლამის ჯარისათვის ეს უკვე საგრძნობი იყო, ისლამის მადიარებელმა მხედრო-

ბამ მოისურვა საზამთრო ბინებში გამგზავრება. აღნიშნული წლის კურთხეული რამაზანის პირველში [=1580 წ. 10. X] ზემოხსენებული ადგილიდან დაიძრნენ და არზრუმს ჩავიდნენ. საჭიროების შესაბამისად ვილადეთების [უფროსთა თანამდებობებში] ცვლილებები შეიტანეს და ზოგს [ახალი] თანამდებობებიც უბოძეს. ისლამის ჯარიდან ზოგს შვევულება მისცეს, ზოგს კიდეც შესაფერისი საზამთრო ბინა მიუჩინეს. ამ კურთხეულ წელს ამდენი ტყუილუბრალო იქით-აქით სიარულით დაკმაყოფილდნენ. მაგრამ უფალი ღმერთი უსაზღვროდ სამართლიანია. ის განსვენებული მუსტაფა ფაშის სანაქებო დამსახურებას შეურაცხყოფდა და კილავდა; მას წინააღმდეგობას უწევდა და მის საქმეში ერეოდა. მაღალმა და დიდებულმა ღმერთმა მას არ აღირსა თავი გაერთმია რომელიმე საქმისათვის. ნახევარ ახჩად ღირებული რაიმე მოსაგონებელი დამსახურება მას არა აქვს. ამდენი ისლამის ჯარი ტყუილუბრალოდ მოქანცა და ამ მიზეზით როგორც ხაზინას, ისე ზღვისოდენა ჯარს ქონებრივად დიდი ზარალი და ვნება მიაცენა. ის თვითნებაა, ვინც თავს გავა და იტყვის მე ასე და ასე ვიზამო, ის დამარცხდება. ვინც იტყვის, რომ მე ერთი მწირი მონა ვარ, უმწეო ვარ, ხელიდან არაფერი გამომივა და თავმდაბლობის გზას დაადგება, დიდებული და მაღალი ღმერთი მის საქმეს გამოაკეთებს. ამას დადასტურებაც არ სჭირდება. არც არის ვინმე, რომ ეს არ იცოდეს და არ ესმოდეს. (II, 69-70).

გზადაბნეული შაჰიდან რომ კვლავ ელჩი მოვიდა

მაღალმოწყალე დიდმა ვეზირმა არზრუმის საზამთრო ბანაკში სამართლიანობისათვის, საყვედურების თავიდან ასაცილებლად და ხალხის კეთილდღეობისათვის სპარსელებთან მშვიდობიანობისა და ზავის ჩამოსაგდებად ნაბიჯი გადადგა. აღნიშნული წლის ზნ-ლ-ჰიჯ-ჯეს თვეში [= 1581 წლის 7. I. 4. II.] გზადაბნეული შაჰისაგან არზრუმში ელჩად ჩამოვიდა ტკბილად მოსაუბრე და სახელოვანი ღრმა მოხუცი სახელად ნაზუთ ალა, რომელიც განსვენებული სულთან სულეიმან ხანის დროსაც ერთხელ ელჩად იყო მოსული. მან [ამჟამად] წადილს მიაღწია – იგი მაღალღირსეული სარდლის მიერ პატივით იქნა მიღებული. მასთან მოლაპარაკების შედეგი და მის [მიერ მოტანილ] წერილში გამოთქმული ცნობა ის იყო, რომ ხალხში მშვიდობიანობის დასამყარებლად ძალაში იქნეს დატოვებული სულეიმან ხანის [დროის] ხელშეკრულებაში დათქმული ზავი

და მშვიდობა. ეს წერილი იუწყებოდა და რჩევას იძლეოდა, რომ მხარეები შეთანხმდნენ თავდაუსხმელობაში მაგ [არსებული] საზღვრების შესაბამისად. იგი [წერილი] იყო ადრინდელი ელჩის სიტყვების გამამტკიცებელი. (II, 70).

ქვეყნის მფარველი ფაშის მიერ საზავო ვითარებების გაცნობისა და სინან ფაშის გადაყენების ამბავი

პურობა-დარბაზობის შემდეგ* [1580-1581 | ქვეყნის მფარველმა ფაშმა რომ ინება ეკითხა სინან ფაშისათვის ზავის პირობები, მან მოახსენა, რომ ჩვენი ფაშის მიერ უავგუსტოსად ნაგულვები პროვინციების მოცემაზე შაჰი თანახმაა და ემორჩილება ფაშის ნება-სურვილს. თურქმენი იბრანჰანი, რომელიც ნაბუთ ალას შემდეგ ელჩად ჩამოვიდა არზრუმში, აღნიშნულმა სინან ფაშამ თავის წამოსვლამდე უფრო ადრე და დაუყოვნებლივ სტამბოლში გაგზავნა. უკვე ერთ წელიწადზე მეტი დრო იყო, რომ იგი სტამბოლში გაჩერდა და უავგუსტოსი წინადაცვეთის დღესასწაულებში სეირსა და გართობას ელოდებოდა. როცა მას უბრძანეს, რომ გვაცნობე შენი ელჩობის პირობები, მან თქვა: თქვენმა დიდმა ვეზირმა ჩვენს შაჰს მოსთხოვა საზავო საქმეებზე მოსალაპარაკებლად ნდობით აღჭურვილი პირი. [შაჰმა] გამომაგზავნა მე, მწირი, და მითხრა – „ნახე, რისგან არის, რომ ფაშის ზავს ითხოვს, [შემდეგ] მოდი და [საქმის] ვითარება მაცნობე. ჩემი ელჩობა მხოლოდ ამაში მდგომარეობს. შემდეგ მოხდა ისე, რომ მე ერთ წელზე მეტია ლოდინში ვარ აქ და ბედნიერი ფაშის აურაცხელ წყალობაში ჩავეფლე“. ამის შემდეგ ბედნიერმა ფაშამ შაჰს სინან ფაშას მოსთხოვა შაჰის წერილები და ყველა [ეს წერილი] გადაათვალიერა. მან გაარკვია, რომ [ამ წერილებში] სრულებით არ იყო ისეთი სიტყვები, რომლებიც რაიმე შედეგს მოგვცემდა. [ფაშმა] გაიგო, რომ ელჩის გამოგზავნა სინან ფაშის დაჟინებითი მოთხოვნით იყო გამოწვეული. მან უყოყმანოდ გადააყენა სინან ფაშა. მდივანმწიგნობრის (რეის-ულ-ქუთუბ) თანამდებობაზე მომუშავე [აწ] განსვენებულ მონლაჯიქს უთხრა: „შენ რომ იცოდი საქმის არსი, რატომ არ განუმარტე სარდალს, რომ ამ წერილებში არ იყო შედეგიანი რაიმე აზრი. მას გემზე საკატორლო

* მხედველობაშია უფლისწულის წინადაცვეთის დღესასწაულობასთან დაკავშირებული პურობა-დარბაზობა, რომელიც 40 დღეს გრძელდებოდა.

სამუშაო მიუსაჯეს. სასახლეში განსაკუთრებული დანიშნულების (ე. წ. სელამ) ჩაუშვი და [აგრეთვე] რამდენიმე მრჩეველი და მოღვაწე კაცი იმავე გემზე საკატორლო სამუშაოზე გაამწესეს. (II, 74-75).

სინვუმ ფაშისათვის⁸⁰ დიდ-ვეზნრობის თანამდებობის მიცემა და დემთ-ი-ყივჩაყიდან თემურ-კაფუმში ჯარის გაგზავნა

სინან ფაშის სიცრუე რომ გამომჟღავნდა, მეორე ვეზნრობის [თანამდებობაზე მყოფ] სინვუმ ფაშას ვეზნრობის ბეჭედი გადაეცა და [ამრიგად] იგი დიდი ვეზნრი გახდა. ამ ხანებში დემთ-ი-ყივ-ჩაყზე გამოვლით ულაყით სტამბოლს ჩამოვიდა ოსმან ფაშისაგან [გამოგზავნილი] სანჯაყის ბეგი ბუდაქ ბეგი. ოსმან ფაშას ასე მოეხსენებინა, რომ ყიზილბაშიდან შირვანს ჩამოდის მუხანათი და ბოროტი ვინმე მეჰმედ ხანი. იგი ამბობს, რომ ჩვენმა შაჰმა დაზავებისა და მშვიდობიანობისათვის ფადიშაჰის სატახტო ქალაქს გაგზავნა თურქენი იბრანჰიმ ხანი და ჩვენ შორის უკვე გადაწყვეტილია მშვიდობიანობის დამყარება. იგი კაცს უგზავნის მრლივზ ზალ მეჰმედ ბეგს, რომელიც ძალიან მიაშიტი და ცბიერებისა და გაიძვერობისაგან შორს მდგომი კაცი იყო. ამიტომ ის გამოვიდა შესაგებებლად. წყეულებმა თქვეს, ეს დრო ძლიერ მოხერხებული დროაო, ხმლები დაატაკეს და საწყალი მეჰმედ ბეგი და კიდევ რამდენიმე მამაცი მეომარი მიწაზე დაანარცხეს. ამ ამბავმა ბედნიერი ფადიშაჰი ძლიერ შეაწუხა. გამოიკა ბრძანება აღნიშნული იბრანჰიმ ხანის დაპატიმრების შესახებ. იბრანჰიმ ხანისა, რომელსაც უავგუსტოესი წინადაცვეთის დღეებში დიდი პატივი აღმოუჩინეს, გაეგზავნა პატიოსანი ბრძანება რუმელიის ბეგლარბეგს თავისი ეძალეთის ჯარით გაემშროს თემურ-კაფუმში. გაიკა ბრძანება დემთი-ყივჩაყის გავლით ჩავიდნენ თემურ-კაფუმში – სამი ათასი იანიჩარი და სრულად საჭურველმტვირთველთა ასეული მათ ქეთხუდნებთან ერთად და რუმელიის მარჯვენა და მარცხენა ალაბეგი და ქოს-თენდილის, სილისთრისა და ნიკოპოლის სანჯაყები მათი ხელქვეითი ზონებისა და თემნარის პატრონებთან ერთად. გაიგზავნა მანდვე (აგრეთვე ოთხმოცდაექვსი აუქი ხაზინა. შეიკრიბნენ ესენი კაფაში, სარდლად დაინიშნა კაფას ბეგლარბეგი ჯაფარ ფაშა, რომელიც შორსმჭვრეტელი და ბრძოლებში გამობრძმედილი კაცი იყო. შემდეგ 990 წლის დიდებული შაჰზანის შვიდში [=1582 წლის 27. VIII.] კაფადან დაიძრნენ და ბაზ-ელ-ჰადიდში (დარუბანდში) გაემგზავრნენ. შერჩეულ იქნა საჭურველმტვირთველთა ქეთხუდნ სინან ქეთ-

66

ხუდნ სრულიად საჭურველმტვირთველთა ნაწილებით და რუმელიის ჯარიდან ექვსი ათასი რჩეული მეომარი; აღნიშნული ბუდაქ ბეგი მხედართმთავრად დაინიშნა და წინ გაიგზავნა. (II, 75-76).

კაფადან [დაწყებული ვიდრე] თემურ-კაფუმდე დემთ-ყივჩაყის გადასარბენებისა და სადგურების შესახებ

კაფადან აიყარნენ და მეოთხე დღეს ქერჩის სრუტეში ჩავიდ-

ნენ. ეს ის ადგილია, სადაც აზოვიდან მომავალი და აქეთკენ მომდინარე დონის წყალი შავ ზღვას ერთვის. ოცი მილი რაოდენობის სიგანე აქვს; [ამ მდინარეზე] ძლივს გადავიდნენ ცხენით (?) ხუთი დღის განმავლობაში. მეოთხე სადგურზე მიუახლოვდნენ ტამანის ველზე მდებარე თემოუქად წოდებულ ციხეს. იქიდან მეხუთე დღეს მიაღწიეს კუბანის სახელით ცნობილ დიდ მდინარეს. ჩერქეზებს აქ ტივები გაეწყოთ. ამ მდინარეს ტივით გადავიდნენ. გადასასვლელი გამოსაღები ცხენის თავზე ხუთ-ხუთი ახჩა და ურემზე თორმეტ-თორმეტი ახჩა გადაიხადეს. იქიდან მეოთხე სადგურზე ჩერქეზთა ვილადეთში მდებარე გუმრუქად წოდებულ მხარეში ჩავიდნენ. აქაური ჩერქეზები ისეთი გაიძვერა ქურდები არიან, რომ სახელურ და კალთა-მოუჭრელი ფარაჯა არ დაუტოვებიათ. თვალზე სურმას ისვამდნენ, მაგრამ ფული, ოქრო რა იყო არ იცოდნენ. ერთ მათგანს ერთ ადგილას უპოვია ორმოცი-ორმოცდაათი ოქრო და ვიღაცისთვის ორი არშინი ნარმის ფასად მიუცია. ასე გადმომცეს. იქ მტრედის კვერცხის სიმსხო სეტყვა მოვიდა. ისე რომ ბევრის ცხენი დაფრთხა [სეტყვა] თავზე არ დამეცესო და მხედარი ქვეითად დატოვა. იქიდან ჰეძათის ველად[?] წოდებულ ხეობაში მივიდნენ ეს არის უსასრულო ველი, რომელსაც არც ხევი აქვს და არც გორაკი. მაგრამ აქაური ბალახი აბრეშუმს ჰგავს, ხოლო ჯიხვები ჯოგებად დადიან. ყოველ ერთ-ორ ნაბიჯზე ყორე-ყორედ აწყვია ჯიხვების რქა; ჯიხვები ყოველ წელიწადს იცვლიან თავიანთ რქებს. აქ ჯიხვებს მოუნდებათ ხოლმე რქებით მაგრად ეხახუნონ მიწას, რადგანაც მაგ ველზე მთა და ქვა არ არის. ადრე დაცვენილ რქებს ხახუნ-ხახუნით ახალი რქები ემატება და ამის გამო დროთა განმავლობაში მთელი გროვა ჩნდება და რჩება. ბოლოს, ეს უსასრულო ველიც ოც დღეში გადაჭრეს და მდინარის ნაპირით წავიდნენ. იქიდან ხუთ დღეში ბემ დეფე-დ* წოდებულ ადგილას ჩავიდ-

*بى دى – ბემ-დეფენე ნიშნავს „ხუთი გორა“, „ბემ თაუ“ აგრეთვე=ხუთი მთა. შეიძლება აქ ბემთაუ=Пятигорк-ზე იყოს ლაპარაკი.

ნენ. აქ პატარა ტბებისა და დატბორილი ადგილების წყალს სვამდნენ. იქიდან კიდევ მეხუთე სადგურზე თერგად* წოდებული წყლისპირას დაბანაკდნენ. მაგრამ ამ წყლის მიდამოები ცის მწვერვალამდე ამართულან. აქ ტყიანი ადგილებია. თვითეული ამ ხეთაგანი თითქოს თანაზომიერად გაზრდილი ხურმისა და კვიპაროსის ხეს მოგაგონებს. იქიდან ყართაის სახელით ცნობილ ადგილას ჩავიდნენ. ჩერქეზთა ბეგები მოვიდნენ და თერგის წყალზე და ყართაის მდინარეზე რვა ადგილას ხიდი გაიკეთეს. [ამ წყლებზე] სამ დღეს გადავიდნენ და შამხალის ვილადეთში მივიდნენ. იქიდან გაემართნენ პირდაპირ თემურ-კაფუსაკენ (დარუბანდისაკენ) და სხვათაშორის, სრულ ოთხმოც დღეს თემურ-კაფუში (დარუბანდში) შეაღწიეს. ოსმან ფაშა მოვიდა შირვანს ლაშქრით, რომელსაც შეეგებნენ. დიდი დღესასწაული და გასართობები მოეწყო. რამდე-

ნიმე დღის შემდეგ საზამთრო ბინის თადარიგს შეუდგნენ; ზოგი ლერწმინა ადგილებში შევიდა და თავისი კარავი ლერწმით გადახურა. საქონლისათვის გაჩნდა ლერწმის ფარეხები. ზოგმა კიდევ ბუნაგები დათხარა; „ესეც გაივლის“-ო** ამბობდნენ და შიგ შედიოდნენ. ყველა შესაძლებლობის ფარგლებში შეუდგა თადარიგს. მაგრამ სურსათ-სანოვაგე მაინც მცირე იყო. ხორბალი და ქერი ორას-ორას [ახჩად] არ იშოვებოდა. ძალაუნებურად ყველა ცხოველი და ადამიანი იძულებული გახდა ბრინჯი ეჭამა. (II, 76-78).

გაგზავნილი ისლამის ჯარის ჩასვლისას მომხდარი ამბების შესახებ

„რისაღე-ი ბზბრე“-ს ავტორს „აზიანზ“-ს შირვანის სამფლობელოსა და ბზბლე-ჰადნდის (დარუბანდის) ვითარება დაწვრილებით აუწერია. ჩვენ მისგან მოკლედ გადმოვიღეთ ცნობები და დავეწერეთ. მაღალი ალლჰის ნებით, იმ დროის შირვანის სამეფო ოსმალთა ხელში იყო. ოსმან ფაშა ვეზირის თანამდებობით და საკმაოდ მრავალი [ჯარით] მის [შირვანის] მცველად დარჩა. მომდევნო წელს (=1583 წ.) მანდ ჩავიდნენ ხანის ძმები და შვილი თათართა უსაზღვრო ლაშქრით*** და ბევრი ქვეყანა ააოხრეს.

* **برك** – ბერგ-ია დაბეჭდილი, მაგრამ ეს კორექტურული შეცდომა უნდა იყოს **ترك**-თერგის ნაცვლად.

** წინწკლებში ჩასმული წინადადება ტექსტში სპარსულადაა მოცემული, და ფრჩხილებშია მოთავსებული.

*** ლაპარაკია ყირიმელ თათართა ჯარის შესახებ.

შემდეგ კი თვითონ ხანი ასი ათასი თათრით მოვიდა და შირვანის სამფლობელოში, ყარაბაღსა და მულანში ერთი კორიანტელი ააყენა. ამჯერად კიდევ მოვიდნენ ამდენივე ათასი იანიჩარი, საჭურველმტვირთველთა ნაწილები, რუმელიის და სივასის ჯარები თავიანთი ბეგლარბეგებით. შამხალი და დაღესტნის სხვა მელიქები და საქართველოს თავადები ერთმანეთს დაუკავშირდნენ. [ესენი ამბობდნენ] ეს ხალხი თანდათან მრავლდება; ვიდრე ესენი შირვანის ქვეყნების შემდეგ ჩვენს სამემკვიდრეო სამფლობელომდე მოვიდოდნენ, თუ ჩვენ დროულად თადარიგი არ დავიჭირეთ, ეჭვი არ არის, რომ მათგან აოხრება ჩვენც არ აგვცდება. შემდეგ ყველა შეთანხმდა და განჯის ხანს – იმამ-ყულნ ხანს წერილი მისწერეს და აცნობეს, რომ ესენი რამდენიმე ტომისაგან შედგებიან; ყოველ წელს თითო-თითო, ორ-ორი განაყოფი მოუვათ, ამჟამად მათთან ჩამოსული ერთი ბოლუქის ხალხი გრძელკალთებიან სუფიებს გვანან, მეორე ბოლუქის ხალხთა თავები კი ტლანქი დერვშის თავს მოგვაგონებს, შევკავშირდეთ სასწრაფოდ და ესენი მოვსპოთ, თუ არა ერთ-ორ წელიწადს კიდევ ასე თუ გაგრძელდა, ესენი ჩვენ ბოლოს მოგვიღებენ. შემდეგ იმამ-ყული ხანმა შჰჰს მისწერა

მათი შეთანხმებისა და შეკავშირების შესახებ. (II, 78-79).

ოსმან ფაშის დადი ომი იმამ-ყული ხანთან

990 წელი [=1582 წ.]. როდესაც შაჰმა გაიგო მათი ამგვარი შეთანხმება და კავშირი, მან უყოყმანოდ თვითონ აიღო მთავარ-სარდლობა და თავისი სახასო კორუჯი¹ებიდან სამი ათასი კორუჯი გაგზავნა მასთან. ოთხი ხანი და ოცდაათი სულთანი ისე გაუშვა, რომ ჯარი მთლიანად ორმოცდაათ ათასზე ნაკლები არ გაუყოლებია. გაირკვა, რომ როცა მათ საქართველოსა და დაღესტნის ჯარები შეუერთდებოდა, ძალიან დიდი ლაშქარი შედგებოდა. ყველა ამათ შეკრებაზე დიდი შრომა გასწიეს; იმამ-ყული ხანის გარშემო შეიკრიბნენ. (II, 79).

სილისთრის* მმართველის ია²კუბ ბეგის მოკვლისა და მისი ჯარის დამარცხების ამბავი

აღნიშნული ბეგი რუმელიის ჯარის მხედართმთავარი იყო. მზებურნად წოდებული ადგილის ახლო, ველზე, რომელსაც ნი³დ⁴-

* ს ი ლ ი ს თ რ ა – ქლაქი ჩრდილო-აღმოსავლეთ ბულგარეთში, დუნაის მარჯვენა ნაპირზე.

ზაზადი* ჰქვია, [მისი ჯარი] ცხენებს ამოვებდა. უნდა გაჩერებულიყო აქ ერთ-ორ დღეს და შემდეგ სარდალს უნდა დაწეოდა. ბოროტმა იმამ-ყული ხანმა, რომელიც თავის ჯართან ერთად შემახას ჩამოვიდა, ამათი ამბავი გაიგო. მან მაშინვე შეარჩია და გაგზავნა ექვსი ათასი შეიარაღებული და საუკეთესო ყიზილბაში; ეს ჯარი გააყოლა რუსთემ ხანსა და დანიკ⁵ ბეგს, რომელნიც ცნობილი იყვნენ ორი გულადი ძმის სახელით, ამ დროს კი [ია²კუბ ბეგი და მისიანები] გართული ყოფილან მამულების გაცვლით. სასწრაფოდ ცხენზე შესხდნენ, თავიანთი ბარგი იქ დატოვეს და მტერს წინაღუდგნენ. მაღალი ალღაჰის მადლით, გამარჯვება რომ ამათ მხარეზე იყო, აღნიშნულ ბეგს ისეთი შემზარავი დარტყმა მოხვდა, რომ იგი წამებულებს შეუერთდა; ამ დროს ალა⁶ბეგიც დაეცა. [ისლამის] გმირებმა კვლავ გააცხოველეს ბრძოლა და ეს-ეს არის მტერზე უნდა გამარჯვათ, რომ ორი დობრუჯელი ურჯულო და ურწმუნო მივიდა რუსთემ ხანთან და ახარა მას ბეგისა და ალა⁶ბეგის დაღუპვა, ყიზილბაშები დაბრუნდნენ და მუსლიმები წელში გატეხეს. ამ დროს შვიდი-რვა ასი კაციდან ზოგი იქვე დაეცა, ზოგი ტყვეობასა და სატანჯველში ჩავარდა. (II, 79-80).

ბრძოლა ოსმან ფაშასა და იმამ-ყული ხანს შორის და უკანასკნელის დამარცხება.

991 წლის 18 რებრ-ულ-ახირი [=1583 წლის 11. V.]. როცა სილისთრის ჯარიდან გადარჩენილები ოლქმან ფაშასთან მოვიდნენ, ოლქმანმა სხვა ისლამის ჯარიც შეკრიბა, დაამშვიდა და გაამხნევა იგი. ამ დროს საჭურველმტვირთველებმა და მისთანებმა თავი გამოიდვეს, რომ „უსათუოდ მიიღეთ ღონისძიებანი მტერზე შურის საძიებლად“-ო. რადგანაც ჯარს ამდენად მცირე ჯამაგირი ჰქონდა და, გარდა ამისა, სურსათ-სანოვაგეშიც გასაჭირს განიცდიდა, ოლქმან ფაშა რამდენიმედ მოზოდისებისა და გამხნეების ხაზით ესაუბრა [ჯარს]. მაგრამ ყველამ ერთსულოვნად განაცხადა, რომ სამ-ოთხ თვეს შენგან არც სარგოს მოვითხოვთ და არც ერთი მარცვლი სანოვაგისათვისაც ლაპარაკს არ დავიწყებთ. რამდენადაც შეგვეძლება ფადიშაჰისათვის და შენი პირისწყალისათვის ყელაფერს ავიტანთ. თითო თავი გვაქვს და სარწმუნოების გულისათვის მასაც შევწირავთო. [ყველაფერი ეს] ითქვა გულადი ოლქმან ფაშის ბუნების

---

* შაბურან-ი და ნინახანადი (ნიზახადი) შირვანში კასპიის ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქები იყო.

70

შესაბამისად. აღნიშნული თვის მეექვსე დღეს თემურ-კაფუდან (დარუბანდიდან) გამოვიდნენ და მთელ ჯართან ერთად ველზე გამარჯვების ბანაკები გამართეს. მეთვრამეტე დღეს ბამ-დეფედ წოდებულ ადგილას დაბანაკდნენ. იმ დროს ყიზილბაშის რაზმები გამოჩნდნენ. სივასისა და რუმელიის ბეგლარბეგი ჩერქეზი ჰადდარ ფაშა⁸¹ თავისი ეძლეთის ჯარით მარჯვენა ფალანგში დაინიშნა. კაფას ბეგლარბეგი ჯაფარ ფაშა რუმელიის ჯარით მარცხენა ფალანგში განწესდა. თვითონ ჯარის [განლაგების] შეცვლით უამრავი იანიჩრები წინ დააყენა და მათთან ერთად ოცდაათზე მეტი ზარბაზანიც დააწყო. მან შესანიშნავად ჩარაზმა საჭურველმტვირთველთა ნაწილი თავის ყულებთან ერთად ალმების ქვეშ. ამის შემდეგ ის საბედნიეროდ და სასიკეთოდ შეჯდა ცხენზე, რომელიც თავისი ბედითა და იღბლით ცნობილი იყო. ეს ცხენი ასაკით ოცდაათი წლისაზე მეტი იყო და ამდენ ომში არასოდეს მტრისათვის ზურგი არ უჩვენებია; როცა ის ამ ცხენზე იჯდა, ყოველთვის ლაშქრობაში გამარჯვებული და ძლევამოსილი გამოდიოდა. [ეს ცხენი შეჯდომისას] თავის ადგილზე რომ გაჩერდებოდა, სულ ერთთავად ჭიხვინებდა და ფეხებს მიწაზე არ ტყამდა, მოუსვენრად იყო და მტერზე თავდასასხმელად ისწრაფოდა. და ყოველ გალაშქრებისას ის ამ თვისებებს რომ გამოამჟღავნებდა, ამას მიიჩნევდნენ გამარჯვების სიმბოლოდ. ეს იყო იმ დროს მაღალი ალლჰის საგან [ნაჩვენები] თავისებური ნიშანი. შემდეგ მტრის მხრიდანაც იმამ-ყული ხანი შაჰის კორუჯი⁸²ებთან ერთად ოლქმან ფაშის პირისპირ [დადგა]; ჰადდარ ფაყის პირისპირ კუსამ ხანის ძერუსთამ ხანი, ხოლო ჯაფარ ფაშის ჯარის საწინააღმდეგოდ გამოვიდა ბურჰანის ძე, რომელიც ჩვენი მხრიდან უკუქცეული და შირვანის

მელიქთა ულუფაზე მყოფი ბედოვლათი მოღალატე ვინმე იყო. ამრიგად დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს: მეწინავეებმა ერთავე მხრიდან შემოუარეს და, საერთოდ, საღამომდე განუწყვეტელი ომი და ბრძოლა იყო. ასე თუ ისე, ყიზილბაშთა რიგებში დამარცხების ნიშანი გამოჩნდა. მაგრამ ღამემ მოაღწია და [ამიტომ] აღარ გამოედევნენ; ღამით გამოდევნება მათ მიზანშეწონილად არ მიიჩნის. მაგრამ ორთავე მხარემ მაშხალები ანთო და შუალამემდე იბრძოლა. ისე რომ, ეს ბრძოლა შემდეგ იხსენიებოდა, როგორც მაშხალის ბრძოლა. ამის შემდეგ მხარეთა ჯარისკაცებმა მოილაპარაკეს, ორთავე მხრიდან ყარაულები გამოვიდნენ და ჯარის გარშემო დაიწყეს სიარული. მეორე დღე სამშაბათი იყო: მშვიდობიანობისადმი განეწყვნენ და მხარეებმა ომი დროებით შეაჩერეს.

71

ოთხშაბათ დღეს, როცა დილის ეზანი იქნა წაკითხული, ყველამ ნამაზი შეასრულა და დაუყოვნებლივ ბრძოლისათვის მოემზადნენ. იმ მხრიდანაც ყიზილბაშის რაზმები უწინდელივით ცხენებზე შესხდნენ და პირისპირ მოვიდნენ. დაიწყეს ომი და ბრძოლა. როდესაც ჯაფარ ფაშის რაზმიდან ცოტაოდენმა დამარცხებამ იჩინა თავი, რუმელიის გმირები ქოსთანდილის ბაირალით ერთბაშად და თვალის დახამხამებაში ისე ეცნენ და ეკვეთნენ მტერს, რომ ნებისთავი უნებლიეთ ყიზილბაშს პირი უკან მიაბრუნებინეს. ამის შემდეგ მუსლიმებმა ყოველი მხრიდან დროშები გააქანეს წინ და თვითუფლი გმირი გააფთრებულ ლომს დაემსგავსა; მათი თვალეხი სისხლმა მოიცვა. იმამ-ყული ხანმა დაუღრიალა [თავის ჯარიკაცებს]: ჰაი, თქვე მუხანათებო. რად გარბიხართ, არამი იყოს თქვენთვის შაჰის პურიო. [მაინც] არავინ არ გამობრუნდა უკან. ბოლოს, თვითონაც მარქაფა ცხენს შეაჯდა, მოკურცხლა, გაუდგა გზას და გაუჩინარდა. სულ მოკლე ხანს ბრძოლის ველზე ყიზილბაშებიდან უკვე არავინ აღარ დარჩა. მხოლოდ მათი ლეშები ეყარნენ. მოკვეთილი თავები რომ დათვალეს, შვიდი ათას ხუთასი იყო. სარდლის ბრძანების თანახმად ამ თავებით კოშკი ააშენეს.

ლექსი: „მოედანი ისე დაეფარა ყიზილბაშთა ლეშს, რომ მელა, მგელი და ძაღლი თითოეულ ლეშს შეეცეოდნენ“.

ამ ლაშქრობაში მოსულ ყიზილბაშთა უმრავლესობა თავიანთი ოჯახებით მოსულიყო. მიზანი იმაში მდგომარეობდა, რომ კაცი თავის ოჯახის წევრებთან ნამუსისათვის უფრო მტკიცედ იბრძოლებდა. მართლაც რომ ბრძოლაში სიმტკიცე არ დაკლებიათ, მაგრამ მაღალი ღმერთის შემწეობით გამარჯვების ქარმა მუსლიმთა მხარეზე დაიქროლა. დიდება ალლჰს. (II, 80-82).

ქართველთა მელიქების დატყვევებისა და შემახის ციხის აშენების ამბავი

ურჯულოთა მთავარსარდალს იმამ-ყული ხანს საქართველოს

მელიქებისათვის წერილები გაეგზავნა და ამ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება შემოეკვეთა. ესენი [ქართველები] [ყოზილბაშთა?] დამარცხების ჟამს რომ მოდიოდნენ, კუბის მიდამოებში გზა-კვალი აბნევიან და მთებს მოდებულან. ამ მიდამოების ხალხი მთლიანად მოჯანყე ხალხი იყო, მაგრამ [ჩვენთან] ხმლის შიშით ძალაუნებურად მეგობრობას იჩენდნენ. მაგ მიზეზით მოსული ქართველების უმრავლესობა გაეწყვიტათ და, რაც მათ ებადათ, წაერთმიათ,

72

ხოლო ორი მათი ბეგი და თხუთმეტამდე სახელოვანი „მალი“ ხელ-ფეხშებორკილი მოიყვანეს. დახოცილ ქართველთა უამრავი [მოკვეთილი] თავები წამოაცვეს შუბებზე და ღირსეული სარდლის დნვანში წამოიღეს. მაღალღირსეულმა სარდალმა მაშინვე გაუგზავნა ესენი ზაგემის მბრძანებლის ლევან ხანის შვილს. ბედნიერი ფაქტიშაჰის მოხარაჯეები რომ ხართ, ეს რას ნიშნავსო – უსაყვედურა. დაბოლოს, ომის შემდეგ შაბურან^ად^ბ წოდებული ქალაქის პირდაპირ დაბანაკდნენ და რამდენიმე დღეს დაისვენეს. იქედან სადგურიდან სადგურამდე იარეს და ქალაქ შემახაში ჩავიდნენ. 991 [წელს] ჯუმანდ-ალ-ევველის თხუთმეტს [=1583 წლის 6. VI.] დაიწყეს ციხის მშენებლობა და ორმოცდახუთ დღეში დაამთავრეს. ამის შემდეგ საქართველოსა და დაღესტნის ქვეყნებში შიშმა მოიკიდა ფეხი და ბეგები ყოველი მხრიდან ნაირ-ნაირი საჩუქრებით ერთი-მეორეს ასწრებდნენ. მათგან ზოგ წარჩინებულს, როგორც ელჩს, კაფუ ქეთხუდ^ას თანამდებობაზე ტოვებდნენ ამის შემდეგ მოისურვეს დაეთვალიერებინათ კეთილშობილი ვეზირის ნავთის საბადოები, რომელიც ბაქო^ად წოდებული ციხის პირდაპირ მდებარეობდა. მანდ გაემგზავრნენ რამდენიმე ჯარით, იქიდან თემურ-კაფუში ჩავიდნენ და აქ ამ სიხარულში გაითენეს პატიოსანი დღესასწაული. (II, 82-83).

ოსმან ფაშის სტამბოლს გამგზავრებისა და ამ გზაზე მომხდარი ომის ამბავი

991 წლის შევენლოს 4-ს [=1583 წლის 21. X] მას შემდეგ, რაც მამაცობით აღსავსე ოსმან ფაშამ შირვანის მიწაზე ასეთი წესრიგი დაამყარა და ციხეებისა და ქვეშევრდომთა საქმე რომ კალაპოტში ჩააყენა, მან მოისურვა ბედნიერების ზღურბლში [= სტამბოლში] გამგზავრება. თავის მოადგილედ ჯაფარ ფაშა დატოვა და მაგ ქვეყნის ხალხი მის განკარგულებაში დარჩა. პატიოსანი დღესასწაულის მეოთხე დღეს ისინი აიყარნენ გასამგზავრებლად. გადაიარეს სადგურები და გადასარბენები და, როდესაც კანლუ-სერინჯეს წყალზე დაბანაკდნენ, [გაირკვა, რომ] სტამბოლიდან შირვანის ჯარის [ათვის განკუთვნილი] ხაზინა გამოეგზავნათ. ამის შესახებ გაეგო უბედურ რუსს და გზა გადაეჭრა. მამაცი ოსმან ფაშა ისლამის ლაშქრით აღნიშნული მდინარის ნა-

პირას იყო დაბანაკებული. სადამო ჟამს, როდესაც [ჩვენი] გმირები ალლჰს ადიდებდნენ და იძახდნენ „ალლჰჰ, ალლჰჰ, იდიდოს მისმა

73

სახელმა“ო, ავბედი რუსი აქ ახლო ყოფილა და ისლამის ჯარის ამბავი გაეგო. რუსები ტყიან შამხნარში შევიდნენ და იქიდან უთვალთვალეზდნენ. დილით ადრე იმ ღრმა მდინარეზე გადავიდნენ; ოღონდ ერთმანეთთან ჭედვისა და ზედახოცვის გამო ჯარის მესამედი ჯერ არ გადასულიყო, რომ სროლა ატეხეს; ბევრი დაჭრეს და ბევრი კიდევ წამებულთა გუნდს შეუერთეს. თურმე მათ ერთი რაზმი [ჯარისა] ამ შამხნარში დაეყენებინათ, აქ დაუმაღავთ წართმეული სიმდიდრე და თვითონაც შეუფარებიათ თავი. შემდეგ [ისინი] ისლამის ჯარს გარსშემოერთყნენ და ორ დღეს მაგრად იბრძოლეს. [ბოლოს] წყეულ რუსებს დამარცხება აგემეს. შემდეგ აქაურობას მოშორდნენ და კიდევ ერთ ტყეს შეაფარეს თავი. მანდაც იბრძოლეს შუადღის ახლო ხანებამდე. რადგანაც ამ რამდენიმე წყეულის მიზებით უეჭველი იყო ბევრი მუსლიმის დაზარალება, ბრძოლას თავი დაანებეს და უმჯობესად მიიჩნიეს თავისი გზა გაეგრძელებინათ. იქიდან თერგად წოდებულ მდინარეს მიადგნენ და კვლავ დიდი გაჭირვებით გადავიდნენ. იქიდან ბემდეფედ წოდებულ სადგურზე დაბანაკდნენ. ოღონდ ავბედმა რუსმა ეს ველები გადაწვა ისე, რომ ცხოველის საკვებად გამოსადეგი ერთი წვილი არ დატოვა. კიდევ ორი სადგურის მანძილზე სრულებით წყალი არ იშოვებოდა. ამიტომ დიდი გასაჭირი განიცადეს. შემდეგ დაბანაკდნენ კუბანად წოდებული დიდი მდინარის ნაპირას. იქ შეისვენეს. სამ დღეში ეს მდინარეც გადალახეს ამ ადგილას შეიტყვეს, რომ ავბედმა რუსმა გზა გადაუჭრა შემწხის ბეგლარბეგს (ზემოთ მოხსენებული ოღმან ფაშის ყოფილ ქეთხუდნს), რომელიც სტამბოლიდან მოდიოდა ხაზინითა და მერიგე იანიჩართ. ესენი დიდმა შიმშია მოიცვა. როცა დაინახეს ისლამის ჯარის გზაზე ამდგარი მტვერი და კორიანტელი. საკმაოდ შეშფოთდნენ; შემდეგ რომ პირისპირ შეხვდნენ, ყველამ დაივიწყა თავიანთი მოქანცულობა და გასაჭირი. იმ ადგილას ერთ მშვენიერ მდელოზე გაჩერდნენ. ამ გულწრფელი, მეგობრული შეხვედრის სიამოვნება ორ საათს გაგრძელდა. ჩამოტანილი ხაზინა ჩააბარეს ოღმან ფაშას; მან, კიდევ დაანაწილა თითოეული ბოლუქისადმი განკუთვნილი სარგობები, ხოლო შემდეგ ეს ფული შირვანს მიმავალ ჯარისკაცებს დაურიგეს. მათ აქ გაიგეს, რომ ამ გზაზე ცხოველის საკვებად გამოსადეგი ბალახი არ მოიპოვება. სახელდიდებული ღმერთის ბრძანებით იმ დროს ისეთი ცივი ამინდი დადგა და სიცოცხლისათვის საშიში ისეთი ყინვა დაიჭირა და ქარი ამოვიდა, რომ რამდენიმე კაცი ძლიერ [სიცვივეში] გაიყინა და საიქიოსკენ გზას გაუდგა. ყოველდღე შვიდას-

74

შვიდასი, რვაას-რვაასი ცხოველი იღუპებოდა. ამრიგად, თორმეტი დღე კუბანის წყლის ნაპირით იარეს, ბოლოს ფონის ადგილას რომ მივიდნენ, დაინახეს, რომ აღნიშნული მდინარე გაყინულიყო. ეს დიდი ტყიანი ადგილები იყო. ჯარმა დიდი ცეცხლი გააჩაღა; სიცივე დამლეულ იქნა; აღნიშნული მდინარე ყინულით გადაიარეს. ბოლოს სარდლისათვის თემრუქის ციხიდან ნავები მოიტანეს; ისინი ნავებით გადავიდნენ. მეოთხე სადგურზე თემრუქის ციხეს მიაღწიეს. ზარბაზნები გაისროლეს, ზეიმსა და მხიარულებას მიეცნენ. აქიდან მეორე სადგურზე ტამანს ჩავიდნენ. მთელი ჯარი ყინულზე გადავიდა. დაბოლოს, ზოგიერთს, თავისი სიცოცხლის ვადა მიღწეულს ყინული ჩაუტყდა და დაიღუპა. შემდეგ ქერჩის სრუტეს მიაღწიეს, გადავიდნენ ყინულზე და [აქ] რამდენიმე დღე დაისვენეს. ამის შემდეგ მთავარ სადგურს – ქალაქ კაფას ჩავიდნენ. სამშობლოში წასვლის მსურველებს [ასეთი] ნება მიეცათ, ხოლო დამრჩომთათვის მოამზადეს საზამთრო ბინები. (II, 83-86).

ფერჰად ფაშის აღმოსავლეთის მხარეთა სარდლად დანიშვნის ამბავი

991 წელი [=1583 წ.]. რადგანაც გაირკვა, რომ ტყუილი იყო სინან ფაშის ნათქვამი იმის შესახებ, რომ მან ზავი ჩამოაგდო [ყოზილბაშებთან], სულთანატისათვის ჩვეული ნამუსის შესაბამისად, საჭირო გახდა გაზაფხულზე სარდლის დანიშვნა და გაგზავნა. სინავუმ ფაშას ეშინოდა, რომ მისთვის არ ებრძანებინათ [სარდლობა] და, რადგანაც ესმოდათ, რომ ასეთი ბრძანების ღირსი ფერჰად ფაშა იყო, ეს უკანასკნელი გააპატოსნეს ვეზირის თანამდევობით და სრულიად ისლამის ჯარის სარდალ-სპასალარად დანიშნეს. იმავე გაზაფხულს იგი აღმოსავლეთ [ანატოლიის] მიმართულებით გაემგზავრა. (II, 86).

ერევნისა და მისდამი დაქვემდებარებული ციხეების აშენება

991 წელი [= 1583 წ.] გადასერეს სადგურები და გადასარბენები და ისლამის ჯარი ერევნის მიდამოში დაბანაკდა. უწინ, ლალა ფაშის დროს [ერევანს] შეესივნენ და მის მხარეთა უმრავლესობა აოხრებულ და იავარყოფილ იქნა. ერთი-ორი წლის განმავლობაში უწინდელზე უფრო კარგად გაემენებინათ და არსად ნანგრევები არ დაეტოვებინათ. მის გარშემო მდებარე თითოეული სოფელი ქალაქებისა და დაბების მსგავსად სამას-სამას, ოთხას-

ოთხას კომლზე ნაკლები არ იყო. რადგანაც შჰჰ-ყული ხანი და შემდეგ კი მისი შვილი-თოქმუქ ხანის სახელით ცნობილი მეჰმედ ხანი მოსახლეობასთან ურთიერთობაში სრულ სამართლიანობას იცავდნენ და კეთილი განწყობილება ჰქონდათ, ქვეყანა გაშენებუ-

ლიყო. დროის უდიდეს ნაწილს ესენი ხარჯავდნენ სასიამოვნო და საამო სეირნობა-სიარულში. მხოლოდ, როდესაც გაიგეს ისლამის ჯარის მოსვლა, დაიბნენ და დაიფანტნენ. როდესაც სამართლიანი სარდალი აღნიშნულ ქალაქში შევიდა, ციხის აშენებას შეუდგა თოქმნაქხანის სასახლეების გარშემო დიდი და მაგარი ზღუდე გააშენა; ორმოცდახუთ დღეში [მშენებლობა] დაამთავრეს. [ერევნის] ბეგლარბეგობა ვეზირის რანგით მისცეს ვანის ბეგლარბეგს ჯიღალა-ზნდე მსუფ ფამას⁸², რომელიც განსვენებული სულთან სულეიმანის პატიოსან ჰარემში იყო აღზრდილი. იგი ცნობილია მამაცობითა და გამირობით, იყო ვანის ბეგლარბეგი. ამ ადგილას გამჩენი ღმერთის ამგვარი წყალობა ათასობით ვინმეებისათვის ჭკუისასა-წავლი და სამაგალითო შეიქნა. ჯიღალა-ზნდე განსვენებული სულთან სულეიმანის სასიამოვნო და დაახლოვებული [პირი იყო]. ხოლო [სულთან სულეიმანის დროის] უფლისწულის, მისი აღმატებულების სულთან სელმის სასახლის სამზარეულოში საკულინარიო საქმეებში დიდი დამსახურება [სწორედ] ფერჰად ფამას მიუძღოდა. მაგრამ სააქაო ქვეყანაში დოვლათი და დიდება რომ მოგივა, ასე მოგივა და რომ წაგივა, ასე წაგივა. (II, 86-87).

ერევნის ციხის აშენების შემდეგ მომხდარი ამბების შესახებ

აღნიშნულ ეძალეთში საჭირო და მნიშვნელოვან ციხეთაგანი – შურაგელის ციხე რომ სათანადო მეციხოვნეებითა და საჭურველით უზრუნველყვეს, ყარსის ციხისაკენ გაემგზავრნენ. იქიდან ყარა-არტანს⁸³ ჩავიდნენ და ესენიც [ადგილობრივი მეციხოვნე ჯარი] სურსათ-სანოვაგითა და ხაზინით სავსებით დააკმაყოფილეს. დიზრბექირის ბეგლარბეგსა და თბილისს სურსათ-სანოვაგე გაუგზავნეს. ისინიც მშვიდობითა და ნადავლით გამდიდრებულნი დაბრუნდნენ. იმიტომაც რომ ზამთარი ახლოვდებოდა, საზამთრო ადგილისაკენ, ესე იგი, სამოთხისადარ არზრუმისაკენ გაემგზავრნენ და გასაზამთრებლად საჭირო თადარიგი დაიჭირეს. ამ კურთხეულ წელს ისლამის ჯარი მშვიდობიანობისა და კეთილდღეობის ვითარებაში იყო. არც ერთხელ არ გაუწყენიანებია მტერს და არც სურსათ-სანოვაგის სიმცირე და სიმწარე განუცდია და იყვნენ სრულ სიამოვნებასა და განცხრომაში. (II, 87).

76

აღნიშნული სარდლის [სარდლობის] მეორე წლის ამბები და აღება და დაპყრობა ლორისა და გორისა

993 წელი [=1585 წ.]. როდესაც გაზაფხულმა მოაღწია, ისლამის ჯარს ნაბრძანები ჰქონდა სამეფო ლაშქრობის [ჩატარება], ჯარის შეკრებას დიდი გულისყურით მოეკიდნენ. უავგუსტოეს ბანაკში ჩავიდნენ. შემდეგ მაღალღირსეულმა სარდალმა დაიპყრო და შეაკეთა ლორის ციხე, დანიშნა მისი ბეგლარბეგი და შეავსო

ციხე დამატებითი სამხედრო საჭურველით. შემდეგ გორის ციხისათვისაც მოამარაგა სამხედრო მასალა, როგორც საჭირო იყო, იმ მხარეს, ე. ი. საქართველოს საზღვარზე რაც ციხეები იყო, საჭიროებისდა მიხედვით, ზოგ [ციხეს] ჯარი დაუმატა, ზოგში-კი შესაკეთებელი ადგილები შეაკეთა და არავითარი ნაკლი [ციხეებში] არ დაუტოვებია. (II, 87-88).

დიდი ვეზირის მეჰმედ-ფაშის⁸⁴ ძის ჰასან-ფაშის [საქართველოში] შესვლა და ნადავლის ხელში ჩაგდება

იმავე წელი [993=1585 წ.]. როდესაც გორის ციხეში მივიდნენ, ზემოხსენებულ ჰასან-ფაშას⁸⁵ თავიანთი ლაშქრით შეუერთდნენ სივასისა და რუმის ბეგლარ-ბეგი დიდი ვეზირის სინან-ფაშის-მე მეჰმედ-ფაშა და ყარამანის ბეგლარბეგი მეორე მეჰმედ-ფაშა. უავგუსტოეს ჯარში ღამით თავდასხმის მსურველ გმირებს [ამის] ნება მიეცათ და გაიფაზენენ. შეესივნენ საქართველოს გორიდან სამიოთხი მანძილის სიშორეზე. უამრავი და უსაზღვრო ნადავლი იშოვეს და ტყვეებიც წამოასხეს. ისე რომ ხუთი ათასი კომლი, –[მთელი] ტომის მოსახლეობა, გამოირეკეს და თან წამოიყვანეს. სხვა ძვირფას ნივთებს კი დასასრული არ უჩანდა. (II, 88).

ისლამის ლაშქრის თბილისში ჩასვლა და ალექსანდრე მეფისაგან ხარაჯის აღება

როცა ისლამის ლაშქარი ქონებითა და ნადავლით აღივსო და დაკმაყოფილდა, ზემოხსენებული მანძილიდან თბილისს მოვიდნენ და [აქ], როგორც საჭირო იყო, მომარაგდნენ სამხედრო საჭურველითა და ტყვია-წამლით. ლევან ხანის შვილის – ალექსანდრე ხანზე დადებული იყო [ხარაჯა]: ოცდაათი ძუქი აბრეშუმის და რამდენიმე ყმაწვილი და უბადლო [სილამაზის] მხევალი; [აიღეს და] წაიტანეს. კიდევ რამდენიმე ისპირის მიმინო და რამდენიმე

77

კიდევ ბალახანი წაიყვანეს. ეს ალექსანდრე მეფე, თავისი აზრით, მცოდნე და გაგებული კაცი იყო; ისე რომ თავის ბეჭედზე ამოტვიფრული ჰქონდა ჰაფიზ შირაზელის ლექსის შემდეგი ხანა:

„არც ხიდირის სიცოცხლე დარჩენილა და არც
ისქენდერის [ალექსანდრე მაკედონელის] სამფლობელო,
[ამიტომ] ნუ ემდური უმსგავსო ქვეყნიერებას, დერვიშო!“

ქაფირთა ენაზე ისქენდერს უმთავრესად ალექსანდრეს ეტყვიან. ამოდენა ექვებით იყო შეპყრობილი. (II, 88-89).

ზემოაღნიშნული სარდალი [ფერჰად ფაშა] მომხიბლველთა ვერიზს რომ ჩავიდა

[994 წ. = 1585-1586]... საქართველოსკენ ზედიზედ ჯარი გაგზავნა და ადრე დამორჩილებულთაგან ხარაჯა და ბაჟი ააღებინა. დასტური მიეცათ მართველობისა. მათ შორის მოვიდა ლევან ხანის ძის ალექსანდრე ხანის ხარაჯა და ძღვენი, აგრეთვე [მოვიდა] სიმონ ცხიერის გადასახადი და ბაჟი. მათი მორჩილება და დაქვემდებარება დადგინდა. (II, 108-109).

თემურ-კაფუს, შირვანის, თბილისისა და ერევნის ციხეთა საბრძოლო მასალა

როდესაც ისლამის ჯარი მომხიბლველ ქალაქ თავრიზში დაბინავდა და ისვენებდა, ძღვენამოსილმა სარდალმა აკრძალა ძილი და მშვიდობა; ყველა მხარეს ჯარი გაგზავნა და საჭირო ღონისძიებათა რიგინად ჩატარებაზე ზრუნვისაგან მოსვენება არ ჰქონდა. ყიზილბაშებისაგან ახლადდაპყრობილი თემურ-კაფუს, შირვანის, თბილისისა და ერევნის ციხეთა საბრძოლო მასალით ჯეროვნად მომარაგების დასრულებაზე დიდი მუშაობა გასწია. ზოგ [ციხეში] ხელახლა დანიშნა ისეთი ბეგლარბეგი, რომელიც საქმეს [უკეთესად] გაართმევდა თავს, ზოგ ციხეს კიდევ საბრძოლო მასალის ნაკლოვანებანი შეუვსო. თითოეული ამ ციხის თადარიგი რომ დაიჭირა, ზამთრის მოახლოების გამო საზამთრო ბინების, ე. ი. სიხარულის-მომნიჭებელ არზრუმის მიმართულებით გზას გაუდგა. (II, 109).

მეორე წელს განჯის აღებისა და ყიზილბაშთან ზავის დადების ამბავი

995 წელი [=1586-1587 წწ.]. როდესაც გაზაფხული და ბრძოლის დრო დადგა, ისლამის ჯარმა ყოველის მხრიდან იწყოდენა და უავგუსტოეს ბანაკში შეიკრიბა მაღალღირსეული სარდა-

78

ლი [ამჯერად] გაემგზავრა განჯისა და ბარდავის დასაპყრობად და, მაღალი ალღაპის შემწეობით, ჩავიდა თუ არა, შეძლო [ამ ციხეების] დაპყრობა დაიმორჩილა აგრეთვე მათ გარშემო მდებარე სოფლები და დაბები. [ამ ადგილების] ბეგლარბეგობა დამსახურებულად ჩაეთვალა და ებოძა ანატოლიის ემალეთის მფლობელს ხანდიმ ჰასან ფაშას⁸⁶, რომელიც მეჰმედ ხანის დროს დიდი ვეზირი გახდა, თავის ტოლთა შორის შურს იწვევდა და [ბოლოს] მოკლულ იქნა. ბოლუქისათვის საჭირო რაოდენობის ყულონს ჯარი ჩაუწერა და დანიშნა დეფთერდარი რომელსაც ევალებოდა, ამათი [ყულონს ჯარის] სარგოს გამოწერის გარდა, ყოველწლიურად ასორმოცდაათი აუქი აბრეშუმის გაგზავნა. სხვა სამეურნეო საჭიროებათა და საბრძოლო მასალათა მომარაგების შემდეგ მოსალაპარაკებლად შაჰისგან ჩამოვიდნენ ნდობით მოსილი ელჩები. რადგანაც [შაჰი]. თავისი ძმისწულის ჰადადარ მირზას თავდებად გამოგზავნის საფუ-

ძველზე ზავს ითხოვდა, აღნიშნული სარდალი დაბრუნდა გასაზამთრებელი ადგილისაკენ და საქმის ვითარება მოახსენა უზენაეს მართებლობას. ვინაიდან ფაქტობრივად კეთილინება გამოეჩინა სურვილი კანონიერი ზავის ჩამოგდებისა, მან [სარდალმა] ფაქტობრივად ნების შესაბამისად ზავი და მშვიდობა ჩამოაგდო. სამსახურებრივი მოვალეობის დასრულების შემდეგ საცხოვრებლად და დასასვენებლად იგი მშვენიერებამოსილ არზრუმში გაჩერდა.

(II, 109-110).

**გაიძვერა ყიზილბაშმა დრო იშოვა მშვიდობიანობის საზიანოდ
და მშვენიერ თავრიზზე რომ გაიმარჯვა 1012 წელს
[=1603-1004 წწ.]**

არზრუმის ეძლეოთით გავეზირებული საათჯი ჰასან ფაშა⁸⁶ მაგ მხარეში დანიშნეს სარდალად ზოგიერთ ყაჩაღთა [ბრბოს] გასანადგურებლად. აღნიშნული წლის დასაწყისში ზემოხსენებული [ჰასან ფაშისა] და ერევნის ბეგლარბეგის შერწფ ფაშისაგან მოხსენებები და საჩივრის წერილები შემოვიდა. [იწერებოდნენ] რომ ყიზილბაშმა დრო იხელთა და თავრიზზე გაიმარჯვა. დაწვრილებით ეს ამბავი ასეა: ზარხომ ალწ ფაშა⁸⁷ თავრიზის ბეგლარბეგი იყო. კარნირუჯის ციხე და მისი ოლქის სახასო ქონება თავრიზის ფილანგის [ჯარის] ოჯაქლიქად ითვლებოდა. ამიტომ ხსენებული ციხის ოჯაქლიქის წესით მემკვიდრეობით მფლობელი ქურთთა ემწირი ალა-ედ-დწნ ბეგი, თავრიზის ფალანგის შემოტევით განაწ-

79

ყენებული, მორჩილებიდან გამოვიდა. ამ მიზეზით ზემოხსენებული ალწ ფაშა და თავრიზის ჯარის მეთაური ჰასან ალა თავრიზის ჯარით წამოვიდნენ მის საწინააღმდეგოდ და კარნირუჯის ციხეს ალყა შემოარტყეს ჰუქარის მმართველმა ზექერია ბეგმა ჯართან ერთად თავისთან წაიყვანა ნახიჩევნის ჯარის ნახევარი და შერწფ ფაშის ქეთხუდწ – ოსწმწნ ქეთხუდწ და ალყაშემორტყმულებთან მოვიდა. ერთ თვემდე ურტყეს და აღნიშნულ ციხეზე გაიმარჯვეს. იმ დროს აღნიშნული ალა-ედ-დწნ ბეგის ძმიშვილი სეფწ-ედ-დწნ ბეგი და ხწწნ აბდწლ ბეგი შწწთან წავიდნენ და ზომების მისაღებად დახმარება ითხოვეს. თან გააგებინეს, რომ თავრიზის ჯარი ციხიდან გამოვიდა და ციხე ცარიელი დარჩა. შწწმაც უყოყმანოდ სამი-ოთხი ყონახი ერთად აქცია და ზოგის გადმოცემით – ექვეს დღეში, ზოგის მიხედვით კი ათ დღეში ისფაწწნიდან თავრიზს ჩავიდა, რაც ერთი თვის სავალია. თვრამეტი დღე ალყა შემოარტყა; ალწ ფაშამ კი აღნიშნული ალა-ედ-დწნ ბეგი დაიჭირა და რომ მიჰყავდა, გაიგო, რომ ყიზილბაშმა თავრიზს ალყა შემოარტყა. მან არ იცოდა, რომ შწწიც მათთან ერთად იყო; დაარტყა ყიზილბაშს და მაღალი ალწწწის მაღლით მოწწწწწწ რაზმები დაამარცხა და გაანადგურა შემდეგ კიდევ რამდენიმე [ყიზილბაშთა] რაზმმა წამოი-

ძახა: „შჰჰ, შჰჰ“ და მასზე რომ წამოვიდნენ, მან [აღწერა] აღნიშნულ ალა⁹-ედ-დნს კისერი მოჰკვეთა. მაგრამ ყიზილბაშმა სძლია მათ, დაამარცხა და გაწყვიტა. ალა ფაშა აქვე ჩაუვარდათ ხელში; ტყვედ ჩავარდნენ აგრეთვე ოსმან ფაშის ხელქვეითები ხალღ ფაშა⁸⁸ და მაჰმუდ ფაშა⁸⁹. როდესაც შჰჰთან მიიყვანეს ესენი ჯაფარ ფაშის კაცებიაო და მოაკვლევინა. [ყიზილბაშებმა] უთხრეს [ისლამის ჯარს]: ალა ფაშა თავრიზის დასაცავად გამოგზავნეს, აი თქვენი ფაშა რა დღეშია, იგი ჩვენი ტყვეა, თქვენ ვისგან ელით შველასო. [ამის შემდეგ] მუსლიმებმა ციხე ნებით ჩააბარეს.

მაგრამ ნებით ჩაბარების სამაგიეროდ მათ ურჯულოება გამოიჩინეს და საწყალ ხალხს ბევრი სიავე მიაყენეს. ალა ფაშამ შემდეგ ბევრი სინანული გამოთქვა თავის-თავზე და მაგ მდგომარეობაში მოკვდა. მისგან დარჩენილი [ქონება] მისივე ელჩის მეშვეობით გაეგზავნა სტამბოლში მის მეგვიდრეებს. მაგრამ მთავარმა დეფთერდარმა ბჰკ⁹⁰ ფაშამ⁹⁰ შარიათის მიხედვით [ეს ქონება] ხაზინას გადასცა. (II, 258-2539).

* ე. ი. ისეთი სიჩქარით, რომ სამი-ოთხი დღის სავალს ერთ დღეს გადიოდა.

80

იმვე წელს [=1603-1604 წწ.] საათჯი ჰასან ფაშის სარდლად დანიშვნისა და გამჩენის ნებით მისი გარდაცვალების ამბავი

როცა ამ არასასიამოვნო ამბავმა სტამბოლს მიაღწია, მოითათბირეს და, რადგანაც ის ახლოს იმყოფებოდა იმ ადგილებთან, სარდლად დანიშვნის შესახებ ბრძანება ზემოაღნიშნულ საათჯი ფაშას გაუგზავნეს. ხოლო აღნიშნულმა [სარდალმა] შორად [მყოფ] ყველა ჯარის ნაწილებს პატიოსანი ბრძანებები დაუგზავნა. იგი დიდ ბეჯითობას იჩინდა მათ შესაკრებად. ამასობაში გზააბნეულმა შჰჰმა ნახიჩევანი აიღო და ერევანს ალყა შემოარტყა. ალყა რამდენიმე თვეს გაგრძელდა. რომელიმე საქმე დაუსაბამობაში არ უნდა იქნეს წინასწარგანსაზღვრული, რადგანაც ასეთი საქმე სიზმრისმაგვარი რამ იქნება. დაბრკოლება და უსიამოვნება აურაცხელი გაჩნდება. ამ ადგილას მაღალი ალლჰის განგებით გარდაიცვალა ჰასან ფაშა და საიქიოს ეწია. (II, 259-260).

1013 წელს [=1604-1605 წწ.] ყიზილბაშის გამარჯვება ნახიჩევანის ციხეზე

როცა გზააბნეულმა შჰჰმა თავრიზზე გაიმარჯვა, ნახიჩევანზე მან ზუ-ლ-ფუკრ ხანი გამოგზავნა. ნახიჩევანი ერევანის ედალეთში შედიოდა. როცა შერეფ ფაშამ დაინახა, თუ რა მდგომარეობაში იყო თავრიზი, მის დასაცავად სამასამდე მეომარი განაწესა. მაგრამ ალყის შემორტყმის შემთხვევაში წინააღმდეგობის გაწევის

ვარაუდი არ იყო; ამიტომ განიზრახეს შიგ მყოფი ჯარი გამოეყვანათ, ციხისთვის ცეცხლი წაეკიდებინათ და დაენგრიათ იგი. როცა ციხესთან მივიდნენ, შიგ განლაგებულმა ბედოვლათებმა თქვეს: ჩვენ უფრო ადრეც შაჰის მონები ვიყავითო და ციხიდან არ გამოვიდნენ, [ციხე] ზუ-ლ-ფუკარხანს გადასცეს. (II. 260).

იმავე [1013=1604-1605 წწ.] წელს რომ გზააბნეულებმა ერევნის ციხე დაიპყრეს

როდესაც საქმე ასე დატრიალდა, გზააბნეულმა შაჰმა თავრიზის მხარეში მოზინადრე ქურთისტანის ხალხი მიიმხრო და გარშემო შემოიკრიბა. მასთან მივიდა [აგრეთვე] საქართველოს ჯარებიდან ალექსანდრე ხანის შვილი ლევან ხანი და სიმონის შვილი ლუარსაბ ხანი თავიანთი ჯარით. ადგა და ერევანს ალყა შემოარტყა. ეს ალყა გაგრძელდა სრულად ცხრა თვე და ათი დღე.

81

რამდენიმეჯერ ლაღუმები ჩააწყო და იერიშებზე გადავიდა. ხუთი ცალი ფარანის ზარზანანი ციხის ქვეშ ეწყო, მაგრამ [კიდევ] ხელახლა ჩამოასხმევინა. თითოეული მათგანი ორმოცდაათ ოყა ქვას ისროდა. ის კი არა, რადგანაც ციხეზე დაცემული ქვა მუსლიმებს ხელის წისქვილისთვის სჭირდებოდათ, იყო შემთხვევები, რომ ერთმანეთში ეს ქვა სამსამ ყურუშად იყიდებოდა. მაგრამ ალყაშემორტყმულ [მუსლიმ] გმირებს აქლემისა და ცხენის ხორცის ჭამისაგან ავადმყოფობა გაუჩნდათ და ბევრი მათგანი ღონემიხდილი და უძლური დარჩა. ერთხელ წყეულებმა ლაღუმი გადააგდეს. მუსლიმებმა ამაზე არაფერი იცოდნენ. დილა-ადრიან შიდაციხესა და გარეციხეს შუა რამდენიმე ათასი ყიზილბაში გამოჩნდა. იმ დროს გარეთა ციხეში მყოფმა მუსლიმებმა ვერავითარი ზომები ვერ მიიღეს და გაოგნებულნი რომ იყვნენ, უცბად ხმალი მოიქნიეს და სულ მცირე დროის მონაკვეთში ათას რვაასი კაცი დაყარეს. [ამ დროს] გავრცელდა ხმა ისლამის ჯარის სარდლის ცხონებული სწათჯის გარდაცვალების შესახებ. ამ მიზეზითაც ისლამის ჯარის ხელი და ფეხი უძრავი დარჩა. სრული ათი დღის შემდეგ შიდაციხე ნებით ჩააბარეს. ამ დროს შაჰი შერწფ ფაშას დიდი პატივისცემით მოეპყრო იმამ რიზანს მუთეველლრს თანამდებობა მისცა. როცა მისმა სიცოცხლემ დასასრულს მიაღწია, [სამსახურიდან] მოხსნასა და დანიშვნაზე ზრუნვას თავი დაანება და ასე გავიდა [მისი] დრო. სხვა ჯარისკაცებს გამოუცხადა: ვისაც უნდა ჩემი ყული იყოს, ვისაც უნდა ოსმალსთან წავიდესო. ის კი არა, ხიდირ ფაშის შვილმა მეჰმედ ფაშამ სამას-ოთხასი კომლი თავის ჯალაბობით თან წამოიყვანა, შაჰთან ხალხი გააყოლა და მშვიდობიანად მიაღწევინა ყარსამდე. ციხე-ერევანი დაწვა, გააოხრა და მიწასთან გაასწორა.

(II, 260-261).

**1014 [=1605-1606 წწ.] წელს განჯასა და შირვანში
ყიზილბაშის შემოსევის ამბავი**

აღნიშნულ წელს გზაკვალდაბნეული შაჰი განჯაზე დაიდრა. განჯის ბეგლარბეგად სარი აჰმედ ფაშის⁹¹ ქეთხუდა მეჰმედ ფაშა იყო. სრულ ექვს თვეს ალყაშემორტყმული იყო. იყო დღედაღამ შეუწყვეტელი ბრძოლა; შემდეგ დახმარება ვერ მიიღეს და დანებდნენ. ამის შემდეგ აიყარნენ და შირვანზე წავიდნენ. სრულ შვიდ თვეს ალყაშემორტყმული შირვანიც სასიცოცხლო იმედისაგან ძლიერ შორს იყო. ბოლოს, ესენიც დანებდნენ. მაგრამ, მიუხედავად იმისა,

82

რომ თვითონ დანებდნენ, გზადაბნეულმა შაჰმა ისლამის ლაშქრის ნახევარზე მეტი გაწყვიტა; ასეთივე მუხანათობა უყო განჯის ჯარს. აი, ათი-თორმეტი წლის განმავლობაში წამოზრდილი ისლამის მადიარებელი [ახალგაზრდები] გააქრეს და ეგ ურჯულო ორი წლის განმავლობაში ყველაზე გამარჯვებული გამოვიდა. შედეგი ცნობილი გახდა; ეს იყო ჩაგვრისა და არეულობის წლები. ყიზილბაშის მიერ თავრიზისა და ნახიჩევანის დაპყრობა სულთან მეჰმედ ხანის⁹² დროს მოხდა, სხვებისა კი სულთან აჰმედის დროს⁹³. ყიზილბაშთა ამბები და ჩიღლაზანდეს სარდლობა ქრონიკის მიხედვით არაა, იგი ცალკე დაიწერა. (II, 266-267).

**საქართველოს მელიქ მოურავის⁹⁴ (مورای) მიერ კარჩიკაის
მოკვლა და საქართველოს დამორჩილება, 1034
[= 1624-1625 წწ.] წელი**

ხსენებული მოურავად წოდებული მელიქი დიდი მელიქი იყო, რომელიც სრულიად საქართველოს სახელმწიფოს ქეთხუდად და შაჰაბზასის მეგობრად იყო ცნობილი. ზოგ საჭიროებათა გამო ზემოხსენებულ მოურავს ორი-სამი ხანისა და მათი ჯარის თანხლებით შაჰი საქართველოში აგზავნის. თურმე საქართველოს მიერ შაჰის საწინააღმდეგოდ [გაწეული] ერთგვარი ურჩობა მოურავსვე მოეწყო ყიზილბაშზე შურის საძიებლად. მოხერხებული შემთხვევა რომ მიეცა, კარჩიკაი და მასთან მყოფი ხანები დახოცა და ერთი-ორი ათასი ყიზილბაშის ჯარს თავი მოჰკვეთა. ზემოხსენებული წლის რამაზანის 27-ე დღეს [=1625 წ. 3. VII.] ოსმალთა ჯარის [ბანაკში] მოვიდნენ [მოურავის კაცები] მისი [მოურავის] შვილითურთ და საქართველოს ზოგი მელიქთაგანი კარჩიკას და სხვა ყიზილბაშთა თავებითა და მოენე ტყვეებით, საყვირებითა და დიდი დაფებით და ორას-სამასი ბაირალით.

მათ [მოურავის ელჩებმა] სიტყვა-სიტყვით ასე მოახსენეს: ასეთი მოხერხებული შემთხვევა ოსმალთა სამეფო გვარეულობას არ მისცემია და ყოველგვარი დაყოვნების გარეშე მიიღეთ ზომა და ისწრაფეთ, რომ ისლამის ჯარითურთ ამ ქვეყნისაკენ გაემგ-

ზავროთ. უეჭველია, რომ, როგორც კი ყარაბადს, განჯა^{عاز} -ს* და შირვანს ჩახვალთ, ყველა ეს [ქვეყნები] მაშინვე დაგმორჩილდებიან. არ არის საჭირო ლაპარაკი იმაზე, რომ ესენი ყიზილბაშ-

* ვფიქრობ, რომ ^{عاز}-ი დამახინჯებული ^{عاز}-ი, ე. ი. ბარდა[ვი] უნდა იყოს.

თან მწყრალად არიან, [რადგანაც] თვითონ სუნიტ-მუსლიმებს ეკუთვნიან. ამის შემდეგ სულ ადვილია არდებილისა და მეშქედის იოლად აღება და ყიზილბაშის ქვეყნისათვის ცეცხლის წაკიდება. და თქვენ სრულებით ნუ გაფიქრებთ აქლემები და ჯორები და სურსათ-სანოვაცისა, ზარბაზნებისა და სხვა საჭურველთა გადატანისათვის საჭირო მზრუნველობა. [რადგანაც ასეთები] რამდენიც მოგესურვებათ აქ მოიპოვება. მაღალი ალლანის მაღლით ისლამის ჯარი იმდენ სიმდიდრესა და ნადავლს ჩაიგდებს ხელში, რომ ქვეყნის დასასრულამდე სალაპარაკო დესტანად⁵⁵ გადაიქცესო. როცა ისინი ჰნფიზ-ფაშასთან⁵⁶ ამოვიდნენ, მეც იმასთან ვიჯექი მოურავის წერილობითი პატაკი მიაწოდეს და მისი შინაარსი ვრცელი ახსნაგა-ნმარტებებით მოახსენეს. განსვენებული ჰნფიზ-ფაშა უცნაური ხასიათის ვეზირი იყო. მისგან ბევრი მოწყალეობა მიმიღია და ურიცხვი კეთილი საქმე მახსოვს, მაგრამ რასაც ვწერ, ესეც სიმართლეა და ბოროტება და ცილისწამება არ არის. მაღალი ალლანია ამის მოწმე. ამათ არავითარი გადაჭრილი პასუხი არ მისცა. რამდენიმეჯერ მოვიდნენ და წავიდნენ, ხეირიანი პასუხი ითხოვეს, მაგრამ გამგზავრებაზე არც „წავალ“ და არც „არ წავალ“ არ თქვა. მეც ძალიან დაბეჯითებით ვუთხარი [ფაშას], რომ ასეთი მოხერხებული შემთხვევა მეორედ ხელში არ ჩავვივარდება მეთქი. ჩვენო, ბედნიერებით მოსილმა ფადიშაჰმა ბაღდადის დაპყრობა შემოგვიკვეთა და საქართველოსა და შირვანს გამგზავრება ნაბრძანები არა გვაქვსო. ჩვენმა ბედნიერებით მოსილმა ფადიშაჰმა რომ იცოდეს, რომ მოურავი მოგვევლინა და, რომ შესაძლებლობა არის მტრებს შორის ასეთი დიდი განხეთქილება ჩამოვარდეს, მაშინ [ფადიშაჰ] თქვენ, უპირველესად ყოვლისა, იქ გაგზავნიდათ და, შეიძლება, გადაეწყვიტა და თვითონ თავის თავზეც კი აეღო ომის წარმოების სიძნელეები მეთქი. ჩვენ ამნაირი გამოცდილება გვაქვს: ვიდრე ენგრუსის (انگروس) ბრძოლებში მტრებს შორის ფოჩკაი (بوجقاي) არ გამოჩნდა, ქაფირები ვერ დავამარცხეთ და მათ ქვეყანაში ერთი ნაბიჯით წინ ვერ წავიწიეთ. თუ ამ შემთხვევას ხელიდან გავუშვებთ, ქვეყნის დასასრულამდე სანანებლად გვექნება მეთქი, ვუთხარი, არაფერი არ გამოვიდა. უკანასკნელი მისი პასუხი, ის იყო, რომ თქვენ ჯერ ჩემი ხასიათი არ გცოდნიათ. მე ვიდრე რომელიმე [წამოწყების] წარმატებით შესრულებაში არ დავრწმუნდები, ამ მიმართულებით ერთ ნაბიჯსაც არ გადავდგამო. მაშ, დიდებულმა სულთნებმა, გინა პატიოსანმა ვეზირებმა რომლებმაც

დაწინ] იცოდნენ, რომ გაიმარჯვებდნენ და იმიტომ მიდიოდნენ? ომში გამგზავრებისას სარდლისათვის სიმამაცე და მაღალ ალღაპზე სრული მინდობა არის საჭირო. ან ეხლა ბაღდადში რომ ჩახვალთ, ნამდვილად იცით, რომ დაიპყრობთ და გაიმარჯვებთ-მეთქი? – ვუთხარი. მაღალმა ალღაპმა ინებოს, ასეც იქნება, ჩემი მტკიცე რწმენა ასეთია და, შეიძლება, [ამაში] ეჭვი სრულიადაც არ მეპარებოდესო – მითხრა. მართლაც, საქმე იმაშია, რომ იოლი დაპყრობები მუდამ ისე ხშირად მეორდებოდა, რომ ჩვენც ასეთი რწმენა გვექონდა ჩანერგილი. ამის გამო იყო, რომ მან დაიჩემა [ამ საქმის] გადადება. შემდეგ იანიჩართა ალა-ხუსოევ-აღასთან შევეცადე და ვუთხარი, რომ, თუ თქვენ თვითონ არ წახვალთ, იზრუნეთ და კარგად მომზადებული და მრავალრიცხოვანი ჯარი მაინც გაგზავნეთ-მეთქი. ჩვენ სარდლის ხელქვეითები ვართ და რასაც [სარდალი] გვიბრძანებს, იმას შევასრულებთო. ჩემთვის უეჭველი გახდა, რომ მას [ხუსოევ-აღას] ჰაფიზის გამარჯვება [და წარმატება] არ უნდოდა. ამავე მიზეზით მაღალმა ალღაპმა თვით მასაც არ გაუმარჯვა. საოცარია, რომ შემდეგში, თავისი სარდლობის დროს, მან [ხუსრევმა], მოურავი, მისი შვილი და [მოურავის მხლებლები] ორმოცამდე კაცი ერთბაშად დახოცა. შჰჰს რომ ათასი ძუქი ახჩა მიეცა, ან რომელიმე შემოსავლიანი მხარე რომ ებოძა, არ იზამდა; [ხოლო აქ] არც ალღაპის შეეშინდა და არც სისხლს მოერიდა და ასეთი აშკარა ჯალათობა ჩაიდინა. იმ დროს შჰჰ-აბბასის გამეფებიდან ორმოცი წელიწადი შესრულდა. სინამდვილე ის არის, რომ ამ ორმოცი წლის განმავლობაში [შჰჰს] ასეთი მძიმე დანაკლისი არ ჰქონია. მოურავის მეოხებით და მოურავთანვე ბრძოლაში დაიღუპა და განშორდა წუთისოფელს შვიდი სახელოვანი ხანი, რომელთა ტოლები ყიზილბაშის ქვეყნებში არ მოიძებნებოდა. მათ შორის იყვნენ ერთი კარჩიკაი, ერთი შირვანის ხანი – იუსუფ-ხანი, ერთი ემირგუნე და სხვები. (II, 403-406).

**დიშლენ ჰუსედნ-ფაშა⁷⁷ ჯართურთ [ჯერ] სარდალთან და
იქიდან აგაზასთან⁷⁸ რომ მივიდა და შემდეგ მისი მოკვლა
[1626-1627 წწ.]**

მაღალღირსეულ სარდალს სჭირდებოდა ერთი წარჩინებული ვეზირი, რომელიც ჯარს გაუძღვებოდა წინ. ვინაიდან [დიდი ვეზირის] მოადგილე გურჯი მეჰმედ ფაშა ამბობდა: „ღმერთმა ნუ ქნას, რომ ეს სამსახური მე დამეკისროს“-ო და ამ დავალებას თავს

არიდებდა. იმიტომ [სარდალმა] მოიყვანა დიშლენ ჰუსედნ-ფაშა და

[ეს სამსახური] მას უბრძანა. [ეს უკანასკნელი] გამოცდილი და ამაგ-
დარი კაცი იყო. მისმა საკმაო რაოდენობის ჯარით ჭარმალ ჰალაბს
ჩასვლამ სახელოვან სარდალში უსაზღვრო სიხარული და აღფრთოვა-
ნება გამოიწვია. თვითონ [სარდალი] უმაღლეს კარავში გამოვიდა და
ბაღდადში გასამგზავრებლად საჭირო სამზადისს შეუდგა. მაგრამ
[ამ დროს] საზღვარზე მყოფი ბეგებისაგან მოვიდა წერილები, რომ-
ლებიც შველას ითხოვდნენ და იწერებოდნენ, რომ ყიზილბაშმა
ახალციხეს ალყა შემოარტყა და დახმარება თუ არ აღმოგვეჩინა,
საქმე გართულდებაო შემდეგ მან მაშველ ძალად გამოყო ვილანდე-
თების მფლობელი შვიდი სახელოვანი ბეგლარბეგი თავიანთ ვილან-
დებში მყოფი ჯარითურთ. ეს ბეგლარბეგები მასზე [სარდალზე]
უფრო ახლოს იყვნენ [ახალციხესთან] და ზემოხსენებული ჰუსედნ-
ფაშა დანიშნა მათ ძლევამოსილ სარდალად და გაამგზავრა. [სარ-
დალმა] აბაზა-ფაშასაც გაუგზავნა პატიოსანი ჰუქმი იმის შესახებ,
რომ, როცა [ჰუსედნ-ფაშა] არზრუმს ჩავიდოდა, აბაზაც არზრუმის
ჯარით თან გაყოლოდა მას. როცა არზრუმში ჩავიდნენ აბაზამ –
„ბატონი ბრძანდებითო“ თქვა და ლაშქრობისათვის მოჩვენებითი
მზადება დაიწყო. [აბაზა-ფაშას] უფიქრია, რომ ესენი ახალციხეში
კი არ მიდიან, არზრუმში მოვიდნენ იმისათვის, რომ რაიმე ხრიკი
მოუწყონ მას და მოაშორონ ამ ქვეყანას. მან გამართა წვეულება
და მოსული მეთაურები და ბეგლარბეგები დაპატიჟა, ხოლო მთელ
თავის ჯარს უბრძანა შეიარაღებულიყვნენ და მზად ყოფილიყვნენ
მისი განკარგულებისათვის. ჩვენს ჯარს ასეთი ვერაგობისა და გაი-
ძვერობისაგან დაზღვეულად მიაჩნდა თავი და, როდესაც თითოე-
ული მათგანი [ან] ქუჩაში დადიოდა [და ან] თავისი საქმიანობით
იყო გართული, უცბად ციხის ერთი კარიდან გამოვიდნენ და ჩვენი
ჯარის დარბევას მიჰყვეს ხელი. ერთი საათის განმავლობაში ყვე-
ლაფერი გაანიავეს და რაც მათ გააჩნდათ, ყველაფერი მოჯანყთა
ნადავლად გადაიქცა. მოულოდნელი [თავდასხმისაგან] შემფოთებულ
ასქერთაგან ზოგი უუნაგრო ცხენს შეახტა, ზოგი [იქვე] მყოფ
აქლემს შეაჯდა და სარდალთან გაიქცნენ. ორი დღის შემდეგ მი-
ვიდნენ და მომხდარი ამბავი შეატყობინეს და სარდალმა რომ
ეს შემამრწუნებელი ამბავი გაიგო, თქვა: „რა გაეწყობა, რაც
მოხდა, მოხდა“; რალა ქნას; მოვიდა და ციხის აღება მოიწადინა
ხდა იმ ყაჩაღების ძირფესვიანად აღმოფხვრასა და დამორჩილებას
შეეცადა. მაგრამ არც ზარბაზანია და არც სხვა საჭირო საჭურველ-
თაგან მცირეოდენი რამე; მხოლოდ ქართველი მელიქ მოურავის

86

მიერ მოტანილი ზარბაზნით დაიწყო სროლა. ზამთარი დადგა,
[ამდენი] დრო ტყუილად დაკარგა. შემდეგ უმწეო სასოწარკვე-
თილი და შეწყუბებული ადგა და წამოსვლა არჩია. ამრიგად ამ
ლაშქრობის შედეგი და შინაარსი ეგ იყო. (II, 408-409).

**ხუსრევ-ფაშა რომ დიდ-ვეზირი და სარდალი გახდა და
1038 წელს [=1628-1629 წწ.] არზრუმისა და ახალციხის
ციხეები რომ დაიპყრო**

როცა ეს არასასიამოვნო ამბავი ზღვისა და ხმელეთის ფაშად-
შაჰის პატიოსან ყურამდე მივიდა, მან მაშინვე გადაწყვიტა სახე-
ლოვან დიდ-ვეზირად და სარდალად დაენიშნა ხუსრევ-ფაშა, რადგა-
ნაც დარწმუნებული იყო მის გულადობასა და [აგრეთვე] იმაში,
რომ ის [კარგად] უხელმძღვანელებდა ძლევა მოსილ ჯარს. შემდეგ
[დიდი ვეზირის] მოადგილის რეჯებ-ფაშის⁹⁹ დასტურით გაიცა
ფირმანი, რათა დინარბექირის ვილნეთის ბოძებით მას კეთილად-
დაცული სტამბოლიდან დაუყოვნებლივ გაეგზავნოს უავგუსტოსი
ბეჭედი. შემდეგ კეთილადდაცულ თოკათში ჩავიდნენ და საჭირო
საქმეთა გასაკეთებლად დიდი შრომა და ჯაფა გასწიეს. ამ დროს
ცნობა მოვიდა, რომ აბაზა მისგან [სარდლისაგან] ძალიან დაში-
ნებულია და განზრახვა აქვს შაჰს მორჩილება გამოუცხადოს და
[არზრუმის] ციხე გადასცეს. რადგანაც ძნელი იყო ზარბაზნის,
ჯაბახანისა და სხვა საჭირო მასალათა [სასწრაფოდ] გადატანა,
ამიტომ ესენი უკან მოიტოვა [რომ შემდეგ უკან დაედევნებინათ],
ხოლო თვითონ დაუყოვნებლივ და ტვირთშემსუბუქებული ძლიერ
სასწრაფოდ გაემგზავრა. რამდენიმე ათასი იანიჩარი კიდევ ჩქარ-
მავალ ცხენებზე შესვა და მშვენიერებამოსილი არზრუმის ახლო
ჩამოხტა. 1038 წლის წმინდა მუჰარრემის მეშვიდე დღეს [= 1628 წ.
6. IX.] ციხეს ალყა შემოარტყეს და იანიჩრები იმავე დღეს სანგ-
რებში ჩასვეს. მეორე დღისათვის ზარბაზნებიც მოაწოდეს. ზარბაზ-
ნები წაიღეს და სხვა მრავალგვარი ღონისძიებაც იხმარეს. სხვათა
შორის დაიწყეს ვითომ კეთილი გულით გადმოზირება ყაჩაღებისა
და იმათი, ვინც სეგბანების¹⁰⁰ [ნიღაბ] ქვეშ მცდარ გზაზე შემდგა-
რებს იყვნენ მიტმანნილი. ამ [ღონისძიების] წყალობით, შიგ ცი-
ხიდან გამორბოდნენ ხუთ-ხუთნი, ათ-ათნი და მორჩილებას აცხადებდ-
ნენ. ვინაიდან ყოველ მათგანს საბოძვარი შეხვდა მათი მოლოდი-
ნის მიხედვით და, ამგვარად, მათ უმრავლესობას შესაძლებლობა
მიეცა მორჩილების გამოცხადებისა, აბაზა იძულებული გახდა არზ-

87

რუმის წარჩინებულთაგან, ულემებიდან და შეიხებიდან ექვსი კაცი
გამოეგზავნა და პატიება ეთხოვა. თანახმად თქმულებისა, რომ
„პატიება გამარჯვების მოვალეობაა“, პატიოსანმა სარდალმა აპა-
ტია და ხსენებული თვის მეცხრამეტე დღეს [1628 წ. 18. IX.]
[აბაზა] გამოიყვანა ციხიდან და ფაშად-შაჰის ციხე უწინდებურად
ისლამის ლაშქრის ხელში გადმოვიდა. იქიდან ახალციხეში გაგზავ-
ნეს კაცი და ისიც დაიპყრეს. (II, 409-410).

**ერევანში სამეფო გალაშქრების მოკლე მიმოხილვა, თავრიზისა
და ანის მხარეთა აოხრება და 1044 წლის კურთხეული რამაზუნის**

პირველში, შაბათ დღეს [= 1635 წლის 18. II] [სულთნის]
უაფგუსტოესი გამგზავრება

...ყარსის გზით გაემგზავრნენ ერევნისაკენ, გადასერეს გზები და კეთილად დაბანაკდნენ ერევნის ახლო. შემთხვევით ჯარისკაცთა სავალი გზა სწორედ ციხეზე გადიოდა. ამდენად მნელად [გასავლელი] ადგილები იყო და ციხიდან თავის არიდება, ესე იგი, ძლევამოსილ [ჩვენს] ჯარის ნაწილებს ცოტა ოდნად შორ მანძილზე განდგომა არ შეეძლოთ. ამიტომ ციხიდან ყიზილბაში გამლიერებით ისროდა ქვემეხებსა და ზარბაზნებს. თვითონ [ყიზილბაში?] ბედნიერი ფაქციის ძლევამოსილობის [შესახებ] ცნობებს მიიღებდა, გაიქცეოდა და მოუსვამდა. მაგრამ ჩვენი ბედნიერი ფაქციის იოტისოდნად არ შეიცვლიდა ნირს: მშვიდად, დინჯად და ფაქციის მხარეზე იერითა და სიმტკიცით კეთილინება თავის სამეფო კარავში დაბანაკება.

ზ ა ნ გ ი ს წ ყ ა ლ ზ ე გ ა დ ა ს ვ ლ ა , ფ ა დ ი მ შ ა მ ა -
ც ე . ციხესთან ახლოა მდინარე ზანგი*, რომელიც დიდი მდინარეთაგანია. იმ დროს ძლიერ ადიდებული იყო. ხიდის გაკეთების შესაძლებლობა არ იყო. ამიტომ მთელი ჯარი იძულებული შეიქნა ძალ-ღონე მოეკრიფა და ფეხით გადასულიყო. ბედნიერი ფაქციის მხარეზე ზემოთ მოხსენებულის შესაბამისად თავის თოხარიკ ცხენზე შემჯდარი ცდილობდა გადასულიყო მდინარეს. ამ დროს სამეფო

* نهر دیکي – მდინარე დიკი, ვფიქრობთ, გრაფიკულ დამახინჯებათა შედეგია. უნდა იყოს نهر دنگي ან دنگي, ე. ი. მდინარე ზ ა ნ გ ი , რაც გეოგრაფიულადც გამართლებულია. ჩვენ ამ ადგილას ყველგან دیکي ზანგად გავაზარინეთ (პირველ ა სოსთან წერტილია გამოტოვებული. მეორე ა სოს კი ქვემოდან აქვს მოწერილი ორი წერტილი ზედა ერთი წერტილის ნაცვლად).

ამალაში მიმავალი სოლაკთა რაზმიდან ერთი [მეომარი] მდინარის მნელად გასასვლელად ადგილს წააწყდა. ეს კეთილი კაცი – სოლაკი [მეფის მცველი] წყალმა წაიღო. ის ნამდვილად წყალს მიჰქონდა და ცხადი იყო, რომ დაიხრჩობოდა. დაინახა თუ არა ეს ბედნიერმა ფაქციის მხარეზე, გაჰკრა ცხენს დეზები და წყალწაღებულს შუა წყალში დაეწია. თავისი ბედნიერი მარჯვენა ხელი კისერში ჩასჭიდა სოლაკს და, თითქოს, ვაშლიაო, კურთხეული ხელით დაიჭირა და წელიდან ნაპირს გამოიყვანა. მას ხელიდან არ უშვებდა და ვიდრე სამშვიდობოს არ გამოიყვანა. მისთვის ხელი არ მოუშორებია. როცა სოლაკმა ფეხი მიწას დააბიჯა, ბედნიერმა ფაქციის მხარეზე ხელი, ერთი მუჭა ოქრო აჩუქა და, ამრიგად, სოლაკი ორგვარად გააცოცხლა. ერთი ისა, რომ დახრჩობას გადაარჩინა და მეორე – უწყალობა შეუდარებელი სიმდიდრე, რომელიც სიკვდილამდე [საკმარისი იყო]. ამოდენა ისლამის ჯარმა, რომლის სიმრავლე და ზღვარი ყოველგვარი აღრიცხვის გარეშეა, ყველამ ერთად შეძახილებით ქება-დიდება აღავლინა ზეცაში. ამის გამო ისლამის ჯარში

დიდი ყიჟინა და ვიშვიში ატყდა; ბევრს მდინარე ზანგის ოდენა ცრემლი წამოუვიდა, ბევრმა ქული მოიხადა და აღთქმა და ფიცი დადვა, რომ ფაღდისათვის თავსა და სიცოცხლეს შესწირავდა. იმ სადგურიდან საქმეში გამოცდილთაგან და წარჩინებულთაგან რამდენიმე პირი წავიდა და სამეფო ჯარისათვის ბანაკისა და ბედნიერი ფაღდის სამეფო კარვის მოსაწყობად შესაფერისი ადგილები დაათვალიერა: მეორე დღეს ადგნენ და შერჩეულ და დანიშნულ ადგილებზე კარვები გამართეს. შემდეგ ბედნიერმა და გამარჯვების საყრდენმა ფაღდისმა ჯარის ნაწილები დარაზმა და მწყობრში ჩააყენა. ისეთი ზინეთი იყო და იმოდენა ძლიერებისა და გამარჯვების ნიშანი [ჩანდა], რომ შორსმჭვრეტელ ზეცას ამის მსგავსი არაფერი უნახავს. [ფაღდისი] ბედნიერ საათს სამეფო კარავში შებრძანდა. შემდეგ გადაუდებლივ და დაუყოვნებლივ დააწყებინეს სანგრების თხრა. [ძალების განლაგებულობა ასეთი იყო:] რუმელიის ეძალეთის [ბეგლარბეგი] ვეზირი ჯანფულადზანდე მუსტაფა ფაშა¹⁰¹, თავრიზის სამსახურში მყოფი და მარჯვენა ფალანგის ჯარით აღნიშნული ეძალეთის ვაზირი, ვეზირი გურჯი მეჰმედ ფაშა და ამ ორ დიდ სანგარს შორის დიდვეზირი გულადი მეჰმედ ფაშა და აწინდელი დიდვეზირი, ბედნიერი და ღირსეული ვეზირი, მისი აღმატებულება მუსტაფა ფაშა, რომელიც იმ დროს გააპატიოსნეს იანიჩართა აღა¹⁰²ს თანამდებობაზე დანიშნით; ციხის ერთ კუთხეში საპირისპირო სანგარი გააკეთეს და ოცი დიდი ზარბაზ-

ნით დღედაღამე მტერს მოსვენებასა და საშველს არ აძლევდნენ; ისეთი დიდი შეუპოვრობითა და თავგამოდებით ურტყამდნენ, რომ ამაზე უფრო მეტის წარმოდგენა არ შეიძლება. მართლაც, მუსლიმმა გმირებმა რამდენ სიტყვით უთქმელ მხნეობასა და თავდადებას არ მიმართეს. ბედნიერი ქვეყნის თავშესაფარი ფაღდისი რუმელიის ფალანგზე მდებარე სანგარში თავიანთი ბედნიერი ფეხით რამდენიმეჯერ შებრძანდა და მისთვის სასურველი ზარბაზანი თავად ამოიღო ნიშანში და გაისროლა. ის მუჭა-მუჭად ურიგებდა ოქროს ამ ადგილას მყოფ მუსლიმ გმირებს, რომლებიც გაამდიდრა და გააბედნიერა, რაც შეეხება იმას, ფაღდისი რომ [ბრძოლის დროს] კისრულობდა. არც ისტორიაში ნახულა და არც ვინმესგან გაგონილა, რომ სახელოვანი ფაღდისი სანგარში ჩავიდეს ან ზარბაზანი ნიშანში ამოიღოს. და რუმელიის ფალანგის ქვემოთ კიდეც არზრუმის ბეგლარბეგი ქურუქ აჰმედ ფაშა¹⁰² რამდენიმე ზარბაზანს უმიზნებდა იმ არამზადა მტერს. რომელიც ციხის ქონგურებიდან ჩანდა და შეუწყვეტლივ ურტყამდა ქონგურებსა და სათოფურებს. ჭკუამახვილი და საქმეში გამოცდილი დელი ჰუსეინ ფაშის¹⁰³ სახელით ცნობილი კაფუდან ფაშა, რომელიც განთქმული „ულემმა“ თავანი იყო, მაღალი გორაკიდან შიდა და გარე ციხეს მშჰურ ზარბაზნებს ურტყამდა. იმდენ გულმოდგინებასა და თავდადებას იჩენდნენ, რომ ქონგურებზე, სათოფურზე ან ციხის ქურბში

რა წამსაც გამოჩნდებოდა ყიზილბაში, [უბრალოდ] თითის აწევასაც ვერ მოასწრებდა. მურთაზნ ფაშა¹⁰⁴ ქვედა ბოლუქის სიფნ-ჰნებთან და აღაებთან ერთად თოფრაკ-ყალასკენ საყარაულო სამსახურს ეწეოდა. მისი აღმატებულება ვეზირი მუსსა ფაშასა¹⁰⁵ და მისი აღმატებულება ქენან ფაშას¹⁰⁶ უზენაესი კარის მუთეფერ-რიკაებთან ერთად მისი უდიდებულესობის ქვეყნის საფარველი ფნდიშჰის სამეფო კარვის დაცვა ჰქონდათ დავალებული. თითო-თითო ღამეს, მორიგეობით მაგ სამსახურს ასრულებდნენ. ასეთი მისაღები და შესანიშნავი წესითა და რიგით დღედაღამე რომ გულმოდგინებითა და თავდადებით მუშაობდნენ, მეცხრე დღეს ალყაშემორტყმულმა არამზადა ყიზილბაშებმა და მაგათ, ვითომ, ხნებმა – უბედურებმა პატიება ითხოვეს და უზენაესი ხელისუფლების სადავეების მპყრობელს და ეპოქათა ფნდიშჰს მიაშურეს შეწყნარებისათვის შაჰის მსროლელთა ნაწილის ალა მირ-აზდ-ულ ფეთთჰ ალნ დილაადრიან ფნდიშჰს ეახლა და თაყვანისცა. ოსმალთა კეთილი ადათის შესაბამისად მას მიაღწევს ძვირფასი [საპატიო] ხალათი და ნება დაერთო თავის ქვეყანაში გამგზავრე-

90

ბისა. უზენაესი ნებართვა მიენიჭა აგრეთვე ყველა იმათ, ვისაც სურვილი ჰქონდა ყიზილბაშთა ქვეყნებში წასვლისა. იმისათვის რომ ისინი [ყიზილბაშები] მშვიდობიანად გამგზავრებულიყვნენ და დაცული ყოფილიყვნენ ნადავლის მამებარი ისლამის ჯარისაგან, მათ მიუყენეს მასაჰიები და კორუჯიები [მცველები] და ასე გაამგზავრეს თავიანთ ცოდვილიან სახლებში. ერევნის ოლქის ხანმა და მის მიდამოებში ძალაუფლების პატრონმა ემირგუნე ხანმა ისურვა ფნდიშჰის სამსახურში ყოფნა და ასეთი პირობით გადასცა ციხე. ბედნიერ ფნდიშჰს გაუმართა ნადიმი, სადაც სპარსული წესის მიხედვით ჯემისებური სმა და ქეიფი იყო მოწყობილი. თავის-შესაძლებლობის შესაბამისი რაოდენობის ძღვენი და უხვი ქონება მიართვა. ბედნიერმა ფნდიშჰმა ძლიერ ისიამოვნა სპარსული ყაიდის ნადიმითა და მის საპატივცემლოდ გამართული ამ განუმეორებელი წეს-ჩვეულებით. [ფნდიშჰი] დიდი პატივისცემით მოეპყრო, ყოველნაირი მფარველობა გაუწია; თვით მას [ხნნს] პარმალ ჰალა ბის ეძალეთი უბოძა: ხოლო მის ქეთხუდას მურად აღას შამის ტრაბლუსის საბეგლარბეგო. (II, 430 და 435-438).

ერევნის აღების შემდეგ მომხდარი ამბების შესახებ

როდესაც სახელოვანმა ფნდიშჰმა ერევნის ციხე შემოიმტკიცა, წარჩინებულმა ვეზირმა მურთაზნ ფაშამ აღნიშნულ ციხეს ჩაუწერა ათი ათასი ყული, ხოლო თვითონ დაინიშნა მის ციხის-თავად. აღნიშნულ [ვეზირს] ჩააბარეს ყულის ჯარისათვის საკმარისი რაოდენობის სურსათ-სანოვაგე და ხაზინა. ციხე შეაკეთეს,

ზარბაზნებისაგან დანგრეული ადგილები ციხისა, როგორც რიგი და წესია, გაამაგრეს. ამ საქმეში, ან [ციხის რომელიმე] შენანგრევში იოტისოდენა ზიანი არ დაუტოვებიათ. (II, 438-439).

შეუდარებელი ვეზირის, მისი აღმატებულების ქენჯან-ფაშის მიერ ახალციხის დაპყრობა

გულადი ვეზირი, მისი აღმატებულება ქენჯან ფაშა იყო ღვთისმოსავი ადამიანი, რომელსაც ღვთისმოშიშობასა და კრძალულებაში მსგავსი არა ყავდა. [ამ] დაპყრობათა შემდეგ მას დაევალა ახალციხის აღება და საკმარისი რაოდენობის ჯარი მიეცა. მაღალი-აღლჯის შემწეობით მან გაიმარჯვა, ციხე დაქვემდებარებული-ადგილებით აიღო და გაიხარეს. (II, 439).

91

ქვეყნისსაფარველმა ბედნიერმა ფაშამშაჰმა თავრიზისაკენ გამგზავრება რომ ბრძანა

მას შემდეგ, რაც ერევნის ციხისათვის საბრძოლო მასალე-ბისა და ახალციხეში მიმავალი ჯარისათვის საომარი საჭურვლის მომარაგება დაამთავრა, ბრძანება გასცა სასწრაფოდ გამგზავრებულიყვენ თავრიზისაკენ. ერევნიდან აიყარნენ, ალვირები თავრიზის მიმართულებით გასწიეს და მეთექვსმეტე დღეს გულწარმტაც თავრიზში გამართეს კარვები. აღნიშნული ქალაქის ოთხივე მხარე, მისი კეთილნაშენი შემოგარენი, მისი მარჯვნივ და მარცხნივ მდებარე სამოთხისებური ადგილები ისლამის ჯარის შესევის შედეგად მიწასთან გასწორდა და ქვა ქვაზე აღარ დარჩა. ჯარისკაცებიდანაც არავინ არ იყო, რომ ნადავლი არ აეღო. მას შემდეგ, რაც ქვეყნისმპყრობელმა ფაშამშაჰმა დაათვალიერა თავრიზის მშვენება – ცის ტატნობზე თაღებით აღმართული სასახლეები და, განსაკუთრებით, შაჰის სასახლე-სადგომი, რომლის მსგავსი არსად იპოვება, გამოიცა ბრძანება იმის შესახებ, რომ [ყველაფერი ეს] იყოს მხოლოდ მტერზე გამარჯვებისა და მტრის განადგურების გამომწვევი მიზეზი და [ყველაფერი] მიწასთან გასწორდა. და საერთოდ ეს წარმტაცი ქალაქი – აზერბაიჯანის ეს დედაქალაქი, (სადაც სამ დღეს შეჩერდნენ) და მისი მიდამოები – მთლიანად განადგურებულ და აოხრებულ იქნა. შემდეგ გამობრუნდნენ და ერევნისაკენ გაემართნენ. [ამ დროს] ერევნის ველი წითელი და თეთრი ფერის სამეფო კარვებით, უთუოდ, საქვეყნო შურის გამომწვევი იყო. ამ ადგილას მისი აღმატებულების ვეზირი ქენჯან ფაშის შიკრიკი მოვიდა და ფაშამშაჰთან დაახლოვებულ პირებსა და სრულიად ისლამის ჯარს ახალციხის ციხის დაპყრობა ახარა. ამავე ადგილას დიდი ვეზირის მეჰედ ფაშის დიდ-ვეზირობის თანამდებობას არფალიკის წესით რუმელიის ეძლეოთიცი დაუმატეს და შეუერთეს. (II, 439-440).

შენიშვნები ქართული თარგმანისათვის

1. ბ ა ი ბ უ რ თ ი – არზრუმის ვილნიეთში სანჯაყის ცენტრი იყო. იგი მდებარეობს არზრუმის ჩრდილო-დასავლეთით 100, ხოლო ტრაპიზონიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით 90 კილომეტრზე. ჭოროხის ორთავე ნაპირასა და არზრუმისა და ტრაპიზონის შემაერთებელ გზაზეა¹.

2. სანჯაყი (თურქ. Sancak) – ‘დროშა’; ‘სადროშო’, რომელზედაც დაყოფილი იყო ვილნიეთი. სანჯაყ-ბეგი (Sancak beği) – სადროშოს, სანჯაყის მმართველი ბეგი.

2^ა. ბ უ რ ჰ ა ნ ა ლ ო ს უ ლ თ ა ნ ი ხ ა ლ ო ფ ა დ ი შ ა ჰ ი ს ძ ე – პ რ ო ფ. ვ ლ ა დ. მიწორსკის მიხედვით – სულთან ხალაის ძე, დარუბანდის დინასტიის შირვანის შაჰთაგანია, რომელიც ყიზილბაშთა მიერ დაპყრობილ შირვანზე გაემართა და ბრძოლა დაუწყო ალკას მირზას (იხ. ქვემოთ შენ. 6. ბურჰანის შესახებ და.: И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI-XVII веках წიგნში Сборник статей по истории Азербайджана, გვ. 267-268; В. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда X-XI веков, мосკოვი, 1963, გვ. 174). ო. ევენდიევის მიხედვით ბურჰან ალ-ო ხალაილულლან II-ის შვილია, რომელიც შარვანშად იყო 1548-1551 წწ. (იხ. О. А. Эфендиев, Образование азербайджанского государства сефевидов в начале XVI века, ბაქო, 1961, გვ. 133).

3. შ ა ჰ ა ლ ო ს ო მ ა ლ ო – სეფიანთა ირანის შაჰი 1502-1524 წლებში.

¹ კანტუს-ულ-ნაჰმ, I, 1280. იხ. აგრეთვე EI, I, 614. მიუხედავად ჩვენი დიდი სურვილისა, ქართულ თარგმანში რამდენიმე საკუთარი სახელი და ტერმინი უშენიშვნოდაა და განუმარტებელი დარჩა, ეს იმიტომ, რომ სათანადო სპეც. ლიტერატურა თბილისის წიგნთსაცავებში არ აღმოჩნდა, ხოლო იმ ხანებში მივლინებით გამგზავრება ვერ შევძელით. აქვე მინდა აღვნიშნო ისტ. მეცნიერებათა კანდიდატის ნოდარ შენგელიას დაუზარებელი და თავაზიანი დახმარება, რომელიც მან გამიწია ამ შრომის წარმოებაში გადაცემისას ჩემი თბილისში არყოფნის დროს (1963 წ. ზაფხული). მან მანქანაზე გადააბეჭდვინა ამ შრომის შენიშვნები და დაურთო ისინი თარგმანის ტექსტის სათანადო ადგილებს.

3^ა. შ ა ჰ რ უ ხ - ი – ბურჰან ალ-ის ბიძაშვილი, სულთან ფარრუხის ძე. შარვანშად იქნა აღზევებული ბურჰან ალ-ის მცირეწლოვანობის გამო (В. Ф. Минорский, დასახელებ. ნაშრომი, გვ. 174; И. И. Петрушевский, Ширван при последних ширваншахах, Сборник статей по ист. Азербайджана, 265).

4. შ ა ჰ ა ლ ო ს ო მ ა ლ ო – შ ა ჰ ა ლ ო – სეფიანთა ირანის შაჰი 1524-1576 წლებში.

5. შ ე მ ა ხ ა , შამახი, შამშახია – ქალაქი თანამედროვე აზერბაიჯანში. შირვანის სახანოს დედაქალაქი (იხ. EI, IV, 412; აგრეთვე: В. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда. X-XI веков, გვ. 30, 38. 106-107, 118, 164, 172 და სხვ.).

6. ა ლ კ ა ს მ ი რ ზ ა – ფეჩევი (I, 267-288) ალკას მირზაზე მოგვითხრობს 954 (1547-1548) წლის ამბებში: შაჰ-თამაზის უმცროსი

ძმაა, რომელიც შირვანის მმართველი (ვალნ) იყო. ზოგი მისი მოქმედება შაჰ თამაზის სურვილების საწინააღმდეგო იყო და ამიტომ, როცა გაიგო, რომ მან ჯარი დაძრა შირვანისაკენ, ალკასი თავისი ამალის რამდენიმე წევრთან ერთად გაიქცა და შირვანის სამფლობელო დატოვა. ყივჩაყთა ველის გავლით ის ჩავიდა ყირიმს, საიდანაც გაემგზავრა ოსმალეთში და ბოსფორში ამოყო თავი. სულთანმა ალკასი დიდი ზეიმითა და პატივით მიიღო, ძალიან უხვად დაასაჩუქრა, როგორც ოქრო-ვერცხლით, ისე ყოველგვარი სამოსლითა და საპატუიო ხალათებით. ალკას მირზამ შემდეგ დაიწყო საჩივარი თავის ძმაზე და ფადიმშაჰი შაჰ-თამაზთან სალაშქროდ წააქეზა.

ვალნ ეფენდი წერს, ამბობს ფეჩევი, რომ მარტო სულთნის მეუღლის მიერ ნაჩუქარი საქონლის ღირებულება 10.000 ოქრომდე იქნებოდაო. (ფეჩევის „ვალნ ეფენდი, ცხადია, ცნობილი თურქი ისტორიკოსი, „ნუსრეთნამეს“ ავტორია, რომელიც 1599 წ. გარდაიცვალა). საინტერესოა, რომ ფეჩევის საკმაოდ დაწვრილებით აქვს ჩამოთვლილი ალკასისადმი მიერთებული საჩუქრები, რომელიც ძლიერ მრავალფეროვანია და ძვირფასიანი; და ბოლოს შენიშნავს, რომ ასეთი ოდენობისა და ხარისხის საჩუქარი თვით ფადიმშაჰისათვისაც იქნებოდა საკადრისო. ფეჩევი ამასთანავე ერთად ამბობს, რომ ეს იყო გაუმართლებელი ხარჯი, გაღებული იმ კაცზე, რომელიც აქ მოვიდა არა სუნიტების ხათრით, არამედ თავისი თავის გადასარჩენად.

გაცემულ იქნა ბრძანება ლაშქრობისათვის გასამგზავრებლად. ალკასი რამდენიმე დღით ადრე გააგზავნეს. ულამა ფაშა, რომელიც

96

ყიზილბაშთა ტერიტორიაზე დიდხანს იყო ნამყოფი, ძლიერ საზრიანი და მოხერხებული კაცი იყო, ბოსნიაში ვალნს თანამდებობისაგან გაათავისუფლეს, დაუნიშნეს ალკასს ლაღლად, უბოძეს არზრუმის ვილნიეთი და თან გააყოლეს მას. ალკას მირზაზე იხ. აგრეთვე: И. И. Петрушевский, Азербайджан в XVI-XVII веках в „Сборнике статей по истории Азербайджана“, 266-267; В. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда X-XI веков, მოსკოვი, 1963, გვ. 174; *أوليا جلیلی*, II, 295.

7. ა რ ფ ა ლ ი კ ი (თურქ. arpa ქერი + აფიქსი hk, arpahk – „ქერისა, საქერო“) აქ ნიშნავს („ქერის ფულს“. არფალიკი ფეოდალური სისტემის დროინდელი ტერმინია და ეწოდება იმ ადგილმამულს, რომელიც ებოძებოდათ ლაშქრობაში ცხენოსანი ჯარით მონაწილე სიფაჰებსა და სხვა დიდ მოხელეებს, როგორც დამატებითი შემოსავლის წყარო ცხენების გამოსაკვები ქერის საფასურის სახით. შემდეგში საარფალიკო მამულის შემოსავალი, ნაღდად თუ ნატურით, ეძლეოდათ დამსახურებულ სახელმწიფო მოღვაწეებსა და მაჰმადიანთა სწავლულებს – ულემებს („ულემს), უკვე როგორც საცხოვრებელი სარჩო, ულუფა. ქართულ წყაროებში არფა-

ლიკის შესატყვისი „სარჩო“ უნდა იყოს. ეგნატაშვილი ბერის „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“, მაგალითად, ნათქვამია: „და მაშინ გაუგზავნა ბატონმა თეიმურაზ ხონთქარსა კაცი, შეეხვეწა და სთხოვას არჩო. ხ ხონთქარმა სხვა ველარა გააწყობა და მისცა გონიასა და ახალციხესა და გარემემო მისსა მამული სარჩოდ“ (ხაზი ჩვენია. იხ. „ახალი ქართლის ცხოვრება“ აკად. ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით, გვ. 145¹⁹⁻²³). ან კიდევ, ხონთქარმა იბრწინა „მოსცას არჩოდ სანჯახები“ (იქვე, გვ. 147¹⁴⁻¹⁵). ი. თბილელსაც აქვს ამის შესახებ: „სხვაც გვიბოძა მამულები, სარჩო – კარგი სანჯახები“ (დიდმოურავიანი, გ. ლეონიძის რედაქციით, გვ. 58, 429) და სხვაგან. არფალიკზე უფრო დაწვრილებით იხ. EI-ში E. Giese-ს წერილი, ტ. I გვ. 477; M. Z. Pakalin, Ostmaul tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü, I, გვ. 84-87.

8. ყიზილბაში – თურქული კომპოზიტი (kizil – “წიელი” და baş – “თავი”); ნიშნავს „წითელთავ“-ს. ასეთი სახელი შეერქვა ირანის სეფიანთა შაჰების ქვეშევრდომებსა და, უმთავრესად მაინც, ჯარებს, რომელნიც წითელი ფერის თავსაბურავს ატარებდნენ. ზოგიერთი თურქი ისტორიკოსი, მაგალითად, მუსტაფა ნაჰმ (გარდაიც. 1716 წ.) kizilbaş-ის ნაცვლად ხმარობს sürh-i ser-ს³,

³ M. N. Özön. Edebiyat ve toukid sözlüğü, ანკრა, 1854, გვ. 162.

რაც სპარსულად იმავე „წითელთავ“ს ნიშნავს كزىل (წითელი, ხოლო سر “თავი”). შემდეგში ყიზილბაში-ს საერთოდ შეერქვა უკვე ყველა შიიტური გაგების ისლამის მაღიარებელს (შინ-ელთა სექტას)⁴.

9. ლაღ მუსტაფაშა. თვით იბრ. ფეჩევის საინტერესო ბიოგრაფიული ცნობები აქვს ლაღ ფაშაზე თავის „თარბ“-ში: იგი ბოსნიელი სოკოლოვების გვარიდანაა, ძმად ვეზირი ხუსრე (ხოსრო) ფაშისა. შემდეგ აღნიშნულია, რომ პირადი ნიჭის წყალობით მან გაიკვლია გზა სასახლეში ჯერ მნრწხორობისა, შემდეგ კი ჩამწაგირბამის თანამდებობის მისაღებად (სასახლეში საკუთარნი არიო საქმეთა უფროსი). შემდეგ სანჯახებეგობა მიიღო და მერე ფაღიშთან ლაღს თანამდებობაზე აიყვანეს და სელმ უფლისწულის აღზრდა მიანდევს. ფეჩევი ამბობს, რომ ლაღ ფაშა ამის შემდეგ დიდი ხრიკებისა და ფანდების ქსელს აბამდა სასახლეში, ცდილობდა ტახტი მის აღზრდილს სელმს რეგობდა და არავითარ შემთხვევაში სხვას არა. დარწმუნებული იყო, რომ, თუ ამას მიაღწევდა, დიდვეზირობის თანამდებობა მას არ აცდებოდა. მაგრამ „ხარბს მოაკლდესო“ ნათქვამია და მასაც ამ თვალსაზრისით ცხოვრებამ არ გაუმართლა. შემდეგ ლაღ ფაშა რიგ-რიგობით ვანის, არზრუმის, ჰალაბის (= ალეპო), შემდეგ (8 წელიწადს) დამასკოს ბეგლარბეგი იყო. მან ვეზირობის წოდება მიიღო და კვიპროსის დასაპყრობად გაგზავნილი ლაშქრის სარდლად დაინიშნა. ლაღ ფაშა ხელმძღვანელობდა ირანელებთან ლაშქრობებს. არც

ერთ სარდალს არ მიუყენებია ყიზილბაშთათვის იმდენი ვნება, რამდენიც ლწლწ ფაშამ⁵.

სიჯილ-ი ოსმან-ს ავტორი მ. სურდჰან ი. ფეჩევანს გარდა სხვა წყაროებიც აქვს გამოყენებული და ზოგ რამეში ავსებს ფეჩევანს ცნობებს:

მუსტაფა ფაშა, მეტსახელები: ლწლწ, ყარა – ბოსნიელი სოკოლოვიჩების გვარეულობიდანაა. სასახლეში მას მიენდო უფლისწულ სულთან სელმის აღზრდა, მისი ლაღობა (აქიდანაა ქართულ წყაროებში რომ მარტივად ლწლწ ფაშად იხსენიება). ამ დროს ვეზირის წოდების მინიჭებას რომ ელოდა, გაგზავნილ იქნა ყარაფუზლას

⁴ Б. З а р и н а з а д а , Фарс дилиндэ азербачан сезлэри (Сəфəвилəр дєвру, ბაქო, 1962, გვ. 357-358.

⁵ იხ. راجع إلى س. ج. I, გვ. 442 და II გვ. 20.

98

სანჯაყბეგად. შემდეგ თემეშვარის ბეგლარბეგობა მიიღო. შემდეგ რიგრიგობით მან მიიღო ჯერ ვანის, არზრუმისა და შემდეგ ალექსანდრის თანამდებობა. შემდეგ რვა წელიწადს დამასკოს ვანლი იყო. შემდეგ ვეზირის რანგით იემენის სარდალად დაინიშნა. მიიღო მეექვსე რანგის ვეზირის წოდება. დაინიშნა კვიპროსის ლაშქრის სარდალად. ირანთან ომებშიც სარდალად ეგ იყო. შემდეგ მეორე ვეზირის წოდება მიიღო და 988 წლის ჯუმდ-ლ-ნხირის ხუთში ან, შეიძლება, ოცდასამ რიცხვში (=1580 წ. 18. VII, ან 5. VIII.) გარდაიცვალა. ედუბის ჯამეს ეზოშია დასაფლავებული (სტამბოლში). რუსთან და მეჭმედ სოკოლოლი ფაშებს ძლიერ ეშინოდათ მისი ოინებისა. ფარჰად ფაშის შვილები მისი გერეები არიან⁸.

ლწლწ მუსტაფა ფაშის სამხედრო და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობისა და მისი ბიოგრაფიის შესახებ ბევრი ცნობა აქვს ცნობილ ორიენტალისტს იოსებ ჰამერს თავის „ოსმალეთის იმპერიის ისტორიის“ II ტომში⁷. საინტერესოა ლწლწ მუსტაფა ფაშაზე აგრეთვე აზრი აკად. ე. თაყაიშვილისა, რომელიც შემდეგს წერს: „XVI საუკუნეში სპარსელები და ოსმალები სამკვდრო-სასიცოცხლოდ ებრძოდნენ ერთმანეთს სამცხე-საათაბაგოს დასაპყრობად. სპარსეთში ამ დროს მთავრობდნენ შაჰ თამაზი და (შემდეგ) ხუდაბანდა, ოსმალეთში კი სულემან დიდი, შემდეგ სელმ მეორე და ბოლოს მურად მესამე, რომელსაც ჰყავდა შესანიშნავი სარდალი ლწლწ ფაშა. ეს ლწლწ ფაშა 1578 წ. საქართველოში მოვიდა დიდი ჯარით, საქართველოს მთავრებმა ბრძოლა ვერ გაუწიეს და დამორჩილება ამჯობინეს“⁸. უნგრელმა ისტორიკოსმა პროფ. ლ. ფეკეტემ დაბეჭდა სიძნკათის დამწერლობით შესრულებული და სტამბოლის თოფკაფის სასახლის მუზეუმში დაცული ერთი დოკუმენტი, რომელიც ლწლწ ფაშას განეკუთვნება და შეიცავს საყურადღებო ცნობებს ამ მხედართმთავარზე⁹.

თურქეთის საისტორიო საზოგადოების ორგანოში თურქმა მეცნიერმა შერაფეთინ თურანმა 1958 წ. დაბეჭდა დიდი გამო-

⁶ სიჯილ-ი ოსმანი, IV, 377.

⁷ J. v. Hammer, GOR, II, გვ. 472-503.

⁸ სამი ისტორიული ქრონიკა, გამოცემული ე. თაყაიშვილის მიერ. თბილისი, 1890, გვ. 129-130.

⁹ L. F e k e t e , Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung, I, ბუდაპეტი, 1955, გვ. 394.

მენტები ლაღლ მუსტაფა ფაშის შესახებ¹⁰. ავტორი საკმაოდ ვრცლად განიხილავს ლაღლ ფაშის მოღვაწეობას, მოჰყავს მრავალი დოკუმენტური¹¹ და ნარატიული ხასიათის მასალა და საინტერესო განზოგადოებები აქვს. პირველ თავში მოთხრობილია მუსტაფა ფაშის ლაღობა და ამ დროს მისი როლი სულთნის ტახტის დასაკავებლად უფლისწულთა შორის გაჩაღებულ ჭიდილში. მეორე თავში განხილულია ლაღლ ფაშის სანჯაყბეგობისა და სხვადასხვა ადგილას მისი ბეგლარბეგობის ამბები. შემდეგ, მესამე თავში ლაღლ პარაკია მისთვის ვეზირის წოდების მინიჭებისა და იემენში ლაღლ-რობის დროს სარდლობაზე. მეოთხე თავში განხილულია ლაღლ ფაშის გაღაშქრება კვიპროსის დასაპყრობად. მეხუთე და უკანასკნელ თავში ავტორი გვიყვება ლაღლ ფაშის ირანში გაღაშქრებაზე. ამ გაღაშქრების ცენტრალური მომენტი – ეს არის 1578 წელს საქართველოში, ჩილდირის ველზე მომხდარი დიდი ხოცვა-ჟლეტა ოსმალებსა და ირანელებს შორის, გაიმარჯვეს ოსმალებმა, რომლებიც აქედან გაემართნენ თბილისისაკენ, ადვილად აიღეს იგი და შემდეგ შეესივნენ შირვანს¹².

ლაღლ ფაშის „მოღვაწეობა“ საქართველოში ქართული მატანის მიხედვით: (ლაღლ ფაშამ) „ამოწვევითა სამცხე“, „მოადგა მგელციხეს“, „მუხრანს დადგა“, „გორი გაამაგრა“, „მას გადასცა დაუთხანმა ქართლის ციხენი“, „მან კარი აღაშენა“¹³, შდრ. აგრეთვე: ქსა ორას სამოცდა ექვსა ლაღლ-ფაშა გამოვიდა, რომელი-არს ლაღლ გამზრდელი ხუანთქრისა¹⁴.

9^ა. ყაზავათ-ი ← არაბ. غزوات – მუსლიმთა საღვთო ომი (შდრ. ქართულში ყაზავათ – ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი, I, თბ., 1948, გვ. 515).

10. არნაბუდ-ი – იგივე არნაუდ-ი, არნაუტი. თურქულ წყაროებში და თანამედროვე თურქეთშიც ბალკანეთის ალბანელები არნაუდების სახელით არიან ცნობილი. ალბანეთს თურქები ეძა-

¹⁰ Dr. Şerafettin Turan, Lala Mustafa Paşa hakkında notlar ve vesikular. Türk Tarih Kurumu. Belleten. ტ. XXII, № 85-88. ანკარა, 1958, გვ. 551-593.

¹¹ იხ. იქვე სრულად მოტანილი ლაღლ ფაშისადმი მიწერილი ჰუკუმები, გვ. 565, 566, 569 და სხვაგანაც.

¹² Turan, დასახ. ნაშრომი. გვ. 581-593.

¹³ ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი.. პროფ. ს. ყაუხჩიშვი-

ლის მიერ, თბილისი, 1959. გვ. გვ. 372, 523, 524, 526, 372, 522, 523, 372, 525.
¹⁴ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, IV, 277.

100

ხიან Arnavutluk-ს, რაც ს ა ა რ ნ ა უ დ ო ს ნ იშნავს. ამ შემთხვევაში ფეჩევენი არნაუდთა ტომს არ უნდა გულისხმობდეს. ირკვევა, რომ ქართულში არნაუდი || არნაუტი საერთოდ ჯ ი უ ტ ს ა და თ ა ვ ნ ე - ბ ა კაცს ნიშნავს. ცხინვალელი მოქალაქის გ. ჩოჩიევის მოწმობით არნაუტი ქართულში თ ა ვ ნ ე ბ ა კაცს ნიშნავს. „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ არნაუტი ასეა განმარტებული: 1. ისტ. ბალკანეთის ალბანთა თურქული სახელწოდება, 2. გადატ. კერპი, ჯიუტი, უსაქციელო (შდრ. აგრეთვე: J. W. Redhouse, A. Turkish and English Lexicon, სტამბოლი, 1921, გვ 74).

11. მ უ ს ნ ფ ა შ ა „ცნობილი ყოფილა ყიზილ აჰმედლუ-ს მეტსახელით. დაწინაურების, შედეგად ბეგი გახდა. შემდეგში არზრუმის ბეგლარბეგის თანამდებობა მიიღო. მაგ მხარეში სიდარბაისლე და პატივისცემა ვერ დაიმსახურა. მოკლულ იქნა საქართველოდან რომ მიემგზავრებოდა 951 წელს“ (=1544-1545)¹⁵. ასეთია მუსა ფაშის შესახებ მოკლე ცნობები „სიჯილის“ ავტორისა. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ცნობა სავსებით ემთხვევა ი. ფეჩევის თხრობას იმ ნაწილში, სადაც ფეჩევი ამბობს: „რამდენიმე ათას წყეულ ქართველ არნაუდთაგან არზრუმის ბეგლარბეგს მუსა ფაშას მოულოდნელად დაესხა თავს, მოჰკლა ისიც და ბევრი ისლამის სარწმუნოებისათვის მეზრძოლი გმირიც“¹⁶. ოღონდ „სიჯილის“ ავტორის თარიღი განსხვავებულია ფეჩევის თარიღისაგან. ამ შემთხვევაში ფეჩევის თარიღი – 955 წ. (1548-1549) უფრო სანდო უნდა იყოს, ვიდრე „სიჯილის“ 951 წელი (1544-1545).

12. ბ ა რ ა კ ა ნ ის ც ი ხ ე – იხ. „გურჯისტანის ვილნიეთის დიდი დავთრის“, III; ფ ა რ ა კ ა ნ ი (ციხე-ქალაქი), გვ. 505, 568.

13. ბ ა ნ ა კ ის ც ი ხ ე – იხ. „გურჯისტანის ვილნიეთის დიდი დავთარი“, III, გვ. 560 (ფანაკი).

14. ს ა მ ა ლ ა რ ის ც ი ხ ე . შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს ის გეოგრაფიული პუნქტია, რომელიც „გურჯ ვილ დიდ დავთარში“ **صافرو** -დარის აღწერილი. იხ. „დავთარი“, III, გვ. 355 (შდრ. აგრეთვე იქვე, გვ. 413 და 594).

15. ა ხ ა ს ც ი ხ ე – გვხვდება აგრეთვე „გურჯ. ვილნიეთის დიდ დავთარში“ (იხ. წ. III, გვ. 593-595). 1923 გამოცემულ „საქ. ისტორიულ რუკაზე“ საურმეთის სამხრეთ-დასავლეთით აღნიშნულია ა ხ ა . „ვეროპული რუსეთის სპეც. რუკაზე“ ა ხ ა იდ¹⁷ის დასავლეთითაა ნაჩვენები.

¹⁵ სიჯილ-ი..., IV, 521.

¹⁶ ი. ფეჩევი, აქვე, გვ. 26-27.

16. აჰმედ ფაშა, მეორე ვეზირი – სიჯილ-ის ავტორის მიხედვით „აჰმედ ფაშა ეროვნებით არნაულია (ე. ი. ბალკანეთის ალბანელი). ცნობილი ყოფილა მეტსახელით ყარა; ძმა ცნობილი რუსთემ ფაშისა. აღზრდა მიიღო სულთნის სასახლეში. აქვე მიიღო კაფუჯი-ბაშის თანამდებობა, შემდეგ იანიჩართა აღა გახდა. 936 წ. (1529-1530) სამსახურიდან გათავისუფლდა. შემდეგ რუმელიის ბეგლარბეგობა მიიღო. შეირთო სულთნის ქალიშვილი ფატმა. შემდეგში ვეზირის რანგში იქნა აყვანილი და წლების განმავლობაში მეორე ვეზირის თანამდებობაზე იყო. 960 წ. (1552-1553) დიდ ვეზირად დანიშნეს, ხოლო 962 წ. (=1554-1555) იგი მოჰკლეს“¹⁷. ეს აჰმედ ფაშა ფერეფისთანაც და „სიჯილ“-შიაც მეორე ვეზირის თანამდებობით იხსენიება¹⁸.

17. **يمنيچري** – (თ. y e n i ç e r i) ქართულში იანიჩარად, ან, უფრო ადრე, ძველი თურქული ფორმის დაცვით, ენგიჩარად (იანგიჩარად) არის გადმოსული. იანიჩარი სიტყვასიტყვით „ახალ ჯარს“ ნიშნავს. იანიჩარი – ოსმალეთის სახელმწიფოს რეგულარული ჯარია, სულთან ორხანის მიერ შექმნილი 1330 წელს და სულთან მაჰმუდის მიერ გაუქმებული 1826 წელს.

18. **غربا** – ღურება (← არაბ. **غريب** – მრავლ. **غربا**) ცხენოსანი ჯარი, რომელიც გამაჰმადიანებულ უცხოელთაგან იყო შედგენილი. **بلوك** – ბრლუქი-“ასეული“←თურქ. **böl** –ზმნიდან—**bölük** „განაყოფი“, „ნაწილი“, „სამხედრო ნაწილი“ (შდრ. რუს. პოლკ-ი ღურებას ჯარი ორი ბოლუქი იყო – დესნარ (არაბ.) „მარცხენა“ და დემინ (არაბ.) „მარჯვენა“^{18a}.

19. თორთუმი – ჰამერის რუკაზე, მაგალითად, აღნიშნულია, ოლთისის (Olti) სამხრეთით, თორთუმის წყალთან ახლო (Tortum)¹⁹. დიდვეზირი აჰმედ ფაშა საქართველოში რომ სალაშქროდ გამოემგზავრა, პირველად თორთუმის ციხე აიღო „დიდი ბრძოლით“. ვახუშტის ყველგან თორთომი აქვს. თორთუმ ფორმა თურქულ წარმოთქმასთანაა შეგუებული (თურქულში, როგორც წესი, ღია ბაგისმიერი „ო“ პირველი მარცვლის შემდეგ ვიწრო „უ“-ს გვამლევს): თორთომის მდინარე, თორთომის ხეობა, ციხე თორთომისა

¹⁷ სიჯილ-ი... I, 198.

¹⁸ იხ. აქვე, გვ. 27.

^{18a} GOR II, 241; M. Z. P u k a l i n , Osman tarih deymleri ve terimleri sözlüğü, I. 680-681.

¹⁹ იხ. GOR II, 304 და 305 გვერდებს შუა მოთავსებული რუკა.

და სხვ²⁰. თორთუმ სახელი ამჟამადაც შენარჩუნებული აქვს ამ ძველ პუნქტს²¹. შამს-ედ-დინ სანბ-ს მიხედვით: თორთუმი არზრუმის ვილაიეთსა და სანჯაყში, მის ჩრდილოეთ ნაწილში მდებარეობს და სახელი თორთუმის წყლისაგან დაერქვა. სამხრეთით უძველეს თვით არზრუმი, სამხრეთ-აღმოსავლეთით – ზასიანი, დასავლეთით

ბაიბურთი, ხოლო ჩრდილოეთითა და ჩრდილო-აღმოსავლეთით – საქართველო²².

20. ნ ი ხ ა ხ ი . ი. ფერევის „ისტორიის“ დაბეჭდილ ტექსტში ამ ადგილას წერია نجا، რაც ნ ი ჯ ა ჰ -ად შეიძლება წავიკითხოთ; მაგრამ ნიჯაჰ ნაჯაჰ და მისთანათა სახელით სამხრეთ საქართველოში შესაბამის ტერიტორიაზე გეოგრაფიული პუნქტი არ არის. სამაგიეროდ სპეციალურ რუკებზე თორთომიდან აღმოსავლეთით, დაახლოებით თორთომსა და ოლთისს შუა აღნიშნულია პუნქტი Нихах-ი. ამდენად, ი. ფერევის ნ ი ჯ ა ჰ -ი კორექტურული შეცდომაა, ან ტექსტის გადამწერის მიერ უყურადღებობით აღრევა დიაკრიტიკული წერტილებისა – მეორე ასოზე ქვევით დაუსვამს წერტილი, ხოლო მეოთხე ასო კი უწერტილოდ დაუტოვებია. სწორი ფორმა, რომელიც რამდენიმე რუკით დასტურდება, იქნება – نجاخ ნიხახ-ი²³. შამს-ედდინ სამის ენციკლოპედიის მიხედვით ნ ი ხ ა ხ -ი (نجاخ) თორთუმის ყადა-ს ცენტრია მდინარე თორთუმზე და არზრუმიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით 45 კილომეტრის მანძილზე მდებარეობს²⁴. ნიხასის ციხის დასაპყრობად ოსმალთა ლაშქარი თორთომის ციხიდან წამოვიდა.

21. ლ ი ვ ა ნ ა ს ხ ე ო ბ ა – ი. ფერევის დაბეჭდილ ტექსტში دیوانه درهسی – divana deresi დივანა^ას ხეობა წერია. როგორც ეს

²⁰ აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941, გვ. 140: შდრ. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი . ქართველი ერის ისტორია, II, გვ. 62, 63, 64.

²¹ იხ. რუსული რუკა 1:2.000.000 მასშტაბისა „Т у р ц т я“, მოსკოვი, 1955 წ.

²² შამს-ედდინ სამის قاموس الاعلام – III, გვ. 1685-1686.

²³ იხ. წიგნი: Ка р ц о в , Генерального штаба полковник. Заметки о курдах, თბილისი, 1896 და ამ წიგნისადმი დართული რუკა სათაურით: Расселение курдов, составлено Генерального штаба полковником Карновым; იხ აგრეთვე. ე. წ. Специальная карта Европейской России – 81, Каладиби-ს სამხრეთით არის Нихах-ი; შდრ. ჩვენი იბრწინმ ფერევი საქართველოს შესახებ. „ენიკი“–ს მოამბე, V-VI, თბილისი, 1940. გვ. 372.

²⁴ قاموس الاعلام III, გვ. 1685-1686.

თავის დროზე აღნიშნა²⁵, მართალია აკად. ნ. ბერძენიშვილის შენიშვნა იმის შესახებ, რომ აქ ჩვენ უნდა გვქონდეს ლ ი ვ ა ნ ა და არა დ ი ვ ა ნ ა . მართლაც არაბული د და ل ასოები ადვილად ირევა ერთმანეთში და, ამდენად, უეჭველად გვეჩვენება, რომ აქ ლაპარაკია ლ ი ვ ა ნ ა ^ას (لوانه-ს) და არა دیوانه-ს ხეობაზე; ეს მით უფრო, რომ დივანა^ას სახელით ამ მიდამოებში არ არის გეოგრაფ. პუნქტი. ჰამერის რუკაზე მაჩახლის (შეცდომით: Machitschl) სანჯაყის სამხრეთით და არტანუჯის (Ardenutsch) დასავლეთით აღნიშნულია – liwana-ს (ლივანა) სანჯაყი²⁶. ლაზისტანის საფაშოში, რომლის მთავარი ქალაქიც აქარის საქართველოსთან შემოერთების წინა წლებ-

ში ბათუმი იყო, ითვლებოდა 11 ყაზა; აქედან ერთი ლივანა²⁷ს ყაზა იყო²⁷.

22. ზ ე ც მ ე თ -ი, არაბი زعامت – იყო სახელწოდება წყალობის სახით გაცემული იმ მიწის ნაკვეთისა, რომლის წლიური შემოსავალი შეადგენდა 20.000 ახჩიდან 90.999 ახჩას. ზეწმეთის მფლობელ პირს ზაწმი ეწოდებოდა, ზაწმი-ი → زعيم, მრავლ. ზუეწმეწ زعاما – ზეწმეთის მფლობელი.

23. მუშ -ი – ბითლისიდან ჩრდილო-დასავლეთით 65 კილომეტრის მანძილზე მდებარე ქალაქი (შ. სწმწ, კწმწუს ალ-აწლწმ, VI, გვ. 4478).

24. ა ხ ლ ა ტ -ი. ხლათ-ი – ვანის ტბის ჩრდილო-დასავლეთ ნაპირზე მდებარე ცნობილი ქალაქი (შ. სწმწ, კწმწუს ალ-აწლწმ, I, 46: Памятники эпохи Руставели, გვ. 289).

25. ჩ ო ბ ა ნ ქ ო ფ რ უ ს უ – چوبان کورپرسی (ჩობანის, ე. ი. მწყემსის ხიდი²⁵) იხსენიება დიდვეზირის საქართველოს მიმართულე-ბით გაგზავნის შესახებ ცნობაში. ამ ხიდის გავლის შემდეგ, ნათქვამია ცნობაში, ჰასან-ყალასთან ახლო დაბანაკდნენ. საფიქრებელია, რომ ეს ჩობან ქოფრუ ის პუნქტია, რომელიც რუკაზე აღნიშნულია ჰასან კალა-ს (Хасан-кала) რამდენიმედ სამხრეთით М. Ч о б а н - к е р п и -ს სახელწოდებით; (керпи ← თურქ. ხალხური köprü). ამ პუნქტის ცოტა დასავლეთით Керпи кей (თ. köprü köyü) სოფელია²⁸. ყველა ეს პუნქტი მდებარეობს არზრუმის ჩრდილო-დასავლეთით და საქართველოს მიმართულეებით.

²⁵ იხ ჩვენნი იბრწწწმ ფეჩეწწ საქართველოს შესახებ. „ენიშვის მოამბე“, V-VI. თბილისი, 1940, გვ. 373.

²⁶ GOR, II რუკა 304-305 გვერდებს შუა.

²⁷ Д. Б а к р а д з е, Археологическое путешествие по Гурии и Адча-ре. Петербург, 1878, გვ. 20.

²⁸ იხ. რუსული მსხვილმასშტაბიანი რუკა: I 9 – Виляет Эрзерум.

104

26. ჰ ა ს ა ნ კ ა ლ ა (حسن قلعهسى) – „როცა ჩობან-ქოფრუ გაიარეს და ჰასან-ყალასთან ახლო დაბანაკდნენ“... ჰ ა ს ა ნ კ ა ლ ა მდებარეობს არზრუმის აღმოსავლეთით; უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, არზრუმის ჩრდილო-აღმოსავლეთით; რუსულ რუკაზე ასეა აღნიშნული – Х а с а н - к а л а . А х а -ს სამხრეთითა და შრეწ-ის ჩრდილოეთით²⁹. ვახუშტის მიხედვით ჰასან კალა ძველი ქართული პროვინციის ბასიანის ტერიტორიაზეა და ჰასან-კალა იდენტიფიცირებულია ქ. ბასიანთან: „ხოლო ოლთის-ნარიმანისა და იდის სამხრით არს... ბასიანი რახსისა ანუ არაზის სათავესა ზედა... პირველად ეწოდა ქალაქსა ამისსა ბასიანი... ხოლო აწ უწოდებენ მას ქალაქსა ა ს ა ნ ყ ა ლ ა ს და არს საშუალ ბასიანისა, არაზის კიდესა ზედა, ჩრდილო კერძ, არა დიდი ქალაქი...“³⁰ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თურქეთის თანამედროვე რუკებზე ჰასან კალა არ ჩანს, არზრუმის აღმოსავლეთით კი წერია Пасинлер, რაც იგივე ბა-

სიან-ია თურქული წარმოთქმით, ოღონდ მრავლობით რიცხვში (ალბათ, ბასიანი ორი ან მეტი იყო, ვთქვათ, ზემო და ქვემო ბასიანი). თურქეთის 1:3.000.000 მასშტაბიან რუსულ რუკაზე Pasinler-ის გარდა მის ჩრდილო-აღმოსავლეთით არის Pasinsyფლა-ც, რაც ქვემო ფასინს (ბასიანს) ნიშნავს³¹. ჰამერს Hasan kalasi-ც აქვს და Pasin-იც (=ბასიან-ი)³². პლ. იოსელიანსაც იდენტიფიცირებული აქვს ბასიანი და ჰასან-ყალა: ბასიანი (ჰასან-ყალა) იხ. მისი Города... გვ. 38.

27. ფ ე რ ე დ ფ ა შ ა – ალბანელია. სასახლის სამსახურში დაწინაურდა და კაფუჯი-ბაშიობა და მირზახორობა მიიღო. შემდეგ იანიჩართა აღას თანამდებობაზე დაინიშნა. 992 წ. (=1584) სამსახურიდან წავიდა. შემდეგ რუმელიის ვაზლ ნ გახდა და შემდგომ კიდევ ირანზე გალაშქრებისას მთავარსარდლად დაინიშნა. სამსახურის გულმოდგინედ შესრულებისათვის ვეზირობა ებოძა. ირანელებთან წარმოებული ომი გამარჯვებით დაამთავრა და დიდი სახელი მოიხვეჭა. 999 წ. (=1590) სადრაზამად დაინიშნა. რვა თვე-

²⁹ იხ. რუსულ მსხვილმასშტაბიან რუკაზე – Г. 9. აგრეთვე რუკაზე: Спецкарта Европейской России – 81.

³⁰ აღწერა სამეფოსა საქათველოსა. თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ., 1941, გვ. 138 (შდრ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. II თბ., 1948, გვ. 63).

³¹ იხ. 1949 წელს გამოცემული რუსული რუკა 1:1.000.000 მასშტაბისა. მოსკოვი.

³² ჰ ა მ ე რ ი, GOR, II, რუკა 304-სა და 305 გვერდებს შუა.

ში – 1000 წლის დასაწყისში (=1591) სამსახურიდან განთავისუფლებულ იქნა. შემდეგ სადრაზამის მოადგილის თანამდებობაზე დაინიშნა მეორე ვეზირის წოდებითი. 1003 წლის პირველი ჯუმნაღას თვეში (=1595 წ. 12. I – 10. II.) მეორედ დაინიშნა სადრაზამის თანამდებობაზე. (ამავე წლის) შევვალის თვეში (= 1595 წ. 9. VI – 7. VII.); გადააყენეს და 1004 წ. (=1595-1596) გარდაიცვალა³³.

28. ლმნდიე (عمادیه) – ვანის ვილნაეთში სანჯაყის ცენტრი იყო. ქ. ვანიდან სამხრეთით 150 კილომეტრის, ხოლო მოსულიდან ჩრდილოეთით 80 კილომეტრის მანძილზე მდებარეობს³⁴. მართლაც ეს პუნქტი – Имидийе || Имидия – აღნიშნულია რუკაზე ზუსტად მოსულთან ახლოს და მის ჩრდილოეთით და ვანიდან დაშორებით, მაგრამ მის სამხრეთით. ამჟამად ეს ქალაქი ერაყის ტერიტორიაზეა ქ. აკრის ჩრდილო-დასავლეთით³⁵.

29. თ ა ხ თ-ი ს უ ლ ე მ ა ნ (تخت سليمان) სულემანის (=სოლომონის) ტახტი. ამ გეოგრაფიული სახელწოდების ადგილი ბევრგან არის დადასტურებული. „Мирза мой сообщил мне, что трон в С о л о м о н а в Персин несколько. В числе их есть один между Рештом и Казвином. Он расположен высоко в горах и проб-

რატყა თუდა მოგუთ თოლყო აოყუთნყო გორცყო – ნასუხყო, ხოროო ჰნაოყოო გორნყო ტროპინკო³⁶. ტახტე-სულეიმან (ტახტ-ი სულეიმან) – გორნყო მასივ კ გორაჲ Ⴢლბრუს ნა ს. ირანა. ვეროინა ბარირ, ილი ალამკუხ...³⁷ თურქული ექვსტომიანი ენციკლოპედიის ავტორი შამს-ედ-დინ სამინ თ ა ხ თ-ი სულემინს უჩვენებს აგრეთვე ავღანისტანის აღმოსავლეთით ინდოეთის საზღვარზე და შენიშნავს, რომ იგი ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ გაჭიმული სულემინის-მთის უმაღლესი მწვერვალია³⁸. ასეთი სახელწოდების პუნქტი აზერბაიჯანშიც ყოფილა: Гандзак, город в Азербайджане, отождествляемый с развалинами Тахт-и Сулейман, на Запад от Зейд-

³³ სიჯილ-ი ‘ოსმინი... IV. 17.

³⁴ იბ. შამს-ედ დინ სამინ-ს კამუს ალ-ა’ლამ, ტ. V, გვ. 3206.

³⁵ იბ. Карта Турции (масштаб 1:2.2000.000), 1945 წ. აგრეთვე 1955 წლისა.

³⁶ Ю. Н. М а р р . I. Добавление к статье „Тегеранские литературные впечатления“. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 99, თბილისი, 1962, გვ. 53.

³⁷ БСЭ, II. გამოც., ტ. 42, გვ. 18.

³⁸ შამს-ედ-დინ სამინ, قاموس الاعلام, III, სტამბოლი, 1891.

106

ჟანა³⁹. ი. ფეჩვენსთან მოხსენებული თახთ-ი სულემინ-ი სადღაც: საქართველო-თურქეთის ისტორიულ საზღვრებთან ახლო უნდა ყოფილიყო. რუკებზე ვერ დაიძებნა.

30. ო ლ თ ი ს ი⁴⁰ – იმიერ ტაოში მდებარე ძველი ქართული ქალაქი. „ქალაქი ოლთისი გაშენებულია ორივე ნაპირზე ოლთისის წყლისა“⁴¹. „მოუვიდა კაცი პატრონს ყვარყვარეს, ოლთისს აღარ დააყენეს, აზრუმს მიიყუანეს“⁴² „ბექა ოლთისს დადგომილიყო“⁴³ და სხვ.

31. მ ე ჰ მ ე დ ფ ა შ ა , ტ ა ვ ო ლ ი – „ბოსნიელია სოკოლის ე. ი. [როგორც თურქები თარგმნიან ამ საგვარეულოს სახელს], შევარდნიშვილთა საგვარეულოდან იყო. სულთნის სასახლეში მსახურობდა. გამოვიდა სასახლიდან კაფუჯიბაშიობის წოდებით. 953 წ. (1546-1547) დაინიშნა რუმელიის ვალის თანამდებობაზე, ხოლო შემდეგ ვეზირობა მიიღო და უფლისწული სელიმის სიძე გახდა. შემდეგ სარდლად დაინიშნა. მეორე ვეზირის წოდება მიიღო 972 წლის ზნ-ლ-კადეს თვეში (1565 წლის 31. V-29. VI) სადრწახამი (პრემიერ-მინისტრი) გახდა. 987 წლის შაბანის თვეში (1579 წ. 23. IX – 21. X.) მოჰკლეს. იყო ფრიად მორწმუნე, გონიერი და საზრიანი სახელმწიფო მოღვაწე, რომელმაც მთავრობის თავმჯდომარეობა გადაუდგომლად გასწია სამი სულთნის დროს“⁴⁴. მისი მეტსახელი არაბული طویل ნიშნავს გ რ მ ე ლ ს მ ა ნ განიზრახა ვოლგასა და დონს შორის არხის გათხრა და, ამრიგად, კასპიისა და აზოვის ზღვების ერთმანეთთან დაკავშირება, რასაც ოსმალთათვის ექნებოდა დიდი სამხედრო მნიშვნელობა. ეს საქმე წამოიწ-

ყეს კიდევაც. თუ როგორ წარიმართა ეს წამოწყება, მოთხრობილია აქვე: გვ. 31-33.

32. ი თ ი ლ - ი, ი თ ი ლ ი ს წყალი – მდინარე ვოლგა.

33. ჩ ე რ ქ ე ზ კ ა ს ი მ ბ ე გ ი – „სიჯილ-ი ოლქმანნი“-ში უკვე ფაშად იხსენიება. წერია, რომ ის ჩერქეზია, საფინანსო უწყებებში მუშაობდა და მეორე რანგის დეფთერდნრობა მიიღო. შემდეგ კა-

³⁹ Вопросы и решения Вардапета Анании Ширакца, армянскрго математика VII века. Издал и перевел И. А. Орбели. Петроград. 1918, стр. 63.

⁴⁰ გურჯისტანის ვილადეთის დიდი დავთარი, III, გვ. 595.

⁴¹ ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელს, პარიზი, 1938, გვ. 46-47.

⁴² ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი. სამი ისტორიული ქრონიკა, გვ. 106.

⁴³ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 526.

⁴⁴ სიჯილ-ი..., IV, 122-123.

ფაში იქნა დანიშნული პირველად ვაზის თანამდებობაზე. სოკოლ-ლი მეჰმედ ფაშასთან მსახურობდა, მონაწილეა ასტრახანზე გალაშქრებისა. კასპიისა და შავი ზღვის შემაერთებელი არხის მშენებლობას ხელმძღვანელობდა და იმ ხანებში გარდაიცვალა⁴⁵.

34. კ ა ფ ა ს ს ა ნ ჯ ა ყ ი - კაფა – შუა საუკუნეების ქალაქი ყირიმის ნახევარკუნძულზე, დღევანდელი ფეოდოსია⁴⁶.

34^a. ბ ა ლ ი კ ლ ა დ ი დ ა მ ე ნ ქ უ ბ - ი (منكوب دا بالقلاغي) ყირიმის მიწა-წყალზე მდებარე პუნქტებია. ბალაკლავა – ქალაქია, ბალაკლავის რაიონის ცენტრი ყირიმის ოლქში, შავი ზღვის ნაპირზე (БСЭ. II გამოცემა, ტ. 4, გვ. 102). ჰუსეინის „ბედან-ი ულ-ვეკან-ი“-ის შენიშვნებში ბალაკლავა და მენქუბი ასე იხსენიება: „აზოვის დაპყრობა და გალაშქრება მ ე ნ ქ უ ბ ზ ე (ბალაკლავაზე)“ (იხ. Бедаи ул-векаи, Издание текста, введение и общая редакция А. С. Тверптинով. Аниотированное оглавление и указатели Ю. А. Петросяна, I, მოსკოვი, 1961, გვ. 56). იხ. იქვე, „О завоевании крепоста Менкюб“.

35. ა ლ თ ი ფ ა რ მ ა ქ მეჰმედ – უსქუბიდანაა. ბაირამიდეს სექტის შეიხის ჯაფერ ბაბას მიმდევარი იყო. მან ღრმად შეისწავლა შარიათისა და სექტანტობის საკითხები. შემდეგ სტამბოლში ჩავიდა და ფათიჰის ჯამეში თეფსრებსა და ჰადისებს ასწავლიდა. აქიდან ეგვიპტეში გადავიდა და მანდაურ სწავლულებში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. გარდაიცვალა 1623-1624 წ. სამივე (არაბულ, სპარსულ, თურქულ) ენას დაუფლებული იყო ისე, რომ ლექსების წერა შეემლო ყველა ამ ენაზე. თეფსრებისა და ჰადისების შესახებ და ისტორიული ხასიათის ბევრი თხზულება დარჩა (Istanbul kütüphaneleri tarih-coğrafya yazmaları katalogları. ნაკვ. V, 1945, გვ. 391).

35^a. კ ა ს პ ი ს ზ ღვა ფეჩევნსთან კ უ ლ ზ უ მ ი ს ზ ღვად იხსენიება. ამავე დროს მუსლიმურ წყაროებში კულზუმის ზღვად

بحر احمر (بحر فنز) ცნობილია მ ე წ ა მ უ ლ ი (წითელი) ზღვა-
შდრ. Ал-Кулзум – средневековыи арабский порт на Красном
море (греч. Κλυσμα) юговосточнее Суен в Суецкой заливе.
И. Ю). Крачковский, Географич. сб, III, 1954 გვ. 41). ირკვევა,
რომ თურქული قنز – კულზუმ-ი←ბერძ. Κλυσμα (შდრ. რუსს კლი-
ма, ოყნა) “ჩაკეტილ, დახურულ ზღვასაც” ნიშნავს (საპირისპიროდ

⁴⁵ სიჯილ-ი ოსმან, IV, 48.

⁴⁶ იხ. EI. II, გვ. 660.

108

عمان -ისა, რომელიც “ღია ზღვა” და ოკეანეა). ამდენად ცხადია,
რომ კასპიის ზღვას, რომელსაც სხვა სახელებიც აქვს, კულზუმის
ზღვაც რქმევია⁴⁶ (შდრ. ვ. ბართოლდი, EI, II, გვ. 604).

36. დ ე რ ბ ე ნ დ ი (სპ.), →ქართ. დარუბანდი, დარუბანდის
კარი, არაბ. – ალ-ბაზ, ბაზ-ალ-აბუზ (აბჟეთა-ბჟე) ბაზ-ალ-ჰადინდ
(არკინის კარი), მონღ. – კახულგა, სამხ. – ჩორ, თურქ. – თემურ-
კაფუ, დემურ-კაფუ (არკინის კარი) – ცნობილი ქალაქი დაღეს-
ტანში, კასპის სანაპიროზე⁴⁷.

37. ი ს ქ ე ნ დ ე რ ო რ რ ქ ი ა ნ ი – ალექსანდრე მაკედონელი.

37^a. ფ ე რ ს ა ხ -ი فرسخ – (სპ. فرسنگ -ის არაბიზებული ფორმა)
ოთხი საათის საველელი მანძილი, ე. ი. 5 000 მეტრის სიგრძე;
აღაჯი, სამი მილი“ (შ. სამინის კანონ-ულ-თურქი, 988).

38. თ ე მ უ რ ი – იგულისხმება თემურ-ლენგი, რომელიც იყო
გათურქებული მონღოლი ბარლასის ტომისა; თემურ-ლენგი პოლი-
ტიკურ ასპარეზზე გამოვიდა XIV ს-ის II ნახევარში; გარდაიცვა-
ლა 1405 წ.⁴⁸

39. თ ო ხ თ ა მ ი შ ი – ოქროს ურდოს ხანის, ჩინგის-ხანის შთა-
მომავალი; გარდაიცვალა 1406 წ. დაბადების წელი უცნობია ⁴⁹⁻⁵⁰⁻⁵¹

40. ა ზ ა კ ი – რუსულად აზოვი, ქალაქი მდ. დონის შავ ზღვაში
შესართავთან.

41. ს ა რ ა ი -Saray – ალბათ ივარაუდება ოქროს ურდოს
დედაქალაქი, რომელიც XIII საუკ. იყო გაშენებული ვოლგის ქვემო
წელში. ჰაჯჯი თარხანი – თანამედროვე ასტრახანი⁵². აკად. ვ. ბარ-
თოლდი თანამედროვე ასტრახანს აიგივებს ჰაჯჯი-თარხანთან,
მაგრამ ი. ფეჩევი ცალ-ცალკე ახსენებს اژدرهان – აჟდარჰანსა

⁴⁶ იხ. لهجة عثمانى - وافيقي. باشا, قانوس تركي - ش سامي, გვ. 1079; სპ. გვ. 1283; II. X. Д в о р е ц к и й, Древнегреческо-русский сл., მოსკოვი, 1958, გვ. 956.

⁴⁷ EI, I, 979-985: В. Ф. М и н о р с к и й, История Ширвана и Дербенда. X-XI веков, М., 1963, стр. 119.

⁴⁸ А. Ю. Я к у б о в с к и й, Тимур (опыт краткой характеристики), Вопросы истории, № 8-9, 1946, გვ. 49-52. ნარკვევები მახლობელი აღმო-
სავლეთის ისტორიიდან პროფ ვ. გაბაშვილის რედაქციით, 1957, თბ., 215-225.

⁴⁹ Греко и Б. Д. и Я к у б о в с к и й А. Ю., Золотая. Орда к.

ее падение, 1950.

⁵⁰ Насопов А. Н., Монголы и Русь. М. Ленинград, 1940.

⁵¹ Тизенгаузен А. Н., Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, т. 1-2; Петербург, Московско-Ленинград, 1884-1941.

⁵² ib. EI, I, გვ. 513.

(რაც ასტრახანი უნდა იყოს) და حاجی ترخان – ჰაჯჯან-თარხანს. (იხ. ფერეგნის ისტორია, I, 472). ყარასუ (Kara-su “შავი წყალი”) – ეს უნდა იყოს ყირიმში მდებარე ქალაქი Карасуназар, რომელიც სახლა Белогорск-ის სახელითაა ცნობილი (БСЭ II გრამ., ტ. 20, 139 და ტ. 4, 455.).

42. აკქერმანი – ბესარაბიის ქალაქი, აკქერმანი აკად. ბართოლდით ნიშნავს „თეთრ ციხეს“⁵³.

42^a. ვალახია, افلاق—اولاخ – რუმინეთის ძველი სახელი.

ხშირად გვხვდება ბულდანი-თან, რაც მოლდავეთია – بغداد و افلاق ქართულშიც გვხვდება: „ივლაზ-ბულდანი წაართვეს ხონთქარს“ (ე. ი. რუმინეთი და მოლდავეთი) (იხ. ბესიკი. თხზულებანი. აღ. ბარამიძისა და ვ. თოფურიას რედაქციით. თბილისი, 1962, გვ. 186).

43. ხუსრევ (ხოსრო) ფაშაზე სიჯილ-ი ოსმანში ასეთი ცნობებია მოცემული: „ხუსრევ ფაშას მეტსახელად ქოსას უწოდებდნენ. ჯერ 960 წ. (=1552-1553 წ.) იყო აინთაზის ბეგი, ხოლო შემდეგ ბეგლარბეგი. 970 წ. (=1562-1563 წ.) უჭირავს დამასკოს ვალის თანამდებობა, საიდანაც ის გადადგა 971 წ. (=1563-1563). 975 წ. (=1567-1568) დიარბექირის ვალის თანამდებობაზე დაინიშნა. 978 წ. (=1570-1571) ამ თანამდებობიდანაც გადადგა, შემდეგშიც ხშირად იცვლიდა ვილაეთებს; ეკავა ვალის თანამდებობა არზრუმში 988 წ. (=1580-1581), მეორეჯერ დიარბექირში 990 წ. (=1582), ალეპოში 992 წ. (=1584), ხოლო 994 წ. (=1585-1586 წ.) მას ვხედავთ ვანის ვალის თანამდებობაზე. 995 წ. (=1586-1587) მოკლული იქნა ირანელებთან ომის დროს“. ი ფერეგნისთან ხუსრევ ფაშა ვანის ბეგლარბეგად მოხსენებულია 985 წ. (=1577-1578), ხოლო სიჯილ-ის მიხედვით კი ამ თანამდებობაზე ის ინიშნება 994 წ. (=1585-1586 წწ.). ვფიქრობთ, რომ ი. ფერეგნის თარიღი უფრო სწორია (სიჯილ-ი... II, 273).

44. მეჰმედ ხულაზენდე – სეფიანთა ირანის შაჰი 1578-1587 წწ-ში.

45. მეჰმედ ფაშა, „მეტსახელები: ემირ, შერეფ. ყიზილ-ბაშების სეფიდთაგანი იყო. ოსმალეთს ჩამოსვლისას საფინანსო უწყების სამსახურში შევიდას დაწინაურების შემდეგ დეფთერდარობა მიიღო. 1000 წ. (1591-1592) მთავარი დეფთერდარი გახდა. მომდევნო წელს სამსახურიდან გადააყენეს. 1003 წლის ზნ-ლ-კა დას თვეში (=1595 წ. 8. VII – 6. VIII.). მეორეჯერ დეფთერდარად დაინიშნა და 1004 წ. (=1595-1596) კვლავ გაათავისუფლეს

⁵³ EI, I, 237.

სამსახურიდან. შემდეგში მან მიიღო დანიშვნა ეგვიპტეში ვალის თანამდებობაზე. ორი წლისა და ორი თვის შემდეგ, 1006 წელს ზნ-ლ-კადას თვეში (=1598 წ. 5. VI-4. VIII) კვლავ გადააყენეს სამსახურიდან. 1008 წ. (1599-1600) ვეზირის რანგით კუბენიშინი გახდა. 1010 წ. (=1601-1602) ის დაინიშნა ერევნის ვალის თანამდებობაზე. სპარსელებმა 1012 წ. (=1603-1604) ერევანს ალყა შემოარტყეს და ერევნის ვალში ამ ალყას ერთ წელიწადს გაუწია წინააღმდეგობა და კარგი სახელი გაითქვა. 1013 წ. (= 1604-1605) ტყვედ ჩაუვარდა სპარსელებს და იქვე გარდაიცვალა⁵⁴. ი. ფეჩევისა და მ. სურედიას ცნობები მთლად არ ემთხვევა ერთმანეთს: ფეჩევის „თარხ“-ის მიხედვით მეჰმედ ფაშა ექვს თვეს იყო ალყა-შემორტყმული, ხოლო „სიჯილ“-ში კვითხულობთ „მთელ წელიწადს“. „სიჯილ“-ში არც ისაა ნათქვამი, რომ ეს მეჰმედ ფაშა სარი აჰმედ ფაშის (იხ. აქვე) ქეთხუდა იყო. ფეჩევის მეჰმედ ფაშის ზემოხსენებული მეტსახელები არ აქვს მოტანილი. ჩვენს ხელთ არსებული ლიტერატურის მიხედვით ამჟამად ძნელია საბოლოოდ დადგინდეს ერთი და იგივე პირია, თუ არა „სიჯილ“-ი“სა და ფეჩევის მეჰმედი.

46. ს უ ლ თ ა ნ ს უ ლ ე მ ა ნ ი – ოსმალთა სულთანი (1520-1566 წწ.).

47. თ ი მ ა რ ი იყო. ბოძების წესით გაცემული მამული, რომლის წლიური შემოსავალი შეადგენდა 3000 ახჩიდან 19.999 ახჩას.

48. თ ო ქ მ ა ქ ხ ა ნ ი – ყიზილბაშთა ჯარის მთავარსარდალი. (იხ. (GOR, ტ. II, გვ. 480).

49. ხ უ ს რ ე ვ (ხ ო ს რ ო) ფ ა შ ა. „ბოსნიელია. სულთნის სასახლეში დაწინაურებით ჯერ სამეფო ჩოხადარი, ხოლო შემდეგ სილაჰდარი გახდა. 1033 (=1623-1624) მიიღო იანიჩართა აღას თანამდებობა და 1036 წ. (=1626-1627) ამ სამსახურიდან გათავისუფლების შემდეგ დიარბექირის ვალის თანამდებობაზე დაინიშნა, შემდეგ იზმირში გაიგზავნა და 1037 წლის შაჰზნის თვეში (=1628 წ. 6. IV. -4. V.) სადრუზამად დაინიშნა და მთავარსარდალი გახდა. ბაღდადის ლაშქრობაში ვერაფერი საქმე ვერ გააკეთა. 1040 წლის რები-ულ-ევველის თვეში (=1630 წ. 8. X.-6. XI.) გაათავისუფლეს შემდეგ თოქათს ჩავიდა და იქ შაჰზნის თვის 28-ს (=1631 წ. 2. IV.) გარდაიცვალა“⁵⁵.

50. მირლივა (ميرلوا) – იგივეა, რაც სანჯაყ-ბეგი სადროშოს მეთაური.

⁵⁴ სიჯილ-ი... IV, 139-140.

⁵⁵ სიჯილ-ი..., II, 274.

50. ჩილდირ-ზე იხ. „დავთარი“, III, გვ. 379 და შემდ. სიტყვის ეტიმოლოგიაზე იხ. ჩვენ; სამცხე-საათაბაგოს ტოპონიმიკის და ისტორიული გეოგრაფიის ზოგიერთი საკითხი, „თბ. სახელმწ. უნი-ტის შრომები“, 41, გვ. 184.

51. ველი და ველისციხე (არტანისა). აქ დაბეჭდილია ^{وله} „ველე“, მაგრამ ეს უთუოდ კორექტურული ან გადამწერის შეცდომაა. Hammer-ის „Geschichte“-ს თურქულ თარგმანში სათანადო ადგილას სქოლიოში მთარგმნელს მოჰყავს შემოკლებულად ფეჩევის ისტორიიდან მოთხრობა ჩილდირის ბრძოლის შესახებ და აქ ^{وله} კი არაა, ^{وله} -ს როგორც ჩანს, მთარგმნელს – محمد اعطى -ს ფეჩევის ისტორიის ეს ადგილი შეუმოწმებია რომელიღაც ხელნაწერთან⁵⁶. ^{وله} დაახლოვებით არტანისა და ჩილდირის ტბას შუა რუსულ რუკაზე Вель, ხოლო ქართულებზე ველი-ს სახელით ნაჩვენები ადგილია. ე. თაყაიშვილის ცნობით, სოფ. ველი მდებარეობს ერუშეთიდან 10 ვერსის მანძილზე სამხრეთისაკენ, მტკვრის ნაპირზე. მისივე აზრით, ველი (=სწორე, ვაკე ადგილი) ეწოდა ამ სოფელს იმიტომ, რომ არტანის ეს ზონა სწორია. ველთან ყოფილა პირველხარისხოვანი ციხე, რომელიც ქაჯისციხესა და მგელციხესთან ერთად დიდ როლს ასრულებდა სამცხე-საათაბაგოს ისტორიაში. ველისციხე სოფლის დასავლეთითაა, მტკვრის მაღალსა და კლდოვან ნაპირზე⁵⁷. ი. ფეჩევი მოგვითხრობს, რომ არტანიდან დაძრული ოსმალთა ჯარი პირველად სწორედ ამ ველისციხეს მოადგა და დაიპყრო იგი 1578 წ. 9. VII-ს. ველი ცნობილი ისტორიული პუნქტია: „გურგაქ შემოგუჭწყო და ველი მოგუცა“, „ქაჯის ციხე, ველი და თეთრ-ციხე წაგუართუჭს ურუმთა“⁵⁸. ჰამერის მიერ თურქული წყაროებიდან შეცდომით ამოწერილი Wale-ც (die Schlösser Wele...)⁵⁹ სწორი არ არის და უნდა გასწორდეს ველ-ად.

52. დერვში ფაშა – ბეგობის დროს დიდი დამსახურება გამოიჩინა, 976 წ. (=1568-1569) დამასკოს, ხოლო 978 წ. (= 1570-1571) ალეპოს ბეგლბეგის თანამდებობაზე იყო. 983 წელს (=1575-

⁵⁶ همامه، دولت عثمانیه تاریخی، VII, გვ. 62.

⁵⁷ ე. თაყაიშვილი, Материалы по археологии Кавказа, XII, გვ. VIII, 70, 71.

⁵⁸ სამი ისტორიული ქრონიკა. გამოცემული ექ. თაყაიშვილის მიერ, თბილისი 1890, გვ. 93, 98; შდრ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, გვ. 273; უფრო დაწვრილებითი ცნობები ველზე იხ. გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, III თბილისი, 1958, გვ. 531-532

⁵⁹ GOR, II, 481.

1576) ის დაინიშნა დიარბექირის ვალის თანამდებობაზე. 985 წელს (=1577-1578) გათავისუფლებულ იქნა სამსახურიდან და შემდეგ გარდაიცვალა⁶⁰. თვით იბრ. ფეჩევის თავის „ისტორიაში“ საინტერესო მონაცემები აქვს დერვში ფაშაზე: „წარმოშობით ბოსნი-

ელი სოკოლოვების, ე. ი. შაჰინოღლუების (ქ. „შევარდნამეები“) გვარეულობიდან იყოი «ამ ცოდვილი მწირის» [ე. ი. ფეჩევნს] დედის ღვიძლი ძმა იყო. ამ დიდებული გვარეულობიდან გამოვიდა ორი დიდვეზირი, ხუთი კიდევ ვეზირის წოდების მქონე სახელმწიფო მოღვაწე, ხოლო ათამდე ბეგლარბეგის თანამდებობის მქონე სახელმწიფო კაცი. ბეგები და სხვა წარჩინებულები ჩვენს მიერ აღრიცხული არ არისი ძლიერ გაბედული და გულადი, ცხენოსნობაში დიდად დახელოვნებული იყო⁶¹.

53. ლ ა მ ი ნ მ ა ჰ მ უ დ ჩ ე ლ ე ბ ი (1471-1531). „შვილია ბადაზიდი II-ის ხაზინადრის ბრუსელი ნაკვამ ალნოზანდე ოლმან ევენდისა. ლამინ მურიდი იყო ერთი სუფისტი ნაკიმბენდრელი შეიხისა, რომელიც ბუხარიდან იყო გამოსული. ცნობილი პოეტი და მთარგმნელი (განსაკუთრებით სპარსულიდან), ანეკდოტების კრებულის შემდგენელი, რუმის, ე. ი. ანატოლიის ჯამინ-დ ცნობილი“⁶².

54. ო ლ მ ა ნ ფ ა შ ა, მეტსახელი გონულ (ქ. „გული“). ფეჩევნსთან მოტანილია მამის სახელიც – ოზთემურ ფაშის ძე. „სიჯილ-ის“ ავტორიც ოზთემურ ფაშის ძედი იხსენიებს. „სასახლეში დაწინაურდა; 976 წლისათვის (=1568-1569) სასახლის მთავარი მეკარისა და უმცროსი მინახორის თანამდებობებზე მუშაობდა, 975 წელს (=1667-1668) იემენის ბეგლარბეგობა, ხოლო 979 წ. (=1571-1572), დიარბექირის ვალის თანამდებობა მიიღო და 983 (=1575-1576) სამსახურიდან გათავისუფლდა. ამავე დროს დანიშნულ იქნა სარდლად ირანელებთან ლაშქრობაში. სარდლობის თანამდებობაზე ყოფნის დროს მან ოსმალთა სახელმწიფოს გაუწია უდიდესი სამსახური და ძლიერ გაითქვა სახელი. 992 წელს (=1584) სადრაჰამი (მთავრობის თავმჯდომარე) გახდა. 993 წ. (=1585) გარდაიცვალა

⁶⁰ სიჯილ-ი ‘ოლმან, II, 328.

⁶¹ თა’რინ-ი ფეჩევნ II, 41-42.

⁶² სიჯილ-ი ‘ოლმან, IV, 86; Акад. В. А. Гордлевский, Избранные сочинения, II, მოსკოვი, 1961, გვ. 344; А. Крымский, История Турции и ее литературы от расцвета до начала упадка. მოსკოვი, 1910. გვ. 113-116; В. Д. Смирнов, Очерк истории турецкой литературы. Всеобщая история литературы, IV, გვ. 477.

თავრიზში“⁶³. ი. ფეჩევნ მას ახასიათებს, როგორც „მამაც ხმლისპატრონსა და კეთილი ბუნების ვეზირს“, „სიჯილის“ ავტორი არაფერს ამბობს იმის შესახებ, რომ ეს ოლმან ფაშა შირვანის აღების შემდეგ შირვანის მმართველად, ე. ი. ვალის თანამდებობაზე დარჩა იქ⁶⁴.

55. ბ ა ჰ რ ა მ ფ ა შ ა, მეტსახელი – საღირ (صاغر – ყრუ). „სულთნის სასახლეში გამოიზარდა. 979 (=1571-1572) სახელმწიფო დავთარს განაგებდა. შემდეგ ბეგობა მიიღო. 977 წელს (=1569-1570) სივასის ბეგლარბეგი იყო, 978 წ. (=1570-1571) არზრუმისა, ხოლო 985 (1577-1578) დიარბექირის ბეგლარბეგი

გახდა. 987 წელს (=1579-1580) გათავისუფლებულ იქნა ამ თანამდებობიდან და გაგზავნილ იქნა თბილისში, სადაც ის გარდაიცვალა⁶⁵. ჩილდირის ცნობილი ბრძოლის დროს, ე. ი. 1578 წელს, ბაჰრამ ფაშა ი. ფეჩევსთან არზრუმის ბეგლარბეგად არის დასახელებული, ხოლო „სიჯილ-ის“ მიხედვით 1578 წელს ის დიარბეკირის ბეგლარბეგა.

56. აჰმედ ფაშა მოითაზზადე – სიჯილ-ი ოსმან-ს ავტორის მიხედვით „კანცელარიის მწერლობიდან დაწინაურდა და იანიჩართა მდივანი გახდა, 965 წლის ზნ-ლ-ჰიჯჯეს თვეში (=1558 წ. 14. IX. – 13. X) მთავარი დეფთერდარის თანამდებობა მიიღო. 968 წლის საფარის 8-ში (=1560 წ. 29. X.) დათხოვნილ იქნა სამსახურიდან. შემდეგში მან ბეგლარბეგის თანამდებობა მიიღო ჯერ, 985 წ. (=1577-1578), მარაშისა, ხოლო მერე ალუპოსი და დიარბეკირისა. გარდაიცვალა 990 (=1582) წლის შემდეგ ხანებში“⁶⁶.

57. მანუჩარ ათაზაგზე (ქაიხოსრო და დედისიმედის შვილი) მეჰმედ სურეძას სიჯილ-ი ოსმან-ში შემდეგი ცნობა აქვს მოცემული: „მუსტაფა ფაშა – მანუჩეჰ – ქართველია; როცა

⁶³ სიჯილ-ი... III, 416.

⁶⁴ შეჩევას ისტორია, II, 49.

⁶⁵ სიჯილ-ი ოსმან, II, 32.

⁶⁶ სიჯილ-ი ოსმან, I, 203. მოითაზზადე **موتابزاده** ← სპ. **موی**, 'თმა', 'ბეწვი' და სპ. **تافتن**, 'ქსოვა'. ამგვარად, **موتاب** თხის, ბეწვიდან მოქსოვილი ან დაწნული ჩული და მისთანანი, აგრეთვე ამგვარი ნივთების მქსოველი და გამყიდველი (**زاد** – სპ. 'შვილი'). სპ. **موتاب** შემდეგში თურქული **موتاف**, და **موتاب** მოთაფ და მოითაზ-ი მოგვცა (იხ. **شمس الدین سامی** **قاموس ترکی** 1425 და 1435. შდრ. ბულგარული საგვარეულო სახელი მუთაფ-ჩი-ევ-ი).

ლალ მუსტაფა ფაშა ირანთან ომის დროს ლაშქრის სარდალი იყო, (მანუჩარი) მის (ლალ ფაშის) წინაშე გამაჰმადიანდა და მას ებოძა ბეგლარბეგის თანამდებობა. 990 წელს (=1582), დაგვიფაროს ალლჰმა, ისევე ქრისტიანობაში მოიქცა. სურსათ-სანოვანის ალალის ხელმძღვანელები ხადიმ მეჰმედი და ბოსნიელი მეჰმედ ფაშები კარავში დაჭრა და გაიქცა. ტყუილ-უბრალოდ დაკარგა სააქოცა და საიქოც და დაიღუპა“⁶⁷. ნადიმ მეჰმედ ფაშის ბიოგრაფიაში „სიჯილ-ის“ ავტორი მართლაც წერს, რომ 988 წ. (=1580 წ.), როცა ამ ფაშას სურსათი მიჰქონდა ირანელებთან მებრძოლი ჯარისათვის, მანუჩარ ფაშამ იგი დაპრა⁶⁸. მეორე ბოსნიელი მეჰმედის დაჭრის შესახებ კი მის ბიოგრაფიაში არაფერია ნათქვამი⁶⁹.

58. დავით ხანი – იგივე დაუთ-ხანი. „1569 წ. ყიზილბაშებმა დაამარცხეს ქართლის მეფე სიმონ ლუარსაბის-ძე, ტყვედ ჩაიგდეს იგი და სამეფო ხელისუფლების გაუქმების მიზნით ქართლში თავიანთი მოხელე, სიმონის გამაჰმადიანებული ძმა, დაუთ-ხანი

გაიჩინეს. დაუთ-ხანის ბატონობის დროს ყიზილბაშებმა თბილისი და ქვემო ქართლი აღწერეს და დივანს დაუქვემდებარეს. ქართლის მოხელე დაუთ-ხანი ირანის შაჰს წელიწადში 20.00 დუკატს უხდიდა ხარკად⁷⁰. 1578 წ. დაუთ-ხანი გადაუდგა ირანის შაჰს ქართლის ციხეები ხონთქარს ჩააბარა და თვითონ ოსმალეთში გაიქცა. ქართლს სიმონ I დაეპატრონა. ე. ი. დაუდ-ხანი ქართლს განაგებდა 1569-1578 წწ.

59. მ ე ჰ მ ე დ ფ ა შ ა – „სოლჰკ ფერჰანდ ფაშის შვილია. სან-ჯაყბეგის თანამდებობიდან დაწინაურებით კასტამუნის ბეგლარ-ბეგად იქნა დანიშნული. 985 (=1577-1578) ყარსის ბეგლარ-ბეგობა მიიღო. 987 წ. (=1579-1580) მონაწილეობდა ირანის ომში. 990 (=1582) დაინიშნა დიარბექირის ვაზლს თანამდებობაზე. 992 (= 1584) მოკლულ იქნა ირანის ომში. მამაცი, მართალი და გონიერი კაცი იყო“⁷¹.

⁶⁷ სიჯილ-ი ოსმანნი, IV, 378.

⁶⁸ იქვე, 125.

⁶⁹ იქვე, 124. მანუჩარ ათაბაგის მიერ მეჰმედ ფაშის დაჭრის ამბავი თომაზო მინადოს მიხედვით მოთხრობილი აქვს პროფ. ზ. ტ ი ვ ა ძ ე ს სტატიაში: „სამცხე-საათაბაგოს ბრძოლა თურქდამპყრობთა წინააღმდეგ“. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1949 წლის 46, 47 და 48 ნომრებში (20. XI, 27. XI და 4. XII).

⁷⁰ საქართველოს ისტორია, I მაკეტი, თბ., 1956, გვ. 282-283.

⁷¹ სიჯილ-ი ოსმანნი, IV, 124.

60. ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ლ ე ვ ა ნ ი ს მ ე (1574-1605) – კახეთის მეფე.

61. ზ ა გ ე მ ი და გ რ ე მ ი. ზაგემი თურქულ წყაროებში ^{كز} ფორმით გვხვდება. Hammer-ი შეცდომით ხან Sagum-ად ხან კიდევ Sakui-დ კითხულობს⁷². გრემის სახელი ალბათ ფეჩვენს გამომცემელს ძლიერ დაუმახინჯებია და ^{كز} (გვემ)-ად გადმოუცია; თუ აქ კორექტურული შეცდომა არ არის, მაშინ, საფიქრებელია, რომ გადამწერს ^{كز} ასო არეული ქონდეს ^{كز} -ში. Hammer-ს გრემი Kerum-ად აქვს გადმოცემული (...der Schlösser Sakuni und Kerum)⁷³. „საბუე-გრემის წყალი, გამომდინარე დიდოეთსა... ამ წყალზედ არის გ რ ე მ ი, რომელი ქმნეს ქალაქად ქრისტესსა ჩუფუ და განდგომილებისა კახთ მეპატრონეთა, და მყოფობდენ მუნ. აწცა არს შენობა და ეკლესია შეუმუსრავი, ოდეს მოაოხრა შაბაზ, მიერით არს დაბა და არღარა ქალაქი“...⁷⁴; „რამეთუ მაშინ იდგა გრემს“⁷⁵.

62. ქ ა რ თ ვ ე ლ მ ე ფ ე თ ა ჩამომავლობის შესახებ თქმულების გადმოცემისას ი. ფეჩვენს ტექსტში⁷⁶ ერთი ადგილი, ჩვენი აზრით, დამახინჯებულადაა დაბეჭდილი. აქ ლაპარაკია რომელიღაც სახელოვან და სრულიად საქართველოს მფლობელ მეფეზე, რომელსაც გარდაცვალების შემდეგ ვაჟიშვილი არ დარჩა. სამაგიეროდ მას ჰყავდა ძლიერ ლამაზი ქალიშვილი, რომლის სახელიც

ასეა დაბეჭდილი: **نمرودورنال** =ნმრო(უ) დო(უ)რიალ. ჩვენ გვგონია, რომ **نمر** დამწერლობაში დედან ხელნაწერზე უნდა ყოფილიყო **نمر** თამარ. პირველი **د** ასოს ორი წერტილი გადმომწერმა ალბათ ერთ წერტილად მიიღო, ასეთი აღრევა არაბულ დამწერლობაში საერთოდ შესაძლებელია. შემდეგ, მომდევნო **و** ასო გაუგებარია, თითქოს არ იყო აქ საჭირო; ეს ლაფსუს კალამი უნდა იყოს, თუ, რა თქმა უნდა, აქ კორექტურულ შეცდომასთან არა გვაქვს საქმე. ან არადა, შეიძლება **و** აქ ო'ს გადმოსცემდეს და გვექონდეს **نمرود** – თამარო, რაც აგრეთვე გამორიცხვულად არ შეიძლება ჩაითვალოს. შემდგომი **دورنال** „დორიალ“ უთუოდ **دودنال** - აი,

⁷² GOR, II, 483 და III, 43.

⁷³ GOR, II, 483.

⁷⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1941, გვ. 99-100.

⁷⁵ ქართლის ცხივრება, II, 383z.

⁷⁶ ფეჩევის „ისტორია“. II, 44-45.

116

რაც დოდნალად (ე. ი. დ ე დ ფ ა ლად) უნდა იქნეს წაკითხული. მესამე **و** (რ) ასოს ნაცვლად დედანში **د** (დ) უნდა ყოფილიყო. ისიც ცნობილია, რომ გრაფიკულად ამ ორი ასოს ერთმანეთში აღრევა ხშირად ხდება. მეოთხე ასო **و** (ი) კი არა, უთუოდ სამწერტილიანი **و** (ფ) ასოა. არაბულ დამწერლობაში ერთ-, ორ- და სამწერტილიან ასოთა ერთიმეორეში აღრევაც, განსაკუთრებით არამუსლიმურ სახელთა გადმოცემისას, ადვილად შესაძლებელია. ამდენად აქ სამი წერტილის ნაცვლად, უთუოდ შეცდომით, გვაქვს ორწერტილი. ამ ვითარებათა გათვალისწინებით ჩვენთვის უეჭველი იყო, რომ ი. ფეჩევის „ისტორიაში“ დაბეჭდილი **نمرودورنال** უნდა წაკითხულიყო **دودنال** - ად. – თ ა მ ა რ (ო?) დ ო დ - ფ ა ლ 'ად (← დ ე დ ო ფ ა ლ)⁷⁷. ფეჩევის „ისტორიის“ ხელნაწერ ნუსხეში ვერ შევამოწმეთ, რადგანაც ასეთები ჩვენში არ მოიპოვება. ი. ფეჩევის „ისტორიიდან“ არ ჩანს ამ თქმულების წყარო, მაგრამ საფიქრებელი კია, რომ ფეჩევის ეს ლეგენდა მასზე ადრინდელი მემკვიდრეებისაგან ჰქონდეს აღებული. აქ კი პირველ რიგში საგულისხმო იყო XVI საუკ. ისტორიკოსი **ვალნ ჩელები** (გარდაიცვ. 1599), რომელიც **ლალა მუსტაფა ფაშას** ახლდა საქართველოსა და, საერთოდ, კავკასიაში გალაშქრებათა დროს და შედარებით უფრო ახლო იცნობდა ქართველებს. მართლაც **ვალნ** თავის თხზულებაში – **الآخبار كنه** მოტანილი აქვს ეს ლეგენდაც⁷⁸. ვ. სმირნოვი ამბობს, რომ შემდეგდროინდელი ისტორიკოსები ყოველთვის იყენებდნენ **ვალნ** (XVI საუკ.) და, როგორც ზემოთაც ითქვა, ამ შემთხვევაშიც ჩეენი ი. ფეჩევი უთუოდ **ვალნ** ამ ლეგენდას ემყარება. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ მათ შორის (ე. ი., **ვალნ**ა და ფეჩევის ლეგენდებს შორის) განსხვავებაც არის. სახელდობრ:

⁷⁷ ფეჩევის „ისტორია“ II, 44-45.

⁷⁸ ამჯერად ჩვენ ვისარგებლეთ ალან მიერ მოტანილი ლეგენდის იმ რედაქციით, რომელიც პროფ. ვ. სმირნოვმა 1903 წ. გამოსცა თავის ცნობილ ქრესტომათიაში: *Образцовые произведения османской литературы в извлечениях и отрывках* (პეტერბუგი. 1903 წ.), გვ. 25-27 ამ ქრესტომათიაში გამოცემული ნაწყვეტები ალან ჩელების ისტორიული თხზულებებიდან (ზემო-ხსენებული ლეგენდის გარდა „თბილისის ციხის დაპყრობა“, „ოსმან ფაშის დანიშვნა შირვანის ბეგლარბეგად“ და სხვა, სულ 8 გვერდი – გვ. 25-32). პროფ. ვ. სმირნოვს თვითონ აქვს გამოცემული ეს ნაწყვეტი ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში დაცული ხელნაწერის მიხედვით (იხ. ვ. სმირნოვის დასახელებული ნაშრომი, გვ. VI).

ალან ჩელების მიხედვით თამარს დაებადება ვაჟი, ხოლო ი. ფეჩევის ცნობით – ქალიშვილი. ალან წერს, რომ თამარი იყო თამარ (sie!) ვახტანგ მეფის ქალიშვილი (ფეჩევის თ ა მ ა რ დ ე დ ო ფ ლ ი ს მამის სახელი სულ არ უწერია). ალანს ლეგენდის მიხედვით ანდრასორად წოდებული ვაჟი „თავიანთი შარიათის წესებით“ და ქორწინდება თამარზე, ფეჩევის ლეგენდაში ამაზე ლაპარაკი არ არის⁷⁹. ფეჩევი-ს ვარიანტი თამარ დედოფალს უნდა დასაჯოს ამირახორი და ამიტომ ნანადირევის მოსატანად მას ისეთ სახიფათო ადგილას აგზავნის, რომ იგი იქ იღუპება. ეს ამბავი ალანსთან არ არის და სხვ. გარდა ამისა ალანს ლეგენდის ვარიანტი გაცილებით ვრცელია ფეჩევისაზე. ამგვარ სხვაობებს კიდევ იპოვის კაცი ამ ორ ვარიანტს შორის. მაგრამ შეიძლება ეს სხვაობები ჩვენ არ მივიჩნიოთ დაბრკოლებად იმისათვის, რომ ი. ფეჩევის ლეგენდისათვის წყაროდ ვივარაუდოთ ალანს „ქუნჰ-ულ-შხზარ“-ში მოთავსებული თქმულება. ი. ფეჩევიმ ალბათ შეამოკლა ალანს ლეგენდა, ზოგი ფაქტი გამოტოვა, ზოგი რამ თვითონ ჩაურთო განაგონის მიხედვით (მაგალითად, ამირახორის დასჯის და დაღუპვის ამბავი). საერთოდ ი. ფეჩევის გადამუშავებული უნდა ჰქონდეს ცალის თხზულებიდან ამოღებული მასალა. ამ ლეგენდის დეტალებზე და, საერთოდ, მის დახასიათებაზე ჩვენ არ შევჩერდებით. ის კი შეიძლება ითქვას, რომ მიუხედავად ანაქრონიზმისა და სხვა დამახინჯებებისა ამ თქმულებას სპეციალისტებისათვის მაინც აქვს გარკვეული მნიშვნელობა. ი. ფეჩევის ცნობების მიმართება ალანსა და სხვათა ცნობებთან და საერთოდ ამ ცნობების პირველწყაროების საბოლოო დადგენა უნდა გადაიდოს სხვა დროისათვის, როცა სათანადო წყაროები გამოიცემა და მასალაც ბევრი იქნება.

ამრიგად, ჩვენი კონიექტურა *نمر دودپال* → *نمر ودورپال* სავსებით დასტურდება ალანს თხზულებით, სადაც *نمر ديدوپال* (=თამარ დედოფალ-ი) წერია. ალანს *نمر ديدوپال*-ში მეორე *نمر* ასო ეხმოვანს გადმოსცემს, მაგრამ ეს მწიგნობრული გზით უნდა იყოს გადმოღებული. ჩვეულებრივად კი სამხრეთ საქართველოში ქართველი მუსლიმების მეოხებით თამარ მეფის სახელი „თამარ დოდფალ“-ის სახით ძლიერ პოპულარულია. ეს სიტყვა უფრო „დოდფალ“-ისა

⁷⁹ შდრ. სათანადო ადგილები: ი. ფეჩვენს „ისტორია“, II, გვ. 44-45 და ვ. სმირნოვის დასახელებული ქრესტომათია, გვ. 25-27. ამის შესახებ იხ. აგრეთვე ჩვენი: იბრაჰიმ ფეჩვენს საქართველოს შესახებ. „ენიმკი“-ს მოამბე, ტ. V-VI, თბილისი, 1940, გვ. 378-379.

118

და „დოდოფალ“-ის ფორმითაა გავრცელებული. ადიგენის რაიონში ოცდაათიან წლებში მივლინებების დროს ჩაწერილ თურქულ დიალექტურ მასალებში რამდენიმეჯერ ჩაწერილი მაქვს „თამარა დოდოფალ“. 1933 წ. სტამბოლში გერმანელმა მეცნიერმა კ. ბიტტელმა გამოაქვეყნა წერილი „ართვინში აღმოჩენილი ბრინჯაოსაგან გაკეთებული არქეოლოგიური ნაშთებიო“⁸⁰. წერილის ავტორი აზუსტებს იმ მაღაროს მდებარეობას, სადაც არქეოლოგიური ძეგლები იქნა აღმოჩენილი და წერს, რომ „მაღაროს მიდამოებში ერთი საათის მანძილზე იმყოფება ციხე. ხალხში არსებული გადმოცემით ეს ციხე გაუკეთებია ერთ ქართველ ქალს, რომელსაც *Famara Dudubal* (=თამარ დედოფალ) ჰრქმევია. ციხეს ეხლაც მისი სახელი დარჩენია“⁸¹. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე გრაფის ქალის უვაროვას ცნობა იმის შესახებ, რომ არტანუჯის მიდამოებში, სოფ. ახიზასთან ყოფილა „თამარ დოდოფალის“ ციხე: «Замок этот слывет за постройку времен Тамары и между Турками, которые переняли от Грузии уважение к царице, воспеваемой историей и поэтами, царицы, прозываемой турками «додопал Тамара», то есть «матерью Тамарой»⁸². აკად. ს. ჯანაშიას მოჰყავს ამტარაკის რაიონში (სომხეთი) ოვანნავანქის 1201 წლის წარწერა თამარ მეფეზე: «В господство парои (=патрон) ддопал Тамар»⁸³.

წლ ო ჩ ე ლ ე ბ ი ს (პროფ. ს მ ი რ ნ ო ვ ი ს ზემოხსენებული გამოცემის მიხედვით) ამ ნმრწხორის სახელი *طاوت* -ის სახით აქვს გადმოცემული. აქ უფრო მოსალოდნელი იყო სახელი „დავით“, მაგრამ ფეჩვენს *طاوات* -ის „დავით“-ად წაკითხვა არ ხერხდება, თუ, რა თქმა უნდა, გამომცემელს ეს სიტყვა დამახინჯებული არა აქვს. ფ ე ჩ ე ვ ნ ს ეს სახელი ამ ფორმით სამჯერ აქვს მოყვანილი.

⁸⁰ იხ. ჟურნალი „Türk tarih, arkeologya ve etnografya dergisi“, I, ივლისი, 1933 წ. სტამბოლი, გვ. 150-156. ამ წერილის ჩვენს მიერ შესრულებული თარგმანი გამოქვეყნდა „ენიმკის“ მოამბეში, II, თბილისი, 1938 წ., გვ. 257-266.

⁸¹ იხ. „ენიმკი“-ს მოამბე, II, გვ. 257.

⁸² Граф. У в а р о в а, Кавказ – Абхазия, Аджарня, Шавшетия, Псховский участок, мосკვი, 1891, გვ. 306.

⁸³ С. Д ж а н а ш и а, Об одном примере искажения исторической правды. По поводу книги Н. Токарского „Архитектура древней Армении“, თბილისი, 1947, გვ. 44.

საერთოდ თურქულ წყაროებში „დავით“ ყველა ^{داود} -ად არის გადმოცემული და ამიტომ არც „ალ რელების“ ^{طاوت} „დავითი“ არ უნდა იყოს, მით უფრო, რომ ამავე ლეგენდაში ის იხსენიებს ^{داود} -ად ორ დავითს: ლუარსაბის შვილებს სიმონსა და ^{داود} (დავით) ხანს და ^{داود} (დავით) წინასწარმეტყველს, ისევე როგორც ფ ე რ ე ვ ო ს ამ უკანასკნელის სახელად ^{داود} -ი აქვს მოყვანილი ლეგენდის დასაწყისშივე. Hammer-ს მოჰყავს შემოკლებით ორივე ისტორიკოსის ლეგენდა და ამ სახელს კითხულობს Stallmeister [=მნრახორ] David (Bagration)-ად⁸⁴ რაც, ჩვენის აზრით, სწორი არ უნდა იყოს, უფრო საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაში თურქმა ისტორიკოსებმა სიტყვა „თავადი“, რომელიც ამ დროის თურქულ წყაროებში საკმაოდ ცნობილია, საკუთარ სახელად მიიღეს.

ქ ა რ თ ვ ე ლ თ ა თ ქ მ უ ლ ე ბ ა იმის შესახებ, რომ დავითის ძირთაგან არიან ქართველი ბაგრატიონები (მაგალითად: „ესე უწყოდე, რამეთუ მე მეფობისა შენისა არა უმცირეს ვარ, არცა უდარეს, არა უწყია, რამეთუ ძირთაგან დავით წინასწარმეტყველისათა აღმოცენებულ ვართ, და მის გამო ღმრთისა მიერ ცნებით განეგების მეფობა ჩუენ ბაგრატიონთა და ტომნი ვართ დავით მეფისა და წინასწარმეტყველისა“)⁸⁵, შეღწეულია მეზობელ ხალხთა წყაროებშიც: კონსტანტინე პორფიროგენეტის სიტყვით, იმ დროიდან, რაც დავით წინასწარმეტყველის შთამომავალნი იერუსალიმიდან იბერიაში მოვიდნენ და მეფობა დაიწყეს „გარდახდა 400 თუ 500 წელი, ვიდრე დღევანდლამდე“ (ე. ი. 952 წლამდე). ესე იგი, კ. პორფიროგენეტი გულისხმობს, რომ დავით წინასწარმეტყველის შთამომავალი ბაგრატიონები იბერიაში მოვიდნენ და გამეფდნენ V თუ VI საუკუნეში⁸⁶... თურქ მემატიაეებს „ალ რე და ფეჩევოსაც მოთხრობილი აქვთ ამ ლეგენდის სხვადასხვა ვარიანტი⁸⁷.

⁸⁴ GOR. II, 481.

⁸⁵ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილიც მიერ, II, თბილისი, 1959, გვ. 460-461.

⁸⁶ გეორგიკას ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, IV, ნაკვეთი II. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. თბილისი, 1952 წ., გვ. 260.

⁸⁷ იხ. „ალ რე – در بیان ملوک کورجستان“ В. Д. Смирнов. Образцовые произведения османской литературы в извлечениях и отрывках, გვ. 25-27.

63. „ვანის სოფელთაგანი“ ^{بوگردشین} -ად წოდებული სოფელი იმ დროს დიდებული ქალაქი ყოფილა და მეფეთა ჩამომავლის ბაგრატიონად წოდებული უფლისწულის მამული ყოფილა⁸⁸. ოდესღაც „დიდებული ქალაქის“ – ^{بوگردشین} -ის სახელის სწორად ამოსაკითხავად ჯერჯერობით მასალა არა გვაქვს. ჰამერი, ვფიქრობთ, უმართებულოდ კითხულობს ამ სოფლის სახელს ბ ა გ რ ა - შ ი ნ -ად (das Dorf Bagraschin bei Wau)⁸⁹. შეუძლებელია ^{بوگرد}

شیں -ის პირველი ვაგიანი მარცვალი⁸⁸ ბა'-დ წაკითხვა; ეს ბ უ ქ - რ ა შ ე ნ ი ან ბ უ გ რ ა შ ე ნ ი უფროა, ვიდრე ბ ა გ რ ა შ ი ნ -ი. თანამედროვე ვანის რაიონის ტოპონიმიკური მასალის შესწავლამ შეიძლება შუქი მოჰფინოს ამ საკითხის გარკვევას.

64. საინტერესოა ი. ფეჩევსთან ო რ ჯ ე რ ხმარებული ქ უ - თ ა ის ის კოლხური ქ უ თ ა შ (შდრ. თანამედროვე მეგრული-ქუთეში) ფორმა. აქ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ცნობილ ჰანჯაჯან ხალწვას თავის რუკაზე აგრეთვე كوناكس (ქუთაშ-ი) აქვს⁹⁰.

65. ლ უ ა რ ს ა ბ ი – ქართლის მეფე (1530-1556).

66. ს ე ლ ი მ I – ოსმალეთის სულთანი (1512-1520).

67. შ ე ქ ი ს ც ი ხ ე – აზერბაიჯანის უძველესი ქალაქთაგანი, რომელსაც ახლანუხა ეწოდება. შექის სახანოს დედაქალაქი (XVIII-XIX საუკ.). (იხ. EI, IV, გვ. 372); აგრეთვე: И. И. Петрушевский, Государство Азербайджана в XV в., в «Сборнике статей по истории Азербайджана», 184; В. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда X-XI веков, გვ. 116.

68. ლ ა ლ ო შ ა ჰ მ ე დ ბ ე გ ი – ძლიერ საინტერესოა ამ პიროვნების შესახებ ცნობა „სიჯილ“-ის ავტორისა, რომელიც ამბობს, რომ „ლალომ აჰმედ ბეგი კახთა მეფე ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ს თ ა ნ ე რ თ ა დ ს ტ ა მ ბ ო ლ ს ჩ ა ვ ი და“⁹¹. ი. ფეჩევს მიხედვითაც ეს ორი მოღვაწე ერთად მოქმედებს: „986 წელს (=1578-1579)... ალექსანდრე ხანს (კახთა მეფეს) მიენდო შექის დაპყრობა. მასთან ერთად წარგზავნილი იქნენ ათასეულიდან ორასი სიფჰან და მეთაურთაგან მირზა ლაღბეგი და ლ ა ლ ო შ ა ჰ მ ე დ ბ ე გ ი, რომელთა

⁸⁸ ი. ფეჩევს, „ისტორია“. II, 45.

⁸⁹ GOR, II, 481.

⁹⁰ كتاب چلبى — جانانما - 431-432 გვერდებს შუა მოთავსებული რუკა.

⁹¹ სიჯილ-ი 'ოსმანნი, I, 203.

სამშობლო მაგ ძველ ქვეყანაში (ე. ი. თანამედროვე აზერბაიჯანში) იყო და (თვითონ ესენი) „მაგ ქვეყნის ნაცადი ლომები და მგლები“⁹² იყვნენ“⁹³. გარდა ამისა, ლალომ აჰმედ ბეგზე „სიჯილ“-ში ვკითხულობთ: „ირანელებთან ომის დროს ლაღბეგი მუსტაფა ფაშის ამაღლაში იყო; ალექსანდრე ხანთან სტამბოლში ჩასვლის შემდეგ გარდაიცვალა“⁹⁴. لاغوش მეტსახელის მნიშვნელობა უცნობია.

69. ქ ა ბ რ ი (კაფური) და ყ ა ნ ი ხ (კანიკი) მ დ ი ნ ა რ ე ბ ი . ოსმალთა ჯარის თბილისიდან შირვანისაკენ გამგზავრების აღწერისას ი. ფეჩევს და სხვა თურქი ისტორიკოსები იხსენიებენ ორ მდინარეს არაქართული სახელით: قاپور -სა (ქაბურ) და قنق (კანიკ). ამათგან პირველი قاپور -ის (კაფურ) სახითაც გვხვდება, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, კაბურ ფორმა უფრო ახლოა სინამდვილესთან. ამ მდინარეთა რაობის გასარკვევად საჭიროა აქ მოვიტანოთ თვით კონტექსტი: تفليسدن قانقوب نهر كردن

عبور و اوجنجهی منزله قاپور صوی کنارنده مقیم ایکن [ისლამის ლაშ-ქარი] თბილისიდან დაიძრა, გადავიდა მდინარე მტკვარს და კა-ბურის წყლის ნაპირას მესამე სადგურზე რომ დაბანაკდა... და კიდევ – شيرواه عزيمت ايدوب نهر قاپور ايله نهر قفق میاننده قوناق – طوتوب [სარდალი] შირვანისაკენ გაემგზავრა. იგი მდინარე კა-ბურსა და მდინარე კანიკს შუა დაბანაკდა⁹⁵. თბილისიდან გამგზავრებული ჯარი რომ კაფურის ნაპირას ჩერდება, ეს კა-ფური იორი უნდა იყოს, ხოლო მეორეჯერ მოხსენებული „კა-ბურსა და კანიკს შუა“ უდრის „იორას და ალაზანს შუა“⁹⁶. ასე რომ კანიკი – ალაზიანი⁹⁷. სპარსულ წყაროებშიც ამ მდინარეთა სახელები ასევე ყოფილა წარმოდგენილი: თეიმურაზ I და დავუდ ხან [უნდილაძე] – ყარაბაღის ბეგლარ-ბეგი در گرداب قبری و قانق و شکارگاههای حدود قراباغ و گرجستان بایکدیگر گرداب قبری و قانق کرده دوستانه از یکدیگر جدا میشدند ქაბრისა და ყანუხის

⁹² ე. ი., „გულადები და მამაცები“.

⁹³ ი. ფეჩევნის „ისტორია“, II, 45.

⁹⁴ სიჯილ-ი ‘ოსმანნი, II, 203.

⁹⁵ ი. ფეჩევნის „ისტორია“ II, 43 და 46.

⁹⁶ იქვე, 46.

⁹⁷ ვლ. მინორსკის მიხედვითაც ალაზანს თურქულად Kanik-ი ქვია, თუმცა ავტორს საეჭვოდ მიაჩნია ეს და კითხვით ნიშანს უსვამს (იხ. EI, IV, 372; აგრეთვე Brosset, I, გვ. 363).

მორევის ნაპირზე და ყარაბაღისა და საქართველოს სანადირო ადგილებში ერთად ნადირობდნენ და მეგობრულად შორდებოდნენ ერთმანეთს⁹⁸. ალბათ ამ მუსლიმური წყაროების გავლენით ეს სახელები ქართველ ისტორიკოსსაც გამოუყენებია: „(თამარ მეფე და დავით სოსლანი) ჩავიდნენ ყანუხს და იქაური მთა და ბარი, ტყე და ჭალები მოინადირეს“⁹⁹. Minadon-ს Canac-ის წყალი ჩვენი ყანუხის, ე. ი. ალაზნის წყალია (ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტ., IV, 288).

ჩვენ დავიმოწმებთ კიდევ ადგილს ხალხური ზეპირსიტყვიერებიდან: „გავიდნენ ალაზანს, გაიარეს შირაქი, გავიდნენ ქაბრსა (იორსა) და შევიდნენ მამაცნი შიდა-კახეთში“¹⁰⁰. ამრიგად, თბილისიდან გამგზავრებული ჯარი გადადის მტკვარს და პირველი შემხვედრი მდინარის – კაბურის ნაპირას ჩერდება. ირკვევა, რომ ეს ქაბური (ქაბრი) – იორია. კავკასიონიდან მომავალი მამაცნი, ავარულიდან თარგმნილი ხალხური თქმულების მიხედვით, გამოვლენ ალაზანს, გაივლიან შირაქსა და შემდეგ მდინარე ქაბრს, რომელიც ამ ხალხური ლექსის გამომცემელს იორთან აქვს გაიგივებული. ამრიგად, თითქოს სავსებით ნათელია, რომ ი. ფეჩევნის قاپور-ი, قاپور-ი, ხალხური სიტყვიერებიდან მოტანილი ნაწყვეტის ქაბრი – ეს არის იორის სახელი, მუსლიმურ წყაროებში იორი ქაბრ-ის სახელითაა ცნობილი. ყველაზე

უფრო მართალი ფორმა იორის ამ მეორე და არაქართული (?) სახელისა ქაზრ-ი უნდა იყოს. ი. ფეჩევის **قازق** -ის (ფ) თანხმოდანი კორექტურული შეცდომა უნდა იყოს, ხოლო უფრო სწორია მისივე მეორე **قازق** -ი, რომელიც ფორმით ქაზრ'თან უფრო ახლოსაა. თურქულ **قازق** || ქაზურში თურქისათვის (სპ. **قبرى**)

ذيل تاريخ عالم آرای عباسی - تأليف اسکندر بيک ترکمان 98

تصحیح سہیلی خوانساری თეირანი, 1316, გვ. 111. ეს ამონაწერი სპარსული-წყაროდან და მისი თარგმანი თავაზიანად მოგვაწოდა ირანისტმა ვლად. ფ უ - თ უ რ ი ძ ე მ, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებთ.

⁹⁹ ფ. გ ო რ გ ი ჯ ა ნ ი ძ ე (საქართველოს ისტორია), საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი – H 2140, გვ. 24 v. ეს ამონაწერიც ვლად. ფ უ თ უ რ ი ძ ე მ გადმოგვცა.

¹⁰⁰ ხალხური სიტყვიერება, I, შედგენილი ექვთ. თაყაიშვილის მიერ გვ. 168 (9). ავარული სიმღერა კახეთის დარბევაზე, თარგმნილი ალ. სარაჯიშვილის მიერ. ადრე ამოწერილი ეს ცნობა, ჩვენი თხოვნით, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის მეცნ. თანამშრომელმა ლ. ჩ ლ ა ი ძ ე მ კიდევ შეუდარა არც თუ ადვილად მოსამებნ პირველწყაროს და უფრო დააზუსტა იგი.

ძნელად წარმოსათქმელი ზედიზედ ორი თანხმოდანი „უ“ ხმოვნით, ხოლო, ასე ვთქვათ, კავკასიური წარმოთქმა ამ სიტყვისა, როგორც ეს ხალხურ თქმულებაშიც არის დამოწმებული, ქაზრ'ი უნდა იყოს. ყანუხი || **قنق**, სპარსულ წყაროში – **قنق** – ეს არის აზერბაიჯანული სახელი ალაზნისა. თანამედროვე აზერბაიჯანული ლიტერატურული ფორმა ამ სიტყვის იქნება – **ганых**, დიალექტური **قنق**, რომლის პირველი მარცვლის **ق** თანხმოდანი ყ-თი გადმოიცემა ქართულში, ხოლო ბოლოკიდური **ق** – ხ-თი: ყანგხ-ი || ყ ა ნ უ ხ -ი.

აქვე მინდა აღვნიშნო ის ამბავი, რომ თავის დროისათვის დიდს თურქს მეცნიერსა და გეოგრაფს XVII საუკუნისა **ჰაჯჯიჩი ხალიფა** (ე. ი. ქათბი ჩელები – 1609-1657) თავის გეოგრაფიისადმი დართულ რუკაზე შეცდომით **قنق** სახელი იორისთვის აქვს მიკუთვნებული (თვით **قنق** ვოკალიზაციაც რიგზე ვერ არის)¹⁰¹. თანამედროვე აზერბაიჯანული (დიალექტური) ფორმიდან **каных**-იდან თუ ამოვალთ, Hammer-ის ტრანსკრიფციაც არ არის სწორი. თურქული (შდრ. **ჰაჯჯიჩი ხალიფას** **قنق** -ი) წყაროებიდან ამოღებული **ჰამერის Kanak** (*die Brücke des Kanak* და სხვ.) სწორი არ უნდა იყოს¹⁰², ამდენად კაზრის სომხეთში კარპი ჩაისთან იდენტიფიცირება უმართებულოა (შდრ. ქართვ. ერის ისტ., IV, 294-295).

70. შ ე რ ე ფ - ხ ა ნ ი – „განთქმული ისტორიკოსია, რომელმაც ქურთების ისტორია – «შერეფნამე» დაწერა. მამის-მამს-ედ-დონის გარდაცვალების შემდეგ ის დაინიშნა ბითლისში, რომელიც შერეფ ხანის პაპის შერეფ-ედ-დონის მამული იყო. 986 წ. (=1578-1579) ოსმალთა სახელმწიფოს ქვეშევრდომი გახდა და გარდაიცვალა კიდევაც“¹⁰³. ფეჩევის მიხედვით შერეფ ხანი ამ წლებში „ნახიჩევანის მფლობელია“.

71. ზუ-ლ-კადრიე ذوالقدریه ჰიჯრის VIII ს-ის დასასრულიდან X ს-ის დასაწყისამდე მარაშისა და მის მიდამოებში ხელისუფლების მქონე თურქმანთა პატარა სამთავრო იყო. დამარსებელია ამ სამფლობელოსი ذوالقدر زين الدين قرهجه, რომელმაც ჰიჯ. 780 მარაში და შემდეგ ელბისთანი დაიპყრო. – ამრიგად, ზუ-ლ-კადრიეს სახელმწიფომ, 780-დან 921-მდე, 141 წელს იარ-

¹⁰¹ იხ. მისი جانتما – ჯიჰან-ნუმან, სტამბოლი, 1732 წ. კავკასიის რუკა მოთავსებულია 431-432 გვერდებს შუა.

¹⁰² GOR, II, 483, 484.

¹⁰³ სიჯილ-ი... III, 138.

124

სება. აქიდანაა, ალბათ, ذوالقدر (قاموس الأعلام), ტ. III, გვ. 2226-7) ამ შრომის 27-ე გვერდზე მოხსენებული ზუ-ლ-ყადრლი და 38-ე გვერდის ზუ-ლ-კადრიე-ც ეს საგვარეულოა.

72. მუსტაფა ფაშა – ლალა მუსტაფა ფაშის ქეთხუდნ იყო. ბეგლარ-ბეგობა მიიღო და ვაღის თანამდებობაზე დაინიშნა მარაშში (=ზუ-ლ-კადირლი). თანამდებობიდან გათავისუფლების შემდეგ გაწვეულ იქნა ომში, სადაც ის დაიღუპა 1003 წ. (=1594-1595).

72ა. არეში – ქალაქია შირვანში. „არეშის ქუეყანა“ (ქ. ცხ. II, 346), „არეშელი ვაჭარი“ (იქვე, 346); „არეშის ციხეში გაგზავნეს“ (იქვე, 406). „გამარჯვებულმა სპარსელებმა არეშის ციხიდან გაათავისუფლეს ანდუყაფარი და ამილახორობა უბოძეს“ (დ. გვრიტიშვილი, ფეოდ. საქ. სოც. ურთიერთობ. ისტორიიდან, გვ. 401). „აბრეშუმის დიდ ბაზარს წარმოადგენდნენ ქალაქები: თავრიზი, არდებილი, შემახა და არეში. განსაკუთრებით განთქმული იყო შემახისა და არეშის აბრეშუმი (И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI-XVII веках. Сборник статей по истории Азербайджана, 268—269).

73. კაიტას ფაშა (ბეგი) – „სასახლის სამსახურში დაწინაურდა და სახელმწიფო სილაჰდარი გახდა. შემდეგ დაინიშნა პირველ მირზახორად და 983 წ. (=1575-1576) კაფუჯიბაშის წოდებით ნიგდეს ბეგობა მიიღო. 986 წლის ზი-ლ-კადას თვეში (=1578 წ. 30. XII – 1579 წ. 28. I.) სარუხანის ბეგის თანამდებობაზე დაინიშნა. შემდეგ არზრუმის ბეგლარბეგის თანამდებობაზე იყო. მონაწილეობდა ირანთან ომში, სადაც ის მოკლულ იქნა 987 წლის ზი-ლ-კადას თვეში“ (=1579 წ. 20. XII – 1580 18. I.)¹⁰⁴. ი ფეჩევნს თხრობაში კაიტასი მოხსენებულია როგორც ბეგის წოდების მქონე და სარუხანის სანჯაყის ყოფილი ვაღი¹⁰⁵.

74. მურაბბა – (← არ. مراء) ოთხსტრიქონიანი სტროფებისაგან- შემდგარი ლექსი.

74ა. ამ ითთაბალების ტომის შესახებ ფეჩევნს ცნობა გადმოწერილია ვაღის „ნუსრეთნამე“-დან, რომელსაც ჩვენ ვამზადებთ გამოსაცემად. ამ ითთაბალთა შესახებ ცნობებიც იმ გამოცემაში

იქნება წარმოდგენილი.

¹⁰⁴ სიჯილ-ი 'ოსმანნი, IV, 65.

¹⁰⁵ ფეჩევი, II, გვ. 48; იქვე, გვ. 26, GOR, II, 472.

74ბ. უცმი – ისტორიულად უცმი ტიტულია სამხრეთ დაღესტანში მოზინადრე ყარა-ყაითაკთა ტომის მეთაურისა. ყაითაკთა სამფლობელო არსებობდა XIV-XIX საუკუნეებში BC, II, ტ. 44 (1956), გვ. 447.

75. ჯაფარ ფაშა, „მეტსახელი – ხადიმ“. სამეფო სასახლის აღათაგანი იყო. სასახლიდან გამოსვლის შემდეგ ბეგლარბეგობა მიიღო. 982 წ. (=1574-1575) დამასკოს ბეგლარბეგი გახდა. 985 წელს (=1577-1578) სამსახურიდან გადადგა. 987 წ. (=1579-1580) ანატოლიისა, ხოლო 990 წელს კი (=1582) რუმელიის ბეგლარბეგობა მიიღო. 993 წ. (=1585) ვეზირის წოდება მიენიჭა და 8 წლის განმავლობაში შეუწყვეტლად თავრიზში ვალის თანამდებობაზე იყო. 1001 წ. (= 1592-1593) დანიშნულ იქნა ბაღდადის ვალის თანამდებობაზე და 1003 წ. (=1594-1595) დათხოვილ იქნა სამსახურიდან. შემდეგ 1006 წ. (= 1597-1598) თემეშვარის ვალის თანამდებობაზე დაინიშნა და 1008 წ. (=1599-1600) იქვე გარდაიცვალა. მართალი და გამოცდილი კაცი იყო¹⁰⁶.

76. მურად ფაშა – „ხორვატული წარმოშობისაა. ეგვიპტეში ბეგის თანამდებობაზე იყო, შემდეგ ბეგლარბეგი გახდა. მონაწილე იყო ირან-ოსმალეთის ომებისა. ერთ დროს ტყვედ იყო. გათავისუფლების შემდეგ ბეგლარბეგობა მიიღო კვიპროსზე, ალექსანდრიაში, ორჯერ იემენში, აღმოსავლეთ ყარაჰისარში, 1004 (=1595-1596) წ. დინარბეგირში, 1010 (=1601-1602) წ. ანატოლიაში და, ბოლოს, რუმელიის ბეგლარბეგი გახდა. 1015 წლის შაჰზანის თვეში (=1606 წ. 2-30.XII.) დიდვეზირად იქნა დანიშნული. ანატოლიაში ყაჩაღები (მოჯანყენი) გაანადგურა. ავადმყოფობის დროსაც კი დასდევდა ყაჩაღებს თახთრევანზე. დახოცილ ხალხს ჭაში ჰყრიდა და ამიტომ მას კულიუჯუ (კულუ ქ. „ჭა“) შეერქვა გარდაიცვალა დინარბეგირში 1020 წ. ჯუმდას 25-ში^{106a} (=1611 წ. 5. VIII.).

76ა. რეკა – ქალაქი სირიაში, ალექსოდან აღმოსავლეთით 220 კილომეტრზე, ეფრატის ნაპირას.

77. სინან ფაშა – საქართველოში კარგად ცნობილი ლაღა მუსტაფა ფაშის თანამედროვე და მისი მოქიშპე. „არზრუმის, ალექსანდრია და შემდეგ 975 წ. (=1567-1568) ეგვიპტის ვალის თანამდებ-

¹⁰⁶ სიჯილ-ი 'ოსმანნი, II, 71.

^{106a} სიჯილ-ი 'ოსმანნი, IV, 355.

ბობაზე იყო. 988 (=1580-1581) დიდვეზირი გახდა. შემდეგ ამ თანამდებობიდან ის რამდენიმეჯერ იქნა გადაყენებული და კვლავ

აღდგენილი“ (სიჯილ-ი ოსმანნი, III, 109).

78. მეჰმედ ფაშა, ხანდომი (საჭურისი. შეად. ქართულში ხმარებული ხანდომი არაბ. *مخاض* ყვერული, საჭურისი)¹⁰⁷. „ქართველია. სულთნის ჰარემის საჭურისი იყო. შემდეგ დააწინაურეს მთავარ საჭურისად და სახასო ოდაბაშის თანამდებობაზე. 1013 წლის რები-ულ-ახირის 22-ში (1604 წ. 17.IX.) მესამე ვეზირის წოდება მიენიჭა და იმავე წლის ჯუმანდ-ლ-ევველის თვეში (=1604. 25.IX-24.X.) დანიშვნა მიიღო ეგვიპტის ვალის თანამდებობაზე. ეგვიპტეში მოჯანყე ხალხი დასაჯა და ქვეყანა წესრიგში ჩააყენა. შემდეგ თვეს, 1014 წ. (=1605 წ. V [?] გახდა რუმელიისა და იმავე წელს ბოსნიის ვალნი. 1016 წ. (=1607-1608) გადაყენებულ იქნა. თუმცა 1017 წ. (=1608-1609) დამასკოს ვალნი: თანამდებობაზე იყო, მაგრამ რამდენიმე თვეში გათავისუფლდა. 1019 წ. (=1610-1611) სადრ-უხამის მოადგილეობა და 1021 წ. (=1612-1613) არზრუმის ვალის თანამდებობა მიიღო. მერმეკუ-ბენიშინი გახდა და წლინახევრის შემდეგ გადაყენებულ იქნა. 1024 წ. (=1615) მეორეჯერ დაინიშნა დიდვეზირის მოადგილედ. წლინახევრის შემდეგ კვლავ მოხსნილ იქნა ამ თანამდებობიდან და 1026 წ. ჯუმანდ-ლ-ევველის თვეში (=1617 წ. 7.V – 5.VI.) მეორე ვეზირის წოდება მიიღო. 1031 წ. ზი-ლ-კადას თვეში (=1622. 7.IX – 6.X.) დიდვეზირად დაინიშნა. ოთხნახევარი თვის შემდეგ 1032 წლის რები-ულ-ახირის თვეში (=1623 წ. 2.II – 2.III) მოხსნეს ამ თანამდებობიდან და როდოსში გაგზავნეს. სულთან მურად IV-ის (1623-1640) ტახტზე ასვლის დროს (1623 წ.) გამოიწვიეს და მეორე ვეზირის წოდება მიანიჭეს. ჩერქეზ მეჰმედ ფაშის სარდლობის დროს მესამეჯერ დაინიშნა დიდვეზირის მოადგილედ. 1035 წლის შევვალის თვრამეტში (1626 წ. 13.VII.) გარდაიცვალა“¹⁰⁸.

79. აჰმედ - ფაშა – „ალბანელია, სულთან სულეიმანის დროს კაფუჯიბაშის თანამდებობა მიიღო. 965 წ. (=1557-1558) ანატოლიის, ხოლო შემდეგ რუმელიის ბეგლარბეგად დაინიშნა. 987

¹⁰⁷ ქართლის ცხოვრება, II, პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1959, გვ. 59, 626.

¹⁰⁸ სიჯილ-ი..., IV. 151-152.

წლის შაბანის თვეში (1579 წ. 23.IX-21.X.) დიდვეზირი გახდა. გარდაიცვალა 988 რები-ულ-ევველში (1580 წ. 16.IV-15.V.)¹⁰⁹.

79ა. რეის-ულ-ქუთუბი, აგრეთვე რეის ეფენდი – მწიგნობართუხუცესი, სახელმწიფო მდივანი, საგარეო საქმეთა მინისტრი.

79ბ. დედიკულე (ქართულში-იედიყულა) – თ. yedi “შვიდი”, არაბ. *السبعة* – კულე “კოშკი”, “ბურჯი”, დედიკულე – “შვიდკოშკი”. “შვიდბურჯიანი ციხე”. დედიკულეს ციხე მდებარეობს სტამბოლის ამავე სახელობის უბანში, მარმარილოს ზღვის ნაპირას. ელჩებს,

ვეზირებსა და მაღალი თანამდებობის დამნაშავეებს ამ ციხეში ათავსებდნენ. აქვე იყო გამომწყვდეული სიმონ ქართლის მეფე (ამის შესახებ და დედიკულეზე უფრო დაწვრილებით იხ. ჩვენი: „ეპიზოდი XVI საუკ. საქართველოს ისტორიიდან“ – „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, 31, თბილისი, 1954, გვ. 56).

79. ო რ ს ა ლ ა თ ს შ უ ა დ რ ო بين الصلواته – არაბ.
صلوات, მრ. صلوات – ალლჰისა და მუჰამადისადმი აღვლენილი ლოცვა, სალავათი. აქ ნახმარია წყვილობით რიცხვსა და ადგილობით ბრუნვაში დროის გაგებით და, ვფიქრობ, აღნიშნავს დილისა და შუადღის ლოცვას შუა დროს.

80. ს ი ნ უ შ ფ ა შ ა – ხორვატული წარმოშობისაა. აღიზარდა სამეფო სასახლეში. 976 წ. (=1568-1569) მწრწხორი, შემდეგ უავგუსტოესი სილაჰდარი გახდა. 977 წ. (=1569-1570) მიიღო იანიჩართა აღას თანამდებობა, ხოლო შემდეგ რუმელიის ბეგლარბეგობისა. შემდეგ კუბბე-ნიშნ ვეზირის თანამდებობა მიიღო და სულთნის ქალიშვილი ფატმა შერთეს. 990 წ. (=1582) ზნ-ლ-ჰიჯჯეს თვეში (1582 წ. 27. XII–1583 წ. 24. I.) სადრაჰამა-დ და-ნიშნეს. 992 წ. (=1584) გაათავისუფლეს თანამდებობიდან. 994 წ. (=1585-1586) მეორედ იქნა დანიშნული მთავრობის თავმჯდომარედ. 997 წ. (1588-1589) კვლავ გაათავისუფლეს. 1000 წ. II ჯუმდჰს თვეში (=1592. 15. III – 13. IV.) მესამეჯერ დაინიშნა სადრაჰამად. 1001 წლის რებნ-ულ-ახირის თვეში (=1593. 5. I–2. II). გაათავისუფლეს და პენსიაზე გადაიყვანეს. 1010 წ. (=1601-1602) გარდაიცვალა¹¹⁰.

¹⁰⁹ სიჯილ-ი ‘ოსმანნი, I, 202.

¹¹⁰ სიჯილ-ი ‘ოსმანნი, III, 116.

128

81. ჰ ა დ დ ა რ ფ ა შ ა – „ჩერქეზია. ბეგთაგანი იყოს. შემდეგ ბასრისა და სივასის ვჰლნს თანამდებობაზე დაინიშნა. შემდეგ და-პატიმრებულ იქნა და 1000 ზი-ლ-კადას თვეში (=1592 წლის 9. VIII–7. IX.) გაათავისუფლეს. 1002 წ. (1593-1594) ალეპოს ბეგლარბეგობა მიიღო და შემდეგ გარდაიცვალა. მისი შვილები „ორი ძმის“ სახელით ცნობილი აჰმედ და ალნ ფაშები იყვნენ¹¹¹.

82. შ ა ბ უ რ ა ნ ი – ძველი ქალაქი, რომელიც ბაქოსა და დარუბანდს შუა კასპიის ზღვაზე მდებარეობდა.

82ა. ჯ ი ლ ჯ ლ ა ზ ნ დ ე ფუსუფ ფაშა – ევროპული წარმომავლობისაა. მამამისი იყო გენუას სახელმწიფოში ადმირალი Cicala (თურქ. ჯიღალა), რომელიც სულთან სულემდჰნის დროს ფინლა ფაშამ ტყვედ ჩაიგდო ხელში. შემდეგ გაამაჰმადიანეს. მისი შვილი ფუსუფი (მამასთან ერთად დატყვევებული) ამ დროს ვანის ბეგლარბეგია და ერევნის ბეგლარბეგობას აძლევენ (კჰმჰს ალ-აღჰმ, III, გვ. 1822).

83. ყარა არტაანზე იხ. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, III, გვ. 504.

84. მეჰმედ ფაშა - აბაზა. „ქართველია, არზრუმელი ჰუსედნ ფაშის სიძე. იგი იყო ჯანფოლადოლის ხაზინადარი შემდეგ ტყვედ რომ ჩავარდა, ხალწლ ფაშამ თავისთან წაიყვანა და საადმირალოში მეზღვაურ ბეგთაგანი გახდა. 1026 წ. (=1617) მარაშის ბეგლარბეგად დანიშნეს. 1030 წ. (=1620-1621) არზრუმის ვაწლ იყო. 1031 წ. (=1621-1622) ბოსნიის ვალის თანამდებობა მიიღო და 1042 წ. (=1632-1633) სამსახურიდან გადააყენეს. 1043 წ. (=1633-1634) ოზის (ოჩაკოვის) ვაწლს თანამდებობა მიიღო: ფანდიშაჰის მუსაჰიბი და ვეზირი გახდა. 1044 წლის საფარის თვის უკანასკნელ ღამეს (= 1634 წ. 24.VIII.) გარდაიცვალა“¹¹².

85. ჰასან ფაშა – „მეტსახელი – ხანდიმ-ი (არაბ. „საჭურისი“) სასახლის თეთრკანიანი საჭურისი; შემდეგ – მთავარი ხაზინადარი. 998 წ. პირველი ჯუმანდას თვეში (=1590წ. 8.III – 6.IV.) ეგვიპტის ბეგლარბეგად დაინიშნა. ორი წლისა და 10 თვის შემდეგ გადაყენებულ იქნა, დააპატიმრეს და იედიკულეში ჩასვეს. გათავისუფლების შემდეგ ვეზირის წოდებით შირვანის, ხოლო შემდეგ თავ

¹¹¹ სიჯილ-ი , ‘ოსმანნი, II, 260.

¹¹² სიჯილ-ი..., IV, 136.

რიზის და, განმეორებით, ისევ შირვანის ვაწლს თანამდებობაზე დაინიშნა. შემდეგ სხვადასხვა თანამდებობაზე ეკავა და 1007 წ. რები-ულ-ევველის ოცდასამში (=1598 წ. 22.X.) სადრაჰამის თანამდებობა მიიღო. 1007 წლის რამაზანის მეექვსე დღეს (=1599 წ. 2.IV.) მოჰკლეს. მტარვალი კაცი იყო. დიდვეზირობის დროს ზოგიერთ წარჩინებულ პირთა მოსპობა განიზრახა და ეს გახდა მისი უბედურების მიზეზი“¹¹³. მეჰმედ სურეფდას ამ ცნობებში თარიღები არეულია და ამიტომ ცნობები შემოკლებით და ზოგადაა მოცემული.

86. ჰასან ფაშა, „მეტსახელი – სჰათჯი („მესაათე“) – სულთნის სასახლეში დაწინაურებით სამეფო ჩოხადარი (სასახლეში მეფის სასამოსლო ნაწილის თანამშრომელი) გახდა. 992 წლის შაბანის თვეში (=1584 წ. 8.VIII-5.IX.) მეორე მირზხორად დაინიშნა. 997 წ. (=1588-1589) პირველი მირზხორობა მიიღო. 999 წლის მუჰარრემის თვეში (=1590 წ. 30.X-29.XI.) იანიჩართა აღის თანამდებობაზე დანიშნეს. იმავე წლის რები-ულ-ევველის თვეში (=1590 წ. 28.XII – 1591 წ. 26.I.) რუმელიის ბეგლარბეგი გახდა. სამსახურიდან გადააყენების შემდეგ 1001 წ. (=1592-1593) დიარბექირის ვაწლს თანამდებობა დაიჭირა. 1002 წ. (=1593-1594) სამსახურიდან გადააყენების შემდეგ კუბენიშნ ვეზირი გახდა. 1010 წ. (=1601-1602) დაინიშნა დიდვეზირის მოადგილედ. რადგანაც მის დროს (ტერაპიზონიდან?) უპირატესად სამწუხარო ამბე-

ბი მოდიოდა, 1011 წ. (=1602-1603) სამსახურიდან გაათავისუფ-
ლეს და ტრაპიზონში გადაიყვანეს. 1012 წელს (=1603-1604) დაი-
ნიშნა არზრუმის (მხარეში) მთავარსარდლად. ამავე წლის დასა-
სრულს (=1604 წლის IV-V.) გარდაიცვალა¹¹⁴.

87. **ა ლ ო ფ ა შ ა**, „მეტსახელი – ლაღა. სამსახურში დაწინაუ-
რებით ჯერ იანიჩართა ქატიბი, ხოლო შემდეგ სიფაჰ-ების ალა
გახდა. 993 წ. (=1585), როცა სულთან მეჰმედ III (1595-1603)
ჯერ კიდევ უფლისწული იყო, ალა ფაშა მისი ლაღა (სპ., შაჰთა
და ფადიშაჰთა შვილების აღმზრდელი) იყო. მეჰმედ III-ის ტახტზე
ასვლისას პირველი მინისტრის თანამდებობა მიეცა. შემდეგ ის
იყო ნახიჩევანისა და თავრიზის ბეგლარბეგი. 1012 წ. (=1603-1604)
ირანის წინააღმდეგ ლაშქრობა ძლიერ მამაცურად წარმართა და
გაიმარჯვა, მაგრამ შემდეგ დამარცხდა და ბრძოლის ველზე დაეცა

¹¹³ სიჯილ-ი..., II, 125.

¹¹⁴ სიჯილ-ი..., II, 127.

130

კიდევაც¹¹⁵. **ი. ფეჩევის ისტორიაში** აქ მოხსენებული ალა ფაშის
მეტსახელად **ზ ა რ ხ ო შ ი** (სპ. **سر خوش**) აქვს დასახელებული,
მეჰმედ სურედდას კი – ლაღა, მაგრამ ქრონოლოგიისა და საქმიან-
ობის მიხედვით ეს ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს.

88. **ხ ა ლ ო ფ ა შ ა** – „ხონთქრის სასახლეში გამოიზარდა.
ბოსთანჯი-ბაშის თანამდებობაზე იყო. ერთ ხანს იზმირს გაიგზავნა
სამსახურში, შემდეგ აღჯას ბეგლარბეგი გახდა. 1012 წ. (=1603-
1604) ირანელებთან ომის დროს მოჰკლეს¹¹⁶. მისი მოკვლის ვი-
თარებებს **ი. ფეჩევი** მოგვითხრობს (იხ. ზემოთ, გვ. 79-80).

89. **მ ა ჰ მ ე დ ფ ა შ ა** – „ჯაფარ ფაშის ხელქვეითი იყო. ჯერ
მიიღო მინისტრის (სანჯაყ-ბეგის) თანამდებობა. შემდეგ, 1007 წ.
(=1598-1599) სივასის ვალზე გახდა; შემდეგ კიდევ ერევანისა და
ნახიჩევანის ვალის თანამდებობაზე დაინიშნა. სამსახურიდან გადა-
აყენეს. 1011 წლებში (=1602-1603) ყიზილბაშებთან ლაშქრობის
დროს ტყვედ ჩავარდა და შემდეგ მოჰკლეს¹¹⁷ (შდრ. **ი. ფეჩევის**
ცნობები ხალაღ ფაშის შესახებ)¹¹⁸.

90. **ბ ა კ ო ფ ა შ ა**, აბ დ-ულ-ბ ა კ ო – „ადრიანოპოლელია.
იანიჩართა კორპუსში დაწინაურდა და შემდგომ დეფთერდარობა
მიიღო. 1016 წ. (=1607-1608) საშუალო რანგის, ხოლო 1022 წ.
(=1613-1614) მთავარი დეფთერდარის თანამდებობაზე იქნა აღზე-
ვებული. 1023 წ. (=1614-1615) სამსახურიდან გადაყენებულ იქნა,
ხოლო 1024 წ. (=1615) ბოსნიის ვალზე თანამდებობა მისცეს და
1026 წ. (=1617) კვლავ დეფთერდარად დააბრუნეს¹¹⁹.

91. **ა ჰ მ ე დ ფ ა შ ა**, „მეტსახელი: სარი (ყვითელი, წითე-
ლი). ყანდონიდან გამოვიდა და პროფესია შეიცვალა. 998 წ.
(=1589-1590) დიარბექირის დეფთერდარობა მიიღო. შემდეგ და-
წინაურეს და სივასის ბეგლარბეგად დაინიშნეს. 1012 წ. (=1603-

1604..) ვანის ბეგლარბეგი გახდა. 1013 წ. (=1604-1605) გარდაიცვალა¹²⁰.

92. ს უ ლ თ ა ნ მ ე ჰ მ ე დ ხ ა ნ ი – ოსმალეთის სულთანი მეჰმედ III (1595-1603).

¹¹⁵ სიჯილ-ი..., III, 506.

¹¹⁶ სიჯილ-ი... II, 285.

¹¹⁷ სიჯილ-ი... IV, 316.

¹¹⁸ იქ, აქვე, გვ. 80.

¹¹⁹ სიჯილ-ი... II, 2.

¹²⁰ სიჯილ-ი... I, 207.

132

93. ს უ ლ თ ა ნ ა ჰ მ ე დ ი – აჰმედ I (1604-161) – ოსმალეთის სულთანი.

94. დ ი დ ი მ ო უ რ ა ვ ი – სიჯილ-ი „ოქმან“-ში დიდ მოურავზე შემდეგი მოკლე ცნობებია მოთავსებული: „მეჰმედ ფაშა. მოურავი [თურქულად *მაურავ* (მალრავ)ი წერია] – ქართველია. სპარსელებთან ბრძოლებში დიდი სიმამაცე გამოიჩინა. შემდეგ არზრუმში გადმოვიდა და (ოსმალთა) მთავარსარდალს მორჩილება გამოუცხადა. სტამბოლს გაიგზავნა, მაჰმადიანობა მიიღო და სახელად მეჰმედი შეერქვა. კაფუჯუბაშის თანამდებობა მიეცა და სამეფო ჯარში გაიგზავნა. შემდეგ ის გახდა კონიის ბეგლარბეგი. 1038 წელს შვილთან ერთად მოჰკლეს. საშუალო ტანისა, თეთრწყვროსანი და მამაცი კაცი იყო“¹²¹.

დიდი მოურავი გ. სააკაძე თურქულ საისტორიო წყაროებში ცნობილია „მაურავ“-ის, ან „მაურავ-ხანის“ სახელით, რომელიც თურქულ ტრანსკრიფციაში უმთავრესად ამგვარადაა წარმოდგენილი: *მაურავ* (მაურავ), ან კიდევ *მაურავ-ხან* (მაურავ-ხან). მაგრამ ზოგ წყაროებში, მაგალითად, მე-XVII საუკუნის თურქი ისტორიკოსის *ნაიმა*-ს დაბეჭდილ შრომაში *მაურავ* (მალრავ)-ი გვაქვს (იხ. *ნაიმა* ტ. II, გვ. 344 და შემდეგი). ალბათ აქედან გამომდინარეობს Hammer-ის გერმანული ტრანსკრიფცია *Maghrav* ან *Maghravchan*¹²². - ზოგ ხელნაწერში და აგრეთვე გამოცემულ ძეგლებში ამ სახელს უფრო მეტი დამახინჯება განუცდია. ასე, მაგალითად, სტამბოლის უნივერსიტეტის წიგნთსაცავში დაცულ ნაწარმის ისტორიის ხელნაწერ ნუსხაში (№ 2323/59, გვ. 227 და შემდეგი) *მაურად* (მალრად)-ი გვაქვს, ხოლო სულთნის მიერ მოურამისადმი გამოგზავნილ ფერმანში, რომელიც გამოცემულია *ფაიზონ ბი* -ის მიერ, გვხვდება ამაზე უფრო შერყვნილი ფორმა – *მაურო* (მალზევ)¹²³.

დიდი მოურავის მიერ მარტყოფთან ყიზილბაშთა ჯარის განადგურების შემდეგ მოურავი ოსმალთა მთავარსარდალს უგზავნის თავის ელჩებს. ეს ამბავი ი. ფეჩევის ჰიჯრის 1034 წლის რამაზანის 27 რიცხვით აქვს დათარიღებული¹²⁴. ჰიჯრის 1034 წელი

¹²¹ სიჯილ-ი..., IV, 153.

¹²² GOR, III 43 და შემდეგი.

¹²³ منشآت فریدون II, 311

¹²⁴ იბ. تاریخ پهلوی II, 403

შეესაბამება ჩვენი წელთაღრიცხვის 1624-1625 წელს, მაგრამ რამაზნის თვე 1625 წელს მოდის და 1625 წლის 3.VII-ს ემთხვევა, როგორც ეს ჩვენ აქ წარმოდგენილ თარგმანში გვაქვს ნაჩვენები. 1940 წელს დაბეჭდილ ჩვენს შრომაში „ბრწყინ ფეჩევი საქართველოს შესახებ“¹²⁵ პიჯრისეული თვის რიცხვი სწორად გვაქვს გადმოყვანილი (3. VII.), მაგრამ 1624 და 1625 წლებიდან ეს 3 ივლისი ხვდებოდა არა 1624-ს, როგორც ეს დაბეჭდილია ჩვენს შრომაში, არამედ 1625 წელს. ეს ჩვენი მექანიკური შეცდომა შენიშნა და 1959 წელს გაასწორა დოც. ვიტ. ჩოჩიევმა¹²⁶.

95. داستان (სპ. داستان) – ეპიკური მოთხრობა, გალექსილი თქმულება გმირებზე, საგმირო საქმეებზე, ხალხებზე, ღმერთებზე და სხვ.

96. ჰ ა ფ ი ზ ფ ა შ ა – „სიჯილ“-ის მიხედვით: „ჰაფიზ აჰმედ ფაშა მუზინზადე. ფილიპოპოლელია. სამეფო სასახლეში ბაზიართუხუცესი იყო. 1016 წლის შევვალის თვის თვრამეტში (= 1608 წ. 5.II.) ჰაფიზ ფაშას ვეზირის წოდებით ადმირალობა მიეცა. 1018 წ. (=1609-1610) დამასკოს ვაზირ გახდა. 1020 წ. (=1611-1612) ამ თანამდებობიდან მოიხსნა. შემდეგ იგი დააქორწინეს სულთნის ქალიშვილ – აიშაზე დაინიშნა ბაღდადის ვაზირს თანამდებობაზე და ამ თანამდებობიდან გადადგომის შემდეგ, 1032 წ. (=1622-1623) მას ვხედავთ დიარბექირის ვაზირს თანამდებობაზე, რომლიდანაც ის შემდეგ მოიხსნა და 1034 წ. პირვლ რები-ის თვეში (=1624 წ. 12. XII – 1625 წ. 10. I.) მან სადრწამოზას მიაღწია. ამ თანამდებობიდან გათავისუფლებულ იქნა 1036 წლის რები-ულ-ეველის თვეში (=1626 წ. 20.XI–19.XII.). მიიღო მეორე ვეზირის წოდება. 1041 წ. რები-ულ-ეველის თვეში (= 1631 წ. 27.IX–26.X). მეორეჯერ სადრწამად დანიშნეს და მესამე თვეს გარდაიცვალა“¹²⁷.

97. ჰ უ ს ე ა ნ ფ ა შ ა, „მეტსახელი: დიშლენქ (=უკბილო). სადრწამის სიწუმ ფაშის (იბ. აქვე) ძმია. ჯერ ბეგი, ხოლო შემდგომ ბეგლარბეგი იყო – 1013 წ. (1604-1605) ანატოლიისა, ხოლო 1016 წ. (= 1607-1608) – ალეპოსი. ადინში ქალაქი სამ-

¹²⁵ „ენიმკის მოამბე“, V-VI, გვ. 384-385.

¹²⁶ ვ. გ. ჩოჩიევი, ოსმალეთის სულთნის მურად IV-ის მიერ დიდი მოურავისადმი გაცემული სიგელის თარიღის შესახებ. „სტალინირის სახელმწიფო პედიუსტიტუტის შრომები“, VII, სტალინირი, 1959, გვ. 101-104.

¹²⁷ სიჯილ-ი..., II, 98.

ხრეთ ანატოლიაში) გაჩენილი ყაროღლუ ყაჩაღები დახოცა და ამიტომ ვეზირობა მიეცა. მასვე მიენდო ანატოლიაში ჯარის ჩაყვანა. მასვე ჰქონდა ნაბრძანები 1032 წ. (=1622-1623) აბაზა მეჰმედ ფაშის აჯანყების ჩაქრობა. როდესაც ჰუსეინ ფაშა უდარდელად დადიოდა ახალციხეში, აბაზა ფაშა მიუვარდა მას და მოჰკლა¹²⁸. აბაზა ფაშასა და ჰუსეინ ფაშას შორის მომხდარი ბრძოლა უფრო დაწვრილებით თვით ი. ფეჩევის მიერაა მოთხრობილი (იხ. ზემოთ, გვ. 86-87).

98. ა ბ ა ზ ა – იგულისხმება აბაზა-ფაშა, რომელიც იყო არზრუმის ვილაიეთის განმგებელი; ცნობილია აბაზა-ფაშის მიერ მოწყობილი აჯანყება ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ, რომელიც 1628 წ. სექტემბერში იქნა ჩაქრობილი.

99. რ ე ჯ ე ბ ფ ა შ ა, „მეტსახელი თოფალ (‘კოქლო’). ბოსტანჯიების (სასახლის მცველები) სამხედრო რაზმში გამოიზარდა. შემდეგ ბოსტანჯი-ბაშის (სასახლის მცველთა უფროსი) თანამდებობა მისცეს, შემდეგ კაფუჯიების უფროსად და პირველი მირახორის თანამდებობაზე იყო. სულთნის ქალიშვილზე დაქორწინდა და 1033 წ. (=1623-1624); ვეზირის რანგით შავი ზღვის მხარეში სარდლად დაინიშნა. 1035 წ. (=1625-1626) დიდვეზირის მოადგილეობა მიიღო. 1041 წ. (=1631-1632) სადრაზამად დაინიშნა და ექვსი თვის შემდეგ გარდაიცვალა კიდეცა¹²⁹.

100. მ ს ა ხ – მსახური, რომელიც სასახლეში სანადირო ძალებს უვლის. აქ იანიჩართა სპეციალური ნაწილის ჯარისკაცებია, რომელთაც ევალებოდათ სანადირო ძალების მოვლა-პატრონობა (Pakahn, დასახ. ნაშრ., გვ. 145).

101. მ უ ს ტ ა ფ ა შ ა ჯ ა ნ ფ უ ლ ა დ ზ ა დ ე. „აღწევის შვილია. სამეფო სასახლეში გამოიზარდა და 1039 წ. (=1629-1630) პირველი მირახორის თანამდებობა მიეცა. 1040 წ. (=1630-1631) ვეზირის წოდებით სამხედრო-საზღვაო ფლოტის კაფუდნის თანამდებობა მიიღო და სულთნის ქალიშვილი ანდჰე შეირთო. 1043 წ. (=1633-1634.) გადადგა სამსახურიდან და დაეკისრა ჯარების გადაყვანა. 1046 წ. მუჰარრემის თვეში (=1636 წ. 5. VI-4. VII.) მოჰკლეს. უსამართლო და მჩაგვრელი კაცი იყო¹³⁰.

¹²⁸ სიჯილ-ი..., II, 188.

¹²⁹ სიჯილ-ი..., II, 370.

¹³⁰ სიჯილ-ი..., IV, 389.

102. ა ჰ მ ე დ ფ ა შ ა, „მეტსახელი – ქუჩუქ (‘პატარა’). სიფაჰ-ჰიბედიან იყო. თავისი მამაცობით მას ხუთასი ცხენოსანი მეომრით სპარსელებთან რამდენიმეჯერ შეჯახება ჰქონდა 1033 წ. (=1623-1624), მოსული აიღო და თავისი იმისწული სულემდჰან ბეგი დანიშნა მის მმართველად. ამით ძლიერ გაითქვა სახელი და 1038 წ. (=1628-1629) დამასკოს ვაღლის თანამდებობაზე დაინიშნა. 1039 წ.

(=1629-1630) ბეგლარბეგობა და 1043 წ. (1633-1634) მეორე-ჯერ დამასკოს ვაზლს თანამდებობა მიიღო. 1046 წ. დასაწყისში (=1636 წ. VI.) სპარსელებთან ომში დაიღუპა. დამასკოში წაასვენეს და იქ დაკრძალეს¹³¹. ფეჩვენსთან (იხ. ზემოთ, გვ. 90) ქუჩუქ აჰმედ ფაშა 1044 წლის (=1634-1635) ახლო ხანებში არზრუმის ბეგლარბეგად იხსენიება, რაც „სიჯილ“ში მოთავსებულ ცნობებში არაა. ამავე დროს ქუჩუქ აჰმედ ფაშის სხვა სახელით სხვა ვინმე ცნობილი არ არის.

103. ჰუსეინ ფაშა, „მეტსახელი – დელი. ანატოლიიდანაა. იენიშეჰირელი. სამეფო სასახლის სამსახურში შევიდა. ძლიერ მაგარი მკლავების პატრონი იყო და მხოლოდ მან შეძლო გამოეწია და გაეტეხა სპარსთა ელჩის მიერ მოტანილი მშვილდი, რომელიც ვერავინ ეერ მოიხმარა. ამ გარემოებამ სულთნის დიდი სიამოვნება და მოწონება გამოიწვია. ამის შემდეგ ცოტა ხანში ჰუსეინ ფაშამ ვეზირის წოდებით მეფის მუსაიბის თანამდებობაზე დაიწყო მუშაობა. 1041 წ. ზრ-ლ-ჰიჰჰე-ს თვეში (=1632 წ. 19.VI-18.VII.) ადმირალი (კაფუდან-ი დერიმ) გახდა, მაგრამ 1042 წლის მუჰარრემის თვეში (=1632 წ. 19.VII-17.VIII.) გათავისუფლდა ამ სამსახურიდან და კუბენიშინი ვეზირი გახდა. 1046 წ. (=1636-1637)

მისრეთის ვაზლს თანამდებობაზეა, საიდანაც ის მოიხსნა 1048 წ. (=1638-1639). 1049 წ. (=1640) ახალი ხონთქრის ტახტზე ასვლისას¹³² კვლავ ადმირალობა (კაფუდანობა) მიიღო. შემდეგ 1051 წელს (=1641-1642) ბოსნიის ვაზლმა. 1053 წ. (=1643-1644) გადააყენეს. 1054 წ. (=1644-1645) ბაღდადის ვაზლს თანამდებობაზეა; რეჯე-ბის თვეში (1644 წ. 3.IX-2.X.) გადადგა. მერმე მეჰმედ ფაშის შემდეგ კრიტოსზე სარდლად დაინიშნა. 1066 წ. (=1655-1656) დიდვეზირობის ბეჰედი გაუგზავნეს, მაგრამ შემდეგ მთავრობის თავმჯდომარედ სხვა პირი განამწყესეს და (დიდვეზირის) ბეჰედი

¹³¹ სიჯილ-ი..., I, 213.

¹³² 1640 წ. მურად IV-ის ნაცვლად ხონთქრის ტახტზე ავიდა იბრაჰიმ აჰმედის ძე.

უკან დააბრუნეს. 1068 წ. შევვალის თვეში (=1658 წ. 2.VII. – 30.VII.) სარდლობიდან გათავისუფლებულ იქნა და მესამედ დაინიშნა ადმირალის (კაფუდან-ი დერიმ) თანამდებობაზე. აქედანაც მოხსნეს 1069 წლის რები-ულ-ეველის თვეში (=1658 წ. 27.XI-26.XII.). შემდეგ რუმელიის ვაზლს თანამდებობა მიიღო. ჰუსეინ ფაშა მოჰკლეს 1070 წ. (=1659-1660). დასაფლავებულია სტამბოლში, იედიკულეს სასაფლაოზე¹³³.

104. მურთაზა (←მურთად) ფაშა. „სამეფო სასახლის სამსახურში დაწინაურდა; 1036 წ. (=1626-1627) ვეზირის რანგით ბუდუნის ვაზლ გახდა, 1039 წ. (=1629-1630) ოჩაკოვისა, ხოლო 1041 წ. (=1631-1632) დიარბეჰირის ვაზლს თანამდებობაზე იყო

და სულთნის ქალიშვილზე დაქორწინდა. შემდეგში დიდვეზირის მოადგილედ მუშაობდა და 1045 წ. (=1635-1636) კვლავ ბუდუნის ვაზლს ადგილი უჭირავს. შემდეგში ის დაინიშნა ერევნის ციხის-თავად და 1045 წელს (=1635-1636) დაჭრილობის შედეგად ერევანს გარდაიცვალა¹³⁴. შდრ. ფეჩევის „ისტორიიდან“ ცნობა: „წარჩინებულმა ვეზირმა მურთაზა-ფაშამ აღნიშნულ ციხეს (ერევნის ციხეს) ჩაუწერა ათი ათასი ყული, ხოლო თვითონ დაინიშნა მის (ერევნის) ციხისთავად“¹³⁵.

105. მ უ ს ა ფ ა შ ა ბოსნიელია. სამეფო სასახლეში გამოიზარდა, სულთნის მესაჭურვლე გასდა. 1043 წ. (=1633-1634) მისრეთის ვალის ადგილზე დაინიშნა. 1044 წ. (=1634-1635) ვეზირი კუბენიშინის წოდება მიიღო და 1045 წ. (=1635-1636) დიდვეზირის მოადგილედ დაინიშნეს. 1046 წ. (=1636-1637) ბუდუნის ვაზლმა. 1048 წ. (=1638-1639) გადააყენეს. 1049 წ. (=1639-1640) კვლავ ბუდუნის ვაზლობა მიიღო და 1054 წ. მუჰარემის თვეში (1644 წ. 10.III-8.IV.) გადადგა ბოლო ხანებში იგი იყო სილისთრას ვაზლმა, 1055 წ. (=1645-1646) ადმირალობა (კაფუდუნ-ი დერიდმა) მიიღო და იმავე წელს მოკლეს¹³⁶.

106. ქ ე ნ ა ნ ფ ა შ ა, მეტსახელი კოჯა (ზორბა ტანისა). ქართველია. სულთნის სასახლეში სამსახურით დაწინაურდა და 1039 წ. (=1629-1630) მიიღო ვეზირის წოდება და შავი ზღვის სანაპიროების სარდლად დაინიშნა. 1043 წ. (=1633-1634) სტამ-

---

¹³³ სიჯილ-ი..., II, 193-194.

¹³⁴ სიჯილ-ი..., IV, 360.

¹³⁵ იხ. ფეჩევის ისტორია, II, 438-439.

¹³⁶ სიჯილ-ი..., IV, 521-522.

136

ბოლის კაიმმაკანის თანამდებობაზე იყო და ამ დროს შეერთო სულთნის ქალიშვილი. 1045 წ. (=1635-1636) სილისთრის ვაზლმა, ხოლო 1048 წ. (=1638-1639) არზრუმის ვაზლს თანამდებობა მიიღო. შემდეგ გამოიძახეს და კუბენიშინ ვეზირის წოდება მისცეს. შემდეგ მეორე ვეზირობა მიიღო და 1062 წ. (=1651-1652) გარდაიცვალა¹³⁷.

---

¹³⁷ სიჯილ-ი..., IV, 83.

တိကျနိပါတ်

وزیر بی نظیر کنعان پاشا حضرتلری آخسخه قلعه‌سین فتح ایتدوکی

بعد الفتح وزیر دلیر کنعان پاشا حضرتلری که صلحای امتدن معدود و تقوی و پرهیز کار امثالی مقفود بر صاحب دولتدر آخسخه قلعه‌سی فتحنه نامزد قلوب مقدار کفایه عسکر تعیین اولندی و بفضل الله تعالی منصور و مظفر و قلعه مزبوره ملحقاتیله فتح ایدوب مسرور اولدیار (II, 439)

سعادتلو پادشاه عالمپناه جانب تبریزه عزیمت بیوردقلری

روان قلعه‌سنگ مهماتی و آخسخه کیده‌جک عسکرک لوازماتنی تکمیل ایلدکدنصکره دولتله جانب تبریزه عزیمته تعجیل بیوردیلر روان التنده قیام و جانب تبریزه سوق لجام ایتدیار و اون التنجی کونده تبریز دلاویزده نصب خیام ایتدیار و شهر مزبورک جانب اربعه‌سی و اولکه معموره‌سی خصوصاً اول محله کلنجه یمین و یسارده اولان ممالک دلستان ستم ستور عسکر اسلامده خاکله یکسان اولوب طاش اوزره طاش قالمدی و عسکر خلقندن دخی بر فرد قالمدیکه غنیمت المدی و شهرة تبریزک اول علی طاق معمور آفاق اولان سرایلری باخصوص شاه سراپی اولان منزل بی نظیری پادشاه کشور کیر تماشا ایتدکدنصکره عدویه تک باعث قهر و غلبه اولسون ایچون تنبیه فرمان صادر اولوب خاکله یکسان اولدی و بالجمله اول شهر دلستان که دارالملک آذربایجاندر اوج کون اقامت و اطراف و جوانبی تماما تخریب و غارت اولدقدنصکره عودت اولنوب جانب روانه عزیمت اولدی چون صحرای روان سرخ و سیر سفید اوتاقلر ایله رشک جهان واقع اولدی اول محله وزیر کنعان پاشا حضرتلرینک اولاغی کلوب آخسخه قلعه‌سی فتحیله پادشاه انامی و جمله عساکر اسلامی تبشیر ایتدیار و بومحله وزیر اعظم محمد پاشانک صدرته روم‌ایلی ابالتی ارپه‌لق طریقيله ضم و الحاق اولندی [مرحوم و معفورله سلطان سلیمان خان علیه‌الرحمة و الغفران حضرتلری صدراعظم ابراهیم پاشایه بو وجهه عنایت و احسان ایتدکدنصکره بر پادشاه ذی‌شان دخی بر قولنه بو التفات ایله بین‌الاکفا احسان اتمشیر ایدی]...

بدنده كرك مازغلده كرك قلعه نك سوقاقلرنده كورينه ایدی بلكه پرمغین
 قالدرمغه قادر دكلر ایدی و مرتضی پاشا اشغه بلوك سپاهلری و اغاریله
 طبراق قلعه سی طرفندن قراؤل خدمتن ایدرلر ایدی و وزیر موسی پاشا
 حضرتلری و كنعان پاشا حضرتلری درگاه عالی متفرقلر یله پادشاه عالمیناه
 حضرتلرنك اوتاغ همایونلری محافظه سنه مأمورلر ایدی برر کیجه مناوبه
 یله اول خدمتی ادا ایدرلر ایدی و بالجمله بو اسلوب مرغوب و طرز
 خوب ایله روز و شب اقدام و اهتمام اولنوركن طقوزنجی كونده محصور
 اولان قزلباش لیام و خانلری اولاجق بدفرجام الامان دیو نقره كنان ركاب
 همایون پادشاه عصر و آواندن استیمان ایتدیلر و شاهك تفنك چیلر اغاسی
 اولان میر عبدالفتاح علی الصباح ركاب پادشاهی به دوران یوز سوروب
 عادت حسنه عثمانیان موجبنجه بر خلعت کران بها ایله اكرام اولنوب
 وطنلرینه كتمكه و ممالك قزلباشه عزیزت ایتمكه راغب اولنلره اذن همایون
 احسان اولنوب سالما متوجه اولمق ایچون و غارت کران عسکر اسلامدن
 قورونمق ایچون یانلرینه یساقچیلر قوروجیلر قونلوب دارالفجورلرینه روان
 اولندیلر و امیرگونه خان که اولکیمی روانده خان و اول حوالیده حکمی
 روان ایدی خدمت پادشاهیدن قرار و اختیار و اول شرط ایله تسلیم
 حصار ایتمش ایدی سعادتلو پادشاهی طرز عجم و مجلس عشرت طور جم
 ترتیب ایدوب ضیافت ایلدی و مقصدوری مقصداری هدایا و ملک و صرف مال
 و بذل ماملک ایلدی سعادتلو پادشاه کندونك اوضاع عجمانه سندن و غیر
 مکرر آیین شرفیه سندن حظ ایدوب انواع رعایت ایله مرعی و اصناف
 حمایت ایله محمی قلوب کندویه حلب الشهبایالتن و کتخداسی مراد
 اغایه طربلوس شام بکریکیلیکین احسان و انعام بیوردیلر (II, 435-438)

روان فتحندن صکره واقع اولان احوالی ذکرنده در

چون قلعه روان مضبوط پادشاه ذی شان واقع اولدی مرتضی پاشا
 که وزراء عظامدن ایدی قلعه مزبورده اون بیک قول یازوب محافظه سنه
 همین اولندی و قول طائفه سنك مقدار کفایه ذخیره و خزینه سی مومی الیه
 تسلیم اولنوب دخی تعمیر و ترمیمی و طوب ضربندن خرابه مشرف اولان
 محللری کرکی کبی برکشدوریلوب بر خصوصده و بر رخنه ده ذرجه
 نقصان قیومدیلر (II, 438-439)

اسلامده اول سبیدن بر غریو انین قویوب نیجه لر نهر زنگیوش کوزی
 یاشین روان و نیجه لر باش آچوب اوغور پادشاه روان سار جان ایتمکه
 عهد و ایمان ایتدیلر و اول منزلدن اهل و قوف ایله کباردن بر نیجه
 کمنه واروب اردوی همایون محلین و سعادتلو پادشاهک اوتاغی همایونلری
 وضع اولنمه مناسب اولان یرلرین کوردیلر ایرتسی قالقوب تخمین و
 تعیین اولان یرلره نصب خیام کردون قیام ایتدیلر اندن سعادتلو پادشاه
 نصرت دستگاه آلایلر و صفلر بغلیوب بر وجهله ترین و بر مرتبه شوکت
 و نصرت قرین ایله که فلک دوربین مثیلن کورممش ایدی اشرف ساعتده
 اوتاغ همایونلرینه دخول بیوردیلر اندن بلا تأخیر و توقف متریس ترتیبه
 مباشرت ایتدیلر روم ایلی ایالتیه وزیر جانپولادزاده مصطفی پاشا تبریز
 قیوسندن و جانب یمتنده اناطولی عسکريله ایالت مزبورهه والی اولان
 وزیر کورجی محمد پاشا و بو ایکی متریس کبیر مایننه وزیر اعظم
 محمد پاشایی دلیر و بالفعل وزیر اعظم اولان سعادتلو وزیر جلیل مصطفی
 پاشا حضرتلری که اول حینده یکیکچری اغالغی خدمتیه شرف یاب ایتدیلر
 قلعه نك بر کوشه سنه مقابله متریس وضع ایدوب یکریمی طوب کبیر ایله
 روز و شب عدویه امان و زمان ویرمیوب بر وجهله ابرام و اقدام ایله
 دوکرلر ایدی که بونک مافوقی متصور دکدر و فی نفس الامر نیجه اقدام
 و غزات اسلام سعی حالا کلام ایتسونلر سعادتلو پادشاه عالمپناه روم ایلی
 قولنده اولان مترسه بالذات قدوم سعادت لزوملریله بر نیجه دفعه تشریف
 بیوردیلر و بنفسه بعض طوب مرغوبی نشانه آلوب اود ایتدیلر و اول
 محله اولان غزات اسلامی آوج آوج التون احسانیه بر نفع و سعود
 ایتدیلر بونارک عهد همایونلرینه کنجه بر پادشاه ذی شان مترسه کدوکی
 و طوبی نشانه الدوغی نه بر تاریخده کورلمش و نه لسان خلقدن
 اشیدلمشدر و ینه روم ایلی قولندن اشغه ارضروم بکربکیسی کوچک احمد
 پاشا بر قاج ضربزلر ایله بدن اوزرلرندن ظاهر اولان عدوی لیامی
 نشانکه ایدینوب متصل بدنلری و مزغللری دوکر ایدی و قیودان پاشا که
 بر عاقل کاردان و دلی حسین پاشا نامیله مشهور عالمیان ایدی قلعه یه حواله
 اولان دپه دن شاهی ضربزلر ایله قلعه نك درون و بیرون دوکردی اولقدر
 تقید و اهتمام اولنوردیکه بر قزلباش نه انکه باش قالدیروب کرک

خسرو پاشانك وزير اعظم و سردار اولدوغيدر و ارضرومى و

اخسخه قلعهلرين فتح ايلدوكى سنه ۱۰۳۸

چون بو خبر مورث الكدر پادشاه بحر و بر سمع شريفلرینه دكر
عئىالحال خسرو پاشانك جرأته و عسكر منصوره ضبطنه اعتماد همايونلرى
اولمغين سردار عسكر اسلام و وزير اعظم بنام نصب اتمكه مقرر ايتديلر
صكره قائممقام رجب پاشانك صواب دیدى ايله دياربكر ايلتى توجييه
محمية قسطنطينيه دن چيقاروب مهر همايون درعقب كوندرلمسين فرمان ايتديلر
و اندان محمية توقاته واروب لازم كلان امور خصوصه صرف تاب
و توان ايتديلر و اول ائاده آبازه كندودن تمام خوف و خطر اوزره
اولوب شاهه تبعيت و قلعهي ویرمكه نيت ايلدوكين خبر المغله طوب و
جبهخانه و سائر مهمات كه نقلنده صعوبت مقرر ایدی عقببنجه اليقويوب
كندوسى بلا اهمال صلت و سبكار ايلغار ايدوب و بر قاچ بيك يكيچرى
دخى برر سب رهوارد سوار ايدوب ارضروم بيجت رسوم قربنه نزول
ايتديلر سنه ۱۰۳۸. محرم الحرامنك يديجى كوني قلعهي قوشايتديلر و
يكيچرى يولداشلرين هم اولكون مريسه قويديلر و طوليرين دخى ايرتسى
يتشديروب كتورديلر و انواع تدابيره مباشرت ايدوب جمعه دن برى ياننده
اولان اشقيايه و سكبان نامنه اولان ضلالت ائتمايه مدارا و استمالت ايتديلر
اول سبب ايله بشدن اوندن ايچرودن قاچوب اطاعت ايدر اولديلر و هر
برى دخى مأموليله بهره مند قلنمغه اكثرى تبعيت ايتمك احتمالى اولدوغندن
آبازه بالضرورى ارضرومك مشاهيرندن و علما و مشايخندن التى كمنه يي
كوندروب طالب امان اولدى العفو زكوة الظفر فحوانجه سردار كريم
الشان امان احسان ايتديلر و قلعه پادشاهيدن ماه مزبورك اون طقوزنجى
كونى اخراج ايدوب قلعه پادشاهي كالاول مضبوط عساكر اسلام اولدى
اندىن اخسخه، دخى آدم كوندريلوب اول دخى ضبط اولدى

(II, 409-410)

حواله بیوریله دیو احتراز ایتمکه دیشان حسین پاشا که بر اموردیده و امکدار آدم ایدی کتوروب انی مأمور ایتدی چون مستوفی عسکر ایله جانب الشهبایه واصل اولدی سردار عظیم الشانه بیحد مسرت و سرور حاصل اولدی و کندو دخی اوناغه چیقوب جانب بغداده عزیمت تدیری کوردی و لکن سرحدده اولان امرادن فریادنامه لر کلوب قزلباش اخصه قلعه سن محاصره ایتدیکین* و امداد اولنمزسه حال مشکل اوله جفین یازمشار پس کندودن مقدم یدی ایالت صاحبی میرمیران ذی شان ایالتارنده اولان عسکر ایله امداده تعیین و مرقوم حسین پاشایی اوزر لرینه سردار نصرت آیین نصب ایدوب کوندردی و ارضومه واروب آبازه پاشایی ارضوم عسکر یالکز آلوب بیله وارمق اوزره آبازه ده دخی احکام شریفه یازوب ارسال ایلدی چون ارضومه واردیلر آبازه دخی بروس چشم دیو صورت ظاهرده سفر تدارکنه مباشرت ایتدی مکر بولر آخسخه یه طوغرو کنمیوب ارضومه کدکری کندویی دامه دوشورمک و بو تدیر ایله وجود خبائت آلودین؛ عرصه شهوددن کتورمک تدیرین اولدوغین ملاحظه ایتمش و بر ضیافت ترتیب ایلدوب کلان امرا و میرمیرانی دعوت ایلدی و جمله کندو عسکرین آلت سلاح ایله احضار کندو فرمانته انتظار ایله مأمور ایتدی عسکریمز بو مقوله کید و مکرندن آمین هر بری سیر و سلوکنده و شهرک ایچنده کار و کسیده ایکن همان قلعه نك بر قیوسندن چیقوب اردومز غارتته متوجه اولدی و بر ساعت ایچنده جمله سن بر باد و ماملکرین غنایم اهل فساد ایتدی غافل عسکرک چپلاق آته صاریلوب کیمی موجود بولنان اشتر و سیسانه یه بنوب جانب سرداره فرار و ایکی کوندنصره ملافی اولوب واقع حالی اخبار ایتدیلر چون سردار بوخبر موحشدن خیردار اولدی چه فائده اولاجق اولدی نیلسون کلوب قلعه فتحه کوشش و اول اشقیانک قلع و قمعنه ورزش ایتدی لکن طوپ یوق و سائر مهماتدن بر جوب یوق انجق کورجی ملکی ماوراو کتوردوکی بر طوپ ایله دوکمکه مباشرت ایتدی و ایام شتا ایرشنبجه تصبیح اوقات ایتدی و اندن ناچار حائب و خاسر قالقوب کتمکه اختیار ایتدی اشته بو سفرک نتیجه سی و مالی بو اولدی

(11, 408-409)

* ایدو کین دا به قیودلی دا به قیودلی

ایدرسز تا قیامتہ دکین ندامتن چکرنسز دیو کوردم اولمدی آخر جوابی
 بو اولدیکه سز هنوز بنم مشره بم ییلماش سز بر شیئک حصولنه مادامکه
 بکا یقین کلمیه بن اکا توجه اتمم و بر خطوه اول یوله دخی کتم یا بو
 قدر غزوات و فتوحاته موفق اولان اکر سلاطین عظام اکر وکلای
 کراملری اعدایه موفق اوله جقلرین ییلمشار اندنمی کتمشلردر سردارلره
 لازم اولان عزیمت و توجهده اقدام و اندن جناب عزت تعالی به توکل تامدر
 یا شمدی بغداده واروب فتح ایدجککز و منصور اوله جفکز تحقیق
 لورمی سز دیدم ان شاه الله تعالی ظن غالبم اودر و اعتقاد محکمدر
 بلکه هیچ شیمم یوقدر دیدی حقیقت حال بودر که هر بار سهولت فتحی
 تکرار ایتمکه بزه دخی اول اعتقاد کمش ایدی اول اجلدن عقدۀ تأخیره
 دوشدوکی مقرر ایدی صکره یکچیری اغاسی خسرو اغایه اقدام ایتدم
 کندوکز کتمدوکز تقدیرجه کلی تدارک ایله زیادهجه عسکر کوندرمکه
 همت بیورک دیدم و لکن بز تابعیندن سرداریمز نه امر ایدرسه اطاعت
 ایدرز دیدی شیمم قائمدی که حافظک منصور اولدوغنی استمزدی اول
 اجلدن حق تعالی خضرتلری کندویی دخی منصور ایتدی صکره کندونک
 زمان سردارلغنده ماوراوی اوغلیله و قرق قدر آدمیله دفعه واحده قتل
 ایتدیکی غرایبنددر اکر شاه بیک یوک اچجه ویرسه و یاخود بر مکلف
 اولکه تملیک ایتسه ایدجک دکل ایکن نه الله دن قورقدی و نه قاننن
 خذر ایدوب بویله بر ظلم صریح ایتدی شاه عباس اول تاریخده شاه اولالی
 قرق سنه ایدی تحقیق بودر که بو قرق سنهده بوندن صعب دشوار
 باشنه بر کار دوشمش دکل ایدی ماوراو سببیله یدی نامدار خانی که
 جمله ممالک قزلباشده برینک اقرانی یوغیدی عرصه شهوددن نابود و ماوراو
 ایله محاربهده مفقود اولدیلر که بو جملهدن بری قارجیقای بری شیروان
 خانی یوسف خان بری امیرکونه ایدی و غیرهم (403-406، 11)

عسکر ایله دیشلن حسین پاشانک سرداره و اندن آبازهیه وصولی

و بعده شهید اولدوغی

سردار عالیمقداره بر وزیر جنیل عسکر اوکنه دوشوب وارمق لازم
 کلمکه قائممقام اولان کورجی محمد پاشا مبادا بو خدمت بزم عهده مزه

و عسکر لرندن بر ایکی بیک قزلباشه باش ایتمش سنهٔ مزبوره رمضان شریفک یکریمی یدنجی کونئی قارچقانک باشی و سائر قزلباشلرک باشلری و دللری و کره‌نای ایله کوسلری و بر ایکی اوچیوز میراقلری ماوراوک اوغلیله و کورجستانک بعض ملکر یله اردوی همایونه داخل اولدیلر و عینیه بویلجه عرض ایتمش که بو فرصت هر کز آل عثمانه ویرممشدر اصلا تأخیر و تراخی ایلمیوب عسکر اسلام ایله بو جانبه قیام و عزیمته اقدام ایلیه سن عموماً قره‌باغ و کنجه و یروغ* و اولکنه شیروان کلدو ککز کبی اطاعت ایده‌جکنده کمان یوقدر انلر قزلباشدن روگردان و سنی مسلمان ایدوکلری محتاج بیان دکدر و اندن اردییل و مشهد آسان وجهه ضبط اولنمق و ممالک قزلباشه آتشد صالمنق غایت آساندر و اصلا دوه و قاطر و ذخیره و طوب و مهمات سائره نقلنه مقید اولمق سیزه پای‌بند اولمسون هر تقدیر مقصود کز اولورسه بونده موجوددر بفضل الله تعالی عسکر اسلامه اول قدر عنیمت و مکنت و قدرت که که الی انقراض الدوران دللرده داستان اوله چونکم حافظ پاشایه چیقیدیلر حضورنده جالس ایدم ماوراوک عرضلرین صوندیلر و مضمونئی عروضی مفصل و مشروح اسانی سویلیدیلر حافظ پاشا مرحوم بر غریب مشرب دولتو ایدی جوق نعمتک یمشز و بی‌نیایه لطفک کورمشز و الا یازدیغم حقیقت‌حالددر غرض و بیتان دکدر الله تعالی شاهد خالد بونلره اصلا بر قطعی جواب ویرمندی بر نیجه کره کلدیلر کندیلر جواب شافی رجا ایتدیلر نه کیدرم نه کتمزم دیدی حتی بو عبد فقیر کندوبه غایت اقدام ایتدم و بو فرصت بر دخی اله کیرمز دیدم بزى سعادتلو پادشاه بغداد فتحنه تعیین ایتمشدر و بز کورجستانه و شیروانه مأمور دکلوز دیدی سعادتلو پادشاهمز اگر ماوراو ظهور ایده‌جکین ییسه و عدونک مایننه بویله بر فتنهٔ عظیمه کیرمک احتمالن ویرسه ابتدا سزی تعیین ایده‌جکلری اول ایدی بلکه کندولر بالذات ارتکاب مشقت سفر ایتمک مقرر ایدی و بزم بو مقوله‌ده تجربمز وار مادامکه انکروس سفر لرنده عدونک ایچنده یوچقایی ظهور ایتمدین بز کفاره غلبه ایده‌مدک و بر خطوه مملکتارینه کیرممدک بو فرصتی فوت

* بردع → بردع

ایله صرف اوقات ایتدی بو سائر عسکر خلقنه استینی بنم قوللرم اولسون استینی عثمانلوویه کتسون دیدی حتی خضر پاشا اوغلی محمد پاشا اوچ درتیوز خانه اهل و عیالینه معا کتوروب و شاه یاننه آدمیر قوشوب سلامتله ایله قارصه اولشدیردی و قلعه روانی یاقوب یاقوب خاکه برابر ایلدی (II, 260-261)

کنجه و شیروانه قزلباشن استیلاسی ذکرته در فی سنه ۱۰۱۴

سنه آتیده شاه کمراه کنجه اوزرینه واردی بکریکی صاری احمد پاشانک کتخداسی محمد پاشا ایدی پس یدی آی تمام محصور اولدی روز و شب جنک و حرب متمادی ایدی عاقبت امداددن مأیوس اولمغله امان ایله ویردیله اندنصکره قالقوب شیروان اوزرینه کلدیله شرواندخی یدی آی تمام محصور و امید حیاتدن دور و مہجور قالدیله عاقبت انلر دخی امان ایله ویردیله اما شاه کمراه اگرچه امان ویردی و لکن نصفندن زیاده عسکر اسلامی قیردی کنجه عسکرینه دخی بو اهانتی قلدی اوشته اون اون ایکی ییلده حاصل اهل اسلام بو طریق ایله هبای منتور اولدی و اول بی دین ایکی سنهده جمله سنه ظفر بولدی نتیجه سی ظلم و نبدیل و تغییرک آثارندن اولدوغی معلوم اولدی تبریز و نججوان قزلباشک استیلاسی عصر سلطان محمد خانیده واقع اولدی سائری سلطان احمد زمان شریفارنده در قزلباش احوالی و جفاله زاده سردارلغی اولمغله تاریخه اعتبار اولنمیوب منفردا یازلمشدر (II, 266-267)

کورجستان ملکردن ماوراوک قارچیقای خانی قتلی و کورجستانی

اطاعت ایتدردکی سنه ۱۰۳۴

مذکور ماوراو نام ملک که عموما کورجستان مملکت کتخداسی نامنه و شاه عباسه یار و ندیم بر ملک کبیر ایدی شاه بعض اقتضا حبیبله مذکور ماوراوه ایکی اوچ خان عسکرلر ایله قوشوب کورجستانه کوندرر مکر کورجستانک جانب شاهه نوعا مخالفتی ینه ماوراوک قزلباشدن انتقامه دقتی سببیه ایش فرصت بولوب قارچیقای و بیله اولان خانلری قتل ایتمش

თქონ მკვეორ აონდგლრი ტდირგე მფაოთ ათმალ აოლმანინ აიგნდე აოლან
ყოლ ტაჟფსნ აჟრავ ვ ცლეჲი ათშე აორობ ათმკ მკვოდ აიდნი
გონ აოზრინე ვადი აიგნდე პრთشان ნკბათ ბზ აოლდნ დგი შაჲ ცოლლრიოზ
დიდილრ ვ ცლეჲდნ გიკმდილრ ვ ღოალფკარ ჯანე ტსლიმ აითდილრ (II, 260)

ცლეჲ როან ტსჟირ კმრაჲან აოლდოგი ფი სნე მნე

გონ აოვალ ბო მნოალ აოზრე ბოზ კოსტრდი შაჲ კმრაჲ ტბრინ
აოლკასნდე ვაცე აოლან კრდსტან კომნე ასტმალტრ ვირდი ვ იანნე გმე აითდი
ვ კოვგსტან ესკრნდნ ალკსნდრე ჯან აოგლი ლონდ ჯან ვ სიმონ აოგლი
ლოარვაბ* ჯან ესკრ აილე იანნე კლდი ვ ცალკობ როანი მკავრე აითდი ვ
ჟფოზ აი აონ კონ ნმამ აიამ მკავრე მტმადი აოლდი ვ ბრ ნიგე დფეჲ
ლემლრ ვ ბოროიშლრ აითდი ვ ბშ ედდ ფრან ტობ ცლეჲ ათნდე აიკნ მკდდა
დოკდირდი ჲრ ბრი ტფსან ვჟიე ტაშ ათარდი ჯთი ცლეჲიე დოშნ ტაშლრი**
მსლმალტრ დკრმნე მკჟაგ აოლმჟე ალ დკრმნი ათმკ აიგონ მაინლრნდე აოჟრ
გროშე ვათმკ ვაცე აოლმშ აიდი ამა მკვეორ აოლან გრაჲ დოე ვ ათ ათი
ბისკდნ ჟჲპრე მბთლა აოლობ გოკ კმსნე ბი ტაოკთ ვ ბი მკალ ვალმშ აიდი
ბრ კონ მალეინ ბრ ლემ ათმშლრ მსლმალტრინ ჯბრი ბოგიკნ აიგ ცლეჲ აილე
ტსრე ცლეჲ მაინნდე სჟრ ვკთნდე ბრ ნიგე ბიკ ვზლბაშ ცლეჲნკ აიგნდე
ჟჲჲრ აოლდილრ აოლ გინდე ტსრე ცლეჲდე ბოლნან მსლმალტრ ტდირდნ ვალმშ
კაზლრნდე მთჟირ აოლმშ აიკნ ჲმან ცლიგ ასოვრდილრ ვ ან ვაჲდდე ბიკ
სკრ ბოზ ადმ დოშოვრდილრ სრდარ ესაკრ ასლამ საეჟი მრგომკ ჯბრ
ვფათი დგი შაბე აოლდი აოლ სბიდნ დგი ესკრ ასლამკ ათი ვ აიაგი
ემლდნ ვალდი ვ ბალგმე აონ კონდნ სკრე აიგ ცლეჲი დგი აمان აილე
ვირდილრ აოლ გინდე შრიფ ბათაბე შაჲ ჯილი აკრამ ვ რეაით აითდი ვ
ამამ რა ტოლიტნ ვირდი ემრი პაბანე აირნგე ეზლ ვ ნსბდნ ამინ ვ ფრაგთ

* ლოარვაბ, ლუბევილია, მადგრამ ეს, ლუბევილია, ლოავათ (ლუბასათ), დადგუკდილია
(ლუბარსაბ)-ის დამაზნეჟეზბაა.

** შეცდომით დადგუკდილია ტსლრი

اورمش و بفضل الله تعالى اولكى آلايلرين منهزم و مقهور ايتمش صكره
برقاج آلايى دخى شاه شاه ديو اوزرلرينه كليجك مزبور علاءالدين بكك
بوينى اورر اما قزلباش بونلره ظفر بولور و منهزم و مكسور قيلور و
على پاشا اول محلده كرفتار اولور و جعفر پاشا توابعدن خليل پاشا و
محمود پاشا دخى اسير اولور بونلرى شاهه كتوردكلرنده جعفر پاشالودر
ديو قتل ايتديرر و على پاشايى تبريز مقابله سنه كوندروب ايشته پاشا كزك
حالى آلان كرفتارمزددر كيمدن امداد اميد ايدرسز ديمكه مسلمانلر امان
ايله قلعه يى ويررلر

اما امانته مخالف ايمانسنلغك اظهار ايدوب فقرايه چوق ايش ايدرلر و
مزبور على پاشا صكره كندويه ندیم خاص اولمش ايدى و اونحالده فوت
اولدى مخالفتك اسلام بولده اولان وارثلرينه ايلچيسيله كوندرمش ايدى لكن
باقى پاشا كه باش دفتر دار ايدى بحسب الشرع ميرى ايچون ضبط ايلدى.
(11, 258-259)

ساعتجى حسن پاشا سردار اولدوغى و ارادت

خالق ايله فوت اولدوغى فى سنه منه

بو خبر بارد آستانه سعاده وارد اولدوقده بعد المشاوره اول محله
قريب برده اولمغه سردارلق امرى مومى اليه ساعتجى پاشايه ارسال اولندى
مزبور دخى عموما اوتة بقا عسكرلرينه اوامر شريفه كوندروب جمعيتلرينه
اقدام اوزره ايدى شاه كمراه دخى نخجوانى آلوب روانى محاصره ايتمش
ايدى و زمان محاصره بر قاچ آي اولمش ايدى بر ايش تقدير ازليده
مقدر اولميه البته اول كار دوشوار اولور مانعى و مزاحمى بيسار اولور
بو محله ارادت الله تعالى ايله حسن پاشه وفات ايتدى و كار آخر ايتدى
(11, 259-260)

قلعه نخجوانه قزلباش ظفر بولدوغى سنه فى ۱۰۱۳

شاه كمراه چون تبريزه ظفر بولدى نخجوان اوزرينه ذوالفقار
خانى كوندردى نخجوان روان ايلتنه تابع ايدى شريف پاشا تبريزك احوالين
كوريجك اوچيوز مقدارى قول فراوشى محافظه سنه تعيين ايتمش ايدى و

کوندرومک شرطیه صلح رجا ایتمکین سردار مومی الیه جانب مشتایه عودت
ایدوب واقع حالی رکاب همایونه عرض ایلدی جانب یادشاهیدن دخی
وجه مشروح اوزره اولاجق صلحه رغبت بیورلمغله اتمام خدمت ایدنجه
و صلح و صلاح مراد یادشاهی اوزره اولنجه ارضروم بهجت رسومده
توقف و آرام ایلدی (II, 109-110)

قزلباش اوباش خلاف صلح فرصت بولمغله تبریز دلاویزه ظفر

بولدوغی فی سنه ۱۰۱۲

ارضروم ایالتیه وزیر اولان ساعتجی حسن پاشا اول جانیده بعضی
اشقییا دفعنه سردار نصب اولنمش ایدی مشار الیهک و روان بکربکیسی
شریف پاشانک سنه مزبوره اولنده عرضلری و فریادنامه لری وارد اولدیکیم
قزلباش فرصتی غنیمت ییلوب تبریزه ظفر بولمش تفصیلی بو که سرخوش
علی پاشا که تبریز بکربکیسی ایدی قارنی یارق قلعه و اولکاسنک اموال
خاصه سی تبریز قولنک اوجاقلغی اولمغله ذکر اولنان قلعه یه اوجاقلق طریقله
ابا عن جد متصرف اولان امراء اکراددن علاءالدین بک تبریز قولینک
تجاوزندن جاننه یتوب اطاعتدن کچمش اول سمیدن تبریز بکربکیسی
مومی الیه علی پاشا تبریزده قول اغنسی اولان حسن اغا ایله و تبریز قولی
و عسکری ایله اوزرینه واروب قارنی یارق قلعه سنی محاصره ایتمش و
حکاری حاکمی زکریا بک عسکر ایله و نخجوان عسکرینک نصفین شریف
پاشا کنخداسی عثمان کنخدا یاننه آلوب محاصره یه کلمش و بر ای عقدا
دو کوب قلعه مزبوره یه ظفر بولمش اول حینده مزبور علاءالدین بکک
قزلباشی اوغلی سیف الدین بک و خان ابدال بک شاهه واروب چاره
دیوب فریاد ایتمش و تبریزک اولنجه عسکری قلعه دن چیقوب قلعه بوش
قالدوغین تقیم ایتدرمش شاه دخی بلا نردد اوج درت قولغی بر ایدوب
بعضر نقلنجه الی کونده بعضلرک اعتقادنجه اون کونده اصفهاندن که بر
آلیق یولدر تبریزه کلوب اون سکر کون محاصره ایدوب علی پاشا دخی
مزبور علاءالدین بکی کرفتار ایدوب کتوررکن قزلباش تبریزی محصور
ایتدو کین خبر آلمش و شاه یله اولماق اعتقاد یله قزلباشک اوزرینه

لوند خان اوغلی الکسندر خان خراجی و هدایاسی و سیمون حبیله افزونک
دخی ویرکوسی و باجی کلوب اطاعت و اقیاده کردن نهاده اولدی.
(II, 108-109)

تیمور قپو و شیروان و تفلیس و روان قلعه لرینک مهماتی

عسکر اسلام شهر تبریز دلاویزده مکث و آرام اوزره ایکن سردار*
نصرت انجام کندویه خواب و راحتی حرام ایدوب هر جانبه عسکر لر
کوندروب لازم اولان اموره نظام ویرمکده اهتمامدن خالی اولمدی ایدی.
قلعه لرینک جدید اولان تیمور قپو و شیروان و تفلیس و روان
قلعه لرینک کماينبغی لوازیم و مهماتن تکمیل ایتمکه سعی بلیغ ایدوب کیمنه
مجددا عهده سندن کاور میرمیران نصب ایتمکه کیمنک لوازیمنده نقصان
یتشدرمکه هر برینک تدارکن کوردکن صکره ایام شتا دخی قریب اولمغله
جانب مشتایه یعنی ارضروم فزعت فزایه متوجه و روان اولندی (II, 109)

سنه ثانیه ده کنجه فتح اولندیغی و قزلباش ایله صلح منعقد اولدوغی

سنه ۹۹۵ چون اول بهار و وقت کارزار ایرشدی عسکر اسلام
هر طرفدن کلوب اردوی همایونه یتشدی وزیر عالیمقدار کنجه و بردع**
تسخیرینه عزیمت ایدوب و بعنایه الله تعالی واردیغی کبی فتحنه موفق
اولدی اطراف و اکنافده واقع قرا و قصباتنی دخی اطاعت و اقیاده
ایتدردی و بکریکیکن اناطولی ایالتنه متصرف اولان خادم حسن پاشایه که
عصر محمد خانیده وزیر اعظم اولمغله محسود اقران اولوب قتل اولنمشدر
اکا ارزانی کوروب توجیه ایتدی و بلوک شرطیه مقدار کفایه قول یازوب
و بونلرک مواجبلرندن ماعدا بهر سنه یوز اللی یوک حریر خزینتسی ارسال
اولنمق اوزره بر دفتردار تعیین ایلدی و سائر لوازیم و مهماتن کوردکن صکره
شاه جانبندن معتمد الکلام ایچیلر کلوب قرنداشی اوغلی حیدر میرزایی رهن

* لاڤاراکي هغركماند هادمانهدا.

** *ბრძე წერილი, მაგრაბ ეს*
ი. ი. ბარდა (ქალაქი) უნდა იყოს.

نقدر قلعه‌لر وار ایسه مقتضای حایه کوره کیمنه زیاده قول وضع ایدوب
کیمنک تعمیره محتاج اولان یرلرین تعمیرله بر خصوصده نقصانلرینی
قومادی (II, 87-88)

حسن پاشا ابن وزیر اعظم محمد پاشا اقبین ایدوب غنایم ایلدیکی

فی سنه منه کوری قلعه‌سنه وارلدیغی حینده مشارائیه حسن پاشایه
سیواس و روم بکریکیسی وزیر اعظم سنان پاشازاده محمد پاشا و قرمان
بکریکیسی دیگر محمد پاشا عسکرلریله قوشولوب اردوی همایونده استیان
غزاته دخی شیخونه اذن ویریلوب کونردیلر و کوریدن اوچ درت منزل
کورجستانه اقبین صالدیلر بی حد و بی پایان اغتنام ایدوب اسیرلر آلدیلر
حتی بش بیك خانه اولوس خانه‌سین سوروب معاکتوردیلر سائر ذی‌قیمت
اشیایه دخی نهایت یوغیدی (II, 88).

عسکر اسلامک تقلیسه واردقلری و الکسندره خانک خراجین آلدقلری

چون عسکر اسلام مال غنایمدن مقتنم و خودکام اولدیلر منزل
مزبورده تقلیسه واردیلر و نوازم و مهماتن علی ماهوالمراد کوردیلر لوند
اوغلی الکسندره خانک الترام ایتدیکی اوتوز یوک حریر و بر قاچ غلمان
و جواری بی نظیر ایدی کتورتدیلر و دخی بر قاچ اسپری طوغان بر
قاچ دخی بالیان کتوردیلر مزبور الکسندره خان زعمنجه بر صاحب معرفت
و اذعان کچنور آدم ایدی حتی نقش خاتمی حافظ شیرازینک
نه عمر حضر بماند نه ملک اسکندر

نزاع بر سر دنیای دون مکن درویش
بیت مشهوری ایدی اکثر اسان کفرده اسکندره الکسندره دیرلر بو
و درجه ابهامه قابل اولمش ایدی (II, 88-89)

سردار مومی الیهک [فرهاد پاشانک] تبریز دلاویزه واردوغی

... و کورجستان طرفلرینه متوالیا عسکرلر کوندروب مقدا سرفرو
ایدنلرک خراجی و باچی کتوردیلوب کارلرینه رواج ویردیلر جمله‌دن

طوقمق خانك سرايلرين اورتيه انوب اطرافنه بر سور وسيع و متين بنا
 ايتدرديلر و قرق بيش كونده اتمامه ايرشدرديلر و بگربكيكك سلطان سليمان
 مرحومك حرم محترمي پرورده لرنندن شجاعت و شهامت ايله متعارف اولان
 جغالهزاده يوسف پاشا كه وان بگربكيسي ايدى وزارت ايله اكا ويرديلر
 و بو محنده هزاران كيمسeler جناب بارينك بو عطيه سندن عبرتler الديلر
 جغالهزاده سلطان سليمان مرحومك مقبول و منظوري و فرهاد پاشا شهزاده لري
 سلطان سليم حضرتلرينك مطبخ عامرهلرنده اشپزلكه كوشش موفوري وار
 ايكن ايسته دنياي دنينك دولت و عزتي كليجك بويله كور كيديجك
 بويله كيدر (II, 86-87)

قلعه روان بناسندن صكره ظهور ايدن وقايع ذكرنده در

ايالت مزبورده لازم و مهم اولان قلاعدن شوره كل قلعه سنك دخي
 اقتضا ايدن نفراتي و لوازماني كورلدكدنصكره قارص قلعه سي طرفنه
 عزيمت ايتديلر اندن قره اردخانه وارديلر و بونلرك دخي ذخيره لرين و
 خزينه لرين مستوفي كورديلر و دياربكر بگربكيسيله تفليسك ذخيره سين
 گوندرديار انلر دخي سالم و غانم گلدكدنصكره آثار شتا دخي تقادم
 ايتمكه جانب مشتايه يعنى ارضروم بهشت آسايه روانه اولديلر و قشلاق
 تداركين كورديلر بو سنه مباركه ده عساكر اسلام حضور و رفاهيت
 ايله قعود و قيام ايتديلر بر كون نه اعدادن بر ستم و نه ذخيره دن قلت
 و الم چكديلر كمال مرتبه وسعت و صفا ايله وارديلر كلديلر (II, 87)

وقايع سنه ثانيه سردار مشارايه و فتح و تسخير لوري و كوري

في سنه ۹۹۳ چون اول بهار ايريشوب سفر همايونه مأمور اولان عسكر
 اسلام جمعيتيه صرف اهتمام ايدوب اردوي همايونه داخل اولديلر پس
 سردار كوه وقار لوري قاعه سين تسخير و تعمير قيلول بگربكيسي نصب
 و سائر مهماتك دخي تكميل ايدوب بعده كوري قلعه سنك دخي لوازم
 و تداركين كمابنبنغي كوروب و اول اطرافده يعنى كورجستان سرحدنده

ایچون تمرق* قلعه سندن چرنیقلمر کتوروب ائیر چرنیقلمه عبور ایتدیلر دردنجی منزله تمرق* قلعه سنه وارلدی طویلر آتیلوب شلکگر و شادمانیقلمر ایتدیلر آندن ایکنجی منزله تمانه کلدیلر جمله عسکر بوز اوزرندن کچدی نهایت بعضی وعده سی یقلمر بوز دلتمکه فنا جان ایچدی آندنسکره کرج بوغازینه وارلدی و بوز اوزرندن کچیلوب بر قاچ کون استراحت اولندی آندنسکره سرمزل اولان کفه شهرینه وارلدی وطنه کنمک استیائله رخصت ویریلوب قالمیر ایچون مشتا و سکنی تدارک اولندی (II, 83-86)

فرهاد پاشانک دیار شرقه سردار نصب اولندیغی ذکرنددر

فی سنه ۹۹۱ چونکیم سنان پاشانک صلح ایتدم دیدوکی کذب ایدوکی طاهر اولدی مقتضای ناموس سلطنت موجبجه اول بهارده بر سردار نصب اولنوب کوندرلمک لازم کدی سیاوش پاشا کندویه فرمان اولنمقدن خوف ایدوب روم ایلی بکریکیسی فرهاد پاشانک اول امره نیافتن فهم ایتمکه وزارت ایله تشریف بیوروب جمله عسکر اسلامه سردار سپهسالار نصب ایدوب اول بهارده طرف شرقه متوجه و روانه اولدی (II, 86)

بنا قلعه روان و توابعها

فی سنه ۹۹۱ چون قطع منازل و طی مراحل ایدرک عساکر اسلامه اولکای روان منزل اولدی مقدا لالا پاشا زماننده اقبین ویرلمش ایدی و اکثر ممالکه غارت و خسارت اولنمش ایدی بر ایکی سنه ننگ ایچنده اولکیدن زیاده معمور ایدوب بر خرابه یرین قومامشر اطرافنده اولان هر قریه سی برر شهر و قصبه مفوله سی اوچر دردر یوز خانه دن ناقص دکل ایدی شاه قولی خان بعده اوغلی طوقماق خان دیو شهرت بولان محمد خان رعایایه کمال عدل و احسان اوزرد حرکت ایتمکه آبادن ایتمش ایدی اکثر ایام کارلری ذوق و صحبت ایله گذران ایدی انجق عسکر اسلامک ورودندن آگاه اولمغه یراکنده و پریشان اولمشلر چون سردار عادل شهر مزبوره داخل اولدی و قلعه بناسنه مباشرت قلدی

* შვედლმბმთ მარცხევერთ ნმრკ წმრბი.

کبروب متوقف اولورلر علی السحر که اول نهر عمیقدن کنار ایدوب
 عسکرک ثلثی کچمیوب هنوز بری برینه مزاحمهده ایکن تفنک سریدیلر
 و نیجه کمسنهیی مجروح ایدوب نیجهسین زمره شهاده قاتدیلر مکر
 چنگستانده بر طابور باغلمشدر الدقیری غنایمی انده حفظ ایدوب مامن
 ایدنمشدر پس عسکر اسلام اطرافین الدیلر و ایکی کون محکم صواش ایدوب
 چوق ملعونک سرنکبت اثرین چالدیلر عاقبت اندن کچوب بر اورمانه دخی
 کیردیلر ضحوة کبرایه دکین انده دخی جنک ایتدیلر چونکه بر قاچ
 ملعونک سببیه بر نیجه مسلمانه ضرر ایرشمک مقرر ایدی اولداعیهدن
 کچوب یوللرینه کتمکی ترجیح ایتدیلر اندن ترک نام نهره کلندی و
 الا هزار مشقت ایله کچلدی اندن بش دپه نام منزله نزول اولندی و الا
 روس منحوس اول صحرالری یاقوب دوابه غدا اولاجق بر چوب قومامشدر
 ایدی و ایکی منزله دخی اصلا صو بولنمدی اول اجلدن غایت زحمت
 چکلدی بعده قوبان نام نهر کبیرک کنارینه قونلدی انده فی الجمله استراحت
 اولندی و اوچ کونده اول صودن کچلدی اول محلده شماخی بکربکیسی
 که سابقا عثمان پاشای مشارالیهک کتخداسی ایمش آستانهدن خزینه ایله
 و نوبتجی یکیچری ایله کاورکن یوللرینه روس منحوس چیقدیغین ایشتمشدر
 و زیاده خوفه دوشمشدر عسکر اسلامک یولنده قوبان توزی کوریجک
 خیلی ویولندیلر صکره که یوزلرین کوردیلر جمله تعب و مشقتلرین
 اوتدیلر اولمحلده بر اعلا چمنزاره قوندیلر و ایکی ساعت ملاقات مصافات
 ایله صفالندیلر و کتوردیکی خزینهیی عثمان پاشایه تسلیم ایدوب و افر
 دخی هر بلوکک مواجین نفریق و تقسیم ایدوب شیروانه کیدهجک عسکره
 ویردیلر فاما بوللردن یوللرده حیواناته غدا اولاجق کیه تروخشت نایاب
 ایدوکین خبر الدیلر بامر خدا جل شانہ اولحینده بر بارد هوا و بر
 صرصر حیات ربا شدتله رونما اولدیکه بر نیجه آدم شدتدن طوکوب
 صحرای فنایه وضع قدم ایتدی و هر کون یدیشر سکرر یوز دواب
 قسمی هلاک اولور اولدی والحاصل اون ایکی کون قوبان صوبی کنارین
 سوروب کتدیار آخر کچید باشنه که کلدیلر نهر مزبوری منجمده اولمش
 بولدیلر و اول برلر عظیم درختستان ایدی عسکر عظیم آتشر یاقمغه فی
 الجملة شدت بردی دفع ایدرلر و نهر مزبوری بوزدن کچدیلر نهایت سردار

ایدرلر ایدی اول سبیدن کان کورجیلرک اکثریتی قیرمشلر و یانلرندە بولدقلرین غنیمت ایتمشلر و ایکی بکلرین و اون بش قدر نامدار سکلرین دست و پابسته کتوردیلر و قتل ایتدکلری کورجیلردن بی نهایه کلهی آرایش نیزه ایدوب دیوان سردار ذی وقاره کتوردیلر فی الحال سردار عالیمقدار بوللری زکم حاکمی لوند خان اوغلنه کوندردی و سعادتلو پادشاهه خراج کذار ایکن بو وضع ندر دیو محکم توییح ایتدی الحاصل بعد المحاربه شاپوران نام شهر مقابله سنه قونلوب بر قاج کون استراحت اولندی اندن منزل بمنزیل یوریوب شماخی شهرینه کلندی ۹۹۱ جمادی الاولیسنک اون بشنده قلعه بناسنه مباشرت اولندی و قرق بش کونده اتمامه ایرشدی بوندنصرکه کورجستان و داغستان مملکتلرینه آتشلر دوشوب هر جانبدن انواع ارمغان ایله بکلری مراجعتده بری برینه تقدم ایدر اولدیلر و برر بللو باشلورین ایلچی دیو قپو کتخدالقلری خدمتلرینه ایقودیلر و بوندنصرکه وزیر عالی نژاد نفت معدنلرین کورمک مراد ایدینوب باکو نام قلعه محاذیسنده اولمغین بر مقدار عسکر ایله واروب آندن تیمور قپویه کلدیلر و بو مسرت ایله عید شریفی انده ایتدیلر (II, 82-83)

عثمان پاشانک دردولته عزیمتی و اول یولده اولان محاربه سی

ذکرنده در

فی ۴ شوال سنه ۹۹۱ عثمان پاشای جلادت اقبا شیروان زمینه بو وجهله نظام و قلاع و رعیته انتظام ویرد کد نصرکه آستانه سعادت کتمک مراد ایدینوب برینه جعفر پاشایی قائممقام و اول مملکت خلقتی امرینه رام ایدوب عید شریفک دردنجی کونی عزیمته قیام ایتدی و قطع منازل و مراحل ایدرک اولزمانکه قانلو سرنجه ضوینه نصب خیام ایتدی مکر آستانه دن شیروان قولنک خزینه سی کوندلرلش و بونی روس منحوس خبر الوب بوللرینه اینمش اولحینه ده که عسکر اسلام ایله عثمان پاشای دلیر فیر مزبور ساحلنده قونمش ایدی اخشام وقتنده که غزات تکبیر ایدرلر و الله الله جل شانه صداسنی تکبیر ایدرلر روس منحوس قریب یرده اولمغله ایشیدرلر و عسکر اسلامدن خبر الورلر بر اورمانلو چنکستانه

ایتمدیلر یوم الاربعاده چون صباح اذاتلری اوقوندی هر کس نمازین قلوب و بلا تأخیر جنکه یاپندی اولطرفدن قزلباش آلایری دخی کمافی الاول سوار اولوب مقابله به کلدیلر جنک و حره مباشر اولدیلر نوعاً جعفر پاشا قولندن انهام صورتی نمایان اولیجق کوستندیل بیراغی روم ایلی غازیلیله بر اغوردن نفس واحد کیمی شویله اوغرادیلر و طوقندیلر که خواه و ناخواه قزلباشک یوزین دوندردیلر اندنصکره هر طرفدن اهل اسلام بیراقلری عسکر ایله یورودی و هر غازی شویله بر شیر زیان اولوب کوزلرین قان بورودی امام قولی خان های مختلر نیچون قچارسز شاهک چورکی سزه حرام اولسون دیو فریاد ایده کوردی بر کیمسه دونمسی آخر کند یسی دخی یدکنه بنوب قوسقونه قوت دیوب اوزالیدی و اوکنه کلان یوله دوزلیدی آن واحده قزلباشدن جنک میدانده کیمه قالمدی الا لشری دوکدی قالدی حتی کسیلان باشلری عد اولندقده یدی ییک بشیوز کله صایلدی و بونلردن فرمان سردار ایله بر قله یاپدیلر

بیت

میدانی شویله طوتمش ایدی سرخسر لشی
روبا و کورک و سک اولشدی برر لشی

بو جنکه کهن قزلباشلر اکثری اهل و عیال ایله کلمش ایدی یعنی مقصود کشی اهل و عیالی یاننده غیرت ناموس ایچون محکم جنک ایدر دیمک ایدی الحق جنکده دخی تقصیر ایتمدیلر اما عنایت حق تعالی ایله باد نصرت اهل اسلام طرفندن وزان اولدی قلله الحمد (II, 80-82)

بعض کورجستان ملکرینک اسیر اولدیغی و شماخی قلعه سی

بنا اولدیغی ذکرنده در

سر عسکر ملحدان اولان امام قولی خان کورجستان ملکرینه نامه لر کوندرمش و بو جنکده بونملرین سیارش ایتمش ایدی انلر دخی هزیمت اثناسنده کیمکه قبا ناحیه سندن یول ایز ییلمزلر طاغله دوشمشلر اگرچه اولناحیه خلقی سراپا باغیلر ایدی اما قلیج خوفندن بالضروره دوستلق اظهار

الكمه اوچ درت آيه دكين نه سندن عاوقه استرز و نه بر حبه ذخيره
 ايجون سوز سويلرز پادشاه اغورينه و سنك بوزك صوبنه هر نه وجهه
 ممكن اولورسه تحمل ايدهرز برر باشمز وار دين اغورينه فدا ايدهرز
 ديديلر چونكه عثمان پاشاي دليرك مزاجنه موافق سويلديلر ماه مزبورك
 التنجي كوني تيمور قپودن چيقوب جمله عسكر ايله صحراده نصب خيام
 نصرت انجام ايتدیلر اون سكرنجي كوني باش دپه نام محله قونلدى
 اولجينده قزلباشك الايلرى كورندى سيواس و روم ايلي بگربكيسى چركس
 حيدر پاشايي اياالتى عسكريله صاغ قوله تعيين ايتدى و كفه بگربكيسى
 جعفر پاشايي روم ايلي عسكريله صول قوله نصب ايلدى و كنديسى قاب
 عسكرده يكيچرى بي قات اندر قات اوكنه ديزوب اوتوزدن زياده ضربنلرى
 بيله قودى سلحدار زمره سين كندى قوللريله علملرى ديبنده مرتب و مكمل
 وضع ايدوب اولجينده ميمنت و اوغور ايله مشهور اولان سپاه آتيكه سن
 وسالده اوتوز ياشندن زياده ايدى و كنديسنك بوقدر حروبنده هر كز
 دشمنه قيجين كوسترماش ايدى و هر غزاده كه اكا سوار اولمش ايسه
 منصور و مظفر اولمش ايدى تبركا و تيمنا اكا سوار اولوب برنده ثابت
 و بر قرار اوليچق متصل كشنر اشينور و اعدا اوستنه كتمكه شتاب
 ايدر و چارپنوردى و هر غزاده كه بو وضعى ظاهر اولوردى علامت غلبه
 و نصرت عد ايدرلردى و من عند الله تعالى اول انده بو بر خاصه مخصوصه
 ايدى پس عدو جانبندن دخى امام قولى خان شاه قوروجيلريله مقابله عثمان
 پاشاده و حيدر پاشايه مقابل رستم خان ابن حسام خان و جعفر پاشا
 قولنه مقابل اولان ابن برهانكه بو جانبندن روگردان اولمش ملوك
 شيرواندن كچنور بر مرتد بدپيمان ايدى بو وجهه مقابله اولوب چرخه جيار
 ايكي طرفدن جولان ايدوب و بالجمله اخشامه دكين جنك و حرب
 متمادى اولدى و نوعا جانب قزلباشدن صورت انيزام مشاهده اولنور اولدى
 لکن كيجه ايرشمكه اوزرلرينه سورمديلر و كيجه ايله تعاقب ايتمكى
 مناسب كورمديلر اما طرفيندن مشعله لر ياقوب نصف الليله دكين جنك
 ايتدیلر حتى بو جنك مشعله صواشي ديو ياد اولنوردى اندنصكره طرفينك
 عسكرى قونوشدى و هر طرفندن قراولر چيقوب عسكر اطرافين طولاشدى
 ايرتسى سه شنبه كوني اولمغله آسايشه ميل ايدوب طرفين جنكى تأخير

عسکرلری اللی بیکدن نقصان اولمیهرق تدارک ایتدی و کورجستان و داغستان عسکری ضم اولیجق مبالغه عسکری اولمغی تحقق ایتدی و بو جمله نك اجتماعنه صرف مقدور ایدوب امام قولی خان اوزرینه جمع اولدیار (II, 79)

سلستره حاکمی یعقوب بکک شهادتی و عسکرینک انہزامی ذکرندہ در

میر مزبور روم ایلی عسکرینه باشبوغ ایدی شاپوران نام محلہ قریت نیازآباد دیدکاری صحراہ آت اوتارمقدہ و قالقوب سردارہ اولاشمقدہ بر ایکی کون توقف اوزرہ ایدی امام قولی خان دیدکاری بدکمان کہ عسکریلہ شماخی یہ کدی بونلرک خبرین الدی فی الحال الی بیک مسلح و مکمل سرخسر انتخاب ایدوب رستم خان و دانقی بک نام ایکی برادر دلیر نامندہ کی بدییمانہ قوشوب اوزرلرینہ کوندردی مکر اول چیندہ بونلر یورد تبدیلنہ مقیدلر ایمش فی الحال آتنورلر و آغرلقلرین یرلرندہ قورلر و اعدایہ مقابل اولورلر بفضل اللہ تعالیٰ غنہ بونلر طرفندہ ایکن میر مزبورہ بر زخم جانکاه ابریشور و شہدایہ ملحق اولور الای بکیسی دخی اول اثنادہ شہید اولور غزات دخی ینہ غیرتلوب اعدایہ تمام غالب ایکن دوبریجہ ملحدلرندن بر ایکی بی دین رستم خانہ واروب بکک و آلالی بکینک شہادتین تبشیر ایتمکہ قزلباش دونرلر و اهل اسلامی مکسور ایدرلر اول اورتالقدہ یدی سکز بوز آدم کیمی شہادتہ وضع قدم کیمی دخی اسیر و گرفتار الم اولور (11, 79-80)

عثمان پاشا ایله امام قولی خان جنکی و انہزامی

فی ۱۸ ربیع الآخر سنہ ۹۹۱ چون سلسترہ عسکرندن خلاص اولنلر عثمان پاشایہ کلدیلر سائر عسکر اسلامی دخی جمع ایدوب تسلیت و استمالتلر ویردی اولچیندہ زمرہ سلحداران و غیرى البتہ عدویہ انتقام آلمق تدبیرندہ اولک دیو اقدام ایتدیلر عثمان پاشا ایسہ بونلرک بو قدر کندشتہ مواجبیلری اولدیفندن غیرى ذخیرہدہ دخی مضایقہلری اولمغہ بعض اعدار بیلن ایدوب تسلیت وادیسندہ بعض کلمات ایتدی و لکن جمہاسی متفق

اوزریه سازدن اورتولر ایدوب و طوار ایچون سازدن داملر پیدا ایتدی
کیمیسی دخی اینلر قازوب (این نیز بگذرد) دیو ایچنه کیردی هر کس
مسکن اولان مرتبه تدارکین کوردی و الا ذخیره قلت اوزره ایدی بغدادی
و ارپه ایکیشر یوزه بولنمزدی ناچار جمله حیوان و انسان پرنج اکنه
محتاج اولدی (II, 76-78)

ارسال اولنان عسکر اسلام واریجق ظهور ایدن وقایع ذکرندهدر

رسالة بایه مؤلفی اولان عزیز ملک شیروان و باب‌الحدید احوالین
تفصیل اوزره یازمش بر آندن خلاصه کلامی اخذ ایدوب. تحریر ایدلم
ان شاء الله تعالی اولزمانکه ملک شیروان مسخر عثمانیان واقع اولدی عثمان
پاشا وزارت ایله و خیلی کثرت ایله محافظه‌سنه قالدی و سنه آتی‌دهه خان
قرنداشلری و اوغلی عسکر بیکران تاتار ایله کلدیله و نیجه مملکت تخریب
ایتدیله بعده خان بالذات یوزیک تاتار ایله کتوب ملک شیروانه و قره‌باغ
و مغانه ولوله‌لر صالدیله بو کره دخی بو قدر بیک یکیحجری و سلحدار
بلوکی و روم‌ایلی عسکری و سیواس عسکری بکربکیلیله کلدیله شمخال
و سائر ملوک داغستان و امراً کورجستان خیرلشوب بو قوم واردقجه
چوخالمده ممالک شیرواندن غیری ملک موروثمزه اولاشمدن وقتیله تدارک‌کین
کورمزسک بزه دخی ضررلری سرایت ایتمکده اشتباه یوقدر پس جمله
خیرلشدیلر و کنجه خانی امام‌قولی خان ایله کاغدلشدیلر و دیدیلر که
بونلر بر نیجه قوم انجق هر سنه‌برر ایکیشر بلوکی کتور حالیا کنلرک بر
بلوکی اوزون اتکلی صوفیلر کبی بر بلوکی دخی باشلری قبا اشقلر(?) کبی
همان اتفاق ایله بونلری اورتهدن کوتوره‌لم یوخسه بر ایکی ییل دخی
بویله کیدرسه انلر بزی کوتورلر پس امام‌قولی خان بونلرک اتفاق شاهه
یازدی بیلدردی

مجاربه عظیمه عثمان پاشا بامام قولی خان

سنه ۹۹۰ جون بونلرک بو وجهه عهد و اتفاقی شاهک معلومی
اولدی بلاتردد شاه دخی کندی‌بی سرعسکر ایدوب خاصه قوروجیلرندن
یانه اوچ بیک قوروجی کوندردی درت خان و اوتوز سلطانکه جمله

عبور ایتدیلهر اندن دردنجی منزلده طمان صحراسنده واقع تترك نام قلعه
 قربنه واردیلر اندن بشنجی کونده قوبان نام نهر کبیره واردیلر چراکسه
 صالغر دوزمشلر ایدی بو نهری صال ایله کچدیلهر آت باشنه بشر اقیچه و
 عربیه اون ایکیشر اقیچه رسم عبور ویردیلهر اندن دردنجی منزلده چرکس
 ولایتنه کمرکی دیدکتری مملکته واردیلر بونده اولان چرکس اولقدر
 سارق بناکسلا ایدی کسلمدک فراجه یکی و انکی قالمدی کوزدن
 سورمهیی چکرلردی اما اقیچه التون نه ایدو کین بیلمزلردی بریسی بر یرده
 قرق اللی التون بولمش بر کیمسهیه ایکی اندازه بز ایچون ویرمش نقل
 ایتدیلهر انده کوکرجین یومرطه سندن بیوک طلو یاغدی حتی نیجه کیمسه نك
 آت و بارکیری باشنه اولمقدن اورکوب صاحبین پیاده قودی اندن هیپات
 صحراسی دنیلان وادییه وارلدی دره سز دپه سز انتپاسی بوق بر صحرای
 بی پایان ایدی اما کباهی ابرشیمه بکزر آهولری ایسه سوری سوری کزر
 و هر بر ایکی ادم یرده بیغین بیغین آهو بوینوزلری وار آهولر که هر
 بیل بوینوزلرین تبدیل ایدرلر اول محلده شاخلرینی بریره محکم سورتمک
 استرلر اول صحراده ایسه طاغ و طاش اولمدیغندن اولدن دوشان شاخلره
 سورته سورته اولدخی اول محلده دوشر اول اچلدن طول مدت ایله
 بیغین اولور قالور آخر اول صحرای بی پایانی دخی یکریمی کونده قطع
 ایدوب بر صوکنارینه کتدیلهر اندن بش کونده بش دپه نام محله واردیلر
 بعض کولجکزلر و برکه لر صوین ایچرلردی اندن دخی بشنجی منزلده
 تترك نام صوکنارینه قوندیلر اما بو صویک اطرافی عیوقه پیوسته اولمش
 درختستان ایدی کویا هر بری بر موزون نخل ویا سرو ایدی اندن
 قرتای نام محله وارلدی چراکسه بکاری کلوب تترك صوبی و قرتای نهری
 اوزرینه سکز یردن جسر باغدیلهر اوچ کونده عبور اولنوب شمخال
 ولایتنه وارلدی اندن تیمور قپویه طوغرو عزیزمت اولندی و بالجمله تمام
 سکسان کونده تیمور قپویه دخول میسر اولدی شیروان لشکرله عثمان
 پاشا کلوب استقبال ایلدی و عظیم شنکگر و شادمانیلقر اولدی* و بر قاج
 کوندنصکره قشلاق تدارکنه باشلندی کیمی سازلقره کیردی و چادری

۱. ۱۸۶۰-۱۸۶۱-۱۸۶۲-۱۸۶۳-۱۸۶۴-۱۸۶۵-۱۸۶۶-۱۸۶۷-۱۸۶۸-۱۸۶۹-۱۸۷۰-۱۸۷۱-۱۸۷۲-۱۸۷۳-۱۸۷۴-۱۸۷۵-۱۸۷۶-۱۸۷۷-۱۸۷۸-۱۸۷۹-۱۸۸۰-۱۸۸۱-۱۸۸۲-۱۸۸۳-۱۸۸۴-۱۸۸۵-۱۸۸۶-۱۸۸۷-۱۸۸۸-۱۸۸۹-۱۸۹۰-۱۸۹۱-۱۸۹۲-۱۸۹۳-۱۸۹۴-۱۸۹۵-۱۸۹۶-۱۸۹۷-۱۸۹۸-۱۸۹۹-۱۹۰۰-۱۹۰۱-۱۹۰۲-۱۹۰۳-۱۹۰۴-۱۹۰۵-۱۹۰۶-۱۹۰۷-۱۹۰۸-۱۹۰۹-۱۹۱۰-۱۹۱۱-۱۹۱۲-۱۹۱۳-۱۹۱۴-۱۹۱۵-۱۹۱۶-۱۹۱۷-۱۹۱۸-۱۹۱۹-۱۹۲۰-۱۹۲۱-۱۹۲۲-۱۹۲۳-۱۹۲۴-۱۹۲۵-۱۹۲۶-۱۹۲۷-۱۹۲۸-۱۹۲۹-۱۹۳۰-۱۹۳۱-۱۹۳۲-۱۹۳۳-۱۹۳۴-۱۹۳۵-۱۹۳۶-۱۹۳۷-۱۹۳۸-۱۹۳۹-۱۹۴۰-۱۹۴۱-۱۹۴۲-۱۹۴۳-۱۹۴۴-۱۹۴۵-۱۹۴۶-۱۹۴۷-۱۹۴۸-۱۹۴۹-۱۹۵۰-۱۹۵۱-۱۹۵۲-۱۹۵۳-۱۹۵۴-۱۹۵۵-۱۹۵۶-۱۹۵۷-۱۹۵۸-۱۹۵۹-۱۹۶۰-۱۹۶۱-۱۹۶۲-۱۹۶۳-۱۹۶۴-۱۹۶۵-۱۹۶۶-۱۹۶۷-۱۹۶۸-۱۹۶۹-۱۹۷۰-۱۹۷۱-۱۹۷۲-۱۹۷۳-۱۹۷۴-۱۹۷۵-۱۹۷۶-۱۹۷۷-۱۹۷۸-۱۹۷۹-۱۹۸۰-۱۹۸۱-۱۹۸۲-۱۹۸۳-۱۹۸۴-۱۹۸۵-۱۹۸۶-۱۹۸۷-۱۹۸۸-۱۹۸۹-۱۹۹۰-۱۹۹۱-۱۹۹۲-۱۹۹۳-۱۹۹۴-۱۹۹۵-۱۹۹۶-۱۹۹۷-۱۹۹۸-۱۹۹۹-۲۰۰۰-۲۰۰۱-۲۰۰۲-۲۰۰۳-۲۰۰۴-۲۰۰۵-۲۰۰۶-۲۰۰۷-۲۰۰۸-۲۰۰۹-۲۰۱۰-۲۰۱۱-۲۰۱۲-۲۰۱۳-۲۰۱۴-۲۰۱۵-۲۰۱۶-۲۰۱۷-۲۰۱۸-۲۰۱۹-۲۰۲۰-۲۰۲۱-۲۰۲۲-۲۰۲۳-۲۰۲۴-۲۰۲۵-۲۰۲۶-۲۰۲۷-۲۰۲۸-۲۰۲۹-۲۰۳۰-۲۰۳۱-۲۰۳۲-۲۰۳۳-۲۰۳۴-۲۰۳۵-۲۰۳۶-۲۰۳۷-۲۰۳۸-۲۰۳۹-۲۰۴۰-۲۰۴۱-۲۰۴۲-۲۰۴۳-۲۰۴۴-۲۰۴۵-۲۰۴۶-۲۰۴۷-۲۰۴۸-۲۰۴۹-۲۰۵۰-۲۰۵۱-۲۰۵۲-۲۰۵۳-۲۰۵۴-۲۰۵۵-۲۰۵۶-۲۰۵۷-۲۰۵۸-۲۰۵۹-۲۰۶۰-۲۰۶۱-۲۰۶۲-۲۰۶۳-۲۰۶۴-۲۰۶۵-۲۰۶۶-۲۰۶۷-۲۰۶۸-۲۰۶۹-۲۰۷۰-۲۰۷۱-۲۰۷۲-۲۰۷۳-۲۰۷۴-۲۰۷۵-۲۰۷۶-۲۰۷۷-۲۰۷۸-۲۰۷۹-۲۰۸۰-۲۰۸۱-۲۰۸۲-۲۰۸۳-۲۰۸۴-۲۰۸۵-۲۰۸۶-۲۰۸۷-۲۰۸۸-۲۰۸۹-۲۰۹۰-۲۰۹۱-۲۰۹۲-۲۰۹۳-۲۰۹۴-۲۰۹۵-۲۰۹۶-۲۰۹۷-۲۰۹۸-۲۰۹۹-۲۱۰۰-۲۱۰۱-۲۱۰۲-۲۱۰۳-۲۱۰۴-۲۱۰۵-۲۱۰۶-۲۱۰۷-۲۱۰۸-۲۱۰۹-۲۱۱۰-۲۱۱۱-۲۱۱۲-۲۱۱۳-۲۱۱۴-۲۱۱۵-۲۱۱۶-۲۱۱۷-۲۱۱۸-۲۱۱۹-۲۱۲۰-۲۱۲۱-۲۱۲۲-۲۱۲۳-۲۱۲۴-۲۱۲۵-۲۱۲۶-۲۱۲۷-۲۱۲۸-۲۱۲۹-۲۱۳۰-۲۱۳۱-۲۱۳۲-۲۱۳۳-۲۱۳۴-۲۱۳۵-۲۱۳۶-۲۱۳۷-۲۱۳۸-۲۱۳۹-۲۱۴۰-۲۱۴۱-۲۱۴۲-۲۱۴۳-۲۱۴۴-۲۱۴۵-۲۱۴۶-۲۱۴۷-۲۱۴۸-۲۱۴۹-۲۱۵۰-۲۱۵۱-۲۱۵۲-۲۱۵۳-۲۱۵۴-۲۱۵۵-۲۱۵۶-۲۱۵۷-۲۱۵۸-۲۱۵۹-۲۱۶۰-۲۱۶۱-۲۱۶۲-۲۱۶۳-۲۱۶۴-۲۱۶۵-۲۱۶۶-۲۱۶۷-۲۱۶۸-۲۱۶۹-۲۱۷۰-۲۱۷۱-۲۱۷۲-۲۱۷۳-۲۱۷۴-۲۱۷۵-۲۱۷۶-۲۱۷۷-۲۱۷۸-۲۱۷۹-۲۱۸۰-۲۱۸۱-۲۱۸۲-۲۱۸۳-۲۱۸۴-۲۱۸۵-۲۱۸۶-۲۱۸۷-۲۱۸۸-۲۱۸۹-۲۱۹۰-۲۱۹۱-۲۱۹۲-۲۱۹۳-۲۱۹۴-۲۱۹۵-۲۱۹۶-۲۱۹۷-۲۱۹۸-۲۱۹۹-۲۲۰۰-۲۲۰۱-۲۲۰۲-۲۲۰۳-۲۲۰۴-۲۲۰۵-۲۲۰۶-۲۲۰۷-۲۲۰۸-۲۲۰۹-۲۲۱۰-۲۲۱۱-۲۲۱۲-۲۲۱۳-۲۲۱۴-۲۲۱۵-۲۲۱۶-۲۲۱۷-۲۲۱۸-۲۲۱۹-۲۲۲۰-۲۲۲۱-۲۲۲۲-۲۲۲۳-۲۲۲۴-۲۲۲۵-۲۲۲۶-۲۲۲۷-۲۲۲۸-۲۲۲۹-۲۲۳۰-۲۲۳۱-۲۲۳۲-۲۲۳۳-۲۲۳۴-۲۲۳۵-۲۲۳۶-۲۲۳۷-۲۲۳۸-۲۲۳۹-۲۲۴۰-۲۲۴۱-۲۲۴۲-۲۲۴۳-۲۲۴۴-۲۲۴۵-۲۲۴۶-۲۲۴۷-۲۲۴۸-۲۲۴۹-۲۲۵۰-۲۲۵۱-۲۲۵۲-۲۲۵۳-۲۲۵۴-۲۲۵۵-۲۲۵۶-۲۲۵۷-۲۲۵۸-۲۲۵۹-۲۲۶۰-۲۲۶۱-۲۲۶۲-۲۲۶۳-۲۲۶۴-۲۲۶۵-۲۲۶۶-۲۲۶۷-۲۲۶۸-۲۲۶۹-۲۲۷۰-۲۲۷۱-۲۲۷۲-۲۲۷۳-۲۲۷۴-۲۲۷۵-۲۲۷۶-۲۲۷۷-۲۲۷۸-۲۲۷۹-۲۲۸۰-۲۲۸۱-۲۲۸۲-۲۲۸۳-۲۲۸۴-۲۲۸۵-۲۲۸۶-۲۲۸۷-۲۲۸۸-۲۲۸۹-۲۲۹۰-۲۲۹۱-۲۲۹۲-۲۲۹۳-۲۲۹۴-۲۲۹۵-۲۲۹۶-۲۲۹۷-۲۲۹۸-۲۲۹۹-۲۳۰۰-۲۳۰۱-۲۳۰۲-۲۳۰۳-۲۳۰۴-۲۳۰۵-۲۳۰۶-۲۳۰۷-۲۳۰۸-۲۳۰۹-۲۳۱۰-۲۳۱۱-۲۳۱۲-۲۳۱۳-۲۳۱۴-۲۳۱۵-۲۳۱۶-۲۳۱۷-۲۳۱۸-۲۳۱۹-۲۳۲۰-۲۳۲۱-۲۳۲۲-۲۳۲۳-۲۳۲۴-۲۳۲۵-۲۳۲۶-۲۳۲۷-۲۳۲۸-۲۳۲۹-۲۳۳۰-۲۳۳۱-۲۳۳۲-۲۳۳۳-۲۳۳۴-۲۳۳۵-۲۳۳۶-۲۳۳۷-۲۳۳۸-۲۳۳۹-۲۳۴۰-۲۳۴۱-۲۳۴۲-۲۳۴۳-۲۳۴۴-۲۳۴۵-۲۳۴۶-۲۳۴۷-۲۳۴۸-۲۳۴۹-۲۳۵۰-۲۳۵۱-۲۳۵۲-۲۳۵۳-۲۳۵۴-۲۳۵۵-۲۳۵۶-۲۳۵۷-۲۳۵۸-۲۳۵۹-۲۳۶۰-۲۳۶۱-۲۳۶۲-۲۳۶۳-۲۳۶۴-۲۳۶۵-۲۳۶۶-۲۳۶۷-۲۳۶۸-۲۳۶۹-۲۳۷۰-۲۳۷۱-۲۳۷۲-۲۳۷۳-۲۳۷۴-۲۳۷۵-۲۳۷۶-۲۳۷۷-۲۳۷۸-۲۳۷۹-۲۳۸۰-۲۳۸۱-۲۳۸۲-۲۳۸۳-۲۳۸۴-۲۳۸۵-۲۳۸۶-۲۳۸۷-۲۳۸۸-۲۳۸۹-۲۳۹۰-۲۳۹۱-۲۳۹۲-۲۳۹۳-۲۳۹۴-۲۳۹۵-۲۳۹۶-۲۳۹۷-۲۳۹۸-۲۳۹۹-۲۴۰۰-۲۴۰۱-۲۴۰۲-۲۴۰۳-۲۴۰۴-۲۴۰۵-۲۴۰۶-۲۴۰۷-۲۴۰۸-۲۴۰۹-۲۴۱۰-۲۴۱۱-۲۴۱۲-۲۴۱۳-۲۴۱۴-۲۴۱۵-۲۴۱۶-۲۴۱۷-۲۴۱۸-۲۴۱۹-۲۴۲۰-۲۴۲۱-۲۴۲۲-۲۴۲۳-۲۴۲۴-۲۴۲۵-۲۴۲۶-۲۴۲۷-۲۴۲۸-۲۴۲۹-۲۴۳۰-۲۴۳۱-۲۴۳۲-۲۴۳۳-۲۴۳۴-۲۴۳۵-۲۴۳۶-۲۴۳۷-۲۴۳۸-۲۴۳۹-۲۴۴۰-۲۴۴۱-۲۴۴۲-۲۴۴۳-۲۴۴۴-۲۴۴۵-۲۴۴۶-۲۴۴۷-۲۴۴۸-۲۴۴۹-۲۴۵۰-۲۴۵۱-۲۴۵۲-۲۴۵۳-۲۴۵۴-۲۴۵۵-۲۴۵۶-۲۴۵۷-۲۴۵۸-۲۴۵۹-۲۴۶۰-۲۴۶۱-۲۴۶۲-۲۴۶۳-۲۴۶۴-۲۴۶۵-۲۴۶۶-۲۴۶۷-۲۴۶۸-۲۴۶۹-۲۴۷۰-۲۴۷۱-۲۴۷۲-۲۴۷۳-۲۴۷۴-۲۴۷۵-۲۴۷۶-۲۴۷۷-۲۴۷۸-۲۴۷۹-۲۴۸۰-۲۴۸۱-۲۴۸۲-۲۴۸۳-۲۴۸۴-۲۴۸۵-۲۴۸۶-۲۴۸۷-۲۴۸۸-۲۴۸۹-۲۴۹۰-۲۴۹۱-۲۴۹۲-۲۴۹۳-۲۴۹۴-۲۴۹۵-۲۴۹۶-۲۴۹۷-۲۴۹۸-۲۴۹۹-۲۵۰۰-۲۵۰۱-۲۵۰۲-۲۵۰۳-۲۵۰۴-۲۵۰۵-۲۵۰۶-۲۵۰۷-۲۵۰۸-۲۵۰۹-۲۵۱۰-۲۵۱۱-۲۵۱۲-۲۵۱۳-۲۵۱۴-۲۵۱۵-۲۵۱۶-۲۵۱۷-۲۵۱۸-۲۵۱۹-۲۵۲۰-۲۵۲۱-۲۵۲۲-۲۵۲۳-۲۵۲۴-۲۵۲۵-۲۵۲۶-۲۵۲۷-۲۵۲۸-۲۵۲۹-۲۵۳۰-۲۵۳۱-۲۵۳۲-۲۵۳۳-۲۵۳۴-۲۵۳۵-۲۵۳۶-۲۵۳۷-۲۵۳۸-۲۵۳۹-۲۵۴۰-۲۵۴۱-۲۵۴۲-۲۵۴۳-۲۵۴۴-۲۵۴۵-۲۵۴۶-۲۵۴۷-۲۵۴۸-۲۵۴۹-۲۵۵۰-۲۵۵۱-۲۵۵۲-۲۵۵۳-۲۵۵۴-۲۵۵۵-۲۵۵۶-۲۵۵۷-۲۵۵۸-۲۵۵۹-۲۵۶۰-۲۵۶۱-۲۵۶۲-۲۵۶۳-۲۵۶۴-۲۵۶۵-۲۵۶۶-۲۵۶۷-۲۵۶۸-۲۵۶۹-۲۵۷۰-۲۵۷۱-۲۵۷۲-۲۵۷۳-۲۵۷۴-۲۵۷۵-۲۵۷۶-۲۵۷۷-۲۵۷۸-۲۵۷۹-۲۵۸۰-۲۵۸۱-۲۵۸۲-۲۵۸۳-۲۵۸۴-۲۵۸۵-۲۵۸۶-۲۵۸۷-۲۵۸۸-۲۵۸۹-۲۵۹۰-۲۵۹۱-۲۵۹۲-۲۵۹۳-۲۵۹۴-۲۵۹۵-۲۵۹۶-۲۵۹۷-۲۵۹۸-۲۵۹۹-۲۶۰۰-۲۶۰۱-۲۶۰۲-۲۶۰۳-۲۶۰۴-۲۶۰۵-۲۶۰۶-۲۶۰۷-۲۶۰۸-۲۶۰۹-۲۶۱۰-۲۶۱۱-۲۶۱۲-۲۶۱۳-۲۶۱۴-۲۶۱۵-۲۶۱۶-۲۶۱۷-۲۶۱۸-۲۶۱۹-۲۶۲۰-۲۶۲۱-۲۶۲۲-۲۶۲۳-۲۶۲۴-۲۶۲۵-۲۶۲۶-۲۶۲۷-۲۶۲۸-۲۶۲۹-۲۶۳۰-۲۶۳۱-۲۶۳۲-۲۶۳۳-۲۶۳۴-۲۶۳۵-۲۶۳۶-۲۶۳۷-۲۶۳۸-۲۶۳۹-۲۶۴۰-۲۶۴۱-۲۶۴۲-۲۶۴۳-۲۶۴۴-۲۶۴۵-۲۶۴۶-۲۶۴۷-۲۶۴۸-۲۶۴۹-۲۶۵۰-۲۶۵۱-۲۶۵۲-۲۶۵۳-۲۶۵۴-۲۶۵۵-۲۶۵۶-۲۶۵۷-۲۶۵۸-۲۶۵۹-۲۶۶۰-۲۶۶۱-۲۶۶۲-۲۶۶۳-۲۶۶۴-۲۶۶۵-۲۶۶۶-۲۶۶۷-۲۶۶۸-۲۶۶۹-۲۶۷۰-۲۶۷۱-۲۶۷۲-۲۶۷۳-۲۶۷۴-۲۶۷۵-۲۶۷۶-۲۶۷۷-۲۶۷۸-۲۶۷۹-۲۶۸۰-۲۶۸۱-۲۶۸۲-۲۶۸۳-۲۶۸۴-۲۶۸۵-۲۶۸۶-۲۶۸۷-۲۶۸۸-۲۶۸۹-۲۶۹۰-۲۶۹۱-۲۶۹۲-۲۶۹۳-۲۶۹۴-۲۶۹۵-۲۶۹۶-۲۶۹۷-۲۶۹۸-۲۶۹۹-۲۷۰۰-۲۷۰۱-۲۷۰۲-۲۷۰۳-۲۷۰۴-۲۷۰۵-۲۷۰۶-۲۷۰۷-۲۷۰۸-۲۷۰۹-۲۷۱۰-۲۷۱۱-۲۷۱۲-۲۷۱۳-۲۷۱۴-۲۷۱۵-۲۷۱۶-۲۷۱۷-۲۷۱۸-۲۷۱۹-۲۷۲۰-۲۷۲۱-۲۷۲۲-۲۷۲۳-۲۷۲۴-۲۷۲۵-۲۷۲۶-۲۷۲۷-۲۷۲۸-۲۷۲۹-۲۷۳۰-۲۷۳۱-۲۷۳۲-۲۷۳۳-۲۷۳۴-۲۷۳۵-۲۷۳۶-۲۷۳۷-۲۷۳۸-۲۷۳۹-۲۷۴۰-۲۷۴۱-۲۷۴۲-۲۷۴۳-۲۷۴۴-۲۷۴۵-۲۷۴۶-۲۷۴۷-۲۷۴۸-۲۷۴۹-۲۷۵۰-۲۷۵۱-۲۷۵۲-۲۷۵۳-۲۷۵۴-۲۷۵۵-۲۷۵۶-۲۷۵۷-۲۷۵۸-۲۷۵۹-۲۷۶۰-۲۷۶۱-۲۷۶۲-۲۷۶۳-۲۷۶۴-۲۷۶۵-۲۷۶۶-۲۷۶۷-۲۷۶۸-۲۷۶۹-۲۷۷۰-۲۷۷۱-۲۷۷۲-۲۷۷۳-۲۷۷۴-۲۷۷۵-۲۷۷۶-۲۷۷۷-۲۷۷۸-۲۷۷۹-۲۷۸۰-۲۷۸۱-۲۷۸۲-۲۷۸۳-۲۷۸۴-۲۷۸۵-۲۷۸۶-۲۷۸۷-۲۷۸۸-۲۷۸۹-۲۷۹۰-۲۷۹۱-۲۷۹۲-۲۷۹۳-۲۷۹۴-۲۷۹۵-۲۷۹۶-۲۷۹۷-۲۷۹۸-۲۷۹۹-۲۸۰۰-۲۸۰۱-۲۸۰۲-۲۸۰۳-۲۸۰۴-۲۸۰۵-۲۸۰۶-۲۸۰۷-۲۸۰۸-۲۸۰۹-۲۸۱۰-۲۸۱۱-۲۸۱۲-۲۸۱۳-۲۸۱۴-۲۸۱۵-۲۸۱۶-۲۸۱۷-۲۸۱۸-۲۸۱۹-۲۸۲۰-۲۸۲۱-۲۸۲۲-۲۸۲۳-۲۸۲۴-۲۸۲۵-۲۸۲۶-۲۸۲۷-۲۸۲۸-۲۸۲۹-۲۸۳۰-۲۸۳۱-۲۸۳۲-۲۸۳۳-۲۸۳۴-۲۸۳۵-۲۸۳۶-۲۸۳۷-۲۸۳۸-۲۸۳۹-۲۸۴۰-۲۸۴۱-۲۸۴۲-۲۸۴۳-۲۸۴۴-۲۸۴۵-۲۸۴۶-۲۸۴۷-۲۸۴۸-۲۸۴۹-۲۸۵۰-۲۸۵۱-۲۸۵۲-۲۸۵۳-۲۸۵۴-۲۸۵۵-۲۸۵۶-۲۸۵۷-۲۸۵۸-۲۸۵۹-۲۸۶۰-۲۸۶۱-۲۸۶۲-۲۸۶۳-۲۸۶۴-۲۸۶۵-۲۸۶۶-۲۸۶۷-۲۸۶۸-۲۸۶۹-۲۸۷۰-۲۸۷۱-۲۸۷۲-۲۸۷۳-۲۸۷۴-۲۸۷۵-۲۸۷۶-۲۸۷۷-۲۸۷۸-۲۸۷۹-۲۸۸۰-۲۸۸۱-۲۸۸۲-۲۸۸۳-۲۸۸۴-۲۸۸۵-۲۸۸۶-۲۸۸۷-۲۸۸۸-۲۸۸۹-۲۸۹۰-۲۸۹۱-۲۸۹۲-۲۸۹۳-۲۸۹۴-۲۸۹۵-۲۸۹۶-۲۸۹۷-۲۸۹۸-۲۸۹۹-۲۹۰۰-۲۹۰۱-۲۹۰۲-۲۹۰۳-۲۹۰۴-۲۹۰۵-۲۹۰۶-۲۹۰۷-۲۹۰۸-۲۹۰۹-۲۹۱۰-۲۹۱۱-۲۹۱۲-۲۹۱۳-۲۹۱۴-۲۹۱۵-۲۹۱۶-۲۹۱۷-۲۹۱۸-۲۹۱۹-۲۹۲۰-۲۹۲۱-۲۹۲۲-۲۹۲۳-۲۹۲۴-۲۹۲۵-۲۹۲۶-۲۹۲۷-۲۹۲۸-۲۹۲۹-۲۹۳۰-۲۹۳۱-۲۹۳۲-۲۹۳۳-۲۹۳۴-۲۹۳۵-۲۹۳۶-۲۹۳۷-۲۹۳۸-۲۹۳۹-۲۹۴۰-۲۹۴۱-۲۹۴۲-۲۹۴۳-۲۹۴۴-۲۹۴۵-۲۹۴۶-۲۹۴۷-۲۹۴۸-۲۹۴۹-۲۹۵۰-۲۹۵۱-۲۹۵۲-۲۹۵۳-۲۹۵۴-۲۹۵۵-۲۹۵۶-۲۹۵۷-۲۹۵۸-۲۹۵۹-۲۹۶۰-۲۹۶۱-۲۹۶۲-۲۹۶۳-۲۹۶۴-۲۹۶۵-۲۹۶۶-۲۹۶۷-۲۹۶۸-۲۹۶۹-۲۹۷۰-۲۹۷۱-۲۹۷۲-۲۹۷۳-۲۹۷۴-۲۹۷۵-۲۹۷۶-۲۹۷۷-۲۹۷۸-۲۹۷۹-۲۹۸۰-۲۹۸۱-۲۹۸۲-۲۹۸۳-۲۹۸۴-۲۹۸۵-۲۹۸۶-۲۹۸۷-۲۹۸۸-۲۹۸۹-۲۹۹۰-۲۹۹۱-۲۹۹۲-۲۹۹۳-۲۹۹۴-۲۹۹۵-۲۹۹۶-۲۹۹۷-۲۹۹۸-۲۹۹۹-۳۰۰۰-۳۰۰۱-۳۰۰۲-۳۰۰۳-۳۰۰۴-۳۰۰۵-۳۰۰۶-۳۰۰۷-۳۰۰۸-۳۰۰۹-۳۰۱۰-۳۰۱۱-۳۰۱۲-۳۰۱۳-۳۰۱۴-۳۰۱۵-۳۰۱۶-۳۰۱۷-۳۰۱۸-۳۰۱۹-۳۰۲۰-۳۰۲۱-۳۰۲۲-۳۰۲۳-۳۰۲۴-۳۰۲۵-۳۰۲۶-۳۰۲۷-۳۰۲۸-۳۰۲۹-۳۰۳۰-۳۰۳۱-۳۰۳۲-۳۰۳۳-۳۰۳۴-۳۰۳۵-۳۰۳۶-۳۰۳۷-۳۰۳۸-۳۰۳۹-۳۰۴۰-۳۰۴۱-۳۰۴۲-۳۰۴۳-۳۰۴۴-۳۰۴۵-۳۰۴۶-۳۰۴۷-۳۰۴۸-۳۰۴۹-۳۰۵۰-۳۰۵۱-۳۰۵۲-۳۰۵۳-۳۰۵۴-۳۰۵۵-۳۰۵۶-۳۰۵۷-۳۰۵۸-۳۰۵۹-۳۰۶۰-۳۰۶۱-۳۰۶۲-۳۰۶۳-۳۰۶۴-۳۰۶۵-۳۰۶۶-۳۰۶۷-۳۰۶۸-۳۰۶۹-۳۰۷۰-۳۰۷۱-۳۰۷۲-۳۰۷۳-۳۰۷۴-۳۰۷۵-۳۰۷۶-۳۰۷۷-۳۰۷۸-۳۰۷۹-۳۰۸۰-۳۰۸۱-۳۰۸۲-۳۰۸۳-۳۰۸۴-۳۰۸۵-۳۰۸۶-۳۰۸۷-۳۰۸۸-۳۰۸۹-۳۰۹۰-۳۰۹۱-۳۰۹۲-۳۰۹۳-۳۰۹۴-۳۰۹۵-۳۰۹۶-۳۰۹۷-۳۰۹۸-۳۰۹۹-۳۱۰۰-۳۱۰۱-۳۱۰۲-۳۱۰۳-۳۱۰۴-۳۱۰۵-۳۱۰۶-۳۱۰۷-۳۱۰۸-۳۱۰۹-۳۱۱۰-۳۱۱۱-۳۱۱۲-۳۱۱۳-۳۱۱۴-۳۱۱۵-۳۱۱۶-۳۱۱۷-۳۱۱۸-۳۱۱۹-۳۱۲۰-۳۱۲۱-۳۱۲۲-۳۱۲۳-۳۱۲۴-۳۱۲۵-۳۱۲۶-۳۱۲۷-۳۱۲۸-۳۱۲۹-۳۱۳۰-۳۱۳۱-۳۱۳۲-۳۱

سیاوش پاشایه وزیر اعظمق ویرلدیکی و دشت قیجاقدن تیمور قپویه

عسکر کوندرلدیکی

سنان پاشانک کذبى ظاهر اولیجق وزیر ثانی سیاوش پاشایه خاتم
وکالت ویریلوب وزیر اعظم اولدی بو ائناده عثمان پاشادن دخى بذاق
بک نام سنجاق بکی دشت قیجاقدن عبور ایدوب اولاق ایله آستانه
سعاده کلدی عثمان پاشا بویله عرض ایتمشکه قریلباشدن محمد خان نام
خائن بد پیمان زمین شیروانه کور شاهمز صلح و صلاح ایچون ترکان
ابراهیم خانى آستانه پادشاهی به کوندرمشدر مابینمزده صلح و صلاح مقرردر
دیو میرلوا اولان زال محمد بکه آدم کوندرر میر مشارالیه دخى غایت
ساده دل حيله و خدعه دن غافل آدم اولمغله استقبالترینه چیقار ملاعین وقت
فرستدر دیو قلیج اوشوررلر و دردمند محمد بکی و بر بیجه غزاتی
دخى دوشوررلر پس بولره بو ماده دن سعادتلو پادشاه غایت متالم اولوب
مزبور ابراهیم خانیکه سور همایونده مقدارندن زیاده توقیر اولنمش ایدی
حبس فرمان ایتدیلر و روم ایلی بکربکیسینه ایالتی عسکريله تیمور قپویه
ایرشمک ایچون امر شریف کوندردیلر و اوچ بیک یکچیری و عموما
سلحدار بلوکی کتخدالر یله و روم ایلینک صاغ و صول آلاى بکیسی
و کوستندیل و سلستره و نیکبولی سنجاقلری تحت یدلرنده اولان زعما
و ارباب تیمار ایله دشت قیجاقدن تیمور قپویه وارمق فرمان اولندی و
سکسان التی یوک خزینه دخى ارسال اولندی و کفهدده جمعیت ایدوب
کفه بکربکیس جعفر پاشا که بر مدیر جنک آزما آدم ایدی سردار تعیین
اولندی پس سنه ۹۹۰ شعبان المعظمک یدیسنده کفهدن قالقوب عازم باب
الحدید اولدیلر و سلحدار کتخداسی سنان کتخدایی عموما سلحدار
بلوکیله و روم ایلی عسکرندن التی بیک کزیده عسکر انتخاب اولنوب
مزبور بوداق بکی باشبوغ تعیین ایدوب ایرو کوندردیلر (II, 75-76)

کفهدن تیمور قپویه وارنجه دشت قیجاغک منازل و مراحلی ذکرندده در

کفهدن قالقوب دردنجی کونی کرج بوغازینه واردیلر که آزاقدن
کلان و برویه جاری اولان تن صویى قره دکزه داخل اولدیغی محدر
یکرمی میل مقداری عرض اولوب آت کمیلریله اون بش کونده کوچیله

بر دفعه رسالتله ککن پیر فرتوب نابوت اغا نام بر شیرین کلام بنام سنه مزبوره ذی الحججه سنده ارضومه داخل و التفات سردار عالیمقداره مقارنتله مرامنه واصل اولدی بونک دخی نتیجه کلامی و نامه سنده درج اولنان پیامی آسایش فقرايه باعث اولمق ایچون عهد سلیمان خانیده منعقد اولان صلح و صلاح مرعی قلنوب اول حدوددن تجاوز اولنماق اوزره اصلاح مایینه رضای طرفین التماسنی مشعر ایدی و ایلجی سابق کلامنی مؤکد ایدی (II, 70)

پادشاه عالمپناهک صلح احوالنه اطلاعی و سنان پاشانک عزلی

ذکرنده در

بعد السور چون پادشاه عالمپناه سنان پاشادن صلح احوالک سؤال بیوردقلرنده پادشاهمزلک مقصود همایونلری اولان ممالکی شاه رضاسیله ویرمه راضی و پادشاهک رضاسنه منقاددر دیو عرض ایلدی پس ترکمان ابراهیم خانکه نابوت اغادنصکره رسالت ایله ارضومه کلمش ایدی و بلاتوقف سنان پاشا مزبوری کندیدن مقدم دردولته کوندرمش ایدی بر ییلدن زیاده ایدیکه دردولتده متوقف و سور همایونک سیر و تماشا سانه منتظر ایدی رسالتک تبلیغ ایله دیو فرمان اولندقده صدر اعظمکر شاهمزدن صلح امورین مکالمه ایچون بر معتمدین طلب ایتمش ایدی بو حقیری کوندردی و کور پادشاهک صلح رجاسی نه یوزدن ایسه بکا کوب وقعه بی ییلدر دیو سپارش ایتدی بنم رسالتم انجق بو قدردر نهایت مقدر اولان بر ییلدن زیاده انتظار ایله سعادتلو پادشاهک نعم بسیارینه مستغرق اولماز ایش دیدی پس سعادتلو پادشاه سنان پاشادن شاهک نامه لرین طلب ایتدی لر و سرایا کوزدن کچوردیلر اصلا بر نتیجه ویرر کلام اولمدیغنه مطلع اولوب ایلجینک ارسالی سنان پاشانک ابراهیمدننانشی ایدیکنه واقف اولدی لر بلا تردد سنان پاشایی عزل ایتدی لر و رئیس الکتاب نامنه اولان منلاجق مرحومی سن اسالیب کلامه واقف ایکن نیچون بو نامه لردن نتیجه اولور کلام اولمدیغین سرداره افاده ایتمدک دیو طاش کمیسه اوردیلر و سلام چاوشین و بر قاچ مشاور و مدبرلرین سفینه معبودیه کورکه کوندردی لر (II, 74-75)

اوردی گاه طوروب گاه آتن سوردی و بالجمله بر نیجه اوضاع عجیبه اظهار ایدوب طوردی اگرچه بعضیلر خفته حمل ایتدیلر ایسه بعضیلر کلان ایلچیلره کمال جلادت و صلاحیت اظهار ایتدی ایتدی دیدیلر و بو وضع بو العجبک حسنی و قبحی کوندن روشن بیلدیلر (II, 68-69)

سردار دولتیارک مشتای ارضومه توجه موجهلری ذکرنده در

سردار نصرتیار عسکر عدو شکار ایله علایم شتا ظاهر اولنجه صحرای قارصده مکث و قرار بیوردیلر اما چونکیم لشکر شتا عسکر اسلامه عرض برودت ایتدی چند اهل اسلام دخی جانب مشتایه رغبت ایتدی پس سنه مزبوره رمضان المبارکنک اولنده محل مزبوردن قالقوب ارضومه داخل اولدیلر و مقتضای حاله کوره بعض ایالتلری تبدیل و تغییر ایدوب و بعض مناصب دخی توجیه ایتدیلر و عسکر اسلامک کیمنه اجازت کیمنه مناسب قیشلاقلر ویردیلر و بو سنه مبارکده بو قدر بیوده ایاب و ذهاب ایله اکتفا ایتدیلر اما حضرت حق که عادل مطلقدر کندیسی مصطفی پاشا مرحومک خدمت مشکوره سین تحقیر و تذلیل ایدردی و قره دن آلت اوکاروب دخل و تعرض وادیلرینه کیدردی حق سبحانه و تعالی حضرتلری کندویه بر یوللی ایشی باشه چیقارمق میسر ایتدی و یارم اقیچه قدر یاد اولنه حق بر خدمت یولنه کتمدی بو قدر عسکر اسلامی بیوده یوردی و بر سبب ایله اگر بیتالماله اگر اموال عسکر دریا مثاله کلی خسارت و ضرر ایرکوردی بو خود مقرردر هر کیم غرانوب بویله ایدرم دیرسه خور اولاجقدر هر کیم بن بر عبد قاصرم عاجزم المدن بر ایش کلمز دیوب مسکنت یولنه کیدرسه حضرت حق جل و علا اول ایشی اوکاراجقدر بونی تحقیقه حاجت یوق و بونی بیلمدک اکلامدق کیمسه یوق فاعل مطلق حضرت حق ویرن حق آلان حق جل شانه (II, 69-70)

شاه کمراهدن تکرار ایلچی کدیکی ذکرنده در

چون صدر اعظم عالی هم مشتای ارضومه بنیاد عدل و دفع ستم و رفاهیت حال امم و صلح و صلاح عجم وادیلرینه وضع قدم ایلمش ایدی شاه کمراهدن رسالت ایله مرحوم سلطان سلیمان خان عصر شریفننده

و منزل مزبور دن دخی کوچوب منوچهر اولکاسنه طوغرو عزیمت اولندی. یعنی که مقصود بر کون مقدم صحرای قارصده نصب خیام ایدوب اندن عجم مملکتی غارتنه عسکر کوندرمه که اقدام ایتمک ایدی اندن بر میشه زاره. قونلدی کورجی اشقیاسنک سارقلرندن کیمه ننگ کوزینه اویخو کیرمدی و بر فرد بر ساعت استراحت یوزین کورمدی القصه بر ایکی کوندن. صکره چون قارص حوالیسنده یورد طوتدی آستانه ده اولان دعواسی. موجینجه تبریز فتحنه عزیمتن مقرر ایتدی و اکا کوره هرکس ذخیره سین. طوتدی اما بر قاچ کوندن صکره جاسوس کلوب شاه آریه چاپیری نام محله. کلمش ایکن سردار اسلامک جلا دتن و حسن تدبیر و فراستن استماع ایتمکه عودت ایتدو کین تقریر ایتدی پس سردار جلال شاعر بو خبردن. مسرت بسیار تحصیل ایدوب بر قاچ منزل عدو او کمزدن فرار ایتدو کی کافیدر دیوب اول داعیه دن فراغ کوستردی (II, 66-68)

سردار نصر تشعارک عسکر یوقلمسی ذکر نده در

قارص صحرا سنده چون بر قاچ کون اقامت ایدوب عسکر اسلام استراحت ایلدی لر جمله عساکر اسلام اگر یکبچری اگر بلوک خلقی اگر بکری بکی لر و زعما و ارباب تیمار قانون اوزره الیری قوستانیچه لو صریقلری بیراقلو مکمل جبه لولر ایله آت ارقه سنده یوقلمه اولنمق فرمان اولندی هرکس نه ایلدیه ایلدی قانون اوزره جبه لوسین تکمیل ایدوب یوم معبوده. صحرا ده بولندی لر هر طرفدن صدای سورنا و نغیر و طبل و علم عالم کیر عالمه ولوله و زمین و زمانه زلزله براقدی خصوصا سردار کامکار رخس دولت سوار اولوب غرغوره لرین طاقندی و ابلق لرین صوقوندی و خشم و غضب یوزندن صاغ و صوله باقندی و هر آلابی کوزندن کچوردی و نیجه چولپه لر و خلبوسلری اوکندن قاجوردی بو محنده چون اعدا ایله جنگ و پرخاش و بر درلو اوغراش اولمدی باری قارشومزده اولان تل رفیعی یعنی دپه عظیمه بی عدو فرض ایدلم و اوستنه آت سورلم و هرکسک آلابنی و یوروشنی کورلم دیوب اول تل رفیعه هر طرفدن آت سوردیلر و طویلر و تفنکر اتدی لر و عالمه الله الله جل شانه صداسیله ولوله لر براقدی لر کندوسی دخی بالذات قلیجین صیروب گاه جالدی گاه

سردار ذی وقارک جانب تفلینسه عزیمتی ذکرندہ در

چون سرعسکر دولتیار مہر ہمایون ایلہ کامکار اولدی منزل سابقدن کوچوب منزل بمنزل حرکت ایلہ تفلیس قریبہ نزول و تفلیس بکلریکیسندن بعض شاکیلر ظہور ایتمکہ ایالتی کورجستان بکلریک زبرکی اولان کورکی بک کہ سردار سابقہ اطاعت ایتمش ایدی بو دفعہ کلوب عرض اسلام ایلمکہ سرعسکر نیک نامہ ہمنام اولوب یوسف پاشا دیو تفلیس ایالتی عنایت اولندی و ذکر اولنان منازلده اکثر قزلباش عسکری بعض ذخیرہ جی و اوتجی بہ اولاشمقدن و عسکر اسلامک اطرافن طولشمقدن حالی دکلر ایدی خصوصاً بو ائالردہ شاہ کمراہ ائتمش بیک عسکر بدخواہ ایلہ اردو باصمق و عسکر اسلامک کمال شوکتن باصمق تدارکنده ایدوکی شایع اولدی بو سببدن سردار جلالت اشتہار اکثر ایامده آتلنور و اردوی ہمایون اطرافن طولنوردی و قزلباش نہ طرفدن ظاہر اولہ دیو نیجہ بددلرک کوکلی بولنوردی بو محلدہ زکم حاکمی ٹوند خان اوغلی الکسندره خان سردار سابقہ بولشمش ایدی بوتلر دخی کلور ملاحظہ ایدرلر ایدی و لکن سردار سابق بر پیر وقور ایدی اعتماد ایتمہ اما بوتلر بر جوان مغروردر اعتقاد ایدہم دیو خبری وارد اولدی و بر ایکی مکتوب یعنی شاہ طرفدن الکسندره خانہ کوندرلمش اولہ ارذل رعایادن بر ایکی نکتبی کتوررکن عسکر خلقندن بر قاچ آدم راست کاوب اردوی ہمایونده بطالعہ اولنہرق چون عسکر اسلامہ بعض دامہ متعلق ایدی سردار نصرت انجامہ کتوردیلر اگرچہ ظاہرا ادرمدی و عسکری یرندن قالدرمدی اما احتیاطا اول محلدہ اقامتی دخی صواب کورمدی ایرتسی بہرام پاشایی طلیعہ عسکر ایدوب اوتاغله معا بر منزل ایلرو کوندردی اما کندوسی وجہ عزیمتن طرف آخرہ دوندردی یعنی کہ طریق احتیاط کوزتدی و اول شاہراہدن ایزین ازتدی بہرام پاشا ایلہ کیدنلر ایرتسی بین الصلا تیندہ انجق سرداردن خبردار اولدیلر کمال استعجال ایلہ تعقیب ایدوب ہزار مشقت ایلہ قوناغن بولدیلر اما اول شب مظلومہ چوق غارت و خسارتہ دوش اولدیلر و نیجہ بللو باشلو زعما و چاوش مقولہسندن کفار کورجستانہ اسیر اولدیلر و نیجہلر دخی بو سبب ایلہ نعمت عمردن سیر اولدیلر

مغلطه و کذافی و طنطنه لافی قزلباشه دخی منعکس اولوب سردار سابقک بو مرتبه تخریب بلادی و عثمان پاشانک شیروان زمیننده تعجیز عبادی باخصوص سردار جدیدک کثرت اجناد طفر معتادی ایله باشه وارلمز دیوب مرحوم سلطان سلیمان خان حدودی ایله صلح و صلاحه رغبت ایدوب داروغه لرندن* مقصود خان نام کمسنهیی رسالته کوندرمشلر دیاربکرده واقع چرمیک نام منزلده واصل اولدی ابرتسی چون اولمنزلدن کوچلمک مصمم ایدی هر بکار بکی نه و سنجاق بکینه و آلائی بکینه و بکیچری و بلوک خلقنه آلائی کوسترمک امر ایتدیلر بر مرتبه آلایلر کوستردیلر و بروجله زیب و زینت ایتدیلر که بو کونه دکین چشم دورین آفتاب نظیرین کورمدیکنه اعتراف ایتدی باخصوص رسالته کلان قزلباشلر وادی حیرتده قالبوب بو ترتیب و زینته و بو کثرت و جمعیه هزار و صدهزار تحسین و شاباش ایتدیلر

سردار مومی ایله وکالت کبری تقویضی و مهر همایون پادشاهی

ورودی ذکرنده در

چون قطع منازل ایله سنه مزبوره جمادی الآخره سنک اواسطنده طومانلیج بوغازینه وارلدی اگرچه قلعه سنک تعمیر و احیاسی امر اولندی و لکن کثرت باران و امطار مانع عمارت بنیاد حصار اولوب اول داعیه دن کچلدی بر قاچ کون اقامت اولندقدن صکره آب و گیاهی وافر بر منزلکاهه نزول اولندی رجب المرجبک اون دردنجی کونی ایدی کتخدای بوابان یمشجی حسن اغا کوب خاتم وزارتی کتوروب وزیر اعظم و وکیل مطلق پادشاه عالم اولدقلری مژده سین یتوردی پس بو دوهبه پادشاهی و عطیه شهنشاهی شوق و ذوقی ایله عموماً بکیچری اوچ نوبت سنک ایچون تفنکله آتوب و جمله طوب و ضربنظره اوچر نوبت آتش ویریلوب طرافه سی عراقه بلکه تنها خراسان دکل جمله آفاقه منتشر اولوب عالمه ولولته جدیده و طنطنه شدیده واصل اولدی

(II, 64-65)

* اورغی واروغه و اروغه

وجوده کلوردي مشاراليه البته آني خطايا حمل ايدردى مثلا طوقماق خان محاربه سنده كنديسى گانه سنكين دپرنمش چادرنده اوتوروب اوزرينه عسكر كوندرمش خطا ايتمشدر كنديسى آلايريله وارمش اولسه بي منت يا اسير ايدردى يا خود وجودى عرصه عالمدن حك اولور كيدردى بن اولسم اويله ايدردم و ديوان پادشاهي بي سرخسر كهسيه طولديرردم اميدم جناب حق جل شانهدن اول ايديكه شمدي به دكين شاهك كهسني ديوان پادشاهي به كوندردم محمد پاشا مرحومدن في الجملة صيقلورچاق بو قدر غرالنمزدى مرحومدنصكره خود ديلي اوزادى و لسانيه ممالك قزلباشى ضبط ايدوب كهلريله سرحد سلامى بزهدي اصلا مقابله ايدر كيمسه يوق ايدى و صدر اعظم احمد پاشا خود بر حليم النفس آدم اولمغله معارضه ايتمدى و قطعا طرف خلافتنه كتمدى بو اورتالقدده مال فراوان دخى صرف ايلدى محصل نيلديه ايلدى سردار اولدى و سلام چاوشين اوامر ايله ارضومه كوندردى و وان بكريكيسى خسرو محمد پاشاي قائممقام نصب يلدى احوال بويله اوليجق لالا پاشا آستانه سعاده متوجه اولدى توقات خواليسنه كدكده قوجيلر كتخداسى قورد اغا كلوب ارضرومده مال دقتردارى اولان لاله زارزاده احمد چلبى و ريش الكتاب مقامنده اولان تاجزاده بي اخذ و حبس ايدوب جمله ماملكارين ضبط ايلدى و بر وجه ايلغار آستانه سعاده روان اولندى واردقلى كبي ايكيسى دخى يدى قهيه اوريلوب و الا اثواب و اتقالرينه تعرض اولنميبوب اولرينه كوندردى و براقچ كوندنصكره كه لالا پاشا دخى استانبوله كدى ايكيسى دخى اطلاق اولنديلر و چوق زمان كچمدين ينه برى ريش الكتاب و برى دفتر اميني اولدى انجق مفسدك يوزى قارهسى ياننه قالدى لالا پاشا دخى ينه وزير ثاني مقامنه قائم اولدى

عزيمت سردار درم پاش بجانب ممالك قزلباش

في سنه ۹۸۸ چون سنه مزبوره اوائلنده سردار مومى اليه معتاد قديم اوزره جانب اسكداره عبور ايدوب منزل بمنزل قونوب كوچوب عسكر اسلام ايله ارضروم صحراسنده نصب خيام ايلديلر سردار مومى اليهك

نصب ایدوب کندودن مقدم کوندردی مشارلیه یتمش درت کونده
 تیمورقیویه وارر عثمان پاشای جلالت افشا مزبورک مقدم کمسندن غایت
 محظوظ اولوب شیروان ایالتنه بحر قلزم قبودانغنی ضم ایدوب سکر کره
 یوز بیک اچچه حاصلر ایله مشارلیه توجیه ایدر اول ائاده خان ذیشان
 دخی کلوب عثمان پاشایه مهمان اولور شماخی ضبطنده هنوز قزلباش
 مردهسندن محمد خان نامنده بر بدکمان صرف تاب و توان ایتمکده
 ایدی اوزرینه عسکر کوندروب اکثرینی طعمه شمشیر ایتدردیله بعده باکو
 نام قصبهده جمعیت اوزره اولان اوباشان دفعنه خانزادهیی کوندردیلر انلرک
 دخی کما ینبغی جزالری ویرلدی اندنصره خان ذیشان و عثمان
 پاشای جلالت نشان شماخییه واردیلر و اول محطده واقع کرده نهرینی
 عبور ایدوب ممالک قزلباشدن قزل اغاچ نام محطه دکین واقع اولان ممالک
 معموره قزلباشی جمیعا غارت و خسارت ایتدردیله قاتار یغما پرستان اولقدر
 غنایمه دست رسان اولدیله که تعداد و شماردن افزون ایدی بوخبر مسرت
 اثری لاجین اغا نام معتمدی ایله سردار عالیقدره اعلام ایدوب جمله
 عساکر اسلامک مسرت و سرورینه باعث اولدی اما خان بو قدر خدمت
 ایله اکتفا ایدوب زمین شیروانده قالمغی و بر قیش قیشلامغی اختیار
 ایتمیوب بعضی عذر و بهانهیه آغاز ایدوب اوغلی غازی کرای خانی
 الیقویوب عودت ایتدی و بو وضعی سبب عیظ پادشاهی اولوب عاقبت
 ملکندن و باشندن جدا دوشمکه باعث اولدی (II, 61-62)

وزیر ثالث سنان پاشانک سردار اولدیغی و لالا مصطفی پاشانک

دردولته عزیمت ایلدیکی

سنان پاشا مرحوم ذاتنده خودفروش و خودبیمین و آرنواد عنود
 چنسنندن لجوج و پر کبر و کین دولتو ایدی و مال فراوانه مالک و
 خالفنده اولنلرک انتقامنه متبالک کمسنه ایدی خصوصا لالا پاشا ایله هر بری
 بر قولدن سردار نصب اولنمق رأی اولنمش ایکن صدر اعظم محمد پاشا
 مرحومک صواب دیدی ایله لالا پاشا یالکر سردار اولمق مقرر اولیجق
 هر بار لالا پاشانک خدمات مبرورسین تذلیل و تحقیر و کن مکاتب و
 عروضین تکذیب ایتمکدن خالی دکل ایدی و هر رأی حسن که لالادن

ایدی اول نقل ایدر که شاه اناسنک و همشیره سینک قانن المغه بر تدبیر
 ایدر قوروجیلرین یوقلمه بهانه سیله کتورر و اصفهان سراینک بر طولانی
 حرمی وارمش کندوسی قپو شقنده طوروب برر برر یوقلر و هر کن
 قوروجی بی طولغی نمقداردر و نه یردن یولداشلق ایشمش ندن ازدیاد
 بولمشدر برر سؤال ایدر و یارمن نشان کورر آندن اول ایجرویه کیدر
 بر ایکی قپودن کچنجه بر محله بر قاج بی امان جلالدر قومش بی
 محابا آندن یقارلر و باشین کسرلر شین قویویه براغورلر و برینه دخی
 مترقب اولورلر شاه ایسه اکا دکین برین دخی سؤال ایدر اندنصرکه
 اولدخی اول یوله کیدر و بالجمله بو طریق ایله بیك یدییوز یوخسه
 الله اعلم ایکیبک یدییوز آدم قتل ایدی دیر هیچ کیمسه بونی سزمدی
 و بر کیمسه بونک خیالنه ایرمدی عاقبت مجانبندن مظنه کرامت بر کیمسه
 یاننده طورردی اغام شاهم یتر اولدی انصاف خوشدر دیدی اول محاده
 خلق واقف اولدیلر و طرف طرف قاچدیلر کندوسی اول محله ایشته
 کدیلر پادشاه حرمه ال اوزاددنک جزاسی بودر دیدی و بونجه مقتوللرک آت
 و رخت و مکمل لباس و ثیابن شاهلغه ضبط ایتدیردی و العهده علی
 الراوی (II, 60-61)

خان ذیشان محمد کرای خان عسکر تاتار ایله شیروانه واردینی

و ینه عودت ایتدیکی

فی سنه ۹۸۷ خان جلالت نشان تیمور قیویه وارمق ایچون جانب
 پادشاهیدن بالدفاعات نامه همایون ایله عسکر تاتاره انعام ایچون مال فراوان
 احسان اولنمش ایدی خاندخی بی اختیار عسکر تاتار مور شمار ایله سنه
 هزبوره جمادی الاخره سنک غره سنده دارالملکی اولان باغچه سرای نام
 شهر دلجویدن قالقوب متوجه و روان اولدی و ازاق سنجاغی بکی اولان
 محمد بک که طوائف چراکسه و کورجستان بلکه روس و داغستان
 ممالکنک اهل وقوفی بر میرذیشان ایدی اون بیك مقداری تاتاره باشپوغ

* დაბეჭდილი სიტყვა, რომლის მნიშვნელობა კონტექსტს არ
 უდგება, უბრალო კორექტურული შეცდომა უნდა იყოს, შეიძლება, წინამძვლი
 სიტყვიდან.

شاه نایینا یعنی کورخدا بنده نك زن بداختری و بی روی اولان
خواهری و عادل کرای خانك قتلی خبری ذکرند در

مقدما برادر خان عادل کرای سلطان قضا ایله قزلباشه گرفتار اولدوغی سبق ایتمش ایدی پس مشار الیه سلطانی سرای خاصه سنك بر مکلف خانه سنده کوز حبسه وضع ایدر و کوزجی دیو بر قاچ قزلباشی دخی خدمتته تعیین ایدر حتی غایت شجیع و پادر خان زاده اولوب حسب و نسبه دخی کندودن برتر ایدوکی اجلدن دایاد ایدنك مقصود ایدر پس مشار الیه خان زاده یه دخی شاهك خواهر و زوجہ سی خود خان زاده یه دل داده اولوب بو قدر مناسب سبب مصاحبت و صحبت دخی باعث عشرت و عشرتک خود مقتضای مواصلتدر پس کوزجی اولان قوروجیلر اشتباهه دوشرلر نه اشتباه بلکه یقین حاصل ایدرلر و شاه دیوت و بی ناموس ایسه بزم غیرتمز یوقمی دیرلر و بر کون همان عموما عسکری نامنه اولان گروه مکروه قزلباش شاهك سرو قتنه کیررلر هر چند زوجہ سی اولان نکاری قولتغه صیغور و جامه خوابن پناه ایدینور شاه دخی خلاصه سعی بسیار قلور مفید اولمز بغل شاهدن چکوب الورلر و سیاست ایله قتل ایدرلر اندن خواهری اولان بد اخترک حرم سراسنه واروب آیددخی قتل ایدرلر و خان زاده یه کوزجی نامنده اولنلری و مایینه واسطه اولنلردن در و بامنده بولنانلری اولدیرلر بعده خان زاده نك اولدوغی اوطه یه هجوم ایدیجک عظیم جنک ایدر حتی یدی نفر قوروجی بی قتل ایدر صکره مجروح اولوب بی تاب و توان قالور اول ائاده تفتک ایله اوررلر شید اولور رحمة الله تعالی علیه (11, 59-60)

اما شاه عباس خناسین قوروجیلردن انتقام الیدی

مرحوم وزیر اعظم مراد پاشا زماننده قزلباشدن بر طوتساق کلدی کوزجی بک زاده لرندن اولوب ایام صغرند خزینه شاهه داخل اولمش و اعتبار و التفاته مظہر دوشمش و نیجه ییلر خزینہ دار باشیسی اولمش یوسف آغا دیرلردی مراد پاشا مرحوم رقهده بر زعامت ویرمش انده قالمش

ایدوب انک ایله گوندردی اولدخی مأمول اولاندن زیاده بهادرلی ایله اون الی کونک ایچنده واردی کلدی و غرابت بونده در که پاشای مومی ایله ایکی کون مقدم باباسندن مکتوب کلور که ییلورم تقلیسه ذخیره ایصالی خدمتی سکا فرمان اولنه جقدر مخالفت ایتیمه سین اما (قدم الخروج) مضمونیه عامل اولوب محکم تدارک ایله کیده سین و بو خدمتک مقدمات دولتندن یله سین دیو یازدیغین کندولر بعض منسوباته اشراب ایتمشلر
(II, 57-58)

ایمش

عسکر اسلام روان اولکاسین سبی و غارت ایتدکریدر

قلعه بناسی اثناسنده طوقمق خان دیدکری قالتبان بر بلوک اشقیاسیله اگاه ذخیره جی به گاه اوته کیدن آت اوغلاننه ایرشمکدن خالی دکل ایدی چون بفضل الله تعالی قلعه بناسی اتمامه ایرشدی چونکیم مشایخ الاسلام حلال مشکلات الانام حضراتی قزلباش دیارینک غارت و خسارته و اهل و اولادلرینک استرقاقنه بو مآئده فتوای شریفه ویرمشلر ایدی (مسئله) ارمنی الاصل اولان زیدک قول اولوب شرعاً استخدامی جائز اولور می (الجواب) جرمی اولیجق اولور... (مسئله) اسیر اولان عورتلرک دیننی تعقل ایلمیان اولاد صفاری دخی انالریله اسیر ایدنک شرعاً جائز اولور می (الجواب) اولور پس بو فتاوی موجبنجه سردار عالی مقدار دخی ممالک قزلباشه برتک و تاز یعنی شبخون صالوب چالوب چاریمغه بر تدبیر دلپذیر ایدوب اناطولی بکریکیسی جعفر پاشایی سردار و اوچ بکریکیسی دخی فرمان بردار ایدوب عسکرلر یله قوشوب روان سمتنه گوندردی طوقمق خان که روان دیارنده حکمران ایدی آت اوغلان غارت و عسکرک دوا بن خسارت خوشجه بیدر کورسون دیدیلر و روان شهرینک و اولکاسنک غارته قویلدیلر عموماً اول حلکاری و زرکاری سرایلری خاکه برابر بیقدیلر و اول منقش و مذهب طاق و رواقر یاقلدی و یکر می بیکدن زیاده اطفال و نساجی اسیر قلندی آندن عسکر اسلام دونوب غانم و بشادکام معسکر همایونه واصل اولدیلر

(II, 58-59)

تفصیل سفر ہمایون سنہ ثانیہ در زمان وزیر و سردار مشار الیہ

مصطفی پاشا

چون عسکر اسلام سنہ سبع و ثمانین و تسعمائہ اول بہارندہ واقع جمادی الاولادہ ینہ فضای ارضرومہدہ مجتمع اولمغہ فرمان اولندی بو سنہ مبارکہدہ اناطولی بکریکیسی جعفر پاشا و شام بکریکیسی وزیر اعظم جلیل محمد پاشای طویلک نوردیدہسی حسن پاشا ایالتلری عسکرلہ سفر ہمایونہ مأمور اولمغہ محل مزبورہ کلوب جمع اولدیلر اندن عزیمت ایدوب جمادی الآخرہنک ایکنجی کونی قارص صحراسنہ نزول ایتدیلر و قارص قلعهسی بناسین جملہ بہ تقدیم ایدوب مباشرت ایتدیلر و بفضل اللہ تعالیٰ ماد مزبورک سلخندہ اتمامہ ایرشدردیلر (II, 56).

تفلیس قلعهسی محاصرہ اولندیغی و محصور اولنلرک مضایقہسی

عسکر اسلام ارضرومہ کدکدن صکرہ تفلیس بکریکیسنک بر قاچ دفعہ فریاد نامہلری کلوب مضایقہلرین بازمش ایدی و الاہر نقدر اہتمام* اولندیسہ ذخیرہ ایصالی ممکن اولمدی قزلباش دخی مضایقہلرینہ واقف اولمغہ امام قولی خان اون بیک عسکر ایلہ کلوب و درت آی کامل محاصرہ ایتدی محصور اولنلرک مایینندہ بغدادک کیلہسی بیک اقبچہ بہ ارہنک سکر یوزہ صانیلورکن اول دخی قائمدی بر دودہ یکرمی بیک اقبچہ بہ صاتلدی عاقبت کلب و کرہ اتن یدیلر حتی بر کلب دخی ایکیشر بیکہ صاتلدی بو محنت و مضایقہیی چکن و قلعهدہ محصور اولان انجق یدیوز آدم قائمش ایدی بو مرتبہدنصکرہ ہزار اقدام ایلہ و نیجہ عہود و ابرام ایلہ قلعهیی استدیلر ویرمدیلر صکرہ سردار دولت یار مصطفی پاشا ایلہ مستوفی ذخیرہ کوندردی و ینہ بر قاچ دفعہ دخی ذخایر ارسالیلہ اول فقرایہ حیات بخش اولدی اگرچہ ذخیرہنک نیجہسی کورجی کافرلرینہ دکدیسہ نیجہسی نصیب اہل اسلام اولدی تکرار مبالغہ ذخیرہ احضار ایدوب وزیر اعظمتک نصب عینی و جکر کوشہسی حسن پاشایی سرعسکر

* احتمالاً ۱۵۱۱-۱۵۱۲ء

عاقبت جنگدن ال چکوب قزلباش گندو سمتنه و تاتار باب الابواب طرفنه
 کیدر لر عثمان پاشا داغستاندن آز قلنمق بعده لازم کلیچک عسکر
 اسلام تیمور قپوده قپانمق مناسب فهم ایتمکین شماخیدن کوچوب و
 خانزاده لر ملاقی اولوب معا کلوب تیمور قپویه واصل اولور لر بو محله
 نغای تاتارندن اون بش بیک مقداری تاتار و داغستان حاکمی امیر
 شمخالدن دخی اولمقدار چند کماندار کلوب واصل اولور لر و بو سببدن
 عسکر اسلام کمال مرتبه قوت و شوکت و غلبه و نصرت بولدیلر پس
 عثمان پاشای دلیر بو احوالی وزیر کشور کیره عرض ایتمکدن جانب
 پادشاه کردون سریره عرض ایتمکی ترجیح ایدوب دشت قبیجاقدن کفه
 ساحنه طوغرو چاپار آتلی ایله اولاقلر کوندروب اعلام حال ایلدی و
 جانب سرداردن اغماض عین ایتمکه موجب یوغیکن و ماینلرنده باعث
 برودت بر حال ظاهر اولماش ایکن بوندنصکره وزیره مراجعت ایتمیوب
 عرض و اعلامه محتاج اولان احوالی درغاییه عرض ایدر اولدی
 (II, 54-55)

خان قزلباشی عادل کرای خانک قزلباشه کرفتار اولمسی ذکر نده در

شیروان اوزرینه کن سرخ سران قره باغ و مغان جانبنه روان اولوب
 اولطرفدن تیمور قپو جانبنه نکران ایدیلر که بولرک محل زبورده جمعیت
 اوزره اولدقیری وزیر عالیشان جانبنه معروض اولدی فی الحال برادر خان
 اولان عادل کرای سلطانی چند تاتار فراوان ایله اوزرینه کوندردی لکن
 مقدر اولان سلطان زبورک کرفتار اولمسی و تاتار عسکرینک بوزلمسی
 ایمش بروجله شدت و وفرت باران استیعاب ایتدیکه دست و پالری
 عملدن قالدی و کثرت اعدا هر طرفلرین آندی عاقبت الامر چوق جنگ
 و جدالذن صکره خانزاده کرفتار اولدی اگرچه دودمان آل جنکین
 خاندندر دیو اجلال و احترامنده مبالغه ایتدیلر اما چه فائده چون اعدا
 منصور و کندولر مقهور اولدیلر رضاء الله خود بو ایمش که وجوده
 کلدی
 (II, 55-56)

وزان اولماز (ع) تجرى الرياح بمالاتشې السفن: عسكى منھزم و كندوسى اول اراده منعدم اولور اندنصكره عسك قزلباش ارش شهرينه بر مقدار ابريشورلر و بر قاچ سنيلرى قتل ايلمكه كيريشورلر و بر ايكى محله سنى سبى و غارت ايدرلر و غنايمين اولشورلر (II 53)

ارش خانك مال و منالى و اهل و عيالى غارت اولندوغى
و صكره عسك قزلباش ايله جنك احوالى

ارش خان چون ترك باش و جان ايتدى ارطوغدى خان و بر قاچ سلطان اول معاركه ده رو كردان اولوب اهل و عياللرين نهر كر مقابله سنده هلو نامى ايله شايع اولكاسنده بر صعب محله حفر خندق ايدوب بقية السيوف اولان قزلباشلر ايله كندولرين حفظ و حراست اوزره اولدقلى وزير دليره منعكس اوليحق تاتار عسكرينك بر مقدارين خان برادرلر يله اوزرلرينه كوندردى واردقلىرى كى هزيمته يوز طوتوب مقابله ايدمهدير ارش خانك خزينه سين و صاحبة الجمال يتشمش قزلباشين و عورتن و فرق اللى حسنا حاربه سنى و غارت ايلديلر و بر صبى اوغلى دخى اسير ايتديلر و انده اولان قزلباشلر اكثرين قتل ايلديلر سائر غنايملر غيرى اون ايكى بيك قطار مهار حق و نصيب جند تاتار اولدى الحق بو فتح و بو غنايم غنيمت اولدن متجاوز ايدى (II, 53-54)

عثمان پاشانك شماخيدة محاصره اولديغى و ذكر اولنان عسك تاتارك

محاربه سى ذكرنده در

اوتوز فرق بيك عسك ملاحده شاهزاده ديو بر صبى يى كندولره سرعسك ايدوب شماخى قلعه سنه كاوب عثمان پاشاي اوج كون محاصره ايتمشلر پاشاي بنام دخى عسك تاتار على العجله ايرشمك ايچون پيام كوندردر قضا ايله كيدن چاوش عسك قزلباشه دوش اولور چون مضمون مكتوبه واقف اولورلر شيروانيلر ايله جنكى تاخيره قويوب تاتار عسكرينه مقابله ايچون كيدرلر و محمود آباد نام صحرا ده ملاقى اولوب اوج درت كون عظيم جنك و اوغراش ايدرلر اما كثر باران طرفينه كوز اچدرميوب

سابقا شیروان خانی ارش خانک قتلی و انہزامی ذکرندہ در

ارش خانکہ مقدما شیروانہ فرمانران ایدی عثمان پاشانک و سائر سنیانک ازالہ سی قصدینہ بکرمی بش بیکدن زیادہ قزلباش عسکرین آمادہ ایدوب زمین شیروانہ کچر و ابتدا شماخی اوزرینہ دوشر رمضان المبارکک طقوزنجی کونی کہ یوم الاحد ایدی عثمان پاشا دخی عسکر اسلام ایله مقابلہ یہ کوب مقاتلہ ایدرلر و اول کون بتون کون جنک اولور و لکن اخشام ایرشمکہ طبل آسایش اوررلر و آیریشورلر ایرتسی دخی عینیلہ بویله واقع اولور اوچنجی کونی کہ یوم الثلثا ایدی پنه عینیلہ جنک و حرب متمادی اولور جناب رب العالمینک عنایتی و سرور کائنات علیہ السلامک معجزاتی برکاتیلہ مدت مدیدہ دنبرو تاتار خانک کلمہ.....ہ عسکر اس.....لام چارچشم ایله منتظر ایکن اول محلده تاتار خانک اوج توانا و بہادر قرنداشتری کہ بری عادل کرای و بری غازی کرای و بری سعادتکرای ایدی و فرزند ارجمندی مبارک کرای قرق الی بیک عاکر تاتار عدوشکار ایله کوب ایریشورلر و بی محابا قزلباشہ کیریشورلر بفضل اللہ تعالی بر غزا اولور کہ چشم دورین فلک بلکہ زمرہ ملک نظیرین آز کورمشدر و بالجملہ بو قدر خانلر و سلطانلر قتل اولندوغندن غیر ییدی بیک یدیوز التمش درت قزلباشک رؤس بریدہ سی اولحیندہ معدود اولور مجروحاً تلف اولنلر و صویہ غرق اولنلر دخی اون بیکدن زیادہ ایدوکی تحقیقہ ایریشور سردار کمرہان اولان ارش خان دخی اسیر و گرفتار اولمش ایکن حضور وزیر جلیل الشاندہ اولدخی قتل اولندی اما عسکر اسلام اغتنام ایتدوکی غنائم حد و احصادن متجاوز اولمقلہ اولباب مسدود قلمدی

ارش بکریکیسی قیطاس پاشانک شہادتتی ذکرندہ در

ارش خان بدکمان عثمان پاشانک اوزرینہ متوجہ اولدقدہ امام قولی سلطان و کیلانی امیر خان دخی اون بش بیک قزلباش کمرہان ایله ارش قلعه سی اوزرینہ کلور قیطاس پاشا قلعه یہ تحصن ایدہ جنک ایکن خفت ایدر و قزلباشی کوزینہ صالندرمز اوزرلرینہ کیدر و لکن هر زمان باد موافق

ایدرلر و بونی دخی نقل ایتمشکه قیتاقده بر قوم وار ایمش حاکمترینه
 اسومی دیرلریش حضرت رسالتیناه صلی الله تعالی علیه و سلمک عم
 بزرگواری حضرت حمزه رضی الله تعالی عنه نسلندن اولمغی ادعا ایدریش
 اگرچه قامتلری معتدل و سائر ناسه معادل و لکن غایت فریه و جسیم و
 باشلری ایکی بتون قیون پشهچک بر قرغان قدر کبیر فرضا هر نه قدر
 قوتلو آت و بارکیر اولسه بوناری حکمکه منحمل اولمز ایمش بر یردن
 بر یره کتسلر جاهوس عربسهینه بینرلرکیدرلریش حتی سردار باوقاره
 کلمدکترینه عربه اول طاغدن عبور ایتمک ممکن اولمدوغین عذر بیان
 ایتمشلر (II, 50-51)

عسکر اسلامک مشتای ارضرومه دخولی ذکرندهدر

عساکر اسلام ایله چون تقلیس حوالیسنه کندی روز قاسمدن ایکی
 کون مقدم ایدی و لکن قیش احکامی ظهوره کلوب بر مرتبه بارد و
 شدید یلر اسدیکه بر نیجه بیک چادر پارهلنوب بیقلدی قاسم کیجهسی
 خود بر مرتبه قار یاغدی که چادرلرک اکثری قار التنده قالدی محصل
 اول منزلده بر نیجه بیک آدم هلاک اولدی و بالجمله هزار زحمت و
 مشقت برله رمضان شریفک یکریمی برنده ارضرومه دخول میسر اولدی
 عسکر اسلام ایله اسکداردن قالقوب مدت اقامتلرندن غیری منزل بمتزل
 ارضرومه داخل اولنجه یوز اوتوز درت کون سفر چکلدی و اول حینده
 کیمنه قیشلاق کیمنه اذن انصراف ویریلوب مقتضای خاله کوره هر کک
 تدارکی کورلدی (II, 51-52)

عسکر اسلام عودتندنصکره شیروان اولکاسنده ظهور ایدن وقایع

ذکرندهدر

عثمان پاشای وقور کندویه مأمور اولان عساکر مرفوره ایله اولآ ارش
 مقابلهسنده بر جسر قوی العبور بنا ایدوب و اندن مرور ایدرک قرهباغ و
 مغان خلقنی نهب و غارت و انواع خسارت ایدوب بی حد و بی قیاس
 غنائم ایله دار الامارهسنه وصول بولدی (II, 52)

جمله دن قموق و قیتاق و تیزسرانه* حاکمیری بوجمله عثمان پاشایه مصیح
 و منقاد اولمشلر ایدی و عثمان پاشا مرحوم اول خاتونی استانبوله معا
 کتوروب حسن جمال ایله استانبوله غایت شهرت بولمش ایدی اول زمانک
 اهل هواسی داغستان کوزلی دیو شرقیار سویلدیار و مربلر باغلدیلر بر
 ایکی سنه خواننده و کوینده لسانده اکثری مذکور اولان اول ایدی
 صکره بوسنده غرق اولان حسن پاشا مرحومه فرمان پادشاهی ایله تزویج
 اولمش ایدی حتی بوسنه معا کتوردی (11, 49.50)

سردار ذی وقارک ارشدن عودتی ذکرنددر

چون ارشده اون سکر کون اقامت اولندی قلعه مزبورنک و عثمان
 پاشای دلیرک مهماتی کرکی کیی کورلدی آندن عسکر اسلام ایله عودت
 اولنوب لوند خان اولکاسندن کذران ایتمک نیتیه توجه اولندی و سکرنجی
 کوتنده سلطانجق نام منزله قونلندی و منزل مزبورده داغستان حاکمی
 شمخال سردار باوقاره ملاقات ایچون کلمکه عسکر اسلام تمام زیب و
 زینت ایله استقبال ایدوب کتوردیلر و تعظیم و تکریمنده مبالغه ایتدیلر
 حکمت اول کیجه لیله برات ایدی عسکر اسلام شنلکر ایدوب طویلر و
 تفنکر آتوب و موم دونتماسین ایدوب انواع زینتلر و شادمانیلکر ایتدیلر
 شویله که قوم مزبور حیران و متحیر اولدیلر

حکایت عالی افندی مرحوم یازار که بو حقیری سردار باوقار بعض
 لازم الاخفا اولان اخباری لسانی کندویه تقریر ایتمک ایچون کوندرمش
 ایدی بعد تبلیغ الرساله کندوسیه مصاحب ایدرکن نقل ایتدیکه قارشومزده
 کورینان طاغک ماوراسنده ایت تیل نامنده بر قوم مبتدل واردر که بد مذهب
 و بد مشرب جیفه خوار بر قوم مردارد بر عورتی یدی سکر کمسنه
 تزوج ایدر و بر زنازاده لری وجوده کوب حرکت قادر اولیجق جمله سی
 دیزیدیز اوتوررلر و اول وند زنانک انه بر الما ویررلر و کندولرینه
 دعوت ایدرلر قنغینه المایی ویرسه اوغلان انک ولدی ایدوکنه حکم

* ჯნდა 'თაბასარანი' ტასარან, დამახინჯებულნი, ცქესტი, ვეტიკობ, ჯდა *
 ცოფილიყო.

ایالت شیروانده وزارت ایله عثمان پاشانك قالدوغی

الكای شیروان ضمیمه ممالك عثمانیان اولیجق لابد صاحب تیغ و شجاعت بر وزیر نیک رأی محافظه سنه تعیین اولنمق اقتضا ایتمکین عساکرک صغار و کباری و جمله نك مختاری اوز تیمور پاشا اوغلی عثمان پاشا ایدوکنده متفق الکمه اولدقلری مقرر اولمغین پس مشارالیهک تیمور قپو قلعه سی مقر مقرر اولوب وزارت و سردارلق عنوانیه شیروان حکومتنه نصب اولندی و تمام بیک یکچری و علوفجیان یسار بلوکی اغالریله و سائر قپوقولندن کفایت مقداری و التمشدن زیاده طوب و ضربن و ایکیوز صندوق جبه خانه و قلان قولک التي آیلق مواجیبی وزیر مومی الیه تسلیم اولندی و مجددا اوج بیک قول یازیلوب و اخراج اولنان طوائف ایله ارباب تیماردن اون بیک مقداری محافظه جی دخی تعیین اولندی (II, 49)

ولایت شیروانک مالی و تحریری ذکرنده در

ولایت مزبوره دفتر دارلغی کمش زاده مصطفی چلبی نام کمسنه یه ویریلوب قزلباش تصرفی اوزره سنوی مالی ایکیوز قرق یدی بچق یوک اچچه اولمق اوزره دفاتر پادشاهی به قید اولندی و زال محمد چلبی نام کمسنه دخی اول دیارک تحریرینه تعیین اولندی شماخی بکربکیسنه یدی یوز بیک اچچه خواص و اون درت سنجاق بکینه دخی استحقاقاری مقداری خواص و هر سنجاغه زعما و ارباب تیمار و کزیده قری خواص همایون اولمق اوزره ثبت دفاتر ایلدی و تیمور قپو ایالتنه دخی وجه مشروح اوزره خواص و امرا و زعما و ارباب تیمارینه قانون اوزره قری تحریر اولندی و یدی سنجاق بکینه خواص تعیین ایلدی و داغستان حاکمی امیر شمخاله بر کزیده سنجاق ارپهلق و پروب و قرنداشی طوجه لاو بکه که عثمان پاشا محضا داغستان حکامیه دوستلقده و برلکه ینمکنده کمال استحقاقه سبب اولمق ایچون مزبورک قزین تزوج ایتمش ایدی مزبوره دخی بر کزیده سنجاق ارپهلق ویرلمش ایدی و داغستانکه بر ملک وسیعدر نیجه حکامنک بو دیارده نامی دخی مذکور اولماشدر

جسر بالتمام ثقلترندن بيقولور اوستنده بولنان قزلباشلر جمله صويه دوشوب
بوغيلور اردلرنده قلاڠلري دخي شيروان سنيلري قرمغله بر نعمت غير
مترقبه در كه وجوده كلور (II, 47).

ارش قلعه سنك بنيادلري ذكرنده در

شهر مزبوره كنججه عسكر اسلام ذخيره سزلكدن غايت مضايقه چكمشلر
ايدى حتى سردار ذیشان اوزرينه جمعيت ايله كلوب اطالة لسان دخي
ايتمشلر ايدى في نفس الامر اربه التيشر التونه اون اون برر آلتونه نمك
هر طعامه جمله دن مقدم كرك اولان اولدر ايكيشر آلتونه بولنمزدى
ارش شهرينه كه كلندى بر مرتبه غنا و وسعت بولنديكه هر كس برر
آيلى بلكه قرقر اليشر كونلك ذخيره سين طوتدى و انده بر قلعه بناسى
باعتضا ايتمكه شاه باغى كه شهر دن منفصل بر باغ دلگشا ايدى اطرافنده
مستحكم سوري و وسعتده بكرمى اوتوز بيك عسكره كافي سكنى ايدوكى
ظاهر اولمغين اتفاق آرا ايله انى قلعه ايتمك مناسب كورديلر و جمله
اشجارين قيرديلر و اوچ قپولو خندى واسع و عميق و بر قاچ قلعه كبيره
دخي ضم و احداث ايدوب بر هفته نك ايچنده بر مستحكم و عظيم قلعه
ايتديلر و بكر بكيكنى حرم محترم دن ميراخورلغله چيقوب صاروخان
سناغانه والى اولان قيطاس بكه و برديلر (II, 47-48)

فتح قلعه باب الابواب يعنى تيمور قپو

في سنه ۹۸۶ چون سردار نصرتيار عسكر عدوشكار ايله شيروان
اولكاسين بو وجهه قبضه تسخيره ادخال ايتدوكى اول ديارده اولان سيناك
معلومی اولدى قلعه مزبوره طرف شاه كمراهدن حاكم اولان چراغ خليفه
نام بدراهى اخذ ايدوب محبوس ايتمشلر و مرده سندن اوچيوز قدر قزلباشك
باشلرين كمشلر اندن ايكى بيك مقدارى كبود و سياه قالپاقلو سنى المذهب
كماندار و تيرانداز و بهادرلقدده ممتاز توانا يكتلر بر وضع مخصوص
ايله اردوي همايونه كلديلر و كبارى فاخر خلعتلر ايله لباس اولنوب ماعداسى
دخي ماموللرندن زياده رعایت ايله مرعى قلنديلر و اول مجلده چراغ
بى فروغك فتيل عمرى قطع اولنوب سائر مرده سيله طوراعى بر محل
واقع اولدى (II, 48-49)

كچيدى نام نهرى كچوب عسكر اسلامك اوتلاقده كرن دودلرينه و
 سائر طوارلرينه اولاشورلر چون بو خبر سردار نصرت ياور جنابنه واصل
 اولدى في الحال عثمان پاشايي و حلب بكاربيكسي محمد پاشايي و
 ذوالقدرلو بكاربيكسي مصطفي پاشايي اوزرلرينه كوندردى كورسهر كه
 بر قاچ الای باغلمشار و جنكه متهي اولمشار اميرخاندين غيريسي معبود قيون
 كچيدى نهرندن كچمشار الا اميرخان بر قاچ الای ايله دمدار اولوب
 كچيد باشنده طورمش عسكر اسلام واردقلى كبي بي محابا جنكه
 قويولدير و اصلا كوز اچدرميوب اوزرلرينه اوغراديلر اكرچه انلر دخي
 ثابت قدم اولوب طورمقده و عسكر اسلام ايله طورشمقده تقصير ايتديلر
 اما عاقبت عنایت باری تعالی یاری قلوب قزلباش عسكرينك يوزى دوندى
 و جمله كچيددن كچن الایلى صندی بزم دخي عسكرمز اوزرلرينه
 زياده هجوم ايتمكه اول انده بر ايكييك قزلباش يره دوشمكه سائرى
 جان حلاص ايتمك تدبيرينه دوشديلر و كچيددن كچمكه اوشديلر لکن
 مزاحمه دن معبود اولان كچيدى بولامديلر همان بر ساعت اول كچمكه
 ايوديلر و قلیج قورقوسندن صويه دوکلديلر و كچيدسز يره اوغرامغله
 زياده سي غرق آب اولديلر انجق اميرخان كچميان الایر ايله سلامتله جان
 قورتاردى نهرى كچنلردن اثوابن دو كوب قورتلان خوش قورتلدم ديو شكرانه
 سلامت ويردى (11, 46-47)

شماخى حاکمي ارس خانك و شكي حاکمي احمد خانك

لبحکمة انيزاملری ذکرنده در

مزبورلر اقرانلری اولان یدی سکز بد قرین قزلباشدن اون ايكييك
 عدوی دین ايله امیر خان امدادینه متوجه اولورلر امر اتقافی بر حواله
 يره ايريشورلر كه امیر خانك عسدر اسلام ايله جنکین و منهزم اولدقلرین
 بر مسافه یردن مشاهده ایدرلر مکر شیروان سنیلری قزلباشك انزامك
 ایشتمشلر و تعقیب ایتمكه كلورلرکن بونلری قچار كورورلر بی محابا
 جنكه كيررلر بونلر دخي بر جسر عظیمدن مزاحمه ایدوب كچرکن

باشی آچیق ملکرینه منتپیدر جمه‌سی بوکا تعظیم و تکریمده متفقدردر فرضا
 بددعالرندن صیغورلر و قلهچی بوندن قوشانورلر و مشکالرین اکا طانشورلر
 سلطان سلیم اول مرحوم شهزاده لکی حالنده بوئرک دارالملکی اولان
 کوتاش مملکتته وارمشددر و آنلر اول زمانده خراج تکلیف اولنمز سائر
 خراجلرین عفو ایتمشدر شمندی الان آنلره اکتفا اولندی (II, 44-45)
 احوالری موجب تطویل اولمغین بو مقدار ایله

فتح قلعه شکی

فی سنه ۹۸۶ مقدا الکسندره خان اطاعت ایلدوکی اوآنده شکی
 فتحنه نامزد قلنوب بلوک خلقندن ایکیوز سیاهی و امرادن میرزا علی بک
 و لاغوش احمد بک که اول دیار قدیمده کندو یوردلری و کندولری
 اول مملکتک قنان ارسلانلری و قوردلری ایدی معا ارسال اولنمشلر ایدی
 لکن یوللرنده اولان نهر قنق غایت طاشقون و بولاتق آقمغله بر قاج کون
 تأخیر ایتمشلر ایدی بعده فرصتله عبور و شکی قلعه سین محصور ایدرلر
 و بفضل الله تعالی دولت پادشاهیده فتح و تسخیر ایدرلر اباتلی باباسنک
 بو خدمتی مقابله سنده لوند اوغلی ارکلا میرزایه توجیه و تعیین اولنوب
 قاضی و دزدار و سائر لوازم نه ایسه احضار اولندقدن عسکره ممالک پادشاهی به
 ضم و الحاق اولندی (II, 45-66)

محرابه ثانی باامیرخان و غیر کمرهان

سنه ۹۸۶ سردار نصرتشعار عباکر عدوشکار ایله جانب شیروانه
 عزیزت ایدوب نهر قابور ایله نهر قنق میاننده قوناق طوتوب مقیم ایکن
 مکر طوقماق خان و کندوسیه یبه منہزم اولان کمرهان اول زمانده
 نبرو عسکر اسلامدن انتقام المق سودای خامنده دامن درمیان ایدوب شاهدن
 مأذون و تبریز خانی امیر خانی بر بهادر و نکاوردر دیو کندولره سردار
 هزیمتمون اولمق رجا ایدرلر پس امیرخان و حاکم مغان اولان مراد
 خان و حاکم نخجوان شرف خان و انصار خلیفه محصل یدی سکر
 سرعسکر اصحاب سرخسر یکرمی بیکنن متجاوز عسکر اولوب قیون

ذكوری قالمدی الا تمر و ادود پال¹ نامند بر صاحبة الجمال قزی قالدی
 و باباسی کبی اول ممالکه حکمی شامل اولدی و تزویج و تنکیحه رغبت
 ایتمیزین و بکار کر کمز دیو شهرت ویردی کیدرک بر صاحب حسن و
 جمال غلام میر اخورلغی سببیله خدمته تقرب ایندی باده ایچمه بیله ایچر
 سیره کیتسه بیله کیدر بر آن یانندن منفک اولمزدی و نامنه طاوات دیرلر
 ایدی بر کون جوان مزبور پرتاو آثار نکاری تنها دوشورر و شرابدن
 زیادهجه کورمکه مست و مدهوش یاتور ایکن بولور همان فرصت غنیمتدر
 دیو نکارک جامه-خوابنه کیرر و دیلدیکی کبی مراد نفسانین ویرر
 اکرچه اول محنده نکار دخی بیدار اولور اما اولدی اولاجق دیوب
 او بورلغه اورر ایرتسی بو جرم و خیانتی اوچندن قتل ایتمک استر و
 الا شهرت بولمقدن و بوقدر جرم قلیل ایچون قتل نفس ایتمکی عدالت عد
 ایتمدو کندن ایتمز نهایت مرتبه قنده بر مپکه یری وار ایسه اول محظره
 کوندرمکه تلف اولمسین مراد ایدینور و بالجمله بر کون بر طوغان
 صالوب بوز اوزرنده بر اوردک الدورر و طاواتی البته وار طوغانی و
 اوردکی ال کتور دیو کوندرر بوز خود آدم طوتهجق دکل ایمش طاواتک
 طاوی بوشه چیقارانده غرق اولور نکارک دخی حملی ظاهر اولور و مدت
 معینهسی کلجک بر قز طوغورر اول قزی وان قراسنده بو کره-شین
 دید کلری قریه اول زمانده بر معظم شهر ایمش و اینا² ملو کدن بکره-دوان
 نام بر ملک زاده نیک ملکی ایمش اکا تزوج ایدر و اول قزدن اوچ اوغلی
 طوغر و کورجستان مملکتی اول اوچ اوغلانه تقسیم ایدر بیوک اوغلنه
 کوتاش ملکنی که باشی اچیق مملکتیدر ویرر و باشی اچیق سلسلهسی
 اکا منتهی اولور اورتانجه اوغلنه تفلیسی ویرر که سیمونک نسلی اکا
 اولاشور که لواریص³ اوغلری دیو شهرت بولمشدرر کوچک اوغلنه
 قاخت³ ولایتی ویرر که نوند خان اولکاسیدر اما بیوک اوغلنک نسلی چون

¹ ამ დღეილას დაბეჭდილია ნომრი 1 რაც გადამწერის ან კორექტორული შეცდომა უნდა იყოს. მოტანილი თქმულების შინაარსის მიხედვით ლაპარაკია თამარ მეფეზე, რომელიც ქართველ მაჰმადიანებში თამარ დედოფალ-ადიხსენიება.

² აქ შეცდომით დაბეჭდილია ლოარსათ.

³ აქც შეცდომით ნახტ-ი წერია.

بعوانی خالی و خرابه قومشدر پس سردار باوقار ایالتنی قسطنونی
سنبجای یکی صولاق فرهاد پاشازاده محمد پاشایه عنایت ایدوب و مستوفی
قول یازوب و جمله مهمان تکمیل ایدوب کرکی کبی ضبط و ربط
ایتدیله (II, 42-43)

لوند خان اوغلی الکسندرہ خانک اطاعتی

فی سنه منہ تفلیدن قلقوب نهر کردن عبور و اوچنجی منزله
قایور صوی کنارنده مقیم ایکن زکم و کریم¹ نام ایکی شهر کبیرک و
ممالک کورجستاندن نیجه یرک امیر نامداری و کورجستان ملوکنک بنام
و اختیاری مزبور الکسندرہ خانہ مقدا جانب سرداردن مکاتب استمالت
ایله معتمد آدملر وارمقله مملکتک اعیانتی یاننه الوب و بنام ازناورلیله
آایلر ترتیب ایدوب و اردوی همایونه کلمک اوزره ایدوکی خیر النمقله
غیرت ناموس پادشاهی موجبنجه جمله عساکر اسلام کمال شوکت و شهرت
ایله استقبال ایلدیله و سردار ظفر شعارک اوتاغنه کلدکده کندویه قات
قات خلعتلر و سائر منویاتنه علی قدر مراتبهم رعایتلر اولنوب سنهده اوتوز
یوک حریر اون محبوب غلام و اون دوشیزه سیم اندام اون جناح اسیری
طوغان و اون جناح دخی هجیزی بالبان خراجہ متعهد اولمقله اولکاسنه
بکربکیلک عنوانیله متصرف اولمق اوزره برات عالیشان عنایت و احسان
اولندی. (II, 43)

کورجستان ملکرینک کندو معتدلری اوزره نسللری ذکرنددر

ملوک کورجستان نسلی کیکاوسه اندن داود نبی صلوات الله تعالی
علی نبینا و علیه حضرتنه منتهی اولمغی ادعا ایدرلر و دیرلر که زمان
سابقده بر پادشاه ذی شان جمیع کورجستانه مالک و اول دیارده کمال
عدل و داده سالک ایدی اتفاقا مرد اولدقده یرینه قائم اولاجق اولاد

¹ წიგნში შეტანილით კოიკ (კვიმ) წერია, მაგრამ ეს უთუოდ გრემი და-
ლაქია (ზაგემი და გრემი).

اطاعت منوجهر ابن کبخر و

میر مزبور التي بيك مسلح ازناورلر ايله ككوب و پس جبلدن غالب و مغلوبه نكران و غالب طرفندن استيمان اميديله متوقف ايكن طوقماق خانك احوالنه واقف اولديغي كبي اوتاغ سردار كردون وقاره سحرده ككوب واصل اولمش ايدى اول حينده هر مير ميران و ميرلوا عسكرنده بولنان كه لرى و زنجيره چكلمش قزلباشلى علمارى سرنكون و كوسلرى و فقيرلرينك صداسى هزيمتمون ديوان سرداره كاديلر و دبرى كتوريلن قزلباشى ينه كتورن غازى باش ايلمكه بر آنده بو قدر عدونك كاه¹ بي دولتى خاك هلاكده غلطان ايدوكين كورمكه كلان ازناورلره تمام موجب عبرت و باعث نصيحت واقع اولدى.

(II, 41)

فتح قلعه چلدز و قلعه تومك و قلعه خرتيز و اخا كك¹

اردهان سنجاغنه ميرلوا نصب اولنان عبدالرحمن بك جانب سردار عالمقداردن ذكر اولنان قلاعى اطاعت ايتدومك ايچون كوندردلدى كدنصره اهاليسى سرفرو و اطاعت ايلمكه جانب پادشاهيدن ضبط اولتوب حكام پادشاهى نصب اولدى.

(II, 42)

فتح قلعه تفليس

في ٢٠ جمادى الآخرة في سنة منه يوم مزبوره عاكر اسلام قلعه مزبوره محاذيسنه كاديلر مالكي اولان داود خانكه كورجسيان ملكرندن بر مير بنام ايدى مكر مقدم شاهه تابع اولوب تاج كيمش و كماكان اولكاسنه متصرف ايمش عسكر اسلامك هجومه طاقت كتوره ميه جكي معلومى اولمغه قلعه دن فرار و ترك دار و ديار ايندوب و جمله رعاياسيله صعب المرور طاغله صيغوب قرار ايلمش و قلعه مزبوره و اطراف و

1- دادا داخل كك (შეცდომით სიტყვა) (ახალ კლკ) დილი.

دلاور و بر جوان نکاور اولمغله عدو آردر چوقدر دیمز و تعقیب
 ایده جنک عسکره توقف ایتمز محصل کندیسنه صیغه مز الا یاننده بولنان
 اوچ درتیوز آدمیسيله بروجهله اوغرار که قزلباشک بر ایکی آلاین
 سویندورر و یوزلرین ترسلرینه دوندرر اما قزلباش غیرتلوب اوزرینه
 برقاچ آلائی بر اغوردن هجوم ایدر اوتوزدن زیاده بنام اغالری شهید
 اولور و کندیسین آتدن یقارلر و باشنه چوکرلر تکرار آدملری
 قزلباشه هجوم ایدوب بر ایکیوز قزلباشی دوشورلر و کندیسین اتلندورلر
 اول محطده کندی ایله اوچ قزلباش کسرینه قزلباش آلایلری تعاقب
 ایدوب بو کره مجروحا اتدن دوشرینه جندیلکی و فارسلیکی ثمره سيله
 آتئور و یرنده ثابت و برقرار اولور طورر

(نظم لامعی مرحوم)

نیلسون بر جان بو دکو تیز ایله * شیر تنها بر سوری خونریز ایله

اکا دکین عثمان پاشایی دخی سردار کوندهرر و یتشدیرر عثمان پاشا دخی
 اول محطده فوق الحد دلاورلکر ایدر بعده ارضروم بکر بکیسی برام پاشا و
 مویتابزاده احمد پاشا دخی ایریشور ضحوة کبرادن غروب و وارنجه بر
 جنک و پرحاش اولور که فلکده ملکر تحسین و شاباش ایدرلر حکمت
 خدا باران دخی اصلا کوز آچدرمز و قطعاً طوپه و تفنگه کمسنه به ال
 اوردرمز صافیجه قلیچ جنکی اولور محصل وقت غروبده قزلباشک آردی
 سوکادی و فی الحال بش التي بیک که کوندرلره دکادی و لاشة
 مردارلری میدانه دوکادی بو قدر لجامن سورر آت و استر و مهارین
 چکمش قطار قطار اشتر و بو قدر خیمه و خرکاه و سائر بارو نیکاه که
 نصیب غزات اسلام اولدی حد و مقداری انجق جناب باری تعالیه معلومدر
 ایرتسی دیوان سردار باوقاره کلان قانه بویانمش قزل قزل باشلر عد اولنمق
 خرمان اولندقدنه تمام بش بیک رأس عد اولندی بشیوز دخی دیری
 آلمش و اسیر اولنمش بنام و نامدار قزلباش کتوردیلر آنلر دخی باش
 اولسون دیو فرمان اولنمغله انلرک دخی کاه بی دولتری مقدم کانلره ضم
 و الحاق اولندی

(II, 39-41)

وان بکریکیسی خسرو پاشادن دیلیر و باشلر کلدوکیدر

منزل مزبورده مشارالیه خسرو پاشانک کتخداسی بش التیوز کتة قزلباشی کوندرلره سانجوب اردوی همایونه داخل اولدی احوالی بویه اعلام ایتمش که تبریز خانگی یکریمی بیگ قزلباش ایله قورجی بک و غازی بک نامان دلاورلری بر قلعهده محصور ایتمشیر میرمیران موهی الیه دخی محمودی حسن بک نام صاحب عشرت میرلوایی انجق التیوز آدم ایله امداده کوندهرر حکمت خدا تبریز خانگی اولاجق قلتبانی قراولده بولوب اوزرینه سورر و کندیسی منهزم اولیجق جمله اردوسی دخی فرار ایدر تکرار اللهقولی خان بر قاچ بیگ قزلباش بدییمان ایله وان قلعهسین محاصره ایتمک ایچون کلورکن مشار الیه حسن بک مزبورلره شبخون ایدوب پراکنده و پریشان و اوچیوز کتة سرخ سری اول عرصهده دخی غلطان ایندیکن عرض ایلمش بو غزالر مقدمه فتوحات عد اولنوب سردارک اغورینه و اعدانک مقهوریتته استدلال و فال ایلدیلر (11, 39)

محاربة عظیمه در صحرای چلدر

فی جمادی الاخره ۵ سنه ۹۸۶ چون اردهاندن کوچوب و بیه^۱ قلعهسی قریبه نزول اولندی احسن وجهله فتحی میسر اولدی ایرتسی یکی قلعه که ایکی طاغک میاننده بر پشتة رفیعنک ذروهسنده واقعدر اطراف ناهموارینه قونیلوب بعون الله تعالی وقت ظهره قالمدین جنک عظیمدن صکره قبضه تسخیره داخل اولدی مکر سردار کمرهان طوقماق خان و امامقولی خان و قرهخان اوتوز بیگ کزیده عسکر قزلباش ایله کمشلر و چلدر قلعهسنه و بر کوه پیرامنه ارقه ویروب قونمشلر غزات اسلامدن قرق الی کمنه اطراف عسکری تجسس ایدرکن قزلباش آلایرینه دوش اولوزلر و بی محابا اوغراشه کیررلر احوال سرداره تمنعکس اولیجق دیاربکر بکریکیسی درویش پاشایی که طلیعه عسکر یعنی چرخهجی ایدی اوزرلرینه کوندرر اول دخی بر بهادر و

^۱ ۱۸۳۱-۱۸۳۲-۱۸۳۳-۱۸۳۴-۱۸۳۵-۱۸۳۶-۱۸۳۷-۱۸۳۸-۱۸۳۹-۱۸۴۰-۱۸۴۱-۱۸۴۲-۱۸۴۳-۱۸۴۴-۱۸۴۵-۱۸۴۶-۱۸۴۷-۱۸۴۸-۱۸۴۹-۱۸۵۰-۱۸۵۱-۱۸۵۲-۱۸۵۳-۱۸۵۴-۱۸۵۵-۱۸۵۶-۱۸۵۷-۱۸۵۸-۱۸۵۹-۱۸۶۰-۱۸۶۱-۱۸۶۲-۱۸۶۳-۱۸۶۴-۱۸۶۵-۱۸۶۶-۱۸۶۷-۱۸۶۸-۱۸۶۹-۱۸۷۰-۱۸۷۱-۱۸۷۲-۱۸۷۳-۱۸۷۴-۱۸۷۵-۱۸۷۶-۱۸۷۷-۱۸۷۸-۱۸۷۹-۱۸۸۰-۱۸۸۱-۱۸۸۲-۱۸۸۳-۱۸۸۴-۱۸۸۵-۱۸۸۶-۱۸۸۷-۱۸۸۸-۱۸۸۹-۱۸۹۰-۱۸۹۱-۱۸۹۲-۱۸۹۳-۱۸۹۴-۱۸۹۵-۱۸۹۶-۱۸۹۷-۱۸۹۸-۱۸۹۹-۱۹۰۰-۱۹۰۱-۱۹۰۲-۱۹۰۳-۱۹۰۴-۱۹۰۵-۱۹۰۶-۱۹۰۷-۱۹۰۸-۱۹۰۹-۱۹۱۰-۱۹۱۱-۱۹۱۲-۱۹۱۳-۱۹۱۴-۱۹۱۵-۱۹۱۶-۱۹۱۷-۱۹۱۸-۱۹۱۹-۱۹۲۰-۱۹۲۱-۱۹۲۲-۱۹۲۳-۱۹۲۴-۱۹۲۵-۱۹۲۶-۱۹۲۷-۱۹۲۸-۱۹۲۹-۱۹۳۰-۱۹۳۱-۱۹۳۲-۱۹۳۳-۱۹۳۴-۱۹۳۵-۱۹۳۶-۱۹۳۷-۱۹۳۸-۱۹۳۹-۱۹۴۰-۱۹۴۱-۱۹۴۲-۱۹۴۳-۱۹۴۴-۱۹۴۵-۱۹۴۶-۱۹۴۷-۱۹۴۸-۱۹۴۹-۱۹۵۰-۱۹۵۱-۱۹۵۲-۱۹۵۳-۱۹۵۴-۱۹۵۵-۱۹۵۶-۱۹۵۷-۱۹۵۸-۱۹۵۹-۱۹۶۰-۱۹۶۱-۱۹۶۲-۱۹۶۳-۱۹۶۴-۱۹۶۵-۱۹۶۶-۱۹۶۷-۱۹۶۸-۱۹۶۹-۱۹۷۰-۱۹۷۱-۱۹۷۲-۱۹۷۳-۱۹۷۴-۱۹۷۵-۱۹۷۶-۱۹۷۷-۱۹۷۸-۱۹۷۹-۱۹۸۰-۱۹۸۱-۱۹۸۲-۱۹۸۳-۱۹۸۴-۱۹۸۵-۱۹۸۶-۱۹۸۷-۱۹۸۸-۱۹۸۹-۱۹۹۰-۱۹۹۱-۱۹۹۲-۱۹۹۳-۱۹۹۴-۱۹۹۵-۱۹۹۶-۱۹۹۷-۱۹۹۸-۱۹۹۹-۲۰۰۰-۲۰۰۱-۲۰۰۲-۲۰۰۳-۲۰۰۴-۲۰۰۵-۲۰۰۶-۲۰۰۷-۲۰۰۸-۲۰۰۹-۲۰۱۰-۲۰۱۱-۲۰۱۲-۲۰۱۳-۲۰۱۴-۲۰۱۵-۲۰۱۶-۲۰۱۷-۲۰۱۸-۲۰۱۹-۲۰۲۰-۲۰۲۱-۲۰۲۲-۲۰۲۳-۲۰۲۴-۲۰۲۵-۲۰۲۶-۲۰۲۷-۲۰۲۸-۲۰۲۹-۲۰۳۰-۲۰۳۱-۲۰۳۲-۲۰۳۳-۲۰۳۴-۲۰۳۵-۲۰۳۶-۲۰۳۷-۲۰۳۸-۲۰۳۹-۲۰۴۰-۲۰۴۱-۲۰۴۲-۲۰۴۳-۲۰۴۴-۲۰۴۵-۲۰۴۶-۲۰۴۷-۲۰۴۸-۲۰۴۹-۲۰۵۰-۲۰۵۱-۲۰۵۲-۲۰۵۳-۲۰۵۴-۲۰۵۵-۲۰۵۶-۲۰۵۷-۲۰۵۸-۲۰۵۹-۲۰۶۰-۲۰۶۱-۲۰۶۲-۲۰۶۳-۲۰۶۴-۲۰۶۵-۲۰۶۶-۲۰۶۷-۲۰۶۸-۲۰۶۹-۲۰۷۰-۲۰۷۱-۲۰۷۲-۲۰۷۳-۲۰۷۴-۲۰۷۵-۲۰۷۶-۲۰۷۷-۲۰۷۸-۲۰۷۹-۲۰۸۰-۲۰۸۱-۲۰۸۲-۲۰۸۳-۲۰۸۴-۲۰۸۵-۲۰۸۶-۲۰۸۷-۲۰۸۸-۲۰۸۹-۲۰۹۰-۲۰۹۱-۲۰۹۲-۲۰۹۳-۲۰۹۴-۲۰۹۵-۲۰۹۶-۲۰۹۷-۲۰۹۸-۲۰۹۹-۲۱۰۰-۲۱۰۱-۲۱۰۲-۲۱۰۳-۲۱۰۴-۲۱۰۵-۲۱۰۶-۲۱۰۷-۲۱۰۸-۲۱۰۹-۲۱۱۰-۲۱۱۱-۲۱۱۲-۲۱۱۳-۲۱۱۴-۲۱۱۵-۲۱۱۶-۲۱۱۷-۲۱۱۸-۲۱۱۹-۲۱۲۰-۲۱۲۱-۲۱۲۲-۲۱۲۳-۲۱۲۴-۲۱۲۵-۲۱۲۶-۲۱۲۷-۲۱۲۸-۲۱۲۹-۲۱۳۰-۲۱۳۱-۲۱۳۲-۲۱۳۳-۲۱۳۴-۲۱۳۵-۲۱۳۶-۲۱۳۷-۲۱۳۸-۲۱۳۹-۲۱۴۰-۲۱۴۱-۲۱۴۲-۲۱۴۳-۲۱۴۴-۲۱۴۵-۲۱۴۶-۲۱۴۷-۲۱۴۸-۲۱۴۹-۲۱۵۰-۲۱۵۱-۲۱۵۲-۲۱۵۳-۲۱۵۴-۲۱۵۵-۲۱۵۶-۲۱۵۷-۲۱۵۸-۲۱۵۹-۲۱۶۰-۲۱۶۱-۲۱۶۲-۲۱۶۳-۲۱۶۴-۲۱۶۵-۲۱۶۶-۲۱۶۷-۲۱۶۸-۲۱۶۹-۲۱۷۰-۲۱۷۱-۲۱۷۲-۲۱۷۳-۲۱۷۴-۲۱۷۵-۲۱۷۶-۲۱۷۷-۲۱۷۸-۲۱۷۹-۲۱۸۰-۲۱۸۱-۲۱۸۲-۲۱۸۳-۲۱۸۴-۲۱۸۵-۲۱۸۶-۲۱۸۷-۲۱۸۸-۲۱۸۹-۲۱۹۰-۲۱۹۱-۲۱۹۲-۲۱۹۳-۲۱۹۴-۲۱۹۵-۲۱۹۶-۲۱۹۷-۲۱۹۸-۲۱۹۹-۲۲۰۰-۲۲۰۱-۲۲۰۲-۲۲۰۳-۲۲۰۴-۲۲۰۵-۲۲۰۶-۲۲۰۷-۲۲۰۸-۲۲۰۹-۲۲۱۰-۲۲۱۱-۲۲۱۲-۲۲۱۳-۲۲۱۴-۲۲۱۵-۲۲۱۶-۲۲۱۷-۲۲۱۸-۲۲۱۹-۲۲۲۰-۲۲۲۱-۲۲۲۲-۲۲۲۳-۲۲۲۴-۲۲۲۵-۲۲۲۶-۲۲۲۷-۲۲۲۸-۲۲۲۹-۲۲۳۰-۲۲۳۱-۲۲۳۲-۲۲۳۳-۲۲۳۴-۲۲۳۵-۲۲۳۶-۲۲۳۷-۲۲۳۸-۲۲۳۹-۲۲۴۰-۲۲۴۱-۲۲۴۲-۲۲۴۳-۲۲۴۴-۲۲۴۵-۲۲۴۶-۲۲۴۷-۲۲۴۸-۲۲۴۹-۲۲۵۰-۲۲۵۱-۲۲۵۲-۲۲۵۳-۲۲۵۴-۲۲۵۵-۲۲۵۶-۲۲۵۷-۲۲۵۸-۲۲۵۹-۲۲۶۰-۲۲۶۱-۲۲۶۲-۲۲۶۳-۲۲۶۴-۲۲۶۵-۲۲۶۶-۲۲۶۷-۲۲۶۸-۲۲۶۹-۲۲۷۰-۲۲۷۱-۲۲۷۲-۲۲۷۳-۲۲۷۴-۲۲۷۵-۲۲۷۶-۲۲۷۷-۲۲۷۸-۲۲۷۹-۲۲۸۰-۲۲۸۱-۲۲۸۲-۲۲۸۳-۲۲۸۴-۲۲۸۵-۲۲۸۶-۲۲۸۷-۲۲۸۸-۲۲۸۹-۲۲۹۰-۲۲۹۱-۲۲۹۲-۲۲۹۳-۲۲۹۴-۲۲۹۵-۲۲۹۶-۲۲۹۷-۲۲۹۸-۲۲۹۹-۲۳۰۰-۲۳۰۱-۲۳۰۲-۲۳۰۳-۲۳۰۴-۲۳۰۵-۲۳۰۶-۲۳۰۷-۲۳۰۸-۲۳۰۹-۲۳۱۰-۲۳۱۱-۲۳۱۲-۲۳۱۳-۲۳۱۴-۲۳۱۵-۲۳۱۶-۲۳۱۷-۲۳۱۸-۲۳۱۹-۲۳۲۰-۲۳۲۱-۲۳۲۲-۲۳۲۳-۲۳۲۴-۲۳۲۵-۲۳۲۶-۲۳۲۷-۲۳۲۸-۲۳۲۹-۲۳۳۰-۲۳۳۱-۲۳۳۲-۲۳۳۳-۲۳۳۴-۲۳۳۵-۲۳۳۶-۲۳۳۷-۲۳۳۸-۲۳۳۹-۲۳۴۰-۲۳۴۱-۲۳۴۲-۲۳۴۳-۲۳۴۴-۲۳۴۵-۲۳۴۶-۲۳۴۷-۲۳۴۸-۲۳۴۹-۲۳۵۰-۲۳۵۱-۲۳۵۲-۲۳۵۳-۲۳۵۴-۲۳۵۵-۲۳۵۶-۲۳۵۷-۲۳۵۸-۲۳۵۹-۲۳۶۰-۲۳۶۱-۲۳۶۲-۲۳۶۳-۲۳۶۴-۲۳۶۵-۲۳۶۶-۲۳۶۷-۲۳۶۸-۲۳۶۹-۲۳۷۰-۲۳۷۱-۲۳۷۲-۲۳۷۳-۲۳۷۴-۲۳۷۵-۲۳۷۶-۲۳۷۷-۲۳۷۸-۲۳۷۹-۲۳۸۰-۲۳۸۱-۲۳۸۲-۲۳۸۳-۲۳۸۴-۲۳۸۵-۲۳۸۶-۲۳۸۷-۲۳۸۸-۲۳۸۹-۲۳۹۰-۲۳۹۱-۲۳۹۲-۲۳۹۳-۲۳۹۴-۲۳۹۵-۲۳۹۶-۲۳۹۷-۲۳۹۸-۲۳۹۹-۲۴۰۰-۲۴۰۱-۲۴۰۲-۲۴۰۳-۲۴۰۴-۲۴۰۵-۲۴۰۶-۲۴۰۷-۲۴۰۸-۲۴۰۹-۲۴۱۰-۲۴۱۱-۲۴۱۲-۲۴۱۳-۲۴۱۴-۲۴۱۵-۲۴۱۶-۲۴۱۷-۲۴۱۸-۲۴۱۹-۲۴۲۰-۲۴۲۱-۲۴۲۲-۲۴۲۳-۲۴۲۴-۲۴۲۵-۲۴۲۶-۲۴۲۷-۲۴۲۸-۲۴۲۹-۲۴۳۰-۲۴۳۱-۲۴۳۲-۲۴۳۳-۲۴۳۴-۲۴۳۵-۲۴۳۶-۲۴۳۷-۲۴۳۸-۲۴۳۹-۲۴۴۰-۲۴۴۱-۲۴۴۲-۲۴۴۳-۲۴۴۴-۲۴۴۵-۲۴۴۶-۲۴۴۷-۲۴۴۸-۲۴۴۹-۲۴۵۰-۲۴۵۱-۲۴۵۲-۲۴۵۳-۲۴۵۴-۲۴۵۵-۲۴۵۶-۲۴۵۷-۲۴۵۸-۲۴۵۹-۲۴۶۰-۲۴۶۱-۲۴۶۲-۲۴۶۳-۲۴۶۴-۲۴۶۵-۲۴۶۶-۲۴۶۷-۲۴۶۸-۲۴۶۹-۲۴۷۰-۲۴۷۱-۲۴۷۲-۲۴۷۳-۲۴۷۴-۲۴۷۵-۲۴۷۶-۲۴۷۷-۲۴۷۸-۲۴۷۹-۲۴۸۰-۲۴۸۱-۲۴۸۲-۲۴۸۳-۲۴۸۴-۲۴۸۵-۲۴۸۶-۲۴۸۷-۲۴۸۸-۲۴۸۹-۲۴۹۰-۲۴۹۱-۲۴۹۲-۲۴۹۳-۲۴۹۴-۲۴۹۵-۲۴۹۶-۲۴۹۷-۲۴۹۸-۲۴۹۹-۲۵۰۰-۲۵۰۱-۲۵۰۲-۲۵۰۳-۲۵۰۴-۲۵۰۵-۲۵۰۶-۲۵۰۷-۲۵۰۸-۲۵۰۹-۲۵۱۰-۲۵۱۱-۲۵۱۲-۲۵۱۳-۲۵۱۴-۲۵۱۵-۲۵۱۶-۲۵۱۷-۲۵۱۸-۲۵۱۹-۲۵۲۰-۲۵۲۱-۲۵۲۲-۲۵۲۳-۲۵۲۴-۲۵۲۵-۲۵۲۶-۲۵۲۷-۲۵۲۸-۲۵۲۹-۲۵۳۰-۲۵۳۱-۲۵۳۲-۲۵۳۳-۲۵۳۴-۲۵۳۵-۲۵۳۶-۲۵۳۷-۲۵۳۸-۲۵۳۹-۲۵۴۰-۲۵۴۱-۲۵۴۲-۲۵۴۳-۲۵۴۴-۲۵۴۵-۲۵۴۶-۲۵۴۷-۲۵۴۸-۲۵۴۹-۲۵۵۰-۲۵۵۱-۲۵۵۲-۲۵۵۳-۲۵۵۴-۲۵۵۵-۲۵۵۶-۲۵۵۷-۲۵۵۸-۲۵۵۹-۲۵۶۰-۲۵۶۱-۲۵۶۲-۲۵۶۳-۲۵۶۴-۲۵۶۵-۲۵۶۶-۲۵۶۷-۲۵۶۸-۲۵۶۹-۲۵۷۰-۲۵۷۱-۲۵۷۲-۲۵۷۳-۲۵۷۴-۲۵۷۵-۲۵۷۶-۲۵۷۷-۲۵۷۸-۲۵۷۹-۲۵۸۰-۲۵۸۱-۲۵۸۲-۲۵۸۳-۲۵۸۴-۲۵۸۵-۲۵۸۶-۲۵۸۷-۲۵۸۸-۲۵۸۹-۲۵۹۰-۲۵۹۱-۲۵۹۲-۲۵۹۳-۲۵۹۴-۲۵۹۵-۲۵۹۶-۲۵۹۷-۲۵۹۸-۲۵۹۹-۲۶۰۰-۲۶۰۱-۲۶۰۲-۲۶۰۳-۲۶۰۴-۲۶۰۵-۲۶۰۶-۲۶۰۷-۲۶۰۸-۲۶۰۹-۲۶۱۰-۲۶۱۱-۲۶۱۲-۲۶۱۳-۲۶۱۴-۲۶۱۵-۲۶۱۶-۲۶۱۷-۲۶۱۸-۲۶۱۹-۲۶۲۰-۲۶۲۱-۲۶۲۲-۲۶۲۳-۲۶۲۴-۲۶۲۵-۲۶۲۶-۲۶۲۷-۲۶۲۸-۲۶۲۹-۲۶۳۰-۲۶۳۱-۲۶۳۲-۲۶۳۳-۲۶۳۴-۲۶۳۵-۲۶۳۶-۲۶۳۷-۲۶۳۸-۲۶۳۹-۲۶۴۰-۲۶۴۱-۲۶۴۲-۲۶۴۳-۲۶۴۴-۲۶۴۵-۲۶۴۶-۲۶۴۷-۲۶۴۸-۲۶۴۹-۲۶۵۰-۲۶۵۱-۲۶۵۲-۲۶۵۳-۲۶۵۴-۲۶۵۵-۲۶۵۶-۲۶۵۷-۲۶۵۸-۲۶۵۹-۲۶۶۰-۲۶۶۱-۲۶۶۲-۲۶۶۳-۲۶۶۴-۲۶۶۵-۲۶۶۶-۲۶۶۷-۲۶۶۸-۲۶۶۹-۲۶۷۰-۲۶۷۱-۲۶۷۲-۲۶۷۳-۲۶۷۴-۲۶۷۵-۲۶۷۶-۲۶۷۷-۲۶۷۸-۲۶۷۹-۲۶۸۰-۲۶۸۱-۲۶۸۲-۲۶۸۳-۲۶۸۴-۲۶۸۵-۲۶۸۶-۲۶۸۷-۲۶۸۸-۲۶۸۹-۲۶۹۰-۲۶۹۱-۲۶۹۲-۲۶۹۳-۲۶۹۴-۲۶۹۵-۲۶۹۶-۲۶۹۷-۲۶۹۸-۲۶۹۹-۲۷۰۰-۲۷۰۱-۲۷۰۲-۲۷۰۳-۲۷۰۴-۲۷۰۵-۲۷۰۶-۲۷۰۷-۲۷۰۸-۲۷۰۹-۲۷۱۰-۲۷۱۱-۲۷۱۲-۲۷۱۳-۲۷۱۴-۲۷۱۵-۲۷۱۶-۲۷۱۷-۲۷۱۸-۲۷۱۹-۲۷۲۰-۲۷۲۱-۲۷۲۲-۲۷۲۳-۲۷۲۴-۲۷۲۵-۲۷۲۶-۲۷۲۷-۲۷۲۸-۲۷۲۹-۲۷۳۰-۲۷۳۱-۲۷۳۲-۲۷۳۳-۲۷۳۴-۲۷۳۵-۲۷۳۶-۲۷۳۷-۲۷۳۸-۲۷۳۹-۲۷۴۰-۲۷۴۱-۲۷۴۲-۲۷۴۳-۲۷۴۴-۲۷۴۵-۲۷۴۶-۲۷۴۷-۲۷۴۸-۲۷۴۹-۲۷۵۰-۲۷۵۱-۲۷۵۲-۲۷۵۳-۲۷۵۴-۲۷۵۵-۲۷۵۶-۲۷۵۷-۲۷۵۸-۲۷۵۹-۲۷۶۰-۲۷۶۱-۲۷۶۲-۲۷۶۳-۲۷۶۴-۲۷۶۵-۲۷۶۶-۲۷۶۷-۲۷۶۸-۲۷۶۹-۲۷۷۰-۲۷۷۱-۲۷۷۲-۲۷۷۳-۲۷۷۴-۲۷۷۵-۲۷۷۶-۲۷۷۷-۲۷۷۸-۲۷۷۹-۲۷۸۰-۲۷۸۱-۲۷۸۲-۲۷۸۳-۲۷۸۴-۲۷۸۵-۲۷۸۶-۲۷۸۷-۲۷۸۸-۲۷۸۹-۲۷۹۰-۲۷۹۱-۲۷۹۲-۲۷۹۳-۲۷۹۴-۲۷۹۵-۲۷۹۶-۲۷۹۷-۲۷۹۸-۲۷۹۹-۲۸۰۰-۲۸۰۱-۲۸۰۲-۲۸۰۳-۲۸۰۴-۲۸۰۵-۲۸۰۶-۲۸۰۷-۲۸۰۸-۲۸۰۹-۲۸۱۰-۲۸۱۱-۲۸۱۲-۲۸۱۳-۲۸۱۴-۲۸۱۵-۲۸۱۶-۲۸۱۷-۲۸۱۸-۲۸۱۹-۲۸۲۰-۲۸۲۱-۲۸۲۲-۲۸۲۳-۲۸۲۴-۲۸۲۵-۲۸۲۶-۲۸۲۷-۲۸۲۸-۲۸۲۹-۲۸۳۰-۲۸۳۱-۲۸۳۲-۲۸۳۳-۲۸۳۴-۲۸۳۵-۲۸۳۶-۲۸۳۷-۲۸۳۸-۲۸۳۹-۲۸۴۰-۲۸۴۱-۲۸۴۲-۲۸۴۳-۲۸۴۴-۲۸۴۵-۲۸۴۶-۲۸۴۷-۲۸۴۸-۲۸۴۹-۲۸۵۰-۲۸۵۱-۲۸۵۲-۲۸۵۳-۲۸۵۴-۲۸۵۵-۲۸۵۶-۲۸۵۷-۲۸۵۸-۲۸۵۹-۲۸۶۰-۲۸۶۱-۲۸۶۲-۲۸۶۳-۲۸۶۴-۲۸۶۵-۲۸۶۶-۲۸۶۷-۲۸۶۸-۲۸۶۹-۲۸۷۰-۲۸۷۱-۲۸۷۲-۲۸۷۳-۲۸۷۴-۲۸۷۵-۲۸۷۶-۲۸۷۷-۲۸۷۸-۲۸۷۹-۲۸۸۰-۲۸۸۱-۲۸۸۲-۲۸۸۳-۲۸۸۴-۲۸۸۵-۲۸۸۶-۲۸۸۷-۲۸۸۸-۲۸۸۹-۲۸۹۰-۲۸۹۱-۲۸۹۲-۲۸۹۳-۲۸۹۴-۲۸۹۵-۲۸۹۶-۲۸۹۷-۲۸۹۸-۲۸۹۹-۲۹۰۰-۲۹۰۱-۲۹۰۲-۲۹۰۳-۲۹۰۴-۲۹۰۵-۲۹۰۶-۲۹۰۷-۲۹۰۸-۲۹۰۹-۲۹۱۰-۲۹۱۱-۲۹۱۲-۲۹۱۳-۲۹۱۴-۲۹۱۵-۲۹۱۶-۲۹۱۷-۲۹۱۸-۲۹۱۹-۲۹۲۰-۲۹۲۱-۲۹۲۲-۲۹۲۳-۲۹۲۴-۲۹۲۵-۲۹۲۶-۲۹۲۷-۲۹۲۸-۲۹۲۹-۲۹۳۰-۲۹۳۱-۲۹۳۲-۲۹۳۳-۲۹۳۴-۲۹۳۵-۲۹۳۶-۲۹۳۷-۲۹۳۸-۲۹۳۹-۲۹۴۰-۲۹۴۱-۲۹۴۲-۲۹۴۳-۲۹۴۴-۲۹۴۵-۲۹۴۶-۲۹۴۷-۲۹۴۸-۲۹۴۹-۲۹۵۰-۲۹۵۱-۲۹۵۲-۲۹۵۳-۲۹۵۴-۲۹۵۵-۲۹۵۶-۲۹۵۷-۲۹۵۸-۲۹۵۹-۲۹۶۰-۲۹۶۱-۲۹۶۲-۲۹۶۳-۲۹۶۴-۲۹۶۵-۲۹۶۶-۲۹۶۷-۲۹۶۸-۲۹۶۹-۲۹۷۰-۲۹۷۱-۲۹۷۲-۲۹۷۳-۲۹۷۴-۲۹۷۵-۲۹۷۶-۲۹۷۷-۲۹۷۸-۲۹۷۹-۲۹۸۰-۲۹۸۱-۲۹۸۲-۲۹۸۳-۲۹۸۴-۲۹۸۵-۲۹۸۶-۲۹۸۷-۲۹۸۸-۲۹۸۹-۲۹۹۰-۲۹۹۱-۲۹۹۲-۲۹۹۳-۲۹۹۴-۲۹۹۵-۲۹۹۶-۲۹۹۷-۲۹۹۸-۲۹۹۹-۳۰۰۰-۳۰۰۱-۳۰۰۲-۳۰۰۳-۳۰۰۴-۳۰۰۵-۳۰۰۶-۳۰۰۷-۳۰۰۸-۳۰۰۹-۳۰۱۰-۳۰۱۱-۳۰۱۲-۳۰۱۳-۳۰۱۴-۳۰۱۵-۳۰۱۶-۳۰۱۷-۳۰۱۸-۳۰۱۹-۳۰۲۰-۳۰۲۱-۳۰۲۲-۳۰۲۳-۳۰۲۴-۳۰۲۵-۳۰۲۶-۳۰۲۷-۳۰۲۸-۳۰۲۹-۳۰۳۰-۳۰۳۱-۳۰۳۲-۳۰۳۳-۳۰۳۴-۳۰۳۵-۳۰۳۶-۳۰۳۷-۳۰۳۸-۳۰۳۹-۳۰۴۰-۳۰۴۱-۳۰۴۲-۳۰۴۳-۳۰۴۴-۳۰۴۵-۳۰۴۶-۳۰۴۷-۳۰۴۸-۳۰۴۹-۳۰۵۰-۳۰۵۱-۳۰۵۲-۳۰۵۳-۳۰۵۴-۳۰۵۵-۳۰۵۶-۳۰۵۷-۳۰۵۸-۳۰۵۹-۳۰۶۰-۳۰۶۱-۳۰۶۲-۳۰۶۳-۳۰۶۴-۳۰۶۵-۳۰۶۶-۳۰۶۷-۳۰۶۸-۳۰۶۹-۳۰۷۰-۳۰۷۱-۳۰۷۲-۳۰۷۳-۳۰۷۴-۳۰۷۵-۳۰۷۶-۳۰۷۷-۳۰۷۸-۳۰۷۹-۳۰۸۰-۳۰۸۱-۳۰۸۲-۳۰۸۳-۳۰۸۴-۳۰۸۵-۳۰۸۶-۳۰۸۷-۳۰۸۸-۳۰۸۹-۳۰۹۰-۳۰۹۱-۳۰۹۲-۳۰۹۳-۳۰۹۴-۳۰۹۵-۳۰۹۶-۳۰۹۷-۳۰۹۸-۳۰۹۹-۳۱۰۰-۳۱۰۱-۳۱۰۲-۳۱۰۳-۳۱۰۴-۳۱۰۵-۳۱۰۶-۳۱۰۷-۳۱۰۸-۳۱۰۹-۳۱۱۰-۳۱۱۱-۳۱۱۲-۳۱۱۳-

کوره و رکاب همایونه بیلدیره پس وزیر اعظم ابتدا مصطفی پاشایی کتوردوب سعادتلو پادشاه سؤال بیورمشر سردار اولدیفکر تقدیرجه تدبیریکز ندر مصطفی پاشا دخی بزم تدبیرمز جناب باری به استناد ایدوب محلنه وارمق و اهل وقوف ایله مشاوره ایدوب مناسب کوریلان وجه ایله چالشمق و مقتضای حاله کوره طورشمقدر دیدی بعده سنان پاشایی کتوردوب سعادتلو پادشاهک امر شریفترین افاده ایتدی اولخود بر مرتبه دعوی مردانکی ایتدیکه اول سنهده تبریز و شیروان الکاسین و ایکنجیده همدان و اصفهان طرفلرین عموماً فتحه متعبد و ضامن اولدی رکاب همایونه ایکنسک دخی کلامی معروضه اولیجق سردارلق مصطفی پاشایه مقرر اولدی و آستانه دن بش بیک یکچیری و ابناء سپاهیان ایله علوفجیان یسار بلوکلری و جبهجی و عربجی و طویجیدن کفایت قدری و بکربکیلردن دیاربکر و ارضروم و ذوالقدریه و حلب و قرمان بکربکی تحت ایالتلر نده اولان امرا و زعما و ارباب تیمار ایله مأمور اولدیلر. (II, 36-38)

عبور سردار نصرتیار بجانب اسکدار

فی محرم الحرام سنه ۹۸۶ چون سردار نصرتشعار جانب اسکداره عبور ایتدیلر قطع منازل ایدرک ارضرومه واردیلر قزلباش ایله هنوز صلح و صلاح ادعا اولنوردی انجق کورجستان امراسندن بعض امرا مخالفت ایتمکه انلری اطاعت و انقیاده کیدیلور دینلوردی اگرچه قزلباش دخی صورتاً صلح رعایتنده تقصیر ایتمیز دیرلردی و لکن اولحینده جانباز چقورنده اولوس ترکمانک قیون و دوهسین یغما ایتدکلری و دخی بونک امثالی نیجه فسادانلری خلاف صلح ایدیکی واضح ایدی چون سردار ذیشان اردهان نام دربنده که دهان کورجستاندر نزول بیوردیلر خیر آندیکه طوقماق خان عسکر فراوان ایله بر طاعه آرقه ویروب عسکر اسلامک ولایت کورجی به دخولنه مترقب ایش و اهل اسلامک آردین آلمق تدارکن کورمش اولمنزلدن طوقماق خانه بو مضمون ایله بر نامه اصدار ایتدیلر که بو فکر فاسددن کچوب مملکتکزه رجوع ایدهسین خود خلاف صلح و صلاح عسکر اسلامه رهزنلک ایدرسه کنر بولکزه کلور بعون الله تعالی جزاکز بولورسز (II, 38)

زمان نصرت اقراراننده اولان فتوحات و غزوات ذکرنددر

لالا قره مصطفی پاشانک عجم سردارلغی فی شوال المکرم سنه ۹۸۵ وان بکاربکیسی خسرو پاشا رکاب همایونه عرض کوندروب ولایت عجمه شاه اولان اسماعیل ثانی ابن طهماسب شاه فوت اولوب بیرنه قونداشی محمد خدابنده نام اعمی و نایینا شاه اولدیغین بیلدرمش بو فرصت محض غنیمت و اعدادن انتقام الاجق وقتدر دیو یازمش احوال چون پادشاه نیکحال حضورینه عرض اولندی بلا اهمال سردار نصب اولمق و سفر تدارکی کورلمک امر ایتدیلر لکن صدر اعظم محمد پاشانک خلاف مرضیسی اولمغه منع و دفعنه چوق سعی و دقت و جل همت صرف ایتدی اول محذوراتن بر نیجه دفعه جناب پادشاهییه عرض ایتدی جمله دن اول بقول یوزده چیقار و مواجب و مصارف آرتار رعایا تکلیفدن و تجاوز عسکردن پایمال اولور و دیار عجم مفتوح اولسه دخی رعایاسی بزه رعیت اولمغی قبول ایتمز و سفر مصارفنه طشره دن اولان تحصیل کفایت ایلمز جد اعلاکر جنتمکان سلطان سلیمان حضرتلری نه لر چکمشدر و ماییننده اولان صالح منعقد اولنجه نه زهر و نه قهر یوتمشلر بونی القا ایدنلر عجم سفرین بیلمیانلردر و آت و طواردن ایریلوب او کوزه بیتمیانلردر بو مقوله هزار محذور بیان ایدوب و لکن هر نه مرتبه سعی ایتمش ایسه مفید اولمدی عاقبت وزیر ثالث مومی الیه مصطفی پاشا ارضروم طرفندن و وزیر رابع سنان پاشا بغداد جانبندن سردار اولمق رأی اولنوب و هر برینه سمتنده اولان عسکردن مستوفی عسکر تعیین ایلدیلر و لکن سنان پاشا بر معاند و لجوج دولتو اولمغه مصطفی پاشایه عسکر کزیده سی و بهادری و بکا مرجوحی و مخشنلری تعیین اولندی دیو سعادتلو پادشاهه عرض ایلدی پس سعادتلو پادشاه ایکسینی دخی وزیر اعظم کندی حضورینه کتوردوب طرفینی ارضا ایلمک امر ایتدیلر و لکن بونگاه دخی اولمدی هر نقدر مساعده اولندیسه یه عنادندن دونمدی وزیر اعظم دخی بونلری توفیق ممکن دکلدن همان بری سردار اولسون قنغیسی اولمق امر اولنورسه فرمان پادشاهکدر دیو عرض ایلدی تکرار جناب پادشاهیدن فرمان اولندیکه هر برین باشقه جه کتوردوب رأی و تدبیرلرین

مملکتنه فرار و اول دار الکفرده قرار ایتدیلر الی الآن لهدم التمش پاره
 قریه موجوددر و هر قریه ده برر جامعلری اولوب خطبه لری له قرالی
 نامه قراءت ایدرلر مش و غایت نعمور و آبادن کوپلر ایش بلکه هر
 برنده نیجه جامع و مسجد اولمغه متحمل ایکن کفار رخصت ویرمز ایش
 اسکندر پاشا مرحومک کتخداسی موسی کتخدا که اهل دلدن بر معتمد
 آدمدر لهدم تمام اون ییل اسیر بند و زندان اولمش ایدی بولردن.
 بر نیجه آدم ایله ملاقی اولدیغین و بر دفعه امر دیندن بر مسئله فتخنه
 اکرمان مفتیسنه ایچلرندن آدم کوندروب و اول کمنه کندویه ملاقی
 اونوب احوالترین تفصیل ایتدیکن نقل ایدی حتی قرآن عظیمی ینه
 عربی خط ایله یازارلر و تفسیر ایتسلر له کفره سی لسانیه تفسیر ایدرلر
 و قرالغه دخی بر ویرکو ویرمز لر ایش انجق بهر سنه ایچلرندن
 اوچیوز آدم قرال خدمته کوندرلر و لازم کلان مکاتب و مراسلاتی
 بولر ارسال و ایصال ایدرلر و قرالینک اعتمادی کندی ابناء جنس لری
 اولان کفاردن بولره آرتوغ ایش و ذکر اولنان تاتار قبائلندن بر نیجه
 قبیله دخی بغداد و افلاق مملکتنده توطن ایتمش و طول مدت کفار ایله
 اتحاد و الفت سببیه تنصر ایتمش لر بغداد کفره سنک اکثری بو قومدندر
 و بر نیجه قبیله دخی تیمور توختمش خانله اتل ارماغی اوزرنده اوج
 کون اوج کیجه جنک ایلدکده بولره خفیة خیر کوندروب کندی
 اطاعته دعوت ایدی انلر دخی تیمورک مواعید عرقوییه سنه اعتقاد ایدوب
 عسکرینه ملحق اولمغه توختمش خان منزم اولدی و اول قبائله افتاد
 دیرلر ایدی انلر تیمور ایله جانب رومه کلوب کیمی ادرنه نواحیسنده کیمی
 بابا قضاسنده توطن ایتدیلر الان بابا قضاسنده انلرک بر قاج قراسی
 موجوددر سلستره بگری سفر اشدکجه انلردن یوزر آدم بیله کیدر و
 بکله اوللق یتشدرمک و آتترین کودمک خدمتی بولارک عهده سنده در و
 تیمور پرزورک بو سفرنده عواید دیوانیه دیو سائر مال غارتدن غیری
 یدیوز یکرمی بیگ اسیر و یوز سکسان بیگ ابلیغی و ستور مضبوط عمال
 تیمور اولدی دیو صاحب الفتوحات یازدیغین التی یارمق اوندی کندی
 کتابنده نقل و ایراد ایتمشدر العهده علی الراوی (470-473، 1)

تعالی علیه تفسیر شریفنده جوکا ایما و اشارت بیورمشدر و ابن عباس رضی
 الله تعالی عنه روایتیله بر حدیث شریفده باب الابوابك سد اعظمی دلالت
 جبرائیل علیه السلام ایله اسکندر ذوالقرنین و طرف آخرین نوشروان
 عادل بنا ابتدکی تصریح بیورلمشدر و باب الابوابکه تیمور قبو نامیله
 معروفدر بو سدك قبوسی نامنهدر و جانب شرقیسی خوارزم و سقناق و
 ترکستان و خطا و ختن اقصای چینه وارر و جانب شمالیسی بره لر و
 قم دریالریدر و انتهای قراقلقدر تکیم تیمور اثناء عبورده بو بره لرده
 زیاده قحط و مشقت چکدیکنی هاقی بو تعبیر دلپذیر ایله ادا ایتمشدر

نظم

سپه بی عد و بود وره بیکران * کرانی در آمد بخیل کران
 فشرده ایچنان قحط پای ثبات * که نایاب شدن چو آب حیات
 نه قیمت به از زعفران گاه بود * که وقتی به اودانه همراه بود
 ذخیره پذیرفت یکسر فتور * زانبار شه تا سراخ مور

و غرب جانبی روس و له و بلغار و افلاق و بغداد و ممالک آل
 عثماندر دشت قباغلك ارباب هیئت تقدیری اوزره طولی بیک فرسخ
 و عرضی التیوز فرسخ دیو تخمین و تعیین ایتمشدر حتی تیمور پرزور
 توختمش خان اوزرینه سفر ایتدکده انجق التی آیده عبور ایتدی دیو
 یازمشدر و وسط دشته بر پشته عظیمه اولدیغین و تیمور بالای پشته یه
 چیقوب و دروه سنده بر مناره دیکوب کندینک تاریخ سفین یازوب
 سکه سین اولمرره دخی قازدیغین ثبت ایتمشدر تیمور اولسغری ایدنجیه
 دکین بر قافله خوارزمین یوکلو عربلر ایله چقبوب اوج آیده قریمه
 کنورلردی مع هذا زاد و زواده کنورلردی قبیله دن قبیله قونرلر و
 کوچرلر ایدی و بو قبائل بسیار عموما تاتار ایدی و بونلرک انجق شهرلری
 سرای و ازاق و اژدرهان و حاجی ترخان و سراچوق و قره صو نام
 بلدان و قصباتدر ماعداسی اوبه ایله قونر و کوچر ایدی هر قبیله نك
 مسجدلری و عبادت ایدجک برلری نلمنه برر اوبه لری قاکلی اوزرینه برکید
 لمش بیله کیدردی تیمور پرزور کلچک بونلرک کیمی سی و اسیر و
 کیمی طعمه شمشر اولدی و بر نیجه قبیله سی له و مسغو کفره سنک

تاتاری کلوب بولره ملاقی اولدی حکمت خدا عدودن خوف ایدهجک حال یوغیکن و ذخیره و لوازم دخی چوغیکن عسکر ایچنه بر کفتکو دوشدی یعنی بونک قیشی اوج آی مقدم کلور و هر کسک اولوقت الی و ایغی عملدن قالور و همان بو افسانه به حکم ویرمکه بری برینه توقف ایتمیوب کوچوب کندیلر بعض کمنه لرك اعتقادی تاتارخان طرفندن عسکری بو وجهه تخویف ایتمش اوله لر اولدخی کندی به وهم ایتمیکندن یعنی عساکر عثمانیان بردن و بچردن دشت قبجق و شروان طرفلرینه واروب کلمکه باشلیجق تاتاره رغبت اولماز بلکه قریم دخی الیمزده قالماز دیو بو احتمال ایله ارتکاب ایتمش اوله دیرلر و بالجمله شویله بیوده بر سفر اولدی بو قدر خرج و خسارت چکلدی و نقله متعسر اولان جبهه خانه مقوله سین کوچیله بر خندق قازوب ایچنه کومدیلر و بربرین سبق ایتمکده کوز یومدیلر حتی سعادتلو پادشاهه عرض اولندقدن وزراء عظام محضرنده صدر اعظمه عتاب اولنوب جمله مصارف و ضایعات کوریلوب سندن تضمین اولنمیلدر یورمشلر. (I, 468-470)

در تحقیق اجمال احوال دشت قبجاق و ازدرهان و اهالی

آن صحرای بی پایان

بو مجموعه مطبوعه مزه تعلیق نظر ایدن اخوان دشت قبجاق و ازدرهان نمقوله دیار ایدیکین و نه قوم متصرف اولدقلرین اجمالا معلوم ایدنمک خاطر شریفلرینه بلکه خلجان ایدرسه کمیت خامه سریع البیان اول وادی بی پاینده علی قدر الامکان جولان ایتمک ایچون ارخاه عنان اولنور معلوم شریف اولو النهی اوله که دشت قبجاق اخوانندن التی پلره ق ائندی و جنابی ائندی و تیمورناه یازان اصحاب وقوف بویله یازمشلر که دشت قبجاقک جانب جنویسی بحر قلزم و بحر پنطس که قره دکنر نامیله مشهوردر بو ایکی بحر عمیقک مابینی کورجی و چرکس ساکن اولدیغی یرلر و طائرلر و ماینلرینه زمان سابقده سد چکمش ایدی الی الان چوق یرنده آثار بناسی ظاهر و نمایاندر و بو سده سد اسکندری دخی دیمک واقعدر جمله دن سلطان المفسرین حضرت قاضی رحمة الله

بحر قلزمه آقان اتل ایرماعی، اینلری مسافه قلیله در بربرینه اتساللری همت
 همایون پادشاهیله امر اسپلدر دیو القایتمکه شق ثانی دفترداری اولان
 چرکس قاسم بک ذاتنده بر قابل وجود آدم اولدوغندن غیرى اول دیارلره
 وقوف تامی باخصوص صدر اعظم مشار الیه انتساب تامی اولمغله محضا
 بو خصوصه علی ماهو المأمول تحصیل وقوف ایچون کفه سنجاغین عنایت
 بیوردیلر مشار الیه دخی واروب اهل وقوفدن استخبار ایتدوکندن غیرى
 بالقصد معتمد آدهلر کوندردیار محطین یوقلدوب و مساحت ایتدردی و
 ماین نهرین دریا میلی ایله الی میل کوب حاصل اولورسه عسکر اسلام
 پس بعون خدا بو امر مشکل وجوده چکمز لر و الکاء شروان و قره باغ
 عجم سفرلرنده دخی ذخیره قلی پادشاهیدن استیمان ایتماک احتمالی
 و عموما کورجستان رکاب همایون یکدل و یکزبان اولمق مقرر فهم
 اولمز بالضروری اطاعت و انقیادده ایچون کوب طویلر و
 اولمغله وزیر جلیل صرف مقدر ایچون بر نیجه قلعه کوب طویلر و
 ضربزنار و چاپه و کورک و کولنک و سائر مهمات جنک که تفصیلی
 حاصلی تحصیل قیلندندر تدارک و احضار ایچون بر عظیم دونما ایله
 کفه ساحلنه ارسال بیوردیلر و یکپچری و سائر قولدن مستوفی عسکر
 قوشوب کوندردیار و تاتارخانه دخی بو قدر چراخور و جمله عسکر
 تاتار ایله ییلجه اولمق بیوردیلر و کفه بی تات ایاندن وبالقلاغی و منکوب
 طریقله ویردیار و کفه نواچیسندن و اخراج ایچون محل مأموره روان
 و تمان رعایاسندن کلی چراخور سیه دشت قبیجاق نامیله بین الآفاق
 اولدیلر و اول صحرا و بوادی و جولانکاهیدر قطع ایچون
 مشهوردر و نغای تاتاری قومنک چراکاهی و ازدرهان دیدگری شهر قدیمی
 اتل ارماغنه واروب واصل اولدیلر و الی الآن جوامع شریفه سنک
 کوردیلر زمان سابقده اهل اسلام سکناسی ظاهر و نمایان و ایچنده نوع انساندن
 و حمامات و مدارسنک آثار بناسی ظاهر و مناسب محل بولوب حفر نهره
 بر ذی روح یوق ایدیکی عیان ایدی پس بر کوششده تقصیر ایتدیلر اما
 مباشرت ایتدیلر و اوچ آی مقداری زمان سعی و اولمغله اوتوز بیک مقداری نغای
 ثلثی مقداری انجق حفر اولندی و اولمغله

بعض عساكر ظفر مائرك رجعتنه اذن همايون ويرلدیكى و وزیر
اعظم كورجستان جانبنه كوندردیكى ذكرندهدر

چون چوبان كوپریندن كچوب حسن قلعهسى قربنه نزول اولندی.
دیاربكر بكریکینه و كوزدستان بكرینه و وان بكریکیمی فرهاد پاشایه
و امراسنه خلعتلر کیدریلوب دستبوس پادشاهی ایله مستعد اولوب یرلرینه
وارمغه حسن اجازت ارزانی بیوردی و عمادیه بکی سلطان حسین بکک
بالاده مسطور اولان تخت سلیمان نام محله قلع ایتدیکی باشلر ارایش
نیزه و سنان اولوب کوسلری و طبیل و تقارلری و منکوس علملری و
مرصع تاجلری اردوی همایونه کلوب انواع عنایات پادشاهی به مظهر دوشدیلر
و اولمنزلده عید شریف ایریشوب عادت حسنه پادشاهی موجبجه مراسم
عید ادا اولنوب اندن قالقوب سازلق نام محله نزول اولندی و اول محله
معروض پادشاه کیتیستان اولدیکه شاه کمراه کورجستانده بعض قلاع
پادشاهی به مستولی اولمش وزیر اعظم نامدار درت بیک، یکچری و
عموما روم ایلی و اناطولی و قرمان لشکری و جمله بلوک اغالری و
بلوک خلقی اوزرینه سردار سپسالار نصب اولنوب اوزرینه کوندردی.
اولتی نام قلعهیه وارلدقده شاهدن خبر آندیکه تختگاهی اولان ممالک
کیمی تخریب اولنوب کیمنه قحط مستولی اولمغه تحصیل معیشت ایچون
اولجانبلره کلمش و بو مابینده اوله کیم فرصت بولوب بعض قلاع پادشاهی به
دسترس بولم دیمش و لکن چون وزیر اعظمک عسکر اسلام ایله کادیکندن
و اول مرز بومه چند ظفر لزوم سایه صالدیغدن خبر آلدی فی الحال
ایکی قوناغی بر ایدوب قبیح طوپن آتدی وزیر اعظم دخی مأمور اولان
عسکر ایله اردوی همایونه ملحق اولدی. (I, 325-326)

سفر اژدرهان و غازان

فی سنه ۹۷۶ وزیر اعظم جلیل محمد باشای طویل هربار عجم
ممالکی فتوحاتی مدماته صرف افکار ایتمکدن خالی دکل ایدی و جمله
مدماتک الزمی عسکر اسلامک ذخیرهسی سهولته تحصیل و تکمیل ایدوکی
ظاهر اولمغه بعض اهل وقوف قره دکره جاری اولان تن صوی و ینه

عجمده که بو قتر مدت عسکر فوزمأثر فرصت و نصرت بولدیلر مقتول و مذبوح اولان قزلباشک حد و حصری انجق جناب باری تعالی‌یه معلومدر و جمع و اغتنام اولنان انواع اتمعة نفیسه دخی حد و عددن افزوندر ظاهرده نمایان اولان سیم تن غنچه فم محبوبلر و هنوز نور سیده طفللر و کل‌رخ و موزون شمایل نازنین دخترلر و حسن و بهجتده بی نظیر نوعوسلر عدادندن دخی خامة دوزبان عاجزدر اتفاق مخمنین اوزره بو دفعه مجتمع اولان عسکر بر سفرده دخی اولمش دکدر دیرلر هیچ بر خیمه یوقدر که انده مذکور اولان محبوب و محبوبه‌دن ادنا مرتبه‌لرده ایکیدن خالی اوله بشدن اوندن متجاوز اولان خیامک دخی نهایتی یوقدر و موش آباد و اخلاط نواچسنده اکدکری تخم فسادک محصولی ایرشدی بچدیلر و زهر آب ایله مزج ایدوب قانه فانه ایچدیلر. (I, 312-314)

رجعت همایون پادشاه عالیشان عن تخریب اولکای روان و نخجوان

سنه منه [۹۶۱] چون مبارک شهر صیام واجب الاحترام دخول ایتدی پادشاه اسلامک دخی قهر و انتقامدن مبارک خاطر عاطرلری مرحمت و رأفته مبدل اولدی شاه کمراه احوالندن اخذ اولنان قزلباشدن استخبار اولندقدده اگرچه لور نام صعب المرور جبالک ضیق طریقه اعتمادی اولمغله تحصن ایلدیکی خبر الندی اوزرینه وارلدیغی تقدیرجه بفضل الله تعالی غزات اسلامک هجومه جبال و تلال حائل اولمیوب عساکر هزیمت اثرین پراکنده و پریشان ایلیمک سهل النصول ایدی و لکن بو مقدار کوشمال ایله اکتفا اولنوب بوندن زیاده مروتنن بعید ایدیکی ظاهر اولمغله اول داعیه‌دن فراغ مناسب کورلدی و قطع منازل و مراحل ایدرک رمضان شریفک یدنجی کونی بایزید قلعه‌سی نام برخراب قلعه قربنه قونلدی شاه کمراه پادشاه دل اکاهن عودتندن آگاه اولیجق کرداب حیرتده متحیر و غرق دریای ترجر ایکن صحرای سلامتده قالدیفنه راضی و شاکر اولدی... (I, 314-315)

معموره سین ویران و خراب و آثار عمارت معدوم اولوب توده تراب اولدی
اندن شرابخانه نام یورده اندن دخی نیل فراق نام منزله اندن بلده
روانکه فی الحقیقه وجود ملک عجمیده جاندر شعبان المعظمک اون
یدیسنده قونلوب شاهک و اوغلنک و بعض نامدار خانلرینک و سلطانلرینک
مکلف و مرتب سرایلرین و باغ و بوستانلرین باخصوص باغ سلطانیه
دینمکه مشهور اولان باغ دلکشاسی آتسه اوریلوب خاکه برابر قلندی
یکرمی اوچنجی کونی اریه چایی دینمکه معروف بر جای لطیفه نزول
اولنوب اول اطرافلر دخی جمیعا غارت و خسارت اولندی و بو منزله
دیاریکر بکریکیسی بر مقدار قزلباش اوباشه ملاقای اولوب خیلی جنک و
پرخاش اولوب قزلباشدن برقاچ دل و باش کتوردیلر یکرمی دردنجی
کونی ارس کنارنده قره حصار قوناغنه قونلقدده قرمان زعماسندن و سائر
عسکر خلقندن بعض کمسنلر بر مسافه یرده برقاچ قریه لر کورمکه چاپقون
ایدرلر مکر قزلباشدن بر نیجه اوباش کمینه کیره مشر فرصت بولوب
انلردن بر مقدار خسارت واقع اولدی یکرمی بشنجی کونی قره باغ که
ممالک مشهوره اعجامدن باغ و طاغی معمور بر ناحیه در دخول اولندی
و الاعالم بر مرتبه توزه مستغرق اولدیکه آدم آدمی فرق ایتمکدن قالدی
شویله که روز روشن شب تاره مشابه اولدی و اول نواحینک سکانی بر
وجهله پراکنده و پریشان اولمشیدیکه اثرلری بولنمادی انجق بعض امته
متنوعه که بعض یرلره دینه و نیجه مغاره لره خزینه وضع ایتمشلر ایدی
اکثری بولنوب بی نهایه اغتنام اولندی و قابل نقل اولمانلر جمله آتسه
اولدی یکرمی یدنجی کونی صحرای نخجوان مخیم شاه کیتی ستان واقع
اولوب والا غلغله عساکر ظفر مائر خوفندن شهر و قرا و ضیاع و بقاعی
بر وجهله خالی و خراب و نشیمن بوم و غراب اولمش ایدیکه کورنلره
دهشت و ایچنه کیرنلره وحشت عارض اولور ایدی فی الحال آت
اوغلنلری وسائر عسکرلرک شکار و غنایم استیانلری هجوم ایدوب شاهک
و اوغلنک و سائرلرک سرایلرین و اولرین غارت و مدفون اولان امواللرین
غنیمت ایدوب و یاقوب یقوب طاش اوزره طاش قومادیلر و اطراف و
جوانبده دخی درت یش کونلک بوله دکین قرا و قصباتدن و مزارع و
عماراتدن دیار معموره و آبادان نسنه قالمیوب جمله سی ویران قالدی ممالک

وزير ثانی احمد پاشانك جانب كورجستانه عزیمتی و اول غزاده

فتوحات و غنیمتی ذکرندہ در

سنہ ۹۵۶ھ: و اثنادہ کورجستان کفرہ سنک طغیان و عصیان اوزرہ اولوب بعض حرکات نامطبوعہ علری مسموع پادشاہ والا مکان اولیجق وزیر ثانی احمد پاشا خضر تلری ارضروم و قرمان و ذوالقدرلو و سیواس بکر بکیری و سنجاقلری بکری و یکچیچی کتخداسی بر قاچ بیگ یکچیچی ایله و غربا بلوکی اغالریله تعیین اولنوب غرہ شعبن المعظمده قبیل انامل پادشاہی ایله مباحی اولوب روانہ اولدیئر ابتدا تور توم قلعهسی جنک عظیم ایله فتح اولندی نخاخ^۱ و امیراخور قلعهلری استیمان ایتدیئر اچیقه قلعه جنک ایله ائندی تپکرد و اشرد و دیگر اچیقهقلعه و بولردن غیرى اون بش قلعه دخی اطاعت و انقیاد ایتدیئر دیوان نام نواحیہ اقین ویریلوب شاهین باقشلو ککک سکشلو بی نہایہ جوانان و ابکار غزات اسلامک پنچہ شکارینه داخل اولدی بعده پرتکرک قلعهسی منسوباتی ایکی قلعه ایله دخی ضمیمہ فتوحات سائرہ واقع اولدی و ناحیہ دادایلی قراء معمورہ سیله ممالک محروسہیہ ضم اولندی و ناحیہ مزبورہده واقع اون بش قلعه ایقا اولنوب ماعداسی خاکہ یکسان قلندی بعده تور توم و تلخیص و اچیقهقلعه دیوانہ دردی بر سنجاقلق یر تعیین اولنوب امرادن برینه عنایت اولندی اندن سالم و غانم عودت اولنوب ماد شوال المکرکمک ایکنجی کونی جولک نام محلده اردوی همایونہ ملاقات ایتدیئر و انواع ترفیعات و تخیلیات پادشاہانہ و انعامات و التقات خسروانہیہ مظهر دوشوب بین الاکفا ممتاز و سرافراز قلندیئر

(1, 283-284)

نہب و غارت روان و قرہباغ و نخجوان

سنہ ۹۶۱ھ والحاصل اندن شورہ کل نام منزله قوتلدی بر مملکت آبادان و هر جانبی قرا و مزارع و کوهستان اولمغله لشکر منصور

^۱ ტუტსტუნი, ვფიქრობ შეცდომით ია-ნჯახ დაბეჭდილი. ჩვენი ძიების შედეგად დადგინეთ (დაწვრილებით იხილეთ აქვე შენიშვნა № 20).

ایتدکنصکره امان ایله چیقاروب و امان ویرمیوب قتل ایدوب حکومت
 شروانی قرنداشی مزبور القاص میرزایه نعین ایتدی اولجینده مزبور یعنی
 برهان علی سلطان بالدفعات عسکر جمع ایدوب القاص ایله محاربه و
 مهاجمه ایدوب و لکن هر دفعهده القاص جانبی غالب کلمکه آستانه پادشاه
 عالمیناهه التجا ایتمش ایدی و کندیسنه سالیانه و آربه لقلر و منسوباته دخی
 وظیفه لر تعیین اولنوب سایه همایون پادشاهیده مرفه البال ایکن القاص دخی
 آستانه پادشاهی به التماسه کماکین مزبور شروانه نامه همایون پادشاهی ایله
 ارسال اولنوب قره دکزدن سفینه ایله واروب شروانه داخل اولمشیدی و
 القاصدنصکره شاه طهماس طرفندن اوغلی ایچون ضبطنه کان مرده
 قزلباشه غالب کلوب کماکان ضبط ملک شروان ایلمشیدی و ایکی ییل مقداری
 مالک ملک شروان ایکن عزم باغ جنان ایلدی جانشینی اولاجق ولدی بر
 صغیر و ناقادر اولمغله لالاسی اولوب قریمه فرار ایتدی حتی صکره لالا
 مصطفی پاشا ایله شروان فتحنده ییله ایدی و کندیه شروانده بر کزیده
 سنجاق عنایت اولنمشیدی بوندنصکره اولخاندانندن کیمسه وار ایدیکی
 معلوم دکدر. (I, 271-272)

بعض فتوحات و غزوات محمد پاشا میر میران ارضروم

فی سنه منه [۹۵۵] بوندن اقدم پادشاه کردون سریر ارنبود عنود
 تسخیرینه متوجه اولدقلرنده کورجی ارنبودلرندن بر نیجه بیک ملاعین
 ارضروم بکربکیسی موسی پاشایی غفلته باصوب شهید و نیجه غزاتی دخی
 سالت خلد سعید ایتمشلر ایدی اولزماندنبرو ملاعیندن فرصته اخذ انتقام
 مقصود پادشاه اسلام اولمشیدی پس بو سنه مبارکده میرمیران موسی الیمیه
 فرمان اولنوب همت پادشاهی ایله واروب فتح ایتدیکی قلعه لردر فتح قلعه
 برکان فتح قلعه کومکه فتح قلعه بناک و قلعه برناک و قلعه کوچک و
 قلعه صماغار و قلعه اخا ذکر اولنان قلاع متینه کیمی جنک ایله کیمی
 امان ایله مفتوح اولدیغی آستانه سعادت آشیانه اخبار و اعلام اولنمغله قلوب
 مسلمینه باعث مسرت و حبور واقع اولدی (I, 280-281)

آقین بولایت کورجستان

فی ۱۵ محرم الحرام سنه ۹۴۳ بایبورد حاکی امیر ذیشان محمد خان اول دیبارک عساکر ظفر رهبرین آقین جمعیتنه ندا ایدوب جمع ایتدکنصکره ولایت کورجستانه داخل اولوب غارته مباشر اولمشیکن کفار کورجی دخی حاضر و آماده بولنوب عسکر اسلامه مقابل اولوب عظیم جنک و صواشدنصکره نسیم نصرت جانب اسلامدن هبوب ایدوب بی نهایه کفار خاکسار هلاکه دوشوب بقینسی تارمار اولیجق عساکر دخی غنایمه اوشر و اول مرتبه غنیمته واصل اولدیله که تعبیردن بیروندر و بو کوشمالدنصکره اوچ درت سنجاقلق پر اطاعت و انقیاد ایدوب جانب پادشا هیدن والی و حاکم نصب ایتدردیله. (191, I)

ضبط و تسخیر ممالک شروان برهان علی سلطان بن خلیل پادشاه

فی سنه منه [۹۵۵] منزل مزبورده بو خیر مسرت اثر ورود بولدیکه مشارالیه محضا پادشاه عالمیناه حضرتلرینک بر نامه همایونلریله شروان الکاسنه واروب و اطاعت و انقیاد ایتدیروب کماکان قبضه تسخیره کتورمش تعصیل و بیانی بو که مزبورک باباسی خلیل پادشاه^۱ دودمان قدیمه شروان شاهیلردن اولوب شاه اسمعیل پرتضلیک دخترین تزوج ایتمکه بلا منازع مالک ممالک شروان اولمش ایدی صکره وفات ایتدکده بو صغیر اولمغله عمی زادهسی شاهرخ میرزا حکومت شروانه اعتلا ایتدی و لکن اوزرینه شاه طهماس مستولی اولوب شماخی قلعه سنده یدی آی محاصره

^۱ შვედომით ბოლო ასო ტექსტში დაბეჭდილი არ არის.

GÜRCÜSTAN SS CUMHURİYETİ BİLİMLER AKADEMİSİ

GÜRCÜSTANA AIT ECNEBİ KAYNAKLAR YAYIMLAMA KOMİSYONU

İBRĀHĪM PEÇEVĪNİN GÜRCÜSTAN
VE KAFKASYA HAKKINDA
VERDİĞİ MALUMAT

Türk metni ile Güreü diline tercümesini yayımhyan
Ve önsözle birlikte notlarını hazırhyan
S. Cikiya

„Metsniereba“ yayınlarından

Tbilisi – 1964

საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური
წყაროების კომისიის გამოცემანი

- წიგნი I: თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, ჰეროდოტე თბილისი, 1960.
წიგნი II: ნ. კ ე ჭ ა ღ მ ა ძ ე, არიანე. თბ., 1961.
წიგნი III: ვლ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, სპარსული ისტორიული საბუთები,
ნაკვ. I. თბ., 1961.
წიგნი IV: ა. გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე და ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, გეორგიკა,
ტომი I. თბ., 1961.
წიგნი V: ნ. შ ო შ ი ა შ ვ ი ლ ი, გრიგოლ აკანელის მოისართა ტო-
მის ისტორია. თბ., 1961.
წიგნი VI: ნ. ჯ ა ნ ა შ ი ა, ლაზარე ფარპეცი და მის ცნობები
საქართველოს შესახებ. თბ., 1962.
წიგნი VII: ეთ. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, იაკუთის ცნობები საქართველოსა
და კავკასიის შესახებ (იბეჭდება).
წიგნი VIII: ი. ც ი ნ ც ა ძ ე, ძველი რუსული წყაროები (XI-XVI ს.ს.)
საქართველოს შესახებ. თბ., 1962.
წიგნი IX: გ. გ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა სა-
ქართველოში. ტ. I, თბ., 1962.
წიგნი X: ვლ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, სპარსული ისტორიული საბუთები,
ნაკვ. II. თბ., 1962.
წიგნი XI: თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ქსენოფონტეს „ანაბაზისი“ (მზადაა
დასაბეჭდად),
წიგნი XII: ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, გეორგიკა, ტ. V. თბილისი, 1963.
წიგნი XIII: ნ. ც ა გ ა რ ე ი შ ვ ი ლ ი, იოანე დრასხანაკერტელი
„სომხეთის ისტორია“. (იბეჭდება)
წიგნი XIV: გ. გ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა
საქართველოში, ტ. II. თბ., 1964.
წიგნი XV: ს. ჯ ი ქ ი ა. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა
და კავკასიის შესახებ. თბ., 1964.

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი გ. წერეთელი
გამომცემლობის რედაქტორი ც. თავაძე
ტექრედაქტორი ნ. ჯაფარიძე
კორექტორი ლ. გორდელაძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 1. VII. 1964; ქალაქის ზომა 60X92¹/₁₆;
ნაბეჭდი თაბახი 13.06; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 10.42;
უე 02735; ტირაჟი 1000; შეკვეთა 98;
ფასი 90 კაპ.

Издательство „Мецниереба“, Тбилиси, ул. Дзержинского №8
გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, ძერჟინსკის ქ. №8

გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა, თბილისი, გ. ტაბიძის ქუჩა № 3/5
Типография Издательства «Мецниереба». Тбилиси, ул. Г. Табидзе № 3/5